

bá → *bávad*

bab **A:** 1156 ? *Bab* [HN.] (MNL (OL) Dl. 238264); 1211 *Bobzem* [SZN.] (Oklsz.); 1213/ *Babud* [SZ.] [HN.] (VárReg. 253.); 1390 *Babos* [SZ.] [SZN.] (ZsigmOkl. 1: 177); 1405 k. *bab* (SchlSj. 1010.) **J:** 1. 1211 'lóbab | Pferdebohne' (↑); 2. 1525 k. 'közönséges bab | Gartenbohne (Phaseolus)' # (Gl.) **Sz:** ~os 1232 *Bobos* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 173); 1585 *Babos* 'babbal kapcsolatos | Bohnen-' (Cal. 402); 1594 *babos* 'pettyes | getupft' (Oklsz. Pótl.)

■ Szláv jövevénytörő. | (≡) Szbhv. *bob*; szlk. *bób*; or. *βοο* stb.: 'bab' [indoeurópai eredetű; vö. lat. *faba*; óporosz *babo*; stb.: 'ua.'; stb.]. Eredetileg a lóbab megnevezésére szolgált, az Amerikából származó veteménybabra a 16. sz.-tól vonódott át. (⊕) A *babos* származékszó 'pöttyös' jelentése hasonlóságon alapul. (⊖) A 'közönséges bab' jelentés egyéb megnevezései a magyarban: *törökborsó* (1584: NySz.); *törökbab* (1585: Cal. 409); *kerti babborsó* (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Phafiolus* a.); *olaszbab* (1662: NySz.); *fárafolyó borsó* (1708: Pápai Páriz: Dict.); *oláhborsó* (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict. *Phäsēlus* a.); stb.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 68; TESz.; EWUng. • Vö. *bolonyik, gyalog-, ló-, török-*

báb **A:** 1055 ? *babu* [HN.] (TA.); 1156 ? *Bab* [HN.] (MNL (OL) Dl. 238264); 1516 u. *Baab* (Nyr. 34: 200) **J:** 1. 1055 ? 'kislány | kleines Mädchen' (↑), 1516 u. 'ua.' (↑); 2. 1516 u. 'játékbaba | Spielpuppe' # (↑); 3. 1578 'csecsemő | Säugling' (Bornemisza: ÖrdKís. 187); 4. 1582 'ember alakú tárgy | puppenförmiger Gegenstand; Maskenfigur' (SzT.); 5. 1789 'bábjáték figurája | Puppenspielfigur' # (Nsz.); 6. 1792 'mézeskalács figura | Figur aus Lebkuchen' (Nsz.); 7. 1793 'rovarok bábja | Puppe der Insekten' # (Nsz. *báb*² a.); 8. 1795 k. 'képzelt, ábrándkép | Phantasmagorie' (Nsz.); 9. 1803 'matring | Strähne (Garn usw.)' (EtSz. 3. *báb* a.); 10. 1806 'divatbáb | Modepuppe' (Nsz.); 11. 1830 'akarat nélküli ember | willenlose Puppe' # (Nsz.); 12. 1862 'pupilla | Pupille' (CzF.); 13. 1875 'a szövőszék egy része | Docke (am Webstuhl)' (Nyr. 4: 382) **Sz:** ~os 1647 *báboskodóknak* [sz.] 'boszorkányságot művelő személy | Hexerei treibende Person' (NySz.); 1791 'mézeskalácsos | Lebkuchenbäcker' (Nsz. *bábos* a.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Valószínűleg összefügg a →*baba* szóval, amelynek a gyermeknyelvben szóhasadással párhuzamosan keletkezett párja lehet. Az 1. vagy a 3. jelentés lehetett az eredeti. A további jelentések metaforikusan keletkeztek, részben a lat. *pupa* 'kislány; baba, báb' és ném. *Puppe, Docke* 'baba' szavak hatására; vö. még →*buba*.

📖 MNy. 7: 158; TESz.; EWUng. • Vö. *baba, délibáb*

baba **A:** 1138/ ? *Boba* [SZN.] (MNy. 32: 131); 1211/ ? *Baba* [HN.] (FNESz. *Boba* a.); 1591 *babachkac* [sz.] (NySz.); 1784 *babba* (Baróti Szabó: KisdedSz. 9, 62. jegyzet); NYJ. *boba* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1138/ ? 'kisgyermek; csecsemő | Kindchen; Säugling' # (↑), 1831 'ua.' (Kreszn.); 2. 1591 'nő | Frau' (↑); 3. 1602 'játékbaba | Spielpuppe' # (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 231 [o: 132]); 4. [birtokos személyjellel] 1787 'vkinek a kedvese | der/die Geliebte' (MNy. 36: 140); 5. 1882 'a szövőszék egy része; különböző takácseszközök része | Docke (am Webstuhl); Bestandteil verschiedener Webergeräte' (Nyr. 11: 382); 6. 1885 'a tekejáték bábuja | Figur im Kegelspiel' (Bánhidi: Sportny. 211); 7. 1920 'bekötött ujj | verbundener Finger' (ÚMTsz.) **Sz:** **babus** 1608 *Babuska* [sz.] [SZN.] (NytudÉrt. 28: 61); 1846 'kisgyermek | Kindchen' (Nsz.) | ~**zik** 1807 *Babázni* [sz.] 'játék babával játszik | mit Puppen spielen' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); [meg~] 1807 'gyereket szül | ein Kind zur Welt bringen' (Márton J.:

MNSz.–NMSz.); [le~] 1868 *lebabázása* [sz.] 'gyereket szül | ein Kind zur Welt bringen' (Bolond Miska 1868. jan. 5.: 3)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A kisgyermeknek első artikulált hangjainak utánzására jött létre. Összefügghet a →*báb* szóval. Az 1. jelentés lehet az eredetibb, a többi valószínűleg ebből alakult ki metaforikusan. Hasonló gyermeknyelvi szavak: ang. *baby* 'csecsemő'; ném. (kfn.) *bābe*, *bōbe* 'idős nő; anya'; albán *bébe* 'csecsemő'; óe. szl. *baba* 'dajka, dada'. (⊖) Idetartozik a (N.) *bábi* 'játékbaba' (1855–1860: MNy. 38: 221), amely feltehetőleg a *baba* szóból keletkezett -i kicsinyítő képzővel. (⊕) Nem tartozik ide a (R.) *baba* 'apa; agg ember' (1587: BudBLev. 406), amely az oszm. *baba* 'ua.' átvétele.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 52; EWUng. • Vö. *báb*, *bábu*, *babug*, *babusgat*

bába **A:** 1111 ? *baba* [HN.] (Fejérpataky: KKOkl. 42); 1254/ *Babasceky* [HN.] (HOkm. 6: 177); 1395 k. *baba* (BesztSzj. 46.); 1697 *bába* (NySz.); 1838 *Bóbám* (Tsz.); NYJ. *bábó* (NyF. 67: 15) **J:** 1. 1111 ? 'vénasszony | altes Weib' (↑), 1527 'ua.' (ÉrdyK. 18b); 2. 1395 k. 'szülésznő | Hebamme' # (↑); 3. 1533 'nagyanya | Großmutter' (Murm. 2198.); 4. 1535 'boszorkány | Hexe' (Ozorai: Vit. X6b); 5. 1590 'piaci kofa | Marktfrau' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 99)

■ Szláv jövevényszó. | (⊖) Óe. szl. *baba* 'dajka, dada'; blg. *baōa* 'nagymama; vénasszony; javasasszony; szülésznő'; szlk. *baba* 'nagymama; vénasszony; szülésznő'; or. *baōa* 'ua.; parasztasszony; feleség'; stb. [onomatopoetikus szó; hasonló gyermeknyelvi szavak: ném. (kfn.) *bābe*, *bōbe*; litv. *bóba*; stb.: 'idős nő']. (⊕) A 4. jelentés esetleg a *boszorkány* *bába* 'boszorkány' (1633–1634: NySz.) szószerkezetből jött létre önállósulással, ám a keleti nyelvjárásokban a szláv eredetű rom. *babă* 'idős nő; boszorkány' szó hatásával is számolhatunk.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 68; TESz.; EWUng. • Vö. *batka*, *délibáb*

babér **A:** 1552 *Babyr* (MNy. 72: 127); 1577 k. *Barber* maggal (OrvK. 24); 1825–1826 *babíl*-mag (EtSz.) **J:** 1. 1552 'egy fajta örökzöld növény | Lorbeere (*Laurus nobilis*)' # (↑); 2. 1789 'babérkoszorú {mint a dicsőség jelképe}; dicsőség | Lorbeerkrantz {als Symbol des Ruhmes}; Ruhm' (MNy. 33: 21); 3. 1796 'a babérnövény levele mint fűszer | Blatt des Lorbeers als Gewürz verwendet' (Nszt.)

■ Vándorszó. | (⊖) Közvetlen megfelelő nincsenek, de nagy valószínűséggel összefügg a következő szavakkal: ném. *Lorbeere*, (kfn.) *lörber*; fr. *laurier*; ol. *lauro*; cseh *vavřín*; le. *wawrzyn*, *laur*; stb.: 'babér'. Forrása a lat. *laurus* 'babérfá'. (⊕) A szókezdő és szó belseji *b*-hez vö. a lengyel és a cseh megfelelőket. A kereskedelem révén a középkorban került Magyarországra. (⊖) Ugyanerre az etimonra mennek vissza a következő szavak: (N.) *babkalevél* 'babérlevél' (1886: Nyr. 15: 517), amely a szlk. (N.) *bobok*, *bobka* [többes szám] 'babér' szóval függ össze; a *babkáros* 'házaló, vándorkereskedő' (1857: Nszt.) -s foglalkozásnév-képzővel keletkezett a (N.), (R.) *babkár* 'ua.' (1854: Nszt.) szóból [< szlk. (N.) *bobkár* 'ua.']. Vö. még *babéros* 'ua.' (1885 u.: MNy. 40: 117). (⊕) A németből való közvetlen származtatása téves.

📖 TESz. *babkalevél* a., *babkáros* a. is; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *lürbör*

babirkál × **A:** 1587 *babirkalny* [sz.] (MNy. 55: 423); 1617 *buborkál* (NySz.); 1659 *Bibirkaly* [l-j] (NySz.); 1799 *biberkél*ni [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *krabbeln* a.); 1832 *Papirkálni* [sz.] (Tsz.) **J:** 'kotorász; piszmog | herumsuchen; pusseln'

babrál **A:** 1784 *babrál* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 10, 70. jegyzet) **J:** 1. 1784 'kotorász; piszmog | herumsuchen; pusseln' # (↑); 2. [ki~ igekötővel] 1917 'elbánik, kiszúr, kitol vkivel | jmdm übel mitspielen' (MNy. 13: 60)

babrász × **A**: 1791 *biberézte* (MNy. 36: 141); 1799 *babráfzni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *krabbeln* a.) **J**: 'kotorász; piszmog | herumsuchen; pusseln'

babra × **A**: 1806 *babra* (Nsz.) **J**: <MN> **1.** 1806 'viszketős, viszketéssel járó | juckend' (↑); **2.** 1861 'piszmogó, pepecselő <munka> | pusselig <Arbeit>' (MNyszet. 6: 317) | <FN> 1878 'babramunka | pusselige Arbeit' (Nyr. 7: 91)

■ A szócsalád alapjai, az igék valószínűleg onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A *tő* a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügghet a →*bibe*, →*bibi*, →*bíbelődik* szavakkal; vö. *bibékel* 'keresgél, kutat, turkál' (1587/: MNy. 55: 423). A végződésnek különféle gyakori képzők. A *babrál* feltehetőleg a szlk. *babrat* 'turkál, tapogat' szó hatására keletkezett. A *babrál* 2. jelentése az argóban jött létre.

■ A **babra** elvonás eredménye. | ⊕ Az igékből keletkezett a képzők elhagyásával.

📖 TESz. *babrál* a.; EWUng. • Vö. *bibe*, *bíbelődik*, *bibi*

bábó × **A**: 1641 *bambojával* (NySz.); 1784 *Bábó* (Baróti Szabó: KisdedSz. 98) **J**: 'láb | Fuß; Füßchen'

■ Valószínűleg játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ Feltehetőleg a →*láb* szóból keletkezett -ó kicsinyítő képzővel. A szó eleji *b* a →*báb*, →*baba* szavak hatására jöhetett létre. A *bambó* szó belseji *m*-je inetimologikus járulékhang. ⊗ Gyermeknyelvi szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *láb*

babona **A**: 1533 *babonakual* (NySz.); 1697 *bábonás* [sz.] (NySz.) **J**: **1.** 1533 'varázslat; boszorkányság | Zauberei; Hexerei' (↑); **2.** 1584 'tévhit | Aberglaube' # (NySz.) **Sz**: **meg~z** 1613 *Meg ... babonázni* [sz.] 'varázslattal megront vkit | verhexen' (NySz.); 1799 'lenyűgöz | faszinieren' (MTSz.)

■ Szlovák vagy ukrán jövevényszó. | ≡ Szlk. *babona*; ukr. (N.) *бабона*: 'varázslat, babona' [valószínűleg onomatopoetikus eredetű]. ≈ Vö. még cseh (R.) *bononek* 'varázslat; varázsszer'; le. *zabobon* 'babona'; stb.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 70; TESz.; EWUng.

babra → *babirkál*

babrál → *babirkál*

babrász → *babirkál*

bábu **A**: 1693 *Bábu* (Nyr. 44: 23); 1788 *babutskákkal* [sz.] (NSz.) **J**: **1.** 1693 'játékbaba | Puppe <als Spielzeug>' (↑); **2.** 1787 ? 'tekebábu, játékfigura | Kegel, Figur <in versch. Spielen>' # (NSz.), 1877 'ua.' (Nsz. *bábu*¹ a.); **3.** 1791 'akarat nélküli ember | willenlose Puppe' (Nsz. *bábu*¹ a.); **4.** 1894 'kirakati baba | Schaufensterpuppe' (Nsz. *bábu*¹ a.)

■ Onomatopoetikus eredetű, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | ⊕ Összefügghet a →*baba*, ill. →*báb* szavakkal. A *bábu* a →*báb* -u kicsinyítő képzős származéka lehet;

alaktanához vö. *anyu* (→*anya*), *apu* (→*apa*) stb. Azonban a →*baba* szóból való szóhasadással is számolhatunk.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *báb*, *baba*

babug Δ **A:** 1585 *babug gianak* (Cal. 752); 1621 *Babúg* (Szenczi Molnár: Dict.); 1808 *Babuk* (NSz.) **J:** 1. 1585 'mellbimbó | Brustwarze' (↑); 2. 1862 'tőgy | Euter' (CzF.)

■ Valószínűleg származékszó. | ☐ Alapszava a →*baba* lehet. Végződése bizonytalan, esetleg a -g kicsinyítő képzőt láthatjuk benne. Az 1585-ös adat olvasata minden bizonnyal [*babugjának*] lehet. A jelentésekhez vö. prov. (óprov.) *popa* 'mellbimbó'; fr. (N.) *pupo* 'tőgy'. Ezek a lat. *pupa* 'kislány; játékbaba' folytatói.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *baba*

babuk × **A:** 1519 *Babwkoth* (JordK. 94); 1600 e. *daduk* (NySz. *dada* a.); 1613 *bűdösbabukkot* (NySz.); 1833 *Badák* (Kassai: Gyökerésző 1: 227); NYJ. *baták* (MNY. 1: 429) **J:** 1. 1519 'bűbos banka | Wiedehopf' (↑); 2. 1600 e. 'vénasszony | altes Weib' (↑)

babuka × **A:** 1568 *budboka* (NySz.); 1651/ *babutákat* (NySz.); 1784 *babutka* (Baróti Szabó: KisdedSz. 10); 1786 *babukát* (Nszt. *babuka*¹ a.); 1833 *Budoga* (Kassai: Gyökerésző 1: 373); 1838 *Bugyboka* (Tsz.) **J:** 1. 1568 'bűbos banka | Wiedehopf' (↑); 2. 1786 'kisgyermek, baba | kleines Kind' (↑); 3. 1793 'kellemetlen személy | unangenehme Person' (NSz.); 4. 1878 'vénasszony | altes Weib' (Nyr. 7: 138)

■ A szócsalád alapja, a ***babuk*** onomatopoetikus eredetű. | ☐ A szó a madár hangjának utánzására jött létre. Hasonlóan keletkezett elnevezések más nyelvekben is találhatók: lat. *upupa*; fr. (N.) *boubou*; szlk. *dudok*; stb.: 'bűbos banka'.

■ A ***babuka*** származékszó. | ☐ A *babuk* kicsinyítő képzős származéka.

📖 EtSz. *babuk* a., *daduk* a.; MNY. 49: 85; TESz. *babuka* a.; MNY. 69: 451; EWUng.

babuka → *babuk*

babusgat **A:** 1628 *babosgatni* [sz.] (NySz.); 1650 *babósgat* (NSz.); 1663 *bábosgatty* [*t-j*] (NySz.); 1845 *Babusgatom* (Nszt.); NYJ. *babozgat* (EtSz. 1: 215) **J:** 1. 1628 'dédelget; szeretettel gondoz | lieblosen; liebevoll pflegen' # (↑); 2. 1650 'hosszasabban foglalkozik vmivel | mit etw länger beschäftigt sein' (↑); 3. 1651 ? 'babráll | sich mit Kleinigkeiten abgeben' (NySz.), 1888 'ua.' (Nyr. 17: 88)

■ Származékszó. | ☐ A →*baba* származékából, az -s kicsinyítő képzős *babus*-ból keletkezett -*gat* igeképzővel. A 3. jelentés a →*babirkál* hatását mutathatja. ☹ Más igeképzővel létrejött változatai: (N.) *babuskál* 'becézget, babusgat' (1833: Kassai: Gyökerésző 1: 224); (N.) *babuskáz* 'ua.' (ÚMTsz.). ☹ A *babosgat* 'fenyeget, fegyelmez' (1614: MNY. 28: 316) idetartozása jelentéstani okokból tisztázatlan.

📖 EtSz. *baba* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *baba*

bacilus **A:** 1878 *bacillus* [ES. NEM M.] (ÉrtTermTud. 8/15: 30); 1883 *bacillusa* (Balogh K.: OrvMűsz. *Bacillus* a.); 1883 *bacilusokkal* (TermtudKözl. 1883. jan. 1.: 9) **J:** 'kórokozó, mikroba | Bazillus' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bazille*, *Bazillus*; ang. *bacillus*; fr. *bacille*; stb.: 'bacilus'. Vö. még lat. (tud.) *bacillus* 'pálcika alakú baktérium' [< lat. (kés.) *bacillus* 'pálcika, botocska']. A megnevezés jelentéstani alapja a hasadógombák, baktériumok pálcikaszerű alakja. (⇒) A magyarba a latinból és a németből került át. (∼) Idetartozik: *baci* 'bacilus' (1898: KakasM. 1893. okt. 30.: 7), amely szórövidítéssel keletkezett, és a tréfás-bizalmas nyelvhasználat szavaként él.

📖 TESz.; EWUng.

bács × **A**: 1462 ? *bach* (RMKT. 1²: 460); 1569 *bács* [✍] (StUnBB. 2: 17) **J**: 1. 1462 ? 'számadó pásztor; számadó juhász | (Ober)hint; Schäfer(meister)' (↑), 1569 'ua.' (↑); 2. 1648 'fejőbojtár | Senne (Hirtenjunge)' (Makkai: RákGy. 525)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *baci* 'számadó juhász' [esetleg trák-illír eredetű]. (≈) Vö. még albán *baç* 'tejtermékeket előállító juhász'. A vlach pászorkodás szavaként a balkáni és a kárpáti nyelvekben is meghonosodott: blg. *bač* 'sajtkészítő'; szbhv. *bač* 'havasi számadó juhász'; szlk. *bača* 'számadó juhász'. (∼) Ugyanerre az etimonra megy vissza: ? *bacsa* [SN.] 'ua.' (1522: MNyTK. 86: 43), *bacsó* 'ua.' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); ez a nyelvjárási szó a szlovákból (↑) származik.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 71; NytudÉrt. 38: 160; TESz., *bacsa* a. is; Bakos F.: REL. 204; EWUng.

bácsi **A**: 1777 *bátfi* (Nsz.); 1838 *Bacsi* (Tsz.) **J**: '(idős) felnőtt férfi; nagybácsi (megszólításként is) | Onkel, bejahrter Mann (auch als Anredewort)' #

■ Játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) Valószínűleg a *bács*-ból, a →*bátya* szó alakváltozatából jött létre -i kicsinyítő képzővel. (⊙) Gyermeknyelvi szó. (∼) Idetartozik: *bá* '(idős) felnőtt férfi; öregember' (1833: Kassai: Gyökerésző 1: 220); ez elvonás a *bácsi*, ill. a *bátya* szavakból. (⇒) A magyarból: szlk. *báči* 'nagybácsi, koros férfi'.

📖 StSl. 8: 431; TESz., *bá*¹ a. is; EWUng. • Vö. *bátya*

badar **A**: 1803/ *Badár* (NSz.); 1812 *badar* (Nsz.) **J**: 'ostoba, bárgyú | dämlich'

■ Belső keletkezésű, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | (△) Talán játszi szóalkotással és szófajváltással keletkezett a →*hadar* igéből. (∼) Idetartozik: *badar* 'hadar, karattyol' (1836: Fogarasi: MNZsebsz.); (N.) *badari-hadari* 'hadaró, érthetetlenül beszélő' (MTsz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *hadar*

bádóg **A**: 1329 *Badak* (OkI Sz.); 1395 k. *bodok* (BesztSzj. 727–728.); 1405 k. *badog* (SchlSzj. 1292.); 1519 *batok* (JordK. 182); 1678 *baldog* plehet (SzT.); 1806 *Bádik* töltsér (SzT. *bádógkanna* a.) **J**: 1. 1329 'ólom; ón | Blei; Zinn' (↑); 2. 1416 u.¹ 'nem nemesfém | unedles Metall' (BécsiK. 123); 3. 1490 k. 'bádógedény | Blechgefäß' (NagyvGl. 172.); 4. 1604 'lágycélból készült vékony lemez | Blech' # **Sz**: ~**os** 1715 *báldagos* <MN> 'bádógból való | blechern' (SzT.); 1765 <FN> 'bádógosmester | Klempner' (MNy. 60: 218) | ~**oz** 1897 *bádógózták* (Halmai: GyőriKárm. IV: 102)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó belsejében a *d*, a szó végén a *k* látszik eredetibbnek. A *bádik* változat elhasonulás eredménye. A jelentések részben metonimikusan, részben jelentésbővüléssel keletkeztek az 1. jelentés alapján. (⇒) A magyarból: ukr. (Kárp.) *ба́дог* 'petróleumoskanna'; rom. (N.) *bădic* 'bádóg, pléh'.

📖 MNy. 8: 242; TESz.; EWUng.

bagaria **A:** 1552 *bagaria* (Oklsz.); 1754 k. *bogaria* bőrtől (NySz. *bagaria-bőr* a.) **J:** 1. 1552 'erős bőrfajta | Juchten' (↑); 2. 1586 'szíj | Riemen' (Oklsz.); 3. 1846 'csizma | Stiefel' (Nsz.).

■ Jövevényszó, valószínűleg az oszmán-törökből. | (≡) Oszm. *bulgarī*, *bulgari* 'szattyán' [< oszm. *Bulgar* 'bolgár <fn és mn>'; a volgai bolgárok híresek voltak bőriparukról]. A bolgárok neve bőrfajták megnevezésére más nyelvekben is megvan; vö. újperzsa *bulgāri*; arab *bulgarī*; stb.: 'egy fajta bőr; orosz bőr'. (Δ) A származtatás hangtani nehézsége az oszm. *ī*, *i* ~ m. *ia* megfelelés: a szóvég a magyarban feltehetőleg a →*bagazia*, →*karazsia* analógiájára keletkezett. (Δ⇒) A magyarból: szlk. *bagária* 'bőrfajta'.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 590; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 82; EWUng. • Vö. *bolgár*

bagatell **A:** 1703 *bagatella* (RákFLev. 9: 152); 1744/ *baggatella* (MNy. 60: 110); 1749 *bakatella* (NySz. *Alávalóság* a.); 1774 *bakatel* (NSz.); 1775 *bagatély* (NSz.); 1796 *bagatell* (NSz.) **J:** [jelzői értekekben is] 'jelentéktelen csekélység | Bagatelle'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bagatelle*, (baj.-osztr.) *bagatell*; ang. *bagatelle*; fr. *bagatelle*; ol. *bagattella*: 'csekélység, apróság'. Az olaszban keletkezett [? < ol. (N.) *bacca* 'bogyó' (lat. *bacca* 'ua.')] Valószínűleg a franciából terjedt el. (⇒Δ) A magyarba a németből és az olaszból került; vö. még lat. (h.) *bagatella* 'csekélység, semmiség'.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *pagát*, *pohár*

bagazia Δ **A:** 1544 *Bagazia* (Oklsz.); 1649 *bagaszia* mentet, *Bogoziat* (SzT.); 1683 *bagazsiát* (Nyr. 42: 264); 1787 *Bágáziáért* (SzT.); 1798 *bagásia* (SzT.) **J:** 1. 1544 '(festett) vékony vászonfajta | Art gefärbte Leinwand' (↑); 2. 1717 'egy fajta szoknya | Art Frauenrock' (MNy. 57: 486)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *bogasija*, *bogosija* 'egy fajta festett lenvászon' [< oszm. *boğası* 'csomagolóvászon, vitorlavászon, kanavász']. Vö. még blg. (N.) *богасија* 'egy fajta szövet'. (≈) Megfelelői más balkáni nyelvekben is megtalálhatók: újgör. *μποκασι*; rom. *bogasiu*, *bogasie*: 'ua.'.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 71; TESz.; EWUng. • Vö. *bakacsin*

bagázs → *bagázsia*

bagázsi → *bagázsia*

bagázsia Δ **A:** 1644 *pagasia* (TESz.); 1651 *bagagia* (Horváth M.: NEL.); 1683 *bagázsiáját* [✍] (MonÍrók. 27: 12); 1693 *bogadfiájával* (MNy. 79: 507); 1706 *bagácsiját* [✍] (NySz.); 1707 *bagázia* (D. Éltés: FrSz. 34); 1731 *Bágasiával* (SzT.) **J:** 1. 1644 ? 'katonai poggyász <menetelő seregben>; kézi poggyász | (Heeres)gepäck' (↑), 1651 'ua.' (↑); 2. 1886 'csőcselék | Pöbel, Pack' (Nsz.).

bagázs Δ **A:** 1788 *Bagage* (MNy. 68: 335); 1830 e. *Bagázs* (Nsz.) **J:** 1. 1788 'katonai poggyász <menetelő seregben>; kézi poggyász | (Heeres)gepäck' (↑); 2. 1830 e. 'csőcselék | Pöbel, Pack' (↑)

bagázsi × **A**: 1857 *bagázsi* (Nsz.); 1863 *bagási* (Kriza [szerk.] Vadr. 225) **J**: **1.** 1857 'útipoggyász, holmi | Reisegepäck' (↑); **2.** 1863 'katonai poggyász (menetelő seregben); kézi poggyász | (Heeres)gepäck' (↑)

■ Német jövevényszók. | (≡) Ném. (R.) *bagagia* 'katonai poggyász; csőcselék' | ném., (au.) *Bagage* '(katonai) poggyász; csőcselék' [< fr. *bagage* 'csomag'] | ném. (N.) *packaschi*, (B.) *bagaschi* '(katonai) poggyász; csőcselék'. (≈) Megfelelői: szbhv. *bagáz* 'ua.'; cseh *pakáz* 'csőcselék'; stb. (⇒△) A szavak főleg az osztrák katonai nyelv közvetítésével kerültek a magyarba.

📖 Nyr. 66: 29; EtSz.; D. Éltes: FrSz. 33; TESz., *bagázs* a. is; EWUng.

baggadoz → *baktat*

baggat → *baktat*

bagó **A**: 1836 *Bagó* (Fogarasi: MNZsebsz.); NYJ. *bagoj* (MTsz.); *bagu* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1836 'dohánymaradék a pipa alján; rágni való dohány | Tabakrest in der Pfeife; Kautabak' (↑); **2.** 1878 'dohányáru; cigaretta | (mindere) Tabakware; Zigarette' # (Nsz.); **3.** 1878 ? 'jelentéktelen ellenérték | unbedeutender Gegenwert, ein Pappenstiel' # (Nsz.), 1932 'ua.' (Nsz.) **Sz**: ~**zik** 1844 *bagóz* [sz.] 'dohányt rág | Tabak kauen' (Nsz.); 1921 'dohányzik | rauchen' (Nsz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (fri.), (ver.) *bago*, (ver.) *bagu*, (val.) *bagolo*, (mil.), (v.-ven.) *bagol*: 'dohánymaradék a pipában; bagó' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői (részben a magyarból): szln. *baga*, *baguš*; szlk. *bago*; le. *baga*, *bago*; stb.: 'bagó'. (⇒△) Az Észak-Olaszországban állomásozó katonák nyelvéből terjedt el. (△) Szóhasadásként való értelmezése téves.

📖 TESz.; MNy. 77: 201; GPann. 2: 21; EWUng. • Vö. *bagóhit*

bagócs × **A**: 1799 *Bagótsoknak* (Nsz.); 1831 *Babócs* (Kreszn.); NYJ. *bangócs* (MTsz.) **J**: 'bögly | Stechfliege (Stomoxys calcitrans)'

■ Belső keletkezésű, kialakulásmódja azonban vitatott. | **1.** Származékszó. | (△) A → *bagoly* madárnév *bagó* változatából keletkezett kicsinyítő képzővel. Az elnevezés alapja a rovar feltűnően nagy szeme lehet. **2.** Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö onomatopoeitikus eredetű, és a → *búg*¹ igével függhet össze. A végződés névszóképző; vö. esetleg *habarcs* (→ *habar*), *vakarcs* (→ *vakar*) stb., az alakilag pontatlan megfelelés azonban a magyarázatban gondot okoz. (◻) (◊) Idetartozik a *babóc* 'cserebogár' (1874: Nyr. 3: 555). Idetartoznak még: (N.) *bagó*, *bagoj*, *bongu*: 'bögly' (Nyatl. *bögöly* a.).

📖 EtSz. *babócs* a.; NyttudÉrt. 40: 158; TESz.; EWUng.; MNy. 115: 205 • Vö. *bagoly*, *búg*¹

bagóhit × **A**: 1870 *bagolyhiten* (Nsz.); 1878 *Bagó-hitén* (Nyr. 7: 324) **J**: 'törvényes házasságkötés nélküli élettársi kapcsolat | wilde Ehe'

■ Összetett szó. | (△) A → *bagó* + → *hit* jelzői alárendelő összetétele. A szó keletkezésének alapja az ilyen élettársi kapcsolat lebecsülése. Rokon értelmű kifejezések: (N.) *bagólére esküszik* 'házasságkötés nélküli élettársi kapcsolatra lép' (ÚMTsz.), (N.) *bagólén él*

'házasságkötés nélküli élettársi kapcsolatban él' (ÚMTsz.) stb. Az előtag *bagoly* változata népetimológián alapul.

📖 O. Nagy: MiFán 24; TESz.; MNy. 77: 205; EWUng. • Vö. *bagó*, *hit*

bagoly [4] **A:** 1211 *Bogliod* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1324 *Boglos* [sz.] (Oklsz.); 1389 *Bogul* [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *bagul* (BesztSzj. 1214.); 1405 k. *bagol* (SchlSzj. 1800.); 1411 *Baglyas* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1481 *Bagolyfalwa* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 581); 1548 *bagoll'* (NySz.); 1765 *Bagjan* [HN.] (SzT.); 1818 *baguhoz* (NSz.); NYJ. *bagók*, *bogój* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** 1211 'egy fajta éjjeli ragadozó madár | Eule' # (↑); **2.** 1786 'éjszaka rendszeresen ébren maradó ember | Nachteule (vom Menschen)' (Nsz. *bagoly*¹ a.); **3.** 1846 'elsőéves (főiskolai) diák | Student im ersten Jahrgang' (Nsz. *bagoly*¹ a.); **4.** 1848 'másoktól elvonultan élő személy; öregember | sich zurückziehende Person; der Alte' (Nsz. *bagoly*¹ a.); **5.** 1969 'szürkés v. barnás éjszakai lepke' (Nsz. *bagoly*² a.) | <MN> 1791 'ostoba | dumm' (NSz.) **Sz: baglyos** 1324 *Boglos* [HN.] (Oklsz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán származékszó. | (⊕) A → *búg*¹ igéből keletkezhetett -l ~ ly névszóképzővel; vö. → *bögöly*, → *sirály*. A származtatásnak hangtani nehézségei vannak: egyfelől az első szótagi u-s alakváltozat hiánya, másfelől pedig az alapszóként számításba vett igének nincs a-s változata. Az 1.-ből származó többi jelentés a baglyok életmódjával és a rájuk vonatkozó hiedelmekkel függnek össze.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.; MNy. 113: 356; MNy. 115: 205 • Vö. *bagócs*, *búg*¹

bagzik [1] **A:** 1283 *Bokzou* [sz.] [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 348); 1437 *Bagzowelgh* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1519 *bagozwan* [sz.] (JordK. 880); 1604 *Bagzom* [▽] (Szenczi Molnár: Dict. *Súbo* a.); NYJ. *bakkoz*, *bakkozik* (Nyatl. *koslat* a.) **J:** **1.** 1283 ? 'bujálgodik | buhlen' (↑), 1519 'ua.' (↑); **2.** 1283 ? 'állat' párosodik | sich begatten (von Tieren)' (↑), 1585 'ua.' (Cal. 530); **3.** 1585 'járkál | herumgehen' (Cal. 653)

■ Származékszó. | (⊕) A → *bak* 'hím; kecskebak' szóból keletkezett -z igeképzővel. A szó belseji g a z előtti k zöngésülésével jött létre. (⊖) Idetartozik: (N.) *baklat* 'párizik; járkál' (MTsz.); vö. → *koslat*. (⊕) A → *búg*¹ igéből való magyarázata hangtani okokból téves.

📖 TESz.; EWUng.; MNy. 113: 356 • Vö. *bak*

bágyad **A:** 1416 u.¹ *èlbaggadvan* [sz.] (BécsiK. 37); 1490 k. meg *bagyáda* (NagyvGl. 26.) **J:** 'elfárad, kimerül | kraftlos, matt werden' # **Sz:** ~oz 1751 *bágyadozó* [sz.] (NSz.)

bágyaszt **A:** 1508 meg *bagasztak* (DöbrK. 190) **J:** 'tompít | matt machen' #

■ Onomatopoetikus eredetűek. | (⊕) Az elfáradás kifejezésére szolgáló hangfestő szavak. A végződés gyakorító, ill. műveltető képző. Hasonló hangulat kifejezéséhez vö. → *bávad*. (⊖) Ugyanebből a töből -atag melléknévképzővel keletkezett a *bágyatag* 'gyöngye, erőtlen' (1877: NSz.) melléknév; vö. *élveteg* (→ *élv*), *lankatag* (→ *lankad*) stb. (⊖) Esetleg ugyanebből a töből -a folyamatos melléknévi igenévképzővel keletkezhetett: 1219/ *Bagya* [HN.] (VárReg. 221.).

📖 EtSz.; TESz.; Benkő: FiktI. 151; EWUng. • Vö. *bárgyú*

bágyaszt → **bágyad**

baj **A:** 1138/ *Baiadi* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 132); 1202/ *Boycuth* [HN.] (MNL (OL) DL. 39250); 1211 ? *Boyad* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 513); 1316 *Boyseb* (MNL (OL) DL. 281031); 1387 ? *Bayus* [sz.] [SZN.] (ZsigmOkl. 1: 616); 1395 k. *baḡ* (BesztSzj. 184.) **J:** 1. 1138/ ? 'harc; párbaj | Kampf; Zweikampf' (↑), 1316 'ua.' (↑); 2. 1405 k. 'a párbaj helye | Ort des Zweikampfes' (SchlSzj. 670.); 3. 1568 'gond, aggodalom | Sorge' (SzT.); 4. 1631 'ügy, dolog | Angelegenheit' (SzT.); 5. 1668 'nehézség; alkalmatlanság | Beschwerlichkeit; Plackerei' # (NySz.); 6. 1768 'betegség; hiba | Krankheit; Defekt' # (SzT.); 7. 1829 'menstruáció | Menstruation' (SzT.); 8. 1830 'természeti szükséglet, székelés | Notdurft' (SzT.); 9. 1886 'akadály | Hinderniss' (Nyr. 15: 432) **Sz:** ~**os** 1387 ? *Bayus* [SZN.] (↑); 1585 *Baiosb* (Cal. 575) | ~**lódik** 1493 k. *baylodaafom* [sz.] (FestK. 367) | ~**lódás** 1493 k. *baylodaafom* (FestK. 367) | ~**molódik** 1591 *baimolodás* [sz.] (NySz.)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *boj* 'harc', (R. Ča) 'párbaj' [vö. déli szláv *biti* 'üt, ver; viaskodik, küzd stb.']. Vö. még szlk. *boj* 'harc; ütközet'; or. *боѡ* 'ua.; verés, ütleget'; stb. (⊕) A magyarba a →*bajnok* szóval egyidejűleg kerülhetett 'párbaj' jelentésben, amely a →*bajvívás*, *párbaj* (→*pár-*) összetételekben őrződött meg.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 71; ZSlPh. 29: 13; TESz.; EWUng. • Vö. *bajnok*, *bajvívás*, *bojnyik*, *pár-*, *se-*

báj → *bájos*

bajadér **Δ A:** 1808 *Bajadár* (Nsz.); 1834 *Bájáder* (SzT.); 1837 *bajadér* (NSz.) **J:** 1. 1808 'indiai táncosnő | indische Tänzerin'; 2. 1834 'egy fajta fátyol, lepel | Art Schleier' (↑); 3. 1885 'könnyűvérű nő | leichtblütige Frau' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bajadere*; ang. *bayadere*; fr. *bayadère*; stb.: 'indiai templomi táncosnő', az angolban és francia nyelvben 'egy fajta szövet' is. A franciából terjedt el [< port. *bailadeira* 'táncosnő']. (⇒⊕) A magyarba francia és német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bál*

bajnok **A:** 1215/ *Boynuc* [SZN.] (VárReg. 275.); 1231 *Boynoc* [HN.] (OklSz.); 1344 *Baynuk* (MNY. 63: 365); 1370 *Baynok* [SZN.] (OklSz.); 1391 *Baynak* [SZN.] (OklSz.); 1395 k. *baḡnac* (BesztSzj. 187.) **J:** 1. 1215/ 'bajvívó; harcos | (Zwei)kämpfer' (↑); 2. 1782 'hős | Held' (Nsz.); 3. 1793 'sportbajnok | Meister (im Sport)' (Nsz.); 4. 1793 'pajzsos cankó | Kampfläufer (Philomachus pugnax)' (Nyr. 61: 18); 5. 1838 'kötekedő személy | Krakeeler' (Tsz.) **Sz:** ~**lat** 1416 u./¹ *bainaklatnac* 'ökölharc | Faustkampf' (BécsiK. 266)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *bojnik* 'harcos; kötekedő fickó', (R. Ča) 'párbajvívó' [vö. szbhv. *boj* 'párbaj'; →*baj*]. Vö. még le. *bojownik* 'harcos'; or. (N.) *боѡнук* 'szigonyos halász'; stb. (⊕) A 3. jelentés valószínűleg a ném. *Kämpfer* 'harcoló katona; pajzsos cankó; stb.' vagy a lat. *pugnare* 'harcol': (tud.) (*Philomachus*) *pugnax* 'pajzsos cankó' alapján jött létre.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 72; TESz.; EWUng. • Vö. *baj*

bájol → *bájos*

bajonett **Δ A:** 1705 *bajoneteket* (Pusztai); 1759 *bajónétyát* [t-j] (NSz.); 1784 *baganét* (Baróti Szabó: KisdédSz. 84); 1792 *bajonetos* [sz.] (NSz.); 1795 *bajonettáikkal* (Nsz.); 1795

bagnetákkal (MNY. 11: 373); 1826 *bajonettek* (Nsz.); NYJ. *bajnét* (ÚMTsz.) **J:** 'szurony | Bajonett'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Bajonett*, (R.) *bagonette* [többes szám]; ang. *bayonet*; fr. *baïonette*; ol. *bajonetta*: 'szurony'. A francia nyelvből terjedt el [< fr. *Bayonne* [HN.]; itt gyártották először ezt a fegyvert]. ⇒ A magyarba német, francia és olasz közvetítéssel került át.

📖 EtSz. *bajonét* a.; Nyr. 88: 465; TESz.; EWUng. • Vö. *panganét*

bajor¹ **A:** 1213/ ? *Bayr* [SZN.] (VárReg. 158.); 1282–1285 *Paiur* [HN.] (SRH. 1: 177); 1332 *Bayor* [HN.] (FNESz.); 1538 *païor* ország (Pesti: Nomenclatura R1); 1793 *Bábor* (Szily: NyÚSz. 415); 1816 *Báior* (Gyarmathi: Voc.) **J:** <FN> 1213/ ? 'bajor ember | Bayer' # (↑), 1282–1285 'ua.' (↑) | <MN> 1538 'Bajorországgal, a bajorokkal kapcsolatos | bayerisch' # (Szenczi Molnár: Dict. *Vindélici* a.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn. baj.-osztr.) *baer*, *baijer*, (h. kor. úfn.) *beier*, *payr*, – ném. *Bayer*: 'bajor ember'. Forrása egy kelta törzs (a *bójok* vagy *boiok*) neve (vö. lat. *Boii* [többes szám]), amely Galliából Csehország területére vándorolt. ⊖ A (R.) *bavar* 'bajor <ember>' (1602: MNY. 36: 154), ill. (R.) *bavarus* 'ua.' (1741: Mikes: TLev. 189) a lat. (k.) *bavarus* 'ua.' külön átvétele; vö. még *Bavária* 'Bajorország' (1533: Murm. 33.).

📖 EtSz.; MNY. 45: 146; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *bajor¹*, *bohém*

bajor² × **A:** 1585 *baïor* (Cal. 578); 1708 *Báior* szőlő (Pápai Páriz: Dict.); 1833 *Bajnár* szőlő (Kassai: Gyökerésző 1: 234) **J:** 'korán érő szőlőfajta | Art frühreifende Weintraube'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jelentésselkülönülés. | ⊕ Talán a → *bajor¹* szóból keletkezett: egy Bajorországból származó szőlőfajta nevezhetek így. A *bajnár* változat szó belseji *n*-je szervetlen járulékhang.

📖 EtSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *bajor¹*

bájos **A:** 1387 ? *Bayus* [SZ.] [SZN.] (ZsigmOkl. 1: 616); 1508 *baïofoknak* (DöbrK. 116); 1595 Beües-bayas (Ver. 111.); 1645 *bávós* (NySz.) **J:** <FN> [jelzői értékben is] 1387 ? 'varázsló; kuruzsló, sarlatán | Zauberer; Quacksalber' (↑), 1508 'ua.' (↑) | <MN> 1786 'kedves, vonzó, elbűvölő | anmutig, entzückend' # (Nsz.)

báj **A:** 1395 k. ? *baï phýw* (BesztSzj. 353.); 1565 büiel *báyal* (NySz.); 1578 *báj* fű (NyIrK. 24: 85) **J:** 1. 1395 k. ? 'varázslat; sarlatánság | Zauberei; Quacksalberei' (↑), 1565 'ua.' (↑); 2. 1798 'kellem; kedvesség | Liebreiz; Anmut' # (Nsz.)

bájol **A:** 1456 k. *baïolas* [sz.] (SermDom. 1: 439); 1748 *bájalással* [sz.] (SzT.); 1836/ *Bájlón* (NSz.) **J:** 1. 1456 k. 'varázsol, sarlatánkodik; megbabonáz, (meg)bűvöl | zaubern, quacksalbern; behexen' (↑); 2. [ma főleg *el~* igekötővel] 1774 'elragad(tat), elbűvöl | entzücken' # (Nsz.) **Sz:** ~**ás** 1456 k. *baïolas* (↑) | ~**og** 1823 *bájolog* 'elbűvöl | entzücken' (Koszorú 3: 141); 1939 'mesterkéltén viselkedik | sich gekünstelt benehmen' (Nsz.)

■ A szócsalád feltehető alapja, a **báj** jövevényszó, valószínűleg ótörök eredetű. | ⊕ Vö. Kāšy. *bāg* 'nyaláb; kötelék'; oszm. *bayıcı* 'varázsló, boszorkány'; csuv. *pāya* 'rövid, erős kötél'; stb. [< török **ba-* 'megköt; bilincsel']. ⊕ A magyarba átkerült alak **bay* lehetett. A hangalakhoz vö. → *háj*, → *száj* stb. A jelentésbővülés azzal magyarázható, hogy a kötés a varázslás egyik fontos mozzanata volt; ennek emlékét őrzik a következő szószerkezetek: *meg van kötve a nyelve* 'megbénítja a nyelvét vkinek', *megoldja a nyelvét* 'beszédessé tesz' stb.

■ A **bájos** és a **bájol** valószínűleg származékszók. | (△) A *báj*-ból keletkeztek névszó-, ill. igeképzővel. A *bájos* szó *bávós* változata részben a →*bűvös* hatását tükrözi, amely a *bájos*-sal ikerszót alkot (→*bűbáj*). A 19. sz.-ban a *bájol* alakotani szempontból néha az [1]-es tőtípusnak megfelelően viselkedett ((1836/: ↑)). Ma a *báj*, ill. *abájol* a 2. jelentésben, a *bájos* pedig a melléknévi jelentésében közkeletű. Ezek a nyelvújítás idején keletkeztek, valószínűleg a ném. *Reiz* 'inger; báj(osság), varázslat(osság)', *reizen* 'ingerel; izgat, vonz', *reizend* 'ingerlő, csábító' hatására; vö. még fr. *charme* 'varázslat; kellem, báj'.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A szláv nyelvekben számos hasonló hangalakú és jelentésű szó található (vö. szbhv. *baj* 'varázslat'; ukr. (R.) *ōaŭ* 'varázsló'; stb.), amelyek eredete tisztázatlan. Ezért a magyar szó szláv származtatása kevésbé valószínű.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; TESz. *báj* a.; Pais: Ósv. 269; Ligeti: TörK. 272; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *bűbáj*, *fűl*²

bajtárs **A:** 1754 *Bajtársunknak* (MNy. 5: 223) **J:** 1. 1754 'katonatárs, harcostárs | Kamerad (Milit)' # (↑); 2. 1792 'eszmétárs, munkatárs | Genosse, Gefährte' (Nszt.)

■ Tudatos szóalkotás. | (△) A →*pajtás* régi változatából, a *pajtárs*-ból keletkezett oly módon, hogy a *paj*- szótagot azonosították a →*baj* szóval. (⌘) Nyelvújítási alkotás. (△) A →*baj* + →*társ* szavakból létrehozott összetételként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 Szily: NyÚSz. -*társ* a.; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *pajtás*

bajusz [4] **A:** 1522 *Bajwz* [SZN.] (MNyTK. 86: 72); 1535 *nağ baiuzo* [sz.] (NySz.); 1585 *bouzod* (SzT.); 1591 *baizzat* (SzT.); 1604 *Bajutz* (Szenczi Molnár: Dict.); 1799 *bajtz* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Knebelbart* a.); NYJ. *bajicc*, *buhudz* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1522 'a felső ajak és az orr közötti szőrzet | Schnurrbart' # (↑); 2. 1753 'inda, kacs | Ranke' (NSz.); 3. 1787 'a hal bajuszszerű nyúlványa | Bartfäden' (Nszt. *bajuszos* a.); 4. 1807 'kalászszálla | Granne' (Nszt. *bajuszos* a.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2., 3. és 4. jelentés metafora. (△⇒) A magyarból származik a szlk. (N.) *bajúz* 'bajusz'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

bajvívás **A:** 1395 k. *Bayiuuag* [ɔ: *Bayuiuaŋ*] (BesztSzej. 185.); 1518 k. *bajj vjwafonk* (PeerK. 335) **J:** 'harc; párharc | Kampf; Zweikampf'

bajvívó **A:** 1513 *baŷ víuo* (NagyszK. 24); 1560 k. *bajuyuók* (GyöngySzt. 1940.) **J:** <MN> 1. 1513 'bajvíváshoz szükséges | zum Kampf nötig' (↑); 2. 1527 'harcoló | kämpfend' (ÉrdyK. 594) | <FN> 1531 'harcos | Kämpfer' (ÉrsK. 116)

■ Összetett szó. | (△) A →*baj* 'párbaj, párviadal' + *vívás*, ill. *vívó* (→*vív*) szavak jelöletlen tárgyas alárendelő összetétele. A *bajt vív* 'harcol' (1527: ÉrdyK. 88) szó szerkezet alapján keletkezett. A *bajvívás* más megnevezése: 1395 k. *bayviadal* 'párbaj', amely a →*baj* 'párbaj, viadal' + *viadal* 'ua.' (→*vív*) tautologikus összetétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *baj*, *vív*

bak **A:** 1138/ ? *Bacus* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 130); 1211 *Bocu* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 110); 1216/ ? *Boc* [SZN.] (VárReg. 244.); 1329 *bokbyz* (Nyr. 106: 220); 1395 k. *bach* (BesztSzej. 1010.); 1772 *Bakk* (HOKlSzej. 11) **J:** 1. 1329 '(kecske)bak | (Ziegen)bock' # (↑); 2. 1395 k. 'kos

| Widder' (↑); **3.** 1575 'faltörő kos | Sturmbock' (Heltai: Krón. 13b); **4.** 1580 'egy fajta fából készült állvány(zat), váz | Art Gerüst aus Holz' (SzT.); **5.** 1666 'kocsiülés | Kutschbock' (MNY. 79: 507); **6.** 1848 'egy fajta tornaszer | Art Turngerät' (Nsz.); **7.** 1911 'ütközöbak (vasútnál) | Prellbock (Eisenbahn)'

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *boc* 'állatok himje; faállvány; faltörőkos', (baj.-osztr.) *bock* 'kecskebak', – ném. *Bock* 'ua.; faltörőkos; kocsibak; tornaszer; stb.' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. újperzsa *buz* 'kecske'; ír (kír) *bocc* 'kecskebak'; stb.]. ⊕ Az *o > a* hangváltozáshoz vö. →*bab*, →*baj* stb. ⊖ Tisztázatlan idetartozású: (†1086) [12–13. sz.] *Bokon* [szN.] (Györffy: DHA. I: 252); (R.) *bak* 'gúzs; hurok' (1835: NSz.).

📖 EtSz. I. *bak* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bagzik*, *bak*, *bakol*, *bosa*, *bűnbak*

bak-

I. ~bűz A: 1329 *bokbyz* (Nyr. 106: 220) **J:** 'hím kecske erőteljes szaga | Bockgestank' | ~**vér A:** 1456 k. *bak verel* (SermDom. 1: 352) **J:** 'hím kecske vére | Bocksblut' | ~**fej A:** 1485 *Bakfeyew* [sz.] (OkISz.) **J:** 'hím kecske feje | Bockskopf' | ILYENEK MÉG: ~**bőr** 'hím kecske bőre | Bocksfell' (1478: OkISz.); ~**jegy** 'a bak csillagkép | Steinbock (als Sternbild)' (1578: NySz. *jegy* a.); ~**ugrás** 'váratlan, nagy ugrás | Bocksprung' (1790: Nsz.) 'egy fajta ugrás játékban, sportban | Bockspringen (im Sport)' (1886: Nsz.)

II. ~macska A: 1525 k. *Bak machka* (Gl. *macska* a.) **J:** 'kandúr | Kater' | ~**kecske A:** 1536 *bakkechke* (Pesti: Fab. 63a) **J:** 'kecskebak | Ziegenbock' | ILYENEK MÉG: ~**medve** 'hím medve | männlicher Bär' (1585: Cal. 1143); ~**páva** 'pávakakas | Pfauhahn' (1792: Baróti Szabó: KisdédSz.)

III. ~fű A: 1470 k. *Bakfw* (CasGl. 15.) **J:** 'orvosi tisztesfű | Betonie (Betonica officinalis)' | ~**szakáll A:** 16. sz. vége *bak zakal'* (Gl. *szakáll* a.) **J:** 'különféle növények megnevezésére' | (zur Benennung versch. Pflanzen)' | ~**tövis A:** 1706 *bak tövis* (Nyr. 130: 305) **J:** 'csüdfű | Tragant (Astragalus)'

IV. ~arasz A: 1782 *bak-arasz* (Nsz.) **J:** 'a szétfeszített hüvelyk- és mutatóujj hegye közötti távolság (mint régi hosszmérték) | Abstand zwischen der Spitze des Daumens und der Spitze des Weisefingers bei gespreizter Hand (als Längenmaß)'

V. ~ütés A: 1818 k. *bakütése* (Nsz.) **J:** 'balfogás, hiba | Mißgriff' | ~**lövés A:** 1819 *baklövésivel* (Nsz.) **J:** 'balfogás, hiba | Mißgriff' #

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*bak* szóval. | ⊕ Az első csoportban az előtag jelentése 'a bakra vonatkozó'. A *bakugrás* esetében a ném. *Bocksprung* 'váratlan, nagy ugrás' és ném. *Bockspringen* 'akadályként szolgáló személy átugrása' hatásával is számolhatunk. A 2. csoportban az előtag jelentése 'hímnemű'. A 3. csoport növénynevei részben metaforikus alakulatok. A *bakarasz* tréfás összetett szó lehet, amely a rövidség kifejezésére szolgál: nagyjából olyan távolság, amelyet egy bak tud ugrani; vö. *bakszán* 'rövid szán' (1838: Tzs.); vö. még ném. *Bockschnitt* 'a szőlő rövidcsapos metszése'; stb. A *baklövés* a *bakot lő* 'hibát vét' (1796: NSz.) szó szerkezetből jött létre; ez utóbbi tükörfordítás a ném. *einen Bock schießen* 'ua.' alapján. A *bakütés* esetleg a *baklövés* analógiájára jöhetett létre. – Utótagok a magyarban (címszók kivételével): *ütés* (→*üt*), *lövés* (→*lő*). ⊖ Idetartozik: *baki* 'botlás, hiba' (1958: Zolnay–Gedényi), amely -i kicsinyítő képzős szórövidülés a *baklövés*-ből.

📖 O. Nagy: MiFán 25; TESz. *baklövés* a.; EWUng.; Nyr. 130: 302 • Vö. *arasz*, *bak*, *bűz*, *fej²*, *fű¹*, *kecske*, *lő*, *macska*, *szakáll*, *tövis*, *üt*, *vér*

baka Δ **A:** 1795 *bakát* (Nsz.); 1894 *boka* (Nyr. 23: 287) **J:** 'a gyalogsághoz tartozó (köz)katona | Muschkote, Infanterist'

■ Valószínűleg szóhasadás. | (△) A → *boka* szóból jöhetett létre. Eredeti jelentése 'bakancs; bocskor' lehetett; a 'gyalogos (köz)katona' jelentés metonimikusan keletkezett. (△) Téves az a magyarázat, amely szerint a *baka* elvonás lenne a *bakancsos*-ból (→ *bakancs*).

📖 MNy. 8: 404, 11: 140; Horger: MSzav. 22; TESz.; EWUng. • Vö. *bakafántos, boka*

bakacsin △ A: 1387 *pakachyn* (MNy. 63: 104); 1424 *Baccachyn* (Oklsz.); 1528 *Bakachyn* (Oklsz.); 1574 *bogaczin* (EtSz.) J: 'gyászszövet | Art Stoff für Sarg- bzw. Bahrendecke'

■ Olasz (É.) jövevénytyszó. | (≡) Ol. (vel.) *bocassin*, (bol.) *bucassein*, (R.) *boccaccino*, *bocascino*: 'finom len- v. pamutszövet; ebből készült ruha' [< oszm. *boğası* 'barhent; bélés']. (≈) Megfelelői: ném. (kfn.) *buckessyn*, *pakasin*; fr. (ófr.) *boucassin*; stb.: 'egy fajta szövet'. (△) A magyarban jelentésszűkülés ment végbe.

📖 TESz.; GPann. 1: 147; EWUng. • Vö. *bagazia*

bakafántos × A: 1833 *Baka-fántos* (Kassai: Gyökerésző 1: 238); NYJ. *bakafántos* (MTsz.) J: 1. 1833 'makacs; makrancos | hartnäckig; widerspenstig' (↑); 2. 1842 'akadémuskodó; kötekedő | kritteleg; streitsüchtig' (NSz.) Sz: ~**kodik** 1844 *bakafántoskodó* [sz.] (Nsz.) – De vö. 1829 *bakafántkodni* [sz.] 'hevesen, meggondolatlanul kapkodni | ' (Pák: Vadászattudomány 2: 181)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg összetett szó. | (△) Az előtag bizonytalan, esetleg a → *baka* lehet. Az utótag az önállóan nem adatolt *fántos*, amely a → *kacifántos*-ban is meglehet, és összefügghet a → *fánton-fánt*-tal. A jelentések egymáshoz való viszonya a szó tisztázatlan jellege és az összetételi tagok bizonytalan jelentése miatt nem világos. A (R.) *bakafántkodik*-ban (↑) valószínűleg a *bakafántos* szóvégén található, melléknévképzőnek felfogott *s* elhagyásával létrehozott másodlagos alakot látjuk.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *baka, kacifántos, fánton-fánt*

bakancs A: 1519 *bokanczot* (JordK. 471); 1565 *Bakanch* [SZN.] (MNy. 8: 227); 1611 *Bokáncz* (Szenczi Molnár: Dict.); 1717 *bakkancsat* (SzT.); 1722 *Bogancsaert* (MNy. 79: 509) J: 'bokán felül érő, nehéz fűzős lábbeli | schwerer Schnürstiefel' # Sz: ~**os** 1744 *Bakantsosok* 'gyalogos katona | Infanterist' (SzT.)

■ Származékszó. | (△) A → *boka* szóból keletkezett *-cs* névszóképzővel; vö. → *bogáncs*, → *forgács* stb. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang; vö. → *bogáncs*, → *barlang* stb. A jelentés metonimikusan jött létre; vö. lat. *talus* 'boka' > lat. *talaria* 'bokáig érő lábbeli'. A bakancs elsősorban a gyalogos katonák lábbelije volt, szélesebb körben az 1920-as években kezdett elterjedni.

📖 MNy. 8: 404; TESz.; EWUng. • Vö. *boka*

bakator △ A: 1590 *bakator* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 48); 1798 *bakátor* (NSz.); 1829 *bagator* (MNy. 2: 374); 1837 *bacador* (MNy. 2: 147) J: 1. 1590 'kékespiros bogójú magyar szőlő(fajta) | Rosentraube' (↑); 2. 1798 'ilyen szőlőből szűrt bor | Rosentraubenwein' (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Etimonja végső soron nem magyar, és erősen kétséges, hogy összefügg-e a *Bakator* [SZN.]-vel; vö. 1385 Ladislao dicto *Bakator* (Oklsz.). (△) Egy feltételezett ol.**bacca d'oro* 'aranybogyó' szószerkezetből való származtatása téves, mivel ilyen olasz szőlőnevet nem lehet kimutatni.

bakcsó **A:** 1820 *bakcsót* (NSz.) **J:** 'egy gémfajta | Nachtreiher (Nycticorax nycticorax)'

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A tö onomatopoetikus eredetű. A végződés a -*csó* kicsinyítő képző. A szó a madár hangját érzékelteti. Hasonló onomatopoetikus megnevezések más nyelvekben: ném. *Quackreiher* 'bakcsó'; szbhv. *bukavac* 'bölömbika'; stb. (⊙) Egyes nyelvjárásokban, ill. állattani műszóként él. (⊖) Idetartozik a *vakvarjú* 'bakcsó' (1825: NSz.) összetett szó: előtagja azonos a →*vakog* onomatopoetikus tövével, amelynek változata a *bakcsó* töve, utótagja a →*varjú*.

EtSz.; TESz. *vakvarjú* a.; EWUng. • Vö. *vakog*

bakelit **A:** 1910 *bakelit* (KazGép. 1910. szept. 16.: 142) **J:** 'egy fajta műanyag | Bakelit'

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Bakelit*; ang. *bakelite*; fr. *bakélite*; stb.: 'bakelit'. A németből terjedt el [tudatos szóalkotás a bakelit feltalálójának, a belga (flamand) kémikus L. H. *Baekeland*-nak (1863–1944) a családnevéből, a kémiai szaknyelvben használatos *-it(e)* képzővel]. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

TESz.; EWUng.

bakfis **A:** 1869 *Backfisch* (Nsz.); 1886 *bakfis* (NSz.) **J:** 'serdületlen, fiatalkorú leány | halbwüchsiges Mädchen' #

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném. *Backfisch* 'fiatal, serdületlen lány' [jelentéselkülönülés a ném. *Backfisch* 'fiatal, csak sütésre alkalmas hal' szóból]. (⊕) Hasonló szemlélethez a magyarban vö. →*süldő*.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *pék*

bakló × **A:** 1138/ ? *Bokolou* [SZN.] (MNY. 32: 131); 1595 *boklyoit* (NySz.); 1831 *Bakalló* (Kreszn.); 1853 *baklós* [sz.] (NSz.); NYJ. *bakkaló* (ÚMTsz.); *bogjó, bogolyó* (MTsz.) **J:** 1. 1138/ ? 'bogyó | Beere' (↑), 1595 'ua.' (↑); 2. 1818 '⟨egyes állatok állán⟩ húsos leffentyű | fleischiger Lappen ⟨am Kinn mancher Tiere⟩' (NSz.); 3. 1831 'bojt; cafrang | Quaste; herabhängendes Zierwerk' (↑); 4. 1908 '⟨fákon levő⟩ rügy | Auge ⟨an Bäumen⟩' (MNY. 4: 94)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A hangalak alapján esetleg főnevesült befejezett melléknévi igenév lehetne, ami azonban kimutatható igei hiányában nem bizonyítható. A háromszótagú változatok lehetnek az eredetiek. A 2–4. jelentés metafora.

EtSz. 1. *bokolyó* a.; TESz.; EWUng.

bakó Δ **A:** 1229/ ? *Bocou* [SZN.] (VárReg. 351.); 1277 *Bakofalua* [HN.] (Fejér: CD. 5/2: 405); 1565 *Bakoc* (MNY. 14: 97) **J:** 1. 1229/ ? 'hóhér | Scharfrichter' (↑), 1565 'ua.' (↑); 2. 1229/ ? 'mészáros | Metzger' (↑), 1853 'ua.' (SzT.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy fiktív töből keletkezett származék szófajváltása. | (⊕) Talán főnevesült folyamatos melléknévi igenév. A tö onomatopoetikus eredetű lehet, amely a tompa csattanás hangját utánozza. Az elavult szót a nyelvújítás korában elevenítették fel. (⊕) A *bakik* 'döf; közösül, meghág' (< →*bak*) ige főnevesült befejezett melléknévi igeneveként való magyarázata mind időrendi, mind jelentéstani okokból téves. (⊖) Valószínűleg idetartozik a

bakó '(ráhajtott fedőlappal ellátott) nyitott táskaféle, tarisznya' (1808: Sándor I.: Toldalék): a megnevezés alapja az a nyikorgó hang lehet, melyet a tarisznya gazdájának mozgása közben hallat.

EtSz.; NéprNytud. 2: 73; TESz. *bakó*¹ a., *bakó*² a.; EWUng.; MNy. 88: 340

bakol × [1] **A:** 1138/ ? *Bokolou* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 131); 1582–1629 *baklik* meg (NySz.); 1669 *bakolhat* [sz.] (NySz.); 1838–1845 *bokolódik* [sz.] (MNyTK. 107: 14) **J:** 1. 1138/ ? 'ellenszegül; szembeszáll | sich entgegensetzen; entgegentreten' (↑), 1582–1629 'ua.' (↑); 2. 1808 'becsap vkit | beschwindeln' (Sándor I.: Toldalék); 3. 1818 'kendert tilol | Hanf brechen' (NSz.); 4. 1888 'cölöpöt földbe ver | einen Pfahl in die Erde treiben' (Nyr. 17: 88); 5. 1888 'makrancoskodik (ló) | widerspenstig sein (vom Pferd)' (Nyr. 17: 135)

■ Német (feln.) jövevénytörzs. | (≡) Ném., (kfn.), (kor. úfn.) *bocken* 'ökkel, döf (mint egy bak); bűzlik (mint egy bak); ágaskodik, kitör (ló); bagzik, üzekedik (birka, kecske); cölöpöt földbe ver; kendert tilol; csökönyös; stb.', (svájci) 'egy fajta kártyajátékot játszik' [< ném. *Bock* 'hím állat']. (≈) Tisztázatlan idetartozású: *bakol* 'hurkol' (1888: Nyr. 17: 88).

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bak*

baksis **A:** 1618 *basis* (Kakuk: ÉIOsm. 54); 1676–1678 *baxis* [ES. NEM M.] (Kakuk: ÉIOsm. 54); 1694 *baksist* (MNy. 12: 266) **J:** 1. 1618 'borravaló; kisebb (pénz)ajándék | Trinkgeld; kleines Geschenk; Almosen' (↑); 2. 1882 'nyereség, haszon | Gewinn' (NSz.); 3. 1893 'illeték | Gebühr' (NSz.); 4. 1894 'csekély összegű díjazás | geringes Honorar' (Nszt.)

■ Oszmán-török és német jövevénytörzs. | (≡) A korábbi adatok az oszmán-törökből származnak: oszm. *bahşiş*, (N.) *bakşiş*, *bāşiş*: 'borravaló; kis ajándék; alamizsna' [< újperzsa *baḫšīš* 'ua.']. (≈) Megfelelői: blg. *bakuuu*; szbhv. *bakšiš*; rom. *bacşiş*; stb.: 'ua.'. A 19. sz. második felében a németből – valószínűleg az irodalom közvetítésével – újból átkerült; vö. ném. *Bachschisch*, *Bakschisch* 'ua.'.

EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 54; EWUng.

baktat **A:** 1659 *baktatz* (NySz.) **J:** 1. 1659 'lassan megy | langsam gehen' # (↑); 2. 1786 'akadozva, szótagolva olvas | stottern, im Lesen oft steckenbleiben' (Nszt.); 3. 1837 'fut | laufen' (NSz.); 4. 1838 'sántikál; bicegve jár | humpeln; hinken' (Tsz.); 5. 1933 'bóbiskol | nickend schlummern' (MNy. 29: 59)

baggadoz × **A:** 1787 *baggadozva* [sz.] (MNy. 36: 141); NYJ. *bagadozik* [□] (ÚMTsz.); *bakadoz* (ÚMTsz.); *gabbadoz* (MTsz.) **J:** 1. 1787 'bukdácsol | stolpern' (↑); 2. 1877 'bóbiskol | nickend schlummern' (Nyr. 6: 231); 3. 1882 'akadozva beszél; akadozva olvas | stottern; im Lesen oft steckenbleiben' (Nyr. 11: 189)

baggat × **A:** 1893 *baggatnád* által (MTsz. *baggat* a.) **J:** 'betűzve olvas | buchstabierend lesen'

■ Belső keletkezésű szavak, keletkezés módjuk azonban vitatott. | 1. Származékszók. | (⊕) A →*bukik* igéből keletkezhettek. Az *u > o > a* hangváltozáshoz vö. →*cuppan* (~ (R.) *coppa*), →*cappolódik*; esetleg vö. még *bagdácsol* ~ *bogdácsol* (→*bukik*). 2. Onomatopoeitikus eredetűek. | (⊕) A botladozó, baktató járás hangját fejezik ki. A végződéses különféle gyakorító képzők. (⊖) (≈) Idetartoznak a következő nyelvjárási szavak: *baksál* 'böngész (szüret után)' (EtSz. *baksál* a.); (vö. 1456 k. *baxal* (SermDom. 1: 328)); *baksáz* 'ua.' (1833: Kassai: Gyökerésző 1: 241); *battyog* 'cammog, baktat, poroszkál' (1902: NyF. 48: 60).

EtSz. 1. *buk* a.; D. Bartha: Szóképz. 45; TESz. *baggadoz* a., *baksál* a., *battyog* a.; EWUng. • Vö. *bukik*

bakter × **A**: 1638 *Bachter* [SZN.] (MNY. 79: 507); 1728 *bakterek* (Nyr. 73: 341); 1777 *Vakterek* (MNY. 66: 104); 1804 *Bokterokat* (Nsz.). NYJ. *bohtër* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1638 ? 'éjjeliőr; őr | Nachtwächter; Wächter' (↑), 1728 'ua.' (↑); 2. 1804 'hajdú; poroszló | Heidruck; Büttel' (↑); 3. 1896 'vasúti pályaőr | Bahnwärter' (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.), (h. baj.-osztr.) *wachter*, (T.) *wächter*, – ném. *Wächter*: 'őr; csősz' [< ném. *Wacht* 'őrszolgálat']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *bokter* 'éjjeliőr; vasúti pályaőr'; szlk. (N.), (R.) *vachtár* 'éjjeliőr'; stb. (△) A szókezdő *b*-hez vö. → *bognár*, → *bükköny* stb. A 2. és 3. jelentés metafora.

EtSz.; MNY. 54: 154; TESz.; EWUng. • Vö. *bojtár*, *salabakter*, *silbak*, *vekker*, *vigília*

baktérium **A**: 1862 *bacteriumok* (OrvH. 1862. ápr. 20.: 300); 1883 *bakterium* (Balogh K.: OrvMűsz. *Bacterium* a.); 1887 *baktériummentes* (NSz.) **J**: 'sejtmag nélküli mikroorganizmus; kórokozó | Bakterium' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bakterium*; ang. *bacterium*; fr. *bactérie*; stb.: 'baktérium'. Vö. még lat. (tud.) *bacterium* 'ua.' [< gör. *βακτήριον* 'botocska, pálcika']. Tudományos szakszóként eleinte a pálcika alakú mikrobákat jelölte. (⇒) A magyarba a latinból és a németből került át.

TESz.; EWUng.

bal **A**: 1086 *bolug* [SZ.] [HN.] (MNL (OL) DL. 208421); 1181 *Bol* [SZN.] (MNL (OL) DL. 206827); 1244 *Balogh* [SZ.] [HN.] (HOkm. 8: 43); 1372 u./ *bal* (JókK. 23); NYJ. *bó* (ÚMTsz.) **J**: <MN> 1. 1086 'a jobb ellentéte | linke(r, -s)' # (↑); 2. 1574 k. 'rosszindulatú | böse' (NySz.); 3. 1736 'téves | falsch' (NySz.) | <FN> 1. 1372 u./ 'bal oldal | die linke Seite' # (JókK. 23); 2. 1416 u./¹ 'bal kéz | die linke Hand' (BécsiK. 166); 3. 1861 'politikai baloldal | Linke (Polit)' (Nsz.) **Sz**: ~og 1086 [HN.] 'balkezes (ember) | Linkshänder' (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. votj. (Sz.), (K.), (G.) *pall'an* 'bal' (feltehetőleg tkp. 'bal oldal'; vö. **jan* 'oldal') [fgr. **pals* 'bal']. (△) Az egyeztetés csak akkor lehet helytálló, ha a m. *b* a szó belseji *l* hatására a *p* zöngésülésével keletkezett. További nehézséget okoz az a tény, hogy csupán egyetlen rokon nyelvi megfelelő adatolható. – Az elvont 2. és 3. melléknévi jelentéshez vö. → *link*; vö. még lat. *sinister* 'bal; vészjósló'.

AAPJ. 17: 22; MNY. 63: 12; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *bal-*

bal-

I. ~ítélet △ **A**: 1650 *bal itélettel* (NSz.) **J**: 'téves, helytelen ítélet | irrigie Meinung' | ~**értelem** △ **A**: 1669 *balértelemmel* (Szily: NyÚSz. 415) **J**: 'téves értelem | irrigie Bedeutung' | ~**magyarázat** △ **A**: 1750 *bal magjarazattjával* (SzT.) **J**: 'téves kijelentés, indoklás | irrigie Erklärung' | ILYENK MÉG: ~**hiedelem** 'tévhit | Irrglaube' (1757: NSz.)

II. ~szerencse **A**: 1664 *bal szerencsét* (Gyöngyösi: ÖK. 1: 125) **J**: 'szerencsétlenség | Unglück' # | ~**sors** **A**: 1695 *bal Sorsomban* (Gyöngyösi: ÖK. 2: 217) **J**: 'balszerencse, szerencsétlenség | Mißgeschick' # | ~**eset** **A**: 1740 *bal esettel* (NSz.) **J**: 'szerencsétlenség | Unfall' #

III. ~kőrmű × **A:** 1711 *balkőrmű* (ItK. 14: 344) **J:** 1. 1711 'kicsapongó (főleg nő) | ausschweifend (bes. Frau)' (↑); 2. 1874 'tolvaj | diebisch' (Nyr. 3: 85) | **~fasz** **A:** 1787 *balfasz* (Nsz.); 1833 *Balgasz* (Kassai: Gyökerésző 1: 245) **J:** <FN> 1787 'ügyefogyott személy | Lahmarsch, Einfaltspinsel' (↑) | <MN> 1807 'ügyetlen, ostoba | unbeholfen, dämlich' (Márton J.: MNSz.–NMSz.), 1838 'tréfás; bolondos | spaßhaft; närrisch' (Tsz.) | **~kezes** **A:** 1799 *balkezes* (Nsz.) **J:** <MN> 1. 1799 'törvényes házasságkötés nélkül férfival együtt élő (nő) | in wilder Ehe lebend (Frau)' (↑); 2. 1801/ 'ügyetlen | ungeschickt' # (Nsz.); 3. 1893 'dominánsan a bal kezét használó (személy) | linkshändig' # (Nsz.); 4. 1906 'tolvaj természetű | diebisch' (NyF. 37: 22) | <FN> 1. 1893 'dominánsan a bal kezét használó személy' (Nsz.); 2. 1899 'szerető; ágyas | Geliebte; Kebsfrau' (Nsz.) – De vö. 1792 *bal-kezüék* 'ügyetlen, esetlen ember | ungeschickter Mensch' (Nsz.) | **~kézről** **A:** 1824 *balkézről* (HazKülfTud. 1824. dec. 15.: 385) **J:** 1. 1824 'rangon aluli (házasság) | morganatisch (Ehe)' (↑); 2. 1879 '⟨férfi⟩ nővel házasságkötés nélkül (él) | zur linken Hand (getraut)' (Nsz.) – De vö. 1817 *bal kezére való* 'ledér, feslett (nő) | liederlich (Frau)' (Nsz.) | ILYENEK MÉG: **~fácán** 'balek, ügyetlen | Lahmarsch' (1958: Nsz.); **~fék** 'ua.' (1959: Nsz.)

IV. ~oldal **A:** 1826 *baloldalhoz* (Nsz.); 1840 *baloldal* (Nsz.) **J:** 'baloldal (a politikában) | die Linke; linke Fraktion (in einer polit Partei)' # | **~közép** **A:** 1830 *balközépen* (HazKülfTud. 1830. ápr. 4.: 216) **J:** 'politikai frakció a baloldal és a közép között | polit Fraktion zwischen der Linken und der Mitte'

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*bal* szóval. | (⊕) Az 1., 2. és 3. csoport szavai jelzős szó szerkezetben szilárdultak meg, és csak később váltak összetett szavakká. Mindegyik a *bal* átvitt értelmű 2. és 3. jelentésére vonatkozik. A 3. csoportban álló *balfácán* és *balfélk* eufemizmusok, amelyekben az utótagok a →*fasz* 'férfi' helyett állnak. A *balkézről* valójában megszilárdult ragos alakulat (*kézről*: →*kéz* + delatívuszi *-ről*). A 4. csoportban a politikai jelentések nemzetközi minták alapján jöttek létre; vö. ang. *left* 'baloldal'; or. *levizna* 'baloldali beállítottság, baloldali radikalizmus'; stb. Vö. még fr. *côté gauche* 'baloldal, baloldali szárny'. – Az utótagok (címszók kivételével): *értelem* (→*ért*), *eset* (→*esik*), *ítélet* (→*ítél*), *kezes*, *kézről* (→*kéz*), *kőrmű* (→*köröm*), *magyarázat* (→*magyaráz*).

📖 TESz. *balfasz* a., *balkőrmű* a., *baloldal* a. is; EWUng. • Vö. *bal*, *ért*, *esik*, *fasz*, *ítél*, *kéz*, *köröm*, *közép*, *magyaráz*, *oldal*, *sors*, *szerencse*

bál **A:** 1651 *Bál* (Horváth M.: NEI.); NYJ. *báld* [□] (MTsz.) **J:** 'nagyobb szabású táncmulatság | Tanzvergnügen' # **Sz:** **~ozik** 1782 *Bálozók* [sz.] (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném. *Ball* 'táncmulatság' [< fr. *bal* 'ua.' < fr. (ófr.) *baller* 'táncol']. (⊗) Megfelelői: szbhv. *bal*; cseh *bál*; stb.: 'bál'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bajadér*, *balerina*, *balett*, *ballada*

bála **A:** 1355 *Bal* (OkI Sz.); 1599 *Ball* (MNY. 67: 90); 1795 k. *Balla* (Nsz.); 1903 *bála* (Nsz.) **J:** 1. 1355 'köteg | Bündel' (↑); 2. 1572 'összegöngyölt árucsomag, ill. ez mint mértékegység | Ballen (auch als Maßeinheit)' (MNY. 56: 264)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (⊖) Ném. (kfn. baj.-osztr.) *ball*, (kor. úfn.) *balle*, – ném. *Ballen*: 'köteg, göngyöleg; árucsomag' [jelentéselkülönülés a ném. (kfn.) *bal*, *balle* 'labda; golyó; izomköteg' szóból]. (⊗) Megfelelői: ol. *balla*, (É.) *bala*; cseh *balík*; stb.: 'köteg, bála'. (⊕) A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A *bála* alak keletkezésében esetleg az olasz is szerepet játszhatott.

📖 EtSz. 2. *bál* a.; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *ballon*, *buldog*, *bull*, *football*, *koszperd*

balalajka **A:** 1839 *balalaikáját* (Honművész 1839. aug. 22.: 535); 1866 *balalajkát* (Nszt.) **J:** 'háromszög alakú pengetős hangszer | Balalaika'

■ Orosz jövevényszó. | (≡) Or. *балалайка* 'balalajka' [ismeretlen eredetű]. Vö. még le. *balalajka*; ukr. *балалайка*; stb.: 'ua.'. (≈) Megfelelői: ang. *balalaika*; ol. *balalaica*; stb.: 'ua.'. (△) Oroszból fordított szépirodalmi művekből terjedt el.

📖 Nyr. 72: 167; TESz.; EWUng.

balaska × **A:** 1669 *valaskás* [sz.] (NySz.); 1685 *valaskót* [? ✎] (MonÍrók. 27: 34); 1798 *balaskára* (NytudÉrt. 82: 149); 1882 *baracska* (Nyr. 11: 238); 1886 *balatka* (Nyr. 15: 285); NYJ. *baloska* (NyF. 17: 27) **J:** 'fokosféle kis balta; rövid nyelű kis fejsze | kleine Axt mit langem Stiel; Handbeil'

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *valaška* 'juhászfokos' [< szlk. *valach* 'juhász, juhászbojtár']. Vö. még cseh (N.) *valaška*; le. (N.) *walaska*: 'juhászfokos'. (△) A *balaska* szó eleji *b* hangja a hasonló rendeltetésű → *balta* szó hatására keletkezhetett. A *b*-s változatok főleg a Dunántúlon, a *v*-sek pedig a Dunától északra fordulnak elő.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJisz. 546; TESz.; EWUng. • Vö. *oláh*

baldachin **A:** 1626 *baldagányhoz* [✎] (Nyr. 71: 36); 1708 *Baldachium* [? ∴: *Baldachinum*] (MNY. 68: 335); 1708 *barlakint* (Horváth M.: NEL.); 1741 *baldakinum* (MNY. 68: 335); 1742 *Baldachinummal* (MNY. 68: 335); 1787 *Baldachin* (Nszt.) **J:** 'sátormennyezet, hordozható mennyezet | Baldachin'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Baldachin* 'szövetből készült tető; hordozható mennyezet'; fr. *baldaquin* 'ua.'; ol. *baldacchino*, (tr.), (vel.), (R.) *baldachin*, (fri.) *baldakín* 'ua.; mintás, finom selyemszövet'; le. *baldachin* 'baldachin'; stb. Vö. még lat. (k.) *baldakinus*, *baldekinus* 'Bagdadban készített selyemszövet; baldachin', (h.) *baldachinum* 'baldachin'. Az olaszból terjedt el [< ol. (toszk.) *Baldacco* [HN.] 'Bagdad']. (⇒△) A magyarba német és az olasz közvetítéssel került át; a négyszótagú változatok a hazai latinból való átvételek.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

balek **A:** 1782 *Balék*, *Balik* (MNY. 53: 271, 272); 1782 *Belék* (Nyr. 32: 400); 1855 *balek* (Nszt.) **J:** 'könnyen rászédhető ember | Gimpel, Pimpf'

■ Oszmán-török, esetleg bolgár jövevényszó. | (≡) Oszm. *balık* 'hal; hamiskártyás áldozata'; – vö. még blg. (N.), (R.) *балѣк* 'ua.'. Az oszmánban török eredetű; vö. ujjg. *balık*; csuv. *pulâ*, *polâ*; stb.: 'hal'. (△) A 'hal' > 'áldozat <rablótámadásé, csalásé>' metaforikus jelentésváltozás indítéka abban rejlik, hogy a gyanútlan, könnyen kifosztható embert néma, gyámoltalan halhoz lehet hasonlítani; vö. még → *hal²*. Az átadó nyelvet nem lehet pontosan meghatározni, mivel a balkáni nyelvek argójának szókincse jelentős mértékben egyezik. (◡) Idetartozik: *bali* 'balek, tökfilkó' (1775: MNY. 53: 273) feltehetőleg elvonás a tévesen többes számú alaknak felfogott *balık* változathoz.

📖 MNY. 12: 351; NytudÉrt. 38: 175; TESz.; EWUng.

balerina **A:** 1853 *ballerina* (BpHírlap 1853. szept. 13.: [1]); 1859 *balerinák* (BpHírlap 1859. jan. 16.: [2]) **J:** 'balett-táncosnő | Balletttänzerin'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Ballerina, Ballerine*; ang. *ballerina*; fr. *ballerine*; ol. *ballerina*, (R.) *balerina*; stb.: 'balett-táncosnő'. Az olaszból terjedt el [< ol. *ballare* 'táncol']. (⇒△) A magyarba olasz és német közvetítéssel került át.

📖 EtSz.; Bárczi: Szók. 118; TESz.; EWUng. • Vö. *bál*

balett **A**: 1791 *Balléto*k (Nsz.); 1792 *Ballet* (NSz.); 1803 *Baliét* (Nsz.); 1807 *Balét* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1815 *ballette*kkal (NSz.); 1835 *Balett* (Kunoss: Gyal.) **J**: **1.** 1791 'színpadi tánc | Ballett' (↑); **2.** 1793 'balettkar | Ballettgruppe' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném., (au.) *Ballett*; ang. *ballet*; fr. *ballet*; ol. *balletto*, (É.) *balett, balet*; or. *balet*; stb.: 'balett'. Az olaszból terjedt el [< ol. *ballo* 'tánc' < ol. *ballare* 'táncol']. (⇒△) A magyarba olasz és német közvetítéssel került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bál*

balga → *balgatatag*

balgatatag **A**: 1372 u./ *balgatatag, balkatagnak* (JókK. 108, 2); 1416 u./³ *balgatak* (AporK. 94); 1566 *balgatoc* (Heltai: Fab. 131); 1585 *balygatag* (Cal. 10); 1604 *Bolygatag* (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *bojgatag* (MTsz. *bolygatag* a.) **J**: **1.** 1372 u./ 'együgyű; esztelen | einfältig; unsinnig' (↑); **2.** 1604 'tévelygő | herumirrend' (Szenczi Molnár: Dict.); **3.** 1873 'nyugtalanul ide-oda járó | unruhig hin und her gehend' (NyK. 10: 326) **Sz**: ~**ság** 1372 u./ *balgata*gfaganak (JókK. 157) | ~**os** 1405 k. *balgata*gus 'esztelen | unsinnig' (SchlSzej. 1980.) | ~**oslik** 1416 u./¹ *balgata*goflani [sz.] 'idétlenkedik | sich albern verhalten' (BécsiK. 189) | ~**ságos** 1490 u. *balgata*gsagos 'bolond | verrückt' (SzalkGl. 184.)

balga **A**: 1777 *Balga* (Szily: NyÚSz.) **J**: 'együgyű; esztelen | einfältig, unsinnig'

■ A szócsalád alapja, a **balgatatag** származékszó. | (△) A → *bolyong* ige *bolyg* ~ *bolyog* változatából keletkezett *-atag* névszóképzővel; az alaktanhoz vö. *bágyatag* (→ *bágyad*), *lankatag* (→ *lankad*) stb. A jelentésekhez vö. → *tébolyog*; vö. még ném. *Trottel* 'ostoba, tökfilkó' < ném. *trotteln* 'baktat, cammog, lézeng'.

■ A *balga* elvonás. | (△) A *balgatatag*-ból jött létre a nyelvújítás korában.

📖 Simonyi: MNyelv. 181; EtSz. *balga* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bolyong*

balhé **A**: 1862 *Balhé* (Nsz.) **J**: **1.** 1862 'baj; kellemetlenség | Ungelegenheit, Gefitze' (↑); **2.** 1888 'lárma, veszekedés | Lärm, Aufruhr, Zank' (Nsz.); **3.** 1948 'botrány | Skandal' (Nsz.) **Sz**: ~**zik** 1911 *balhé*zik (Zolnay–Gedényi)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au. argó) *balhe* 'lárma, kiabálás, tömeg' [< jidd. *beholo* 'rémület, lárma, zavar' < héber *behālā(h)* 'ijedség, rémület'].

📖 TESz.; EWUng.

balin × **A**: 1395 k. *balyn* hal (BesztSzej. 304.); 1435 k. *balen* (SoprSzej. 143.); 1570 *Bwlin* (Oklsz.); 1793–1797 *balind* (EtSz.); 1833 *Bajin, Bójin*-hal, *Bőjin* (Kassai: Gyökerésző 1: 245, 338); 1898 *Ballyin* (NSz.); NYJ. *baing, bálint, bölin, pólin*d (MTsz.); *bojing, bolling* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1395 k. 'ragadozó ön | Rapfen' (↑); **2.** 1777 'karikakeszeg | Güster (Blicca bjoerkna)'

(Nsz.); **3.** 1887 'lapos keszeg | Zope' (Herman: HalK. 763); **4.** 1887 'fejes domolykó | Döbel' (Herman: HalK. 772); **5.** 1893 'compó | Schleie' (MTsz.)

■ Jövevényszó különböző déli szláv és nyugati szláv nyelvekből. | (≡) Szbhv. (R. Kaj) *bolen* 'tengeri hal', *bolinj* 'egy fajta hal'; szln. *bolen* 'ragadozó ön'; szlk. *bolen*, *bolin* 'ua.'; le. *bolen* 'rózsás márna'; stb. [vitatott eredetű]. Vö. még ukr. *билизна* 'ragadozó ön' (△) Egyes változatok (részben népetimológia következtében) a szóvégen szervetlen járulékhangot tartalmaznak. A *bőjin*-féle változatok palatális irányú hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek. (⊙) Állattani szaknyelvi szó is.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 73; AEthn. 12: 29; TESz.; EWUng.

bális × **A:** 1779 *Bális* (MNY. 79: 507); 1838 *bálizsok* (NSz.) **J:** 'házaló; olasz (ritkábban bosnyák v. német) vándorkereskedő | Hausierer; italienischer (selten bosnischer od. deutscher) Wanderkrämer'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *walisch* 'házaló, vándorkereskedő', – ném. *welsch* 'újlatin nyelvű; olasz; francia' [germán eredetű; vö. ang. *Welsh* 'walesi'; holl. *Waals* 'vallón'; stb.] Forrása a kelta **valha* 'kelta törzs az egykori római provinciában, Gallia Narbonensisben'. (△) A szókezdő *b*-hez vö. → *bognár*, → *bükköny* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *oláh*

balkány × **A:** 1498 *Zarazbalkanhath* [HN.] (OkI Sz.); 1572 *balkan* (MNY. 62: 358); 1838 *Balkány* (Tzs.) **J:** 'vizenyős, lápos hely | flache Sumpfgegend'

■ Jövevényszó, valószínűleg egy török nyelvből. | (≡) Oszm. (N.) *balkan* 'láp, ingovány'. Vö. még Kāşğ. *balčiq* 'agyag', *balıq* 'sár; vályogfal'; tat. *balčik* 'iszap; ingovány'; kaz. *balkaş* 'mocsaras terület'; stb. [< török **bal*- 'nedvesség, mocsarassá válik']. (△) A magyar nyelvterület északkeleti részén, viszonylag kis területen használt tájszó. (⊖) Ugyanerre az etimonra mennek vissza: 1181/ *Balkan* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 43); 1856 *Balukány* [HN.] (Klemm: PécsiHn. 4); stb.; ezek azonban közvetlen török névadással keletkezhetnek, mivel az adatok Magyarországnak azon területeiről származnak, ahol egykor besenyők éltek.

📖 KCsA. 1. Kieg.: 470; NyK. 51: 98; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

balkon **A:** 1788 *balkonok* (Nsz.); 1806 *balkónra* (NSz.) **J:** 'nyitott épületrész; erkély | Balkon' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Balkon*; ang. *balcony*; fr. *balcon*; ol. *balcone*, (É.) *balcon*; stb.: 'balkon', a franciában 'színházi karzat' is. Az olaszból terjedt el [< longobárd **balco* 'gerenda', tkp. 'mennyezet, plafon']. (⇒△) A magyarba olasz és német közvetítéssel került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bókony*

ballada **A:** 1811 *Balládjait* (Nsz.); 1815 *Balladékat* (MNY. 12: 133); 1816 *balládák*, *Balladéval* (NSz.); 1830 *balladákban* (NSz.) **J:** **1.** 1815 'lírai és drámai elemeket tartalmazó elbeszélő költemény | Ballade' (↑); **2.** 1843 'megzenésített költemény | vertontes Gedicht' (NSz.); **3.** 1865 'táncdal | Tanzlied' (NSz.); **4.** 1860 'romantikus zenemű | romantisches Musikwerk' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Ballade*; ang. *ballad*; fr. *ballade*; stb.: 'ballada <az irodalomban v. a zenében>', az angolban 'népdal' is. Az angoltól terjedt el [< fr. (ófr.) *balade* 'táncdal' <

prov. (óprov.) *balada* 'ua.; tánc'] (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. (△) A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bál*

ballag **A:** 1504 *Ballago* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1519 *ballaghýatok* (JordK. 288); 1522 *Balago* [sz.] [SZN.] (MNYTK. 86: 69); 1863 *ballogjak* (Kriza [szerk.] Vadr. 170) **J:** 1. 1504 ? 'lassan jár | schlendern' # (↑), 1520 k. 'ua.' (BodK. 17); 2. 1519 'lappang | versteckt sein' (↑); 3. 1793 'közeledik (előrehaladottabb életkorhoz) | sich nähern (einem vorgerückten Lebensjahr)' (Nsz.); 4. 1898 'végzős növendék' az intézetet bejárva búcsúzik | valedizieren, Abschied nehmen von der Schule' # (Dobos: DiákSz. *ballagás* a.) **Sz:** ~**ás** 1585 *ballagás* 'bandukolás | Geschlender' (Cal. 288); 1898 'búcsúvétel | Valediktion, Abschiednahme' (↑) | **ballangó** 1798 *Ballagó, Ballangkóróról* 'ördögszekér | Rolldistel (Salsola)' (NSz.); 1808 *Ballangó* 'ua.' (Sándor I.: Toldalék 473)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A lassú járás, bandukolás hangfestő kifejezésére jött létre. A *tő* a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügghet a →*billeg* szócsaládjával. Végződése gyakorító képző. Eredeti jelentése 'ingadozva, dülöngélve, nehézkesen jár' lehetett. A 4. jelentés, valamint a *ballagás* származéknak ezzel összefüggő jelentése azzal a közismert hagyománnyal függ össze, hogy a végzős diákok búcsúzásképpen körbejárják az iskolaépületet és környékét. A *ballangó* származék növényteni jelentésének alapja az, hogy az elszáradt növényt a szél tövestül kitépve görgeti. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang; ehhez a származékhoz vö. még *barlangkóró* 'ördögszekér' (1786: Nsz.).

📖 MNY. 9: 386; EtSz. 2. *balla* a.; MNY. 55: 460; TESz. *ballangó* a.; EWUng. • Vö. *billeg*

ballaszt **A:** 1825 *Ballast* [ES. NEM M.] (HasznMul. 1825/21: 162); 1830 *ballastot* (TudGyűjt. 14/11: 84); 1853 *ballasztal* (NSz.) **J:** 'holtsúly; felesleges súly | Ballast; überflüssige Last'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Ballast* 'értéktelen rakomány; holtteher; nehezék' [< svéd *ballast, barlast* 'ua.' < ? svéd *bar* 'puszta, tiszta' + *last* 'teher, rakomány', tkp. 'kereskedelmi érték nélküli teher']. (≈) Megfelelői: ang. *ballast*; fr. *ballast*; stb.: 'ballaszt'.

📖 TESz.; EWUng.

ballon **A:** 1793 *ballont* (Nsz.); 1801 *balomjával* (NSz.); 1804 *balon* (Nsz.); 1816–1819 *balón* (D. Éltés: FrSz. 35) **J:** 1. 1793 '(bőr)labda | Ball' (↑); 2. 1800 k./ ? 'léghajó; léggömb | Luftschiff; Ballon' (NSz.), 1804 'ua.' (↑); 3. 1911 'üvegtartály | Glasbehälter' (RévaiLex. 2: 512); 4. 1939 'ballonvászon | Ballonleinwand' (Tóth I.: MDivatsz. 41); 5. 1958 'ballonvászonból készült kabát | Mantel aus Ballonleinwand' # (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Ballon* 'léggömb; üvegtartály; lombik; ballonszövet'; ang. *balloon* 'léggömb; léghajó; lombik'; fr. *ballon* 'ua.; labda'; ol. *pallone* 'labda; léggömb; léghajó'. Az olaszban keletkezett [< ol. *palla* 'golyó; labda' < longobárd *palla* 'ua.'; vö. →*bála*]. Az olaszból és a németből terjedt el. (⇒△) A magyarba német, esetleg francia közvetítéssel került át. (△) Az 5. jelentés metonimikusan keletkezhetett, vagy önállósulás a *ballonkabát* 'ballonból készült kabát' (1958: NSz.) összetételből.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *luftballon*

bálmos × **A:** 1652 *Balmost* (SzT.); 1695 *bálmos* (Ethn. 72: 273) **J:** 1. 1652 'kukoricaliszból sajtlével, tejföllel, íróval v. savóval készített étel | Maisgericht mit Käsemilch,

Rahm' (↑); **2.** 1905 'olvasztott túró v. sajt | geschmolzener Quark od. Käse' (Nyr. 34: 82); **3.** 1938 'juhtej savója | Molke der Schafmilch' (Ethn. 49: 189)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *balmoș*, (N.) *bálmaș*, *bálmuș*: 'tejben főzött édes juhsajtból kukoricaliszt hozzáadásával készült étel' [? < oszm. *bulamaç* 'lisztpép, kása gyerekeknek']. A vlach pásztorkodás szakszava. (≈) Megfelelői: blg. (N.) *βαλμύι*; szbhv. *belmuž*; le. (N.) *balmosz*; stb.: 'tejben főzött édes juhsajtból kukoricaliszt hozzáadásával készült étel'. (△) A származtatást a szóföldrajzon kívül az is támogatja, hogy jellegzetesen román pásztórételnek a neve. Erdélyben köznyelvi szinten használatos.

📖 TESz.; EWUng.

bálma **A:** 1538 *balȳn* (Pesti: Nomenclatura Q2); 1664 e. *Balénák* (NySz.); 1843 *Bálma* (Nsz.). **J:** 'cethal | Walfisch' #

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *balaena* 'bálma' [tisztázatlan eredetű]. (△) A *balin* változat a →*balin* analógiás hatására utal. (⌘) A *bálma* alak tudatos szóalkotás a nyelvújítás korából, feltehetőleg Bugát Pál alkotta meg, esetleg a →*márna* alaki analógiájára.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

balta **A:** 1429 *Baltha* [szN.] (OkISz.); 1572/ *boldát* (MNY. 79: 507); 1821 *bóta* (NSz.); NYJ. *bartára* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1572/ 'csatabárd | Streitaxt' (↑); **2.** 1636 'rövid nyelvű fejsze | Handbeil' # (MFL.)

■ Török jövevényszó, valószínűleg a kunból. | (≡) CC. *balta*; oszm. *balta*; csuv. *purtă*; stb.: 'bárd, balta' [iráni eredetű]. Megfelelői a mongolban és a tunguzban is megtalálhatók. (△) A kunból való származtatása szótörténeti okok mellett azzal magyarázható, hogy más, hasonló rendeltetésű eszköznevek is kun eredetűek lehetnek; vö. →*bicsak*, →*buzogány*, →*csákány*. (△⇒) A magyarból: le. (R.) *balta*; szlk. (N.) *balta*: 'ua.'. (⊂) Az 1423 *Baltha* (NyK. 46: 129) adat minden valószínűség szerint egy kun személy neve.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; UrAltJb. 25: 300; Doerfer: TE. 1: 199; TESz.; Ligeti: TörK. 248; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *baltacím*

baltacím × **A:** 1807 *Baltatzím* (MagyFüvészk. 419); 1852 *baltacin* (NSz.) **J:** 'egy fajta pillangós virágú takarmánynövény | Esparsette (Onobrychis viciifolia)'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) A →*balta* + az önállóan nem adatolt *cím* 'fürt' (valószínűleg jelzős) alárendelő összetétele. A *cím* szórövidülés a →*címer*¹ 'bugás virágzat' szóból. A megnevezés alapja az, hogy e takarmánynövény virágjának egyenes élű része a balta formájára emlékeztet; vö. még *baltavirág* 'baltacím' (1838: Tzs.). – Összetett szóként elhomályosult. (⌘) Nyelvújítás kori botanikai szakszó. (⊂) Más, ugyanezzel az utótaggal alkotott nyelvújítás kori összetett szók: *cipőcím* 'kosborféle növény (Boldogasszony papucs)' (1807: MagyFüvészk.); *patkócím* 'patkófű' (1807: MagyFüvészk.).

📖 EtSz. 4. *cím* a.; Molnár N.: NövTört. 29; TESz.; EWUng. • Vö. *balta*, *címer*¹

bálvány **A:** 1001/ *Baluuanis* [sz.] [HN.] (PRT. 1: 590); 1075/ *balwan* [HN.] (MNL (OL) DL. 238483); 1093/ *Baluanus* [sz.] [HN.] (MNL (OL) DL. 206964); 1109 *baluan* (OkISz.); 1416 u./¹ *baluan* (BécsiK. 198); 1519 *balwalt* (JordK. 766) **J:** **1.** 1001/ ? 'köoszlop; határkő | Steinsäule; Grenzstein' (↑), 1109 'ua.' (↑); **2.** 1381 'ajtófélfa | Pfosten' (OkISz. *kapu-bálvány* a.); **3.** 1416

u./¹ 'istenként tisztelt szobor | Götzenbild' # (↑); **4.** 1597 'a prés egyik alkatrésze | ein Bestandteil der Kelter' (Oklsz.); **5.** [jelzői használatban] 1760 'óriási nagy | riesig, Riesen-' (NSz.); **6.** 1790 'eszményképnek tartott (, körülrajongott) személy | Idol (Person)' (Nsz.); **7.** 1800 'a fahajó egyik alkatrésze | ein Bestandteil des hölzernen Schiffes' (Nsz.); **8.** 1828 'malomban' tengely | Achse (in der Mühle)' (Nsz.); **9.** 1880 'tutaj | Floß' (Nyr. 9: 92); **10.** 1880 'nagy dorong | großer Knüttel' (Nyr. 9: 378) **Sz:** ~**os** 1001/ [HN.] 'köoszlopokkal ellátott | mit Steinsäulen versehen' (↑); 1584 *baluanyoskodic* [sz.] 'bűnös v. pogány életet élő | heidnisch lebend' (NySz.) | ~**oz** 1508 *balvañzok* [sz.] 'bálványimádó gyakorlatot folytat | götzendienerisch sein' (DöbrK. 361); 1772 'rajongó szeretetet, tiszteletet nyilvánít vki iránt | idolisieren' (Nsz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg különböző szláv nyelvekből. | (≡) Blg. (R.) *балванъ* 'istenként tisztelt szobor', (N.) *балван* 'szikla'; szbhv. *balvan* 'gerenda', (Ča), (Kaj) *bolván* 'istenként tisztelt szobor'; szlk. *balvan* 'nagy kő; tömb', (N.) 'istenként tisztelt szobor'; or. *болван* 'fatuskó, fatönk; öntőforma', (R.) 'istenként tisztelt szobor'; stb. [? < török **balvan* 'síremlék, sírkő'; vö. ótörök *balbal* 'ua.']. (△) A magyar szó szláv eredete azért nem tekinthető teljesen biztosnak, mert nem lehetetlen, hogy a szó a magyarba is ugyanabból a forrásból, talán egy keleti nyelvből került át.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; EtSz.; Kniezsa: SzJlsz. 591; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

balzsam A: 1265 ? *Balsam* [SZN.] (MNY. 11: 328); 1372 u./ *balfamomat* (JókK. 136); 1513 *balsamon* (NagyszK. 256); 1533 *Balsamum* (Murm. 1391.); 1604 *Balfomom* (Szenczi Molnár: Dict. *Carpobalfamum* a.); 1636 *balsamozná* (NySz.); 1782 *balsom* (NSz.); 1782 *Balzsom* [? ✎] (NSz.); 1786 *bé ... balzsamozzák* [? ✎] (NSz.); 1813 *balzam* (NSz.); NYJ. *barzsam* (ÚMTsz.) **J:** 'növényi olajat tartalmazó illatos gyógykenőcs | Balsam' # **Sz:** ~**oz** [ma főleg *be~*] 1636 *balsamozná* (↑)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Balsam*; ol. (R.) *bàlzam*, *bàlžam*; sp. *bálsamo*; szbhv. *balzam*; or. *бальзам*; stb.: 'balzsam'. (≈) Vö. még lat. *balsamum* 'ua.; balzsamcserje' [< gör. *βάλσαμον* 'ua.']. Forrása a héber *bāšām* 'balzsamcserje'. A latinból terjedt el. (⇒△) A magyarba a latinból, németből, esetleg az olaszból került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *pézsma*

bamba A: 1400 ? *Banga* [SZN.] (MNY. 11: 328); 1440 ? *Bonga* [SZN.] (Oklsz.); 1468 ? *Bango* [SZN.] (Oklsz.); 1777/ *bamba* (Nsz.); 1825 *bángó* (Nyr. 17: 319); 1833 *Balgó* (Kassai: Gyökerésző 1: 245); 1838 *Banga* (Tzs.); NYJ. *Bambu* (Tsz.) **J:** **1.** 1400 ? 'nehéz felfogású, mafla, bárgyú | stumpfsinnig, tölpelhaft' # (↑), 1777/ 'ua.' (↑); **2.** 1855–1860 'süket | taub' (MNY. 38: 221) **Sz:** **bambul** 1893 *bámbúly* 'bambán tétlenkedik | auf tölpelhafte Weise untätig sein' (Nyr. 22: 574)

■ Származék fiktív töből. | (△) A tö összefügg a →*bávad* szócsaládjáéval. Végződése -a folyamatos melléknévi igenévképzőnek tűnik. A szó belseji *b* és *g* feltehetőleg szervesetlen járulékhang. (◡) Idetartozik: *bambuc* 'bamba, esetlen' (1632: NSz.); *bambusi* 'ua.' (1825: MNY. 11: 373); (N.) *bámbodi* 'ua.' (ÚMTsz.).

📖 EtSz.; NéNy. 6: 198; TESz. *banga* a.; EWUng. • Vö. *banka*, *bávad*, *bumfordi*

bambusz A: 1794 *Bambus*-nád (Nsz. *bambusznád* a.); 1795/ *Bámbusnád*ban (NSz.); 1801 *bámbunád* (NSz.); 1818 *Bambusz* nád (Nsz. *bambusznád* a.) **J:** 'egy fajta forró égövi, fásodó szárú pázsítfű | Bambus'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bambus*; ang. *bamboo*; holl. *bamboe*, (R.) *bamboes*; fr. *bambou*; port. *bambu*; stb.: 'bambusz'. Forrása a maláj *bambu* 'ua.'. A portugál révén került Európába, ahol a hollandból terjedt el. (⇒△) A magyarba német és francia közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

báméskodik → *bávad*

bámít → *bávad*

bámul → *bávad*

bán¹ **A:** 1372 u./ *meqbana* (JókK. 157) **J:** 1. 1372 u./ 'megbánást érez | bereuen' # (↑); 2. 1491 'rossz néven vesz | übel nehmen' (MNY. 60: 497); 3. 1495 e. 'sajnál | bedauern' # (GuaryK. 36); 4. 1529 e. 'irigyel | beneiden' (VirgK. 9); 5. 1580 'kárt szenved | Schaden erleiden' (NySz.); 6. 1589 'bánkodik, búsul | trauern' (SzT.) **Sz:** ~**at** 1372 u./ *banatban* (JókK. 116) | ~**atos** 1372 u./ *banatos* (JókK. 157) | ~**kódik** 1372 u./ *bankodnakuala* (JókK. 20) | ~**kódás** 1416 u./¹ *bankodafom* (BécsiK. 196)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg ótörök jövevéyszó. | (≡) Vö. csag. *bagin-* 'kibékül, megbékül'; kirk. *bagin-* 'követ vkit, behódol'; csuv. *păḡăn-* 'ua.; meghajlik' [< török **baq-* 'néz']. (△) A magyarba átkerült alak esetleg **bagin-* lehetett, melynek szó belseji g-je a magyarban γ-vé spirantizálódott; a γ kieséséhez vö. →*gyúr*, →*gyűlik* stb. A jelentések részben metonimikusan keletkeztek. (△⇒) A magyarból: cseh (morva) *banovat* 'sajnál; megbán'; ukr. (N.) *банывати* 'eped; bankódik'; rom. *bănui* 'haragszik; bán; gyanakodik'.

📖 TESz.; StUASuppl. 1: 37; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *bánik*, *bánt*

bán² **A:** 1138/ ? *Bandi* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 131); 1146 *ban* (PRT. 1: 598) **J:** 1. 1146 'Horvátország, Szlavónia és Dalmácia királyi főtisztviselője | höchster königlicher Würdenträger in Kroatien, Slawonien und Dalmatien, Ban(us)' (↑); 2. 1535 k. 'vmely végvár parancsnoka | Kommandant einer Grenzfestung' (MonÍrók. 3: 156); 3. 1644 'úr | Herr' (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~**ság** 1405 k. *banfag* (SchlSzj. 478.)

■ Horvát jövevéyszó. | (≡) Hv. *ban* 'bán; úr'. A horvát szó az avar *Bajan* [SZN.]-re megy vissza; Bajana a 6. sz. második felében uralkodó avar kagán volt. A 9. sz.-ban a horvátoknál már méltóságnév volt. (△) Az átvételt a Horvátországnak és a tulajdonképpeni Magyarországnak az Árpád-korra visszanyúló politikai kapcsolatai magyarázzák; köznévként eleinte csak a horvát bánokat jelölte. (◡) Az etimológiailag idetartozó régi magyar személynevek (pl. *Bahaan* (1138/: MNY. 32: 203)) azonban nem mind származnak a horvátból, hanem sokkal inkább egy török nyelvből; vö. még mong. *bajan* 'gazdag; gazdagság'.

📖 MNY. 8: 248; Kniezsa: SzlJsz. 74; NytudÉrt. 38: 99; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

banális **A:** 1846 *banalis* (Nsz.); 1857/ *banális* (NSz.) **J:** 'elcsépett, elkoptatott, közhelyes | banal'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *banal*; ang. *banal*; fr. *banal*; stb.: 'banális'. A francia nyelvből terjedt el [< fr. (R.) *banal* 'hűbérúri; vmely törvénykezési terület, falu lakosainak közös használatában álló' < fr. (ófr.) *ban* 'kényszerítő hatalom; bírósági kerület']. Vö. még lat. (k.) *bannalis* 'egy adott bírósági kerülethez tartozó' (⇒△) A magyarba német és francia közvetítéssel került át; a szóvég a magyarban történt latinosítás eredménye.

📖 TESz.; EWUng.

banán A: 1783 *Banáne* (Molnár J.: MKönyvHáz 3: 560); 1796 *Bananás* (Nsz.); 1801 *Banán* (Nsz.); 1815 *bananász* (Nsz.); 1859 *banána* (Nsz.) J: 1. 1783 'a banánfa gyümölcse | Banane' # (↑); 2. 1815 'banánfa | Bananenbaum' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Banane*; ang. *banana*; fr. *banane*; port. *banana*, (R.) *bananas*; stb.: 'banán'. Vö. még lat. (ú.) *bananas* 'ua.'. Forrása valószínűleg egy afrikai nyelv; vö. volof *banāna*; mandinka *banāna*: 'ua.'. A portugálból terjedt el. (⇒△) A magyarba német és angol közvetítéssel került át; a *bananás*, *bananász* változatok a latinból származnak.

📖 TESz.; EWUng.

banda A: 1787 *Bandám*, *Bándám-is* (Nsz.) J: 1. 1787 'cigányzenekar | Zigeunerkapelle' (↑); 2. 1788 'tolvajbanda | Diebsbande' # (Nsz.); 3. 1790 'csapat | Trupp, Schar' # (Nsz.); 4. 1882 '(a ferbliben:) négy egyszínű kártya | vier Karten derselben Farbe (im Kartenspiel)' (Nsz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó, esetleg a németből is. | (≡) Ol. *banda* 'sereg, csapat; fúvószenekar', (R.) 'hadsereg, katonaság; irreguláris katonai csapat', (rom.) 'zenekar, katonazenekar', (ver.) 'törvénytelen, fegyveres csapat; bűnözés'; ném. *Bande* 'csapat; művészi társulat; zenekar; rablóbanda' [< fr. (kfr.) *bande* 'katonai csapat; azonos zászló alá tartozó katonák']. Forrása: gót *bandwa* 'jel, jelvény'. (≈) Megfelelői: ang. *band* 'csapat; banda; klikk; katonazenekar; (dzsessz)zenekar'; or. *banda* 'rablóbanda; horda'; stb. (△) A 4. jelentés a magyar kártyanyelvben jöhetett létre.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bandérium*, *bandita*, *pandúr*, *pantallér*

bandérium △ A: 1653 *Banderiumjához* (MNy. 64: 349); 1790 *bandériumokból* (Nsz.); 1807 *Bandériom* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) J: 1. 1653 'zászlóaljnyi lovascsapat | Reiterbatalion' (↑); 2. 1800 'lovas dízscsapat | Ehrentuppe aus Reitern' (Nsz.)

■ Latin (h.) jövevényszó. | (≡) Lat. (h.) *banderium* 'zászló; lovas zászlóalj' [< lat. *bandum* 'zászló, katonai jelvény']. (△) Az Anjou-kortól 1848-ig katonai szakszó volt: azt a saját zászló alatt harcoló, rendszerint lovas csapatot jelölte, amelyet az uralkodók, a főurak, a vármegyék és a városok saját költségükön állítottak ki. (△⇒) A magyarból: szlk. (R.) *bandérium* 'lovas zászlóalj'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *banda*

bandita A: 1642 *bandita* (Nyr. 71: 36) J: 1. [jelzői értékben is] 1642 'száműzött ember | Verbannte(r)' (↑); 2. [jelzői értékben is] 1659 'haramia, útonálló | Bandit' # (Nyr. 42: 264)

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Ol. *bandito* 'rabló, útonálló', (R.) 'elítelt, kiátkozott, száműzött (személy)' [< ol. *bandire* 'száműz']. Forrása a gót *bandwjan* 'jelez, jelt ad'. (≈) Megfelelői: ném. *Bandit*; ang. *bandit*; fr. *bandit*; stb.: 'útonálló, bandita'. (△) A szóvégi ol. *o* > m. *a*

változáshoz vö. →*pálya*, →*spárga*¹ stb. A (R.) *bandít* 'ua.' (1793: NSz.) a nemzetközi megfelelők (↑) hatására jött létre.

📖 MNyTK. 73: 13; Nyr. 71: 73; TESz.; EWUng. • Vö. *banda*

bandukol A: 1842 *bandukoltak* (PestiH. 1842. dec. 4.: 853); 1850 *bandúkol* (Nsz.) J: 1. 1850 'ballag | schlendern' # (↑); 2. 1892 'botorkál | herumstolpern' (Nyr. 21: 476)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A →*baktat*, →*ballag*, →*barangol* stb. igékhez hasonló hangulatot fejez ki. Végződése gyakorító képző.

📖 MNy. 9: 386; TESz.; EWUng.

bandzsa → *bandzsal*

bandzsal × A: 1781 *bausal* [ɔ: *bansal*] (MNy. 60: 218); 1784 *bantsal* (MNy. 60: 218); 1791 *bandzsalgó* [sz.] (MNy. 36: 141) J: 'kancsal | schielend'

bandzsa × A: 1792 *bandsa* (Baróti Szabó: *Kisdedsz.*); 1825 *banzsaság* [sz.] (NSz.) J: 'kancsal | schielend' Sz: **bandzsít** 1843 *bandzsít* (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű szócsalád, a tagok egymáshoz való viszonya tisztázatlan. | (⊕) Lehetséges, hogy a *bandzsal* a *bandzsa* származéka, de ez utóbbi ugyanígy lehet elvonás is a *bandzsal*-ból. A hangalakra erősen hathatott a hasonló értelmű →*kancsal* és →*sanda*. (⊖) Idetartozik: *bandzsi* 'kancsal, bandzsa; buta, bárgyú' (1877: Nyr. 6: 424), amely szórövidüléssel és -i kicsinyítő képzővel jött létre a *bandzsal*-ból.

📖 EtSz. *bandsa* a.; TESz. *bandzsa* a.; EWUng.

bánik A: 1470 *banjék* (SermDom. 2: 622) J: 1. 1470 'törődik vele | sich um etw od. jmdn kümmern' (↑); 2. 1529 e. 'vmilyen bánásmódban részesít | mit jmdm umgehen' # (VirgK. 103); 3. 1560 k. 'kezel {eszközt} | gebrauchen, handhaben' # (GyöngySzt. 1389.); 4. 1570 '(meg-/ki)gyógyít | heilen' (SzT.); 5. [~*ik vele*] 1585 'közösül | geschlechtlich verkehren' (SzT.) Sz: ~**ás** 1470 *banafanak* (SermDom. 2: 551)

■ Szóhasadás. | (⊕) A →*bán*¹ igéből jött létre az ikes ragozás E/3. személyű -ik személyragjával. A →*bán*¹ párja, amellyel ellentétben tárgyatlan-visszaható funkcióban használatos. A régiségben szabályosan ragozódott az ikes igék módjára. Eredeti jelentése 'vmivel kínozza, gyötri magát' lehetett. (⊕⇒) A magyarból: rom. (R.) *bănuî* 'kezel vkit; terhel, zaklat'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bán*¹

bank A: 1494–1495 *bankum* [lat. -um végződéssel] (Neumann: *Registrum* 1959.); 16. sz. eleje ? *bana* [ʔ ɔ: *banka*] (Gl.); 1541 *bánkra* (NySz.); 1721 *bankóra* [ʔ ɔ:] (Nyr. 88: 206); 1794/ *Banknak* (NSz.) J: 1. 16. sz. eleje ? 'a pénzváltó asztala | Tisch des Geldwechsels' (↑), 1541 'ua.' (↑); 2. 1721 'pénzintézet | Geldinstitut' # (↑); 3. 1771 'pénzösszeg {a kártyában} | Geldsumme {im Kartenspiel}' (NSz.)

■ Vándorszó. | (⊕) Ném. *Bank* 'pénzintézet; pénzösszeg {kártyajátékban}', (R.) *bancho*, *banko* 'ua.', (kor. úfn.) *banc* 'pénzváltók asztala'; fr. *banque* 'pénzintézet; pénzösszeg {kártyajátékban}'; ol. *banca*, *banco*, (É.) *banc* 'ua.'; szbhv. *banka* 'ua.'; cseh *banka* 'ua.'; stb. Az

olaszból terjedt el [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *benc* 'fekvőhely, ágy'; óész. germ. *bakki* 'magaslat'; stb.]. (⇒△) A magyarba olasz (*banka*, *bankó*) és német (*bank*) közvetítéssel került át.

📖 EtSz. *bánk* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bankett*, *bankír*, *bankó*, *ponk*

banka **A:** 1702 *banka* (NySz.); NYJ. *bankó* (Nyatl. *búbosbanka* a.) **J:** 'búbosbanka | Wiedehopf (Upupa epops)'

■ Valószínűleg szóhasadás. | (△) A *bang* 'buta' (→*bamba*) szóból jöhetett létre, mivel a búbosbanka buta madár hírében áll. Hasonló szemlélethez vö. fr. *dupe* 'búbosbanka; balek' [< fr. *dup* 'becsap, rászed']. A *ka* szóvég feltehetőleg a *-ka* kicsinyítő képző hatására jött létre.

📖 MNy. 49: 85; TESz.; EWUng. • Vö. *bamba*

bankár → *bankír*

bankett **A:** 1649 *bánkétot* (NSz.); 1680 *Bankétákat* (Herman: HalK. 127); 1695 *pánkétomos* [sz.] (NyK. 29: 127); 1834 *bankettek* (NSz.) **J:** 'ünnepélyes, étkezéssel egybekötött összejövetel | Festmahl' # **Sz:** ~**ezik** 1867 *bankettezett* 'banketten részt vesz, ill. ilyen rendezvényt ad' (Bolond Miska 1867. jún. 23.: 101)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bankett*; ang. *banquet*; fr. *banquet*; ol. *banchetto*, (ver.), (giul.) *banchéto*; stb.: 'bankett'. Az olaszban keletkezett [jelentésselkülönülés az ol. *banchetto* 'kis étkezőasztal' szóból < ol. *banco* 'pad, asztal']. (⇒△) A magyarba német és francia közvetítéssel került át; a *bankéta* változat az olaszból származik.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bank*

bankír **Δ A:** 1792 *Bankirok* (Nsz.); 1803 *bánkírnál* (NSz.); 1810 *Bankér* (Nsz.) **J: 1.** 1792 'bankügyletekkel foglalkozó üzletember | Bankier' (↑); **2.** 1828 'bankadó (kártyában) | Bankhalter (im Kartenspiel)' (Nsz.)

bankár **A:** 1841 *bankárnak* (MNy. 11: 129) **J: 1.** 1841 'bankügyletekkel foglalkozó üzletember | Bankier' # (↑); **2.** 1854 'bankadó (kártyában) | Bankhalter (im Kartenspiel)' (Nsz.)

■ A szócsalád alapja, a **bankír** német jövevényszó. | (≡) Ném. *Bankier* 'bank tulajdonosa v. vezetője' [< fr. *banquier* 'ua.'].

■ A **bankár** tudatos szóalkotás. | (△) A →*bognár*, →*csaplár* típusú foglalkozásnevek alaktani analógiájára jött létre a *bankír*-ból.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◡) A (R.) *bankírozó* 'bankár' (1786: MNy. 65: 227) a ném. (R.) *bankierer* 'ua.' mintájára képzett tükörszó.

📖 EtSz.; TESz. *bankár* a.; EWUng. • Vö. *bank*

bankó **A:** 1785 *Bankó-Tár-házokbann* (NSz.); 1806 *Bánko* (SzT.); 1863 *bángó* (Kriza [szerk.] Vadr. 169) **J:** 'bankjegy | Banknote' – De vö. 1781 *Banko-tzédulákkal* 'ua.' (Nsz.)

■ Összetett szó előtagjának önállósulása. | (△) A *bankócédula* (↑) összetételből jött létre. Ez német mintára alkotott részfordítás; vö. ném. (R.) *bankozettel* 'bankjegy' [az ol. *cedola di banco*

'ua.' szó alapján]. ☹ Más megnevezések: *banknóta* 'ua.' (1817: Nszt.); *bankjegy* (1818 k.: Nszt.) 'ua.'; előbbi jövevényt, utóbbi pedig részfordítás a ném. *Banknote* 'papírpénz' alapján.

📖 MNy. 7: 215, 25: 375; EtSz.; TESz. *bankjegy* a.; EWUng. • Vö. *bank, cédula*

bánt A: 1138/ ? *Bantas* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 133); 1372 u./ *bantanj* [sz.] (JókK. 15); 1591 meg *banatatuan* [sz.] (NySz.) J: 1. 1372 u./ 'háborgat | behelligen' # (↑); 2. 1372 u./ 'bántalmaz | mißhandeln' # (JókK. 94); 3. 1416 u./¹ '(meg)akadályoz | hindern' (BécsiK. 285); 4. 1533 'gyötör (betegség) | plagen (Krankheit)' (Murm. 973.); 5. 1573 '(meg)sért | beleidigen' (SzT.); 6. 1784 'hozzaér; érint | anrühren; (be)treffen' (Nszt.) Sz: ~**ás** 1138/ ? (↑); 1495 e. *bantas* (GuaryK. 69) | ~**ó** 1466 *Bantho* [szN.] (Oklsz.) | ~**alom** 1510 *bantalmakat* (MargL. 154) | ~**odik** [ma meg~ igekötővel] 1615 *bántódik* (SzT.) | ~**almaz** 1839 *bántalmazva* [sz.] (Sz. Kiss: MonogrVázl. I: 140)

■ Származékszó. | ☹ A →*bán*¹ igéből jött létre -t műveltető képzővel. A jelentések metaforikusan keletkeztek a feltehetőleg eredeti első jelentésből. A középmagyar korban elavult *bántalom* származék a nyelvújítás idején került ismét használatba. ☹⇒ A magyarból: szln. *bantovati* 'megsért, megbánt'; szlk. *bantovat* 'bánt, háborít'; rom. *bîntui* 'kínoz, gyötör'.

📖 EtSz. 2. *bán* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bán*¹, *nebáncsvirág*

banya A: 1723 *banya* (NySz.); 1779 *Banyo* (MNy. 68: 15); NYJ. *bonya* (MTsz.) J: 1. 1723 'öregasszony | altes Weib' (↑); 2. 1764 'rosszindulatú öregasszony | bösertige Alte' (NSz.); 3. 1791 ? 'boszorkány | Hexe' (NSz.), 1828 'ua.' (NSz. *banya*¹ a.); 4. 1885 'nagyanya | Großmutter' (NSz.) – De vö. 1562 *Iob annya* 'ua.' (NySz.)

■ Téves tagolás eredménye. | ☹ A *jobanya* (↑) jelzős alárendelő összetételből keletkezett. Ez a *job*, a →*jó* -b fokjeles, régi szabályos középfokából és az →*anya* főnévből jött létre. A *job* > *jobb* változás a korábbi középfokú alak elhomályosulása miatt a *jobanya*-beli előtagot nem érintette, és a szótaghatár eltolódásával a szerkezetet a →*jó* és a *banya* tagok összetételeként értelmezték; vö. ehhez *jó banya* 'nagyanya' (1585: Cal. 119). Hasonló szemléleten alapul a *szépanya* (→*szép*⁻¹) összetétel. A *banya* jelentése eredetileg 'nagyanya' lehetett, amelyből pejoratív irányú változással jött létre az 'öregasszony' jelentés.

📖 MNy. 9: 228; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *anya, jó*¹

bánya¹ A: 1217 *Bana* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 243); 1240 *Banya* [HN.] (MonStrig. 1: 335); 1332 *Bana* (Györffy: ÁMTF. 1: 91) J: 'hasznosítható ásványokat kitermelő üzem | Bergwerk' # Sz: ~**sz** 1362 *Banaz* lyuk [HN.] (MNy. 3: 463) | ~**szat** 1655 *bányászat* 'fém | Metall' (NySz.); 1780 'kitermelt ásvány | abgebautes Mineral' (Nszt.); 1780 'bányászás, bányaipar | Bergwerk' (Nszt.) | ~**szik** 1789 *bánászni* [sz.] (HOklszj.)

■ Nyugati szláv jövevényt, valószínűleg a szlovákból. | ☹ Szlk. *baňa*, (N.) *baná*; cseh (R.) *báně*; le. (N.) *bania*; stb.: 'bánya' [tiszttáztalan eredetű]. ☹ Vö. még ukr. (N.) *ба́ня* 'sófőző, sólepárló üzem'. ☹⇒ A magyarból: rom. (N.) *baie* 'bánya'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 76; TESz.; EWUng.

bánya² × A: 1577 u. *Banja* (OrvK. 50) J: 1. 1577 k. 'gyógyfürdő a szabadban; fürdő | Heilbad im Freien; Bad' (↑); 2. 1840 'gödör, amelyben a vályognak való agyagot tapossák | Grube, in der Lehmziegel gestampft werden' (MTsz.); 3. 1840 'a sertések összetúrt fekvőhelye | zerwühltes Lager von Schweinen' (MTsz.)

■ Bolgár vagy szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Blg. *баня* 'fürdő; fürdés; termálforrás'; szbhv. *banja* 'termálfürdő; fürdőhely' [< lat. (vulg.) **baneum*, *banea* [többes szám] 'fürdő', a lat. *balneum* 'ua.' a < gör. *βαλανεῖον* 'ua.' változata]. (≈) Vö. még óe. szl. *baňa* 'ua.; fürdőház'; or. *баня* 'gőzfürdő'; stb.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 76; TESz.; EWUng.

banyakemence × **A:** 1838 *Banyakemencze* (Tsz.) **J:** 'boglyakemence | Art Bauernofen' – De vö. 1791 *banya* 'banyakemence' (Nsz. *banya*² a.); 1875 *bánya* 'fazekaskemence | Brennofen des Töpfers' (Nyr. 4: 560)

■ Összetett szó. | (⊕) A (N.), (R.) *banya* ~ *bánya* (↑) + → *kemence* tautologikus összetétele. Az előtag szlovák jövevényszó; vö. szlk. (N.) *baňa*, *báňa* 'fazekaskemence' [tisztázatlan eredetű]. – Az előtag hangalakja a → *banya* népetimológiás hatására jöhetett létre.

📖 TESz.

baptista **A:** 1798 *Baptista* (Katona I.: Historia III/XXII: 269); 1808 *Baptisták* (NytudÉrt. 93: 20); NYJ. *bakpista* (UMTsz.) **J:** 'a gyermekkori keresztség helyett a felnőttek keresztségét helyeslő protestáns | Baptist'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Baptist*; ang. *baptist*; fr. *baptiste*; stb.: 'baptista'. Felekezeti megjelölésként az angolból terjedt el [< lat. (e.) *baptista* 'keresztelő, keresztelést végző' < gör. *βαπτιστής* 'keresztelő', tkp. 'alámerítő']. Az elnevezésnek az az alapja, hogy a 17. sz. első harmadában Angliában keletkezett protestáns vallási felekezet tételei szerint a keresztségben csak felnőttek részesíthetők, és a keresztelés módja a vízbe való teljes belemerítés. (⇒⊕) A magyarba német vagy angol közvetítéssel került át; a végződés latinosítása a magyarban történt. (⊕) A *bakpista* változat tréfás népetimológia. (⊖) Személynév részeként idetartozik: (*zent Janus*) *baptizta* 'Keresztelő Szent János' (1372 u./: JókK. 143), ez a latinból (↑) származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *batiszt*

bár¹ **A:** 1834 *bárba* (Nyr. 96: 87) **J:** 1. 1834 'italmérés, kocsmá | Schanklokal' (↑); 2. 1910 'éjjeli mulató | Art Nachtlokal' (Ujság 1910. jan. 20.: 2)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bar*; ang. *bar*; fr. *bar*; stb.: 'éjszakai mulató, lokál', az angolban 'korlát, lezárás, akadály; sörpult' is. Az angolból terjedt el [< fr. (ófr.) *barre* 'gerenda, korlát'] (⇒⊕) A magyarba főleg angol közvetítéssel került át, esetleg német közvetítéssel is.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *barakk*, *barikád*, *fórum*

bár² **A:** 1531 k. *Bar* czac (MKsz. 1984: 229); 1537 *bar* (Klemm: TMondt. 605); 1865 *bá'* (NSz.) **J:** <PARTIKULA> 1. 1531 k. ? 'bárcsak | wenn nur' # (↑), 1561–1564 'ua.' (MNY. 5: 34); 2. 1537 'ám | wohlan' (Klemm: TMondt. 605); 3. 16. sz. második fele 'legalább | wenigstens' (RMNY. 2/2: 11) | <KSZ> 1546/ 'noha | obwohl' # (HoffgreffÉn. X3b)

■ Szóösszerántás eredménye. | (⊕) A → *bátor²* szóból jött létre. Eredetileg ráhagyás, belenyugvás kifejezésére használták, majd óhajtó jelentést is felvett. Megengedő mellékmondatokban vált kötőszóvá. A *bár²* elterjedése a → *bátor²* fokozatos kiszorulásához vezetett. (⊖) A *bár²* -n módhatározóragos megszilárdult ragos alakulata a (R.) *báran* 'bátran, merészen' (1604: Szenczi Molnár: Dict.). (⇒⊕) A magyarból: szbhv. *bar*; rom. *bar*: 'bárcsak, legalább'.

📖 Klemm: TMondt. 605; Berrár: TörtMondt. 172; TESz.; NéprNytud. 26: 151; EWUng. • Vö. *ámbár, bár-, bátor², nem-*

bár-

I. ~csak A: 1531 k. *Bar czac* (MKsz. 1984: 229) **J:** 1. 1531 k. 'bár | wenn auch nur' # (↑); 2. 1592 'legalább | wenigstens' (SzT.) | **~ha A:** 1651/ *Bár ha* (Zrínyi: MM. 1: 98) **J:** <KSZ> 1651/ 'habár, ámbár, noha | obgleich' (↑) | <PARTIKULA> 1799 'bár | wenn auch nur' (Nsz.)

II. ~mi A: 1637 e. ? *bár mi* (NyK. 15: 200); 1653/ *bár mit* (Listi: Költ. 210 [v: 234]) **J:** 'akármí | was auch immer' # | **~ki A:** 1637 e. ? *bár ki* (NyK. 15: 200); 1761–1787 *bár kí* (NSz.) **J:** 'akárki | wer auch immer' # | **~mint A:** 1764 e./ *Bármint* (Amade: Versei 230) **J:** 'akárhogy(an) | wie auch immer' | ILYENÉK MÉG: **~mennyi** 'akármennyi, akárhány | wieviel auch immer' (1790: Nsz.); **~hol** 'akármely helyen | wo auch immer' (1798: Nsz.); **~mikor** 'akármely időben | wann auch immer' (1803: Nsz.)

■ Összetett szó előtagja, azonos a →*bár²* szóval. | (⊕) A mondatbeli tapadással keletkezett szerzetlen összetételeknek az 1. csoportban óhajtó, a 2.-ban megengedő jelentésük van.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bár², csak, ha¹, ki¹, mi¹, mint*

baráber × **A:** 1887 *baraber* (VasárnapiU. 1887/6.: 226); 1894 *parabereken* (BpHírlap 1894. aug. 9.: 7); 1921 *baráber* (Nsz.); NYJ. *barábel, berábel, brábel* (Ethn. 67: 15); *běráběr* (EtSz.) **J:** 'alkalmi munkát végző, (vándorló) munkás | von Gelegenheitsarbeit lebender, (wandernder) Arbeiter'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *baràber, paràber* 'nehéz munkát végző ember, különösen útépitésnél dolgozó segédmunkás; csavargó' [< ol. *barabba*, (N.) *baràba* 'csavargó, naplopó']. A gör. (bibl.) *βαραββάς* 'bűnöző, akit Pilátus Jézus helyett szabadon bocsátott' nevére megy vissza. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *baràba* 'csavargó', *baráber* 'munkahelyét állandóan váltogató munkás'; szlk. (N.) *baráber* 'ua.'; stb.

📖 Nyr. 85: 92; TESz.; EWUng. • Vö. *barkochba*

baraboly × **A:** 1588 *baraboly* [✍] (StUnBB. 1962: 2: 21); 1591 *Baraboltt* (SzT.); 1744 *Barabojba* [HN.] (SzT.); 1752 *Barabajosb(an)* [SZ.] [HN.] (SzT.); 1775 *Baraboly* (Nsz.); 1832 *barabuj* (Bakos F.: REL. 208); 1838 *berebuj* (Bakos F.: REL. 208); NYJ. *barabojt* [□] (Bakos F.: REL. 208) **J:** 1. 1588 'az ernyősök rendjébe tartozó gumós növény | Kälberkropf (Chaerophyllum)' (↑); 2. 1708 'turbolya | Kerbel' (Pápai Páriz: Dict. *Myrrhis* a.); 3. 1817 'burgonya | Kartoffel' (SzT.); 4. 1838 'mogyorós lednek | Platterbse (Lathyrus tuberosus L.)' (Tsz.)

■ Vándorszó. | (≡) Rom. *baraboi* 'csemegebaraboly; burgonya; csicsóka', (N.) *barabúla* 'baraboly; burgonya'; blg. (N.) *barabóú* 'burgonya'; cseh *brambor* 'ua.'; ukr. (N.) *барабо́ля* 'ua.'. Bizonytalan eredetű, talán összefügg a ném. *Brandenburg* [HN.]-vel; vö. cseh (R.) *bramburk* 'Brandenburg'; f.-szorb *Brambor* 'brandenburgi, porosz'. A névadást az magyarázhatja, hogy a burgonya Brandenburgból kerülhetett be Csehországba. Eszerint a 'burgonya' jelentés lehetett az elsődleges. (⇒⊕) A magyarba román és valószínűleg ukrán közvetítéssel került át, ezt támogatja a szóföldrajz is. (⊕) A szóvégi *ly* helyesírási hiperkorrekció eredménye.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *burkus, polgár*

barack A: 1395 k. *barafc* fa (BesztSzj. 847.); 1569 *baracz*k (MNY. 67: 488); 1597 *Borocz*k (Oklsz. Pótl.); 1821 *Baracz* (NSz.); 1854 *Borocz* (NSz.); NYJ. *barackuo* (Imre: Felsz.); *baracka* (ÚMTsz.); *baraksz* (MTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'őszibarackfa | Pfirsichbaum' (↑); 2. 1395 k. 'őszibarack | Pfirsich' # (BesztSzj. 848.); 3. 1588 'sárgabarack | Aprikose' # (NySz.); 4. 1664 ? 'sárgabarackfa | Aprikosenbaum' (Wagner: Phras. 1: 21), 1800 'ua.' (Nszt.); 5. 1847 'vki fejének tréfás megkoppintása | Kopfnuss als leichter Schlag gegen den Kopf' (Nszt.); 6. 1925 'sárgabarackból főzött pálinka | Aprikosenbranntwein' (Nszt.)

■ Szláv, valószínűleg nyugati szláv jövevényszó. | ⊕ Cseh *broskev*; szlk. (R.) *broskev*, *broskva*; le. (N.) *brzoskiew*, *broskiew*; – szbhv. *breskva*, (N.) *bräskva*; szln. *breskev*, *breskva*; stb.: 'őszibarack(fa)' [< ném. (ófn.) *phersih*, *phirsih*, *persih* 'ua.' < lat. (vulg.) *persica* 'őszibarack'; vö. lat. *malum Persicum* 'ua.', tkp. 'perzsa alma']. Forrása a gör. *περσικός* 'őszibarack', *περσική* 'őszibarackfa' tkp. 'perzsa'. ⊗ Megfelelői a keleti szláv nyelvekben is megvannak. ⊕ A magyarba átkerült alak **brosky* lehetett, az átvétel pedig akkor történhetett, amikor a magyarban még megvoltak a tövéghangzók; vö. →*murok*, →*reték* stb. A *barasz* ~ *barac* változatok egyfelől a *barackfa* (↑) összetételből mássalhangzókieséssel, másrészt a kicsinyítő képzőnek felfogott szóvégi *k* elhagyásával jöttek létre. A *baracka* változat a szóvégi *a*-s szláv alakra megy vissza. A 3. jelentés a *tengeri barack* 'sárgabarack' (1584: NySz.); *sárgabarack* (1588: NySz.) kapcsolatok alapján önállósulással keletkezett; vö. még →*kajszibarack*. A 3. jelentés elterjedésével a kétfajta gyümölcs megkülönböztetésére az 2. jelentésben az *őszibarack* (1717–1758: NySz.) megnevezés vált általánossá. Az 5. jelentéshez vö. ném. *Kopfnuß* 'fejre adott barack', tkp. 'fejdió', ném. *Ohrfeige* 'pofon', tkp. 'fülfüge'. A 6. jelentés metonimikusan keletkezett.

📖 MNY. 6: 60; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 78; NyI. 1: 108; TESz.; EWUng. • Vö. *kajszibarack*, *perzsa*

barakk A: 1738–1743 *barak*-csapszék (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 147); 1812 *Barakkok* (Nszt.); 1842 *barakában* (Athenaeum 1: 760); 1868 *barákát* (NSz.) **J:** 'katonák, (hadi)foglyok, menekültek stb. szálláshelyéül v. raktárnak használt hevenyészett, földszintes épület | Baracke' #

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Baracke*; ang. *barack*; fr. *baraque*; ol. *baracca*, (É.) *baraca*; sp. *barraca*; stb.: 'barakk'. A spanyolban keletkezett [< sp. *barra* 'rúd' vagy *barro* 'agyag']. Az elnevezés arra az anyagra utalhat, amelyből az első barakkokat építették. Főleg a francia nyelvből terjedt el. ⊕ A magyarba német (baj.-osztr.) és olasz közvetítéssel került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bár*¹

barang → *barangol*

barangol A: 1786 *barangolhassanak* [sz.] (Nszt.); 1794 *borongoltam* (MNY. 6: 359); 1833 *Barlangol* (Kassai: Gyökerésző 1: 256) **J:** 1. 1786 'egy bizonyos területen jár(kál), kóborol | umherschweifen, streifen' # (↑); 2. 1787 'gondolatban kalandozik | in Gedanken herumschwärmen' (Nszt.); 3. 1995 'interneten keresgél | im Internet nach Informationen suchen' (Nszt.); 4. 1995 'külföldi mobiltelefon-társaság hálózatában saját készüléket használ | ausländisches Netz zum Telefonieren nutzen' (Nszt.)

barang Δ A: 1788/ ? *Borongnak* (NSz.); 1791 *borongana* (Nszt. *barang*¹ a.); 1840 k. *barang* (NyK. 16: 240) **J:** 'egy bizonyos területen jár, bolyong, kószál | umherschweifen'

■ A szócsalád alapja, a **barang** szóhasadás. | ⊕ A →*bolyong*-ból jött létre *ly* > *l* depalatalizációval, ill. *l* > *r* hangváltozással; a hangtanhoz vö. *királ* ~ →*király*, *kelekedik* ~

→*kerekedik* stb.

■ A **barangol** származékszó. | ⊕ A *barang*-ból jött létre *-l* gyakorító képzővel. A nyelvújítás idején vált irodalmivá és köznyelvivé.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bolyong*

bárány A: 1206/ *barancuth* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *baran* (JókK. 148); 1508 *barań* (DöbrK. 242) J: 1. 1206/ 'fiatal juh | Lamm' # (↑); 2. 1523 'bárányprém | Lammpezl' (Oklsz. *bárány-suba* a.) Sz: ~os 1399 *Baranus* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 126) | ~ka 1600 k. *Baranka* (BrassSzt.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Szbhv. (R.) *baran*, (Kaj) *boran*; cseh *beran*; or. *баран*; stb.: 'kos' [valószínűleg állathívószóból keletkezett; vö. or. *барбар*, *барбыр* 'juhok hívószava']. ⊕ A 2. jelentés metonimikusan keletkezett; vö. még *báránybőr* 'bárány prémmé kikészített gyapjas bőre' (1522: Oklsz.). ~ A *bari* 'bárányhívogató szó' (1833: Kassai: Gyökerésző 1: 254), 'báránka' (1838: Tzs.) szórövidülés a *bárány* szóból *-i* kicsinyítő képzővel; vö. *cigi* (→*cigaretta*), *csoki* (→*csokoládé*) stb.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 79; MNy. 51: 480; TESz., *bari* a. is; EWUng. • Vö. *bárnyhimlő*, *barka*, *birka*

bárányhimlő A: 1719 *bárány hümlő-zés* [sz.] (Nyr. 71: 15) J: 'kiütésekkel járó (gyermek)betegség | Windpocken' #

■ Összetett szó, valószínűleg német mintára alkotott tükörfordítás. | ⊕ A →*bárány* + →*himlő* jelzős alárendelő összetétele. Vö. ném. *Schafblattern*, *Schafpocken* 'bárányhimlő'. Az előtag a betegség enyhe voltára utal a súlyos lefolyású, sokszor halálos fekete vagy valódi himlővel szemben. A bárányhimlő hasonló szemléletű elnevezéséhez vö. ang. *chicken pox*, tkp. 'csirkehimlő'; or. *ветряная оспа*, tkp. 'szélhimlő'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bárány*, *himlő*

barát A: 1156/ *Bratka* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 109); 12. sz. vége/ *bratym* (HB.); 1211 *Barath* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 545); 1232 *Borat* [HN.] (MNy. 10: 38) J: 1. 1156/ ? 'szerzetes | Mönch' (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 39); 2. 12. sz. vége/ 'felebarát | Nächster' (↑); 3. 1372 u./ ? 'jóakaró, segítő társ | Freund' # (JókK. 2), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 88) Sz: ~ka 1156/ *Bratka* [HN.] (↑); 1799 'barátposzáta | Mönchsgrasmücke (*Sylvia atricapilla*)' (Nszt.) | ~os 1215/ ? *Bratus* [szn.] (VárReg. 280.); 1416 u./² *baratofoc* 'barát | Freund' (MünchK. 82va) | ~i 1263 *Barathy* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 589); 1613 'szerzetesi | mönchisch' (NySz.); 1766 'jó barátira jellemző | freund(schaft)lich' (MNy. 8: 274) | ~ság 1372 u./ *baratfaga* 'szerzetesi állapot' (JókK. 63); 1416 u./¹ 'baráti kapcsolat | Freundschaft' (BécsiK. 91) | ~kozik 1527 *baratkozyk* vala (ÉrdyK. 296) | ~ságos 1531 *baratsagos* (ÉrsK. 450) | ~ságtalan 1585 *barátságatlan* (Cal. 539)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Óe. szl. *bratъ*, *bratrъ* 'fiútestvér'; szbhv. *brat* 'ua.'; barát; szerzetes'; szlk. *brat* 'ua.'; or. *брат* 'ua.'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *bhrātā* 'frátria tagja'; lat. *frater* 'fiútestvér'; stb.]. ⊕ Nem zárható ki teljesen, hogy a jelentések különböző átadó nyelvekből származnak. ~ Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *bratyi* 'pajtás, cimborá főleg az argóban' (1848: NSz.); ez a szlk. *brate* [vokatívusz] 'fiútestvér' szóból származik. Ma a bizalmas és pejoratív nyelvhasználatban inkább él a *bratyizik* [sz.] 'bizalmasan viselkedik, haverkodik vkivel' (1908: MNy. 6: 375).

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 230; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 80; TESz., *bratyi* a. is; EWUng. • Vö. *ara*, *barátfüle*, *baratina*, *barátkeselyű*, *bátya*, *batykó*, *bubi*, *cseri-*, *fele*, *fráter*, *kebelbarát*, *köz-*, *mű*⁻²

barátfüle **A:** 1795 k. *barát'füle* (Nsz.); 1847 *barátfüle* (NSz.) **J:** 'derelye | Tascherln (Art gefüllte Süßspeise)' – De vö. 1792 *Barát-fül* 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A → *barát* 'szerzetes' + → *fül* birtokos jelzős alárendelő összetétele; a végződés az -e birtokos személyjel. Tréfás elnevezés lehet, amelynek előtagja a papok, szerzetesek konyhájára, utótagja pedig a tészta formájára utalhat. (⊖) A *barátfül* (↑) ugyanezekből a tagokból álló jelöletlen összetétel.

📖 MNy. 3: 339, 47: 81; TESz.; EWUng. • Vö. *barát*, *fül*

baratina × **A:** 1583 u. *bratinája* [✍] (Nyr. 15: 137); 1799/ *baratináim* (Nyr. 44: 29); 1893 *baratina* (MTsz.); 1894 *bratyina* (Nyr. 23: 42) **J:** 1. 1583 u. 'szerető | Geliebte' (↑); 2. 1799/ 'barátnő | Freundin' (↑); 3. 1894 'rokonság, pereputty | Sippschaft' (↑)

■ Valószínűleg szláv jövevényszó. | (≡) Szln. (N.) *bratina* 'testvérek'; szlk. (N.) *bratrina* 'sógornő'; ukr. (N.) *братина* 'fivér' [< szláv **bratъ* 'fivér'; vö. → *barát*]. (⊕) A származtatás nehézsége, hogy a magyar jelentések keletkezés módja nem egészen világos: feltehetőleg tréfás metaforákról van szó.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 592; TESz.; EWUng. • Vö. *barát*

barátkeselyű **A:** 1830 *barátkeselyű* (TudGyűjt. 14/4: 69) **J:** 'barnásfekete tollazatú, csupasz nyakú keselyűfaj | Mönchsgeier (Aegyptius monachus)'

■ Nemzetközi mintájú tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Mönchsgeier*; fr. *vautour moine*; ol. *avvoltoio monaco*; stb.: 'barátkeselyű'. Vö. még lat. (R. tud.) *vultur monachus* 'ua.'. A madár elnevezése azon alapul, hogy a majdnem kopasz nyakán levő fehér tollak a barátsuklyára emlékeztetnek. (⊖) Korábbi megnevezése a *torkos madár* 'ua.', tkp. 'falánk madár' (1533: Murm. 1118.).

📖 TESz.; Kiss J.: Mad. 123; EWUng. • Vö. *barát*, *keselyű*

barázda **A:** 1086 huzeu *brazda* (Györffy: DHA. I: 251); 1259–1266/ *Wrdugbarazdaya* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 272); 1550 k. *borozda* (KolGl.); 1585 *burázda* (Cal. 607); NYJ. *bērázda* (MTsz.) **J:** '(szántó)földbe vágott hosszú, sekély, árokszerű mélyedés | Furche' # **Sz:** ~s 1383 *Barazdas* [SZN.] (Oklsz.) | ~1 1585 *Barazdalok* (Cal. 1028)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *brazda*; szln. *brazda*; szlk. *brázda*; or. *бразда*; stb.: 'barázda' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óind *bhr̥st̥is* 'vminek a hegyes vége, fogazás, szegély, sarok'; ném. (ófn.) *burst* 'sörte'; stb.]. (⊕) A származtatásban bizonyos nehézséget okoz a *borozda* változat: bár kevésbé valószínű, de nem zárható ki teljesen annak a lehetősége, hogy külön átvételként még a honfoglalás előtt került át egy keleti szláv nyelvjárásból.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 81; TESz.; Balassa I.: Eke 497; EWUng. • Vö. *barázdabillegető*, *báracs*, *bór-*, *borosta*

barázdabillegető **A:** 1585 *Barázda billógető* (Cal. 194); 1604 *Barazdabillegető* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'fekete-fehér-szürke színezetű, táplálékát gyakran szántóföldi környezetben kereső madár(faj) | Bachstelze (*Motacilla alba*)'

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (△) Főnevesüléssel jött létre a →*barázda* + *billegető* jelöletlen határozós alárendelő összetételeként; az utótag a *billeget* 'billeg, billen' (< →*billeg*) folyamatos melléknévi igeneve. Az elnevezés bizonyosan a barázdákban élelmet kereső madár aránylag hosszú farktollainak billegetésére vonatkozik. (≈) Hasonló szemlélethez vö. fr. *batte-queue*; ol. *batticoda*; rom. *codobatură*; szlk. *trasochvost*; stb.: 'barázdabillegető', tkp. 'farokbillegető'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *barázda*, *billeg*

barbár **A:** 1416 u./³ *barbarozoknak* (AporK. 128); 1531 *Barbarofoknac* (TelK. 184); 1569 *Barbarus* (ComBal. E1b); 1792 *barbar-szívű* (NSz.); 1831 *barbárok* (Nsz.) **J:** <FN> **1.** 1416 u./³ 'idegen (főleg nem zsidó, nem görög, nem római) | Fremdling (haupts. Nichtjude, Nichtgrieche, Nichttrömer)' (↑); **2.** 1814/ 'műveletlen, képzetlen ember | Ungebildeter' (NSz.); **3.** 1835 'durva, nyers ember | grober Mensch' # (NSz.) | <MN> **1.** 1575 'idegen; nem görög, nem római (nép) | fremd; nichtgriechisch, nichtrömisch (Volk)' (NySz.); **2.** 1696 'barbár népre v. személyre jellemző | barbarisch' # (NySz.) **Sz:** ~**ság** 1830 *barbársága* (Nsz.) – De vö. 1696 *barbarusság* (NySz.)

■ Latin jövevényszó, később nemzetközi szó is. | (≡) Lat. *barbarus* 'külföldi <mn és fn>; lelkileg nyers, durva; műveletlen', (h.) 'nem görög, nem római; pogány; muszlim' [< gör. *βάρβαρος* 'külföldi <mn>; külföldi <fn>; lelkileg nyers, durva; műveletlen; durván hangzó beszéd'; eredetileg 'dadogó, hebegő' jelentésű volt, és a nem értett idegen nyelvre vonatkozott]; – vö. még ném. *Barbar*, *barbarisch*; fr. *barbare*; or. *εαπεα*; stb.: 'barbár <fn és mn>'. (⇒△) Nemzetközi szóként német közvetítéssel került a magyarba. (△) A korábbi változatok szóvégi *s*-es ejtéséhez vö. →*ámbitus* stb. A *barbár* alakhoz vö. →*alán*.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *berber*, *brávó*, *rebarbara*, *szak-*

bárca △ **A:** 1818 *Bartzák* (Nsz.); 1879 *bárczák* (NSz.) **J:** **1.** 1818 'cédula | Zettel' (↑); **2.** 1838 'jegy; jel | Marke; Zeichen' (Tzs.) **Sz:** ~**s** 1893 *bárczás* leány <MN> 'bejegyzett, hivatalos prostituált | eingetragene Prostituierte' (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A nyelvújítás korában kerülhetett a népnyelvből az irodalmi nyelvbe.

📖 TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

báracs × **A:** 1628/ *Barts* (EtSz.); 1807 *báracs* (EtSz.); 1815 *Barcsa* [□] (Gáldi: Szótir. 321) **J:** 'benedekfű; medveköröm | Benediktendistel; Bärenklau'

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *bršč* 'medvetalpfü'; szlk. *bršt* 'ua.; lengyel zöldséglevés'; or. *бору* 'medvetalpfü; céklaleves'; stb. [eredetéhez vö. →*barázda*]. (△) A *barcsa* változat nyelvújítási alkotás a magyar *Barcsay* családnév alapján. (◡) Ugyanerre az etimonra megy vissza a *borscs* 'orosz céklaleves' (1893: PallasLex.), amely az orosz (↑) szó átvétele.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 81; TESz.; EWUng. • Vö. *barázda*

bárd¹ **A:** 1214 *Bard* (Oklsz.); 1553 *baard, barda* (MNy. 72: 126) **J:** 1. 1214 'erdőrész, amelyet egy ember egy nap alatt bárdal kivág | Waldstück, welches ein einziger Mann in einem Tage fällen kann' (↑); 2. 1272 'balta; fejsze | Art Beil; Art Axt' # (Oklsz.); 3. 1560 k. 'alabárd | Hellebarde' (GyöngySzt. 3045.) **Sz:** ~**olatlan** 1575 *bárdolatlan* (NySz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *barte*, (baj.-osztr.) *part*, – ném. *Barte*: 'széles balta; csatabárd' [< ném. (kfn.) *bart* 'szakáll'; az elnevezést az magyarázza, hogy a balta fém része szakállként lóg le a nyélről]. (≈) Megfelelői: fr. (ófr.) *barde*; rom. *bardă*; stb.: 'balta; szekerce'. (△) Az 1. jelentés metonímia, a 3. metafora, mindkettő az eredeti 2. jelentés alapján.

📖 TESz.; Molloy: NMÉR.; EWUng. • Vö. *alabárd, borbély, borosta, lombard, óbárdus, pakompárt*

bárd² **A:** 1789 *Bárdusnak* (Nszt. *bárdus* a.); 1789 *bárdok* (Nszt.); 1791 *Bardusa* (Nszt. *bárdus* a.); 1838 *Bard* (Tzs.) **J:** 'dalnok, énekmondó | Sängner, Barde'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Barde*; ang. *bard*; fr. *barde*; stb.: 'bárd'. (≈) Vö. még lat. *bardus* 'ua.'. Forrása a kelta (ókelta) **bardo-s* 'énekes'. A latinból terjedt el. (⇒△) A magyarba angol és német közvetítéssel került át; a *bárdus* változat a latinból származik. (⊙) Elsősorban irodalomtörténeti szakszó.

📖 TESz.; EWUng.

bárgyú **A:** 1792 *Bárgyú* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 1. 1792 'együgyű | einfältig' # (↑); 2. 1792 'szelíd, jámbor | sanftmütig' (↑); 3. 1838 'szomorkás; kedvetlen | wehmütig; mißmutig' (Tsz.)

■ Fiktív többől keletkezett származékszó. | (△) A tö összefügghet a →*bágyad* szócsaládjáéval. Végződése valószínűleg -*ú* folyamatos melléknévi igenévképző. Az ostoba, együgyű viselkedés kifejezésére jött létre. Keletkezésében a (N.) *borgyúnak*, a →*borjú* alakváltozatának is szerepe lehetett. (≈) Esetleg idetartozik: *bárgya* 'silány' (1842: MTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bágyad, meggárgyul*

barhent **Δ A:** 1494–1495 *barhanum* [lat. végződéssel] (Neumann: Registrum 1856.); 1697 *Parchent, Parkent* [-t: tárgyragok] (MNy. 79: 507); 1758 *Barchenből* (MNy. 69: 361); 1763 *Barchet* Laibli (MNy. 60: 218); 1765 *Barchétbül* (MNy. 60: 218); 1773 *párketbül* (MNy. 71: 125); 1788 *Barchent* (NSz.); 1793 *barkán* (Nszt.); 1873 *barkett* (NSz.); 1923 *barhent* (MTSZ. 9359001); NYJ. *pargét* (MTsz.) **J:** 'sűrűn szőtt, bolyhos pamutszövet | Barchent'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Barchent*, (kor. úfn.) *barchen, barchet, parchent*: 'bolyhos gyapjú-, flanellanyag' [< lat. (k.) *barrachanus, porchanus* 'gyapjúsövet', ill. fr. (ófr.) *barragan* 'ua.']. Forrása az arab *barrakan* 'durva teveször szövet; ebből készült kabát'. A barhent anyagot Németországban, Ulmban kezdték gyártani. (≈) Megfelelői: cseh *barchet*; le. *barakan*; stb.: 'barhent'. (≈) Ugyanerre az etimonra megy vissza a csupán egyetlen adatból ismert *bergám* 'egy fajta szövet' (1503: Oklsz.).

📖 TESz.; Pellegrini-Eml. 678; EWUng. • Vö. *bergám, párkány*²

barikád **A:** 1832 *barrikadok* (Nyr. 91: 364); 1832 *barrikáda-nap* (NSz.); 1835 *Barrikád* (Kunoss: Gyal.); 1848 *barikádokkal* (Nszt.) **J:** 'utcai torlasz, akadály | Barrikade'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Barrikade*; ang. *barricade*; fr. *barricade*; ol. *barricata*, (tr.), (vel.) *baricada*; stb.: 'barikád'. A francia nyelvből terjedt el [< fr. *barrique* 'hordó' és *barriquer* 'utat hordókkal elzár'; az első barikádokat homokkal, kővel megrakott hordókból rakták össze].
 ⇒△ A magyarba német, esetleg francia és olasz közvetítéssel került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bár*²

bariton A: 1818 *baritonra* (TudGyűjt. 2/3: 124); 1858 *barriton* (NSz.); 1900 *baritónján* (NSz.) **J:** 1. 1818 'középfekvésű férfi(ének)hang | Singstimme zwischen Tenor und Bass' (↑); 2. 1842 ? 'egy fajta hangszer | Art Musikinstrument' (NSz.), 1893 'ua.' (PallasLex.) **Sz:** ~**ista** 1829 *Baritonisták* (TudGyűjt. 13/3: 75)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bariton*; ang. *barytone*; ol. *baritono*, (N.) *bariton*, *barèton*; stb.: 'bariton'. Zenei műszóként az olaszból terjedt el [< lat. (kés.) *barytonus* 'feszés; erősen hangzó' < gör. *βαρύτονος* 'ua.']. ⇒△ A magyarba olasz, esetleg német közvetítéssel is került át.
 △ A *baritonista* származék keletkezésében a ném. *Baritonist* 'bariton énekes' is szerepet játszhatott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *barométer*, *tónus*

barka A: 1636 *barkát* (NySz.); 1798 *bárkák* (NSz.) **J:** 1. 1636 'füzfabarka; fürtös, bolyhos virágzat | Palmkätzchen der Weide; Blütenkätzchen' # (↑); 2. 1789 'göndör hajfürt | Haarlocke' (NySz.); 3. 1928 'szarvas fiatal agancsát borító szőrös bőrréteg | Bast (am Geweih)' (Nsz. *barka*¹ a.)

■ Belső keletkezésű, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | △ Talán játszi szóalkotással létrejött szóösszerántás a *barika* 'kis bárány' (1878: NSz.) szóból. A *barika* a *bari* (→*bárány*) kicsinyítő képzős származéka. A szó keletkezést a bárányok finom gyapja és a *barka* jelentéseivel kifejezett dolgok közötti tapintási hasonlóság is támogathatta. A jelentésváltozáshoz vö. →*cica*; vö. még ném. *Kätzchen*; fr. *chaton*; stb.: 'kismacska; barka'; or. (N.) *βαπάιικυ* 'barka', tkp. 'báránykák'. – A magyarázat nehézsége, hogy a szó korábban bukkan fel az írásbeliségben, mint a feltételezett alapszó. ⊕ A *barka* 'dudor, folt a kikészített bőr felszínén; a kikészített bőr felső rétege' (1826: Nsz. *barkás*² a.) bőripari szakszó jelentésselkülönülés a *barka* 2. jelentése (↑) alapján.

📖 MNy. 32: 268; TESz. *barka*¹ a., *barka*² a.; EWUng. • Vö. *bárány*, *berke*

bárka A: 1198/ *Barka* (MNL (OL) Dl. 236280); 1470 *bargafokath* [sz.] (SermDom. 2: 746); 1493 k. *baarkaya* (FestK. 128) **J:** 1. 1198/ 'deszkából épült, széles, lapos fenekű (, fedeles) hajó | Barke' # (↑); 2. 1288 'hajószerű haltartó | Fischbehälter' (MonStrig. 2: 239); 3. 1493 k. 'ládászerű tartó | Kiste' (FestK. 128); 4. 1843 'kocsi | Wagen' (NSz.) **Sz:** ~**s** 1470 *bargafokath* (↑)

■ Jövevénytyszó, valószínűleg az olaszból, esetleg horvát közvetítéssel is. | (≡) Ol. *barca* 'bárka', (R.) 'kisebb evezős vagy vitorlás tehercsónak'; – vö. még szbhv. *barka* 'bárka; haltartó bárka'. Az olaszban a lat. (kés.) *barca* 'bárka' továbbélése [< lat. *baris* 'csónak' < gör. *βαρίς* 'egyiptomi csónak']. Forrása az ugariti *br* 'egy fajta tengeri hajó'. ≈ Megfelelői: ném. *Barke*; cseh *bárka*; stb.: 'bárka'. △ A 4. jelentés tréfás metafora.

📖 EtSz.; Pais-Eml. 287; TESz.; EWUng.

barkács × A: 1402 ? *Barkach* [SZN.] (Oklsz.); 1662/ *barkácsembereket* (NySz.) J: 1. 1402 ? 'gyűjtögető ember; horgász | Sammler; Angler' (↑), 1662/ 'ua.' (↑); 2. 1816 'méhész | Bienenzüchter' (NSz.); 3. 1862 'ezermester | Bastler' (CzF.)

barkácsol A: 1776 *barkátsolt* (Nsz.) J: 1. 1776 'bukdácsol; kóborol | stolpern; schlendern' (↑); 2. 1803 'foglalatostkodik | mit etw beschäftigt sein' (NSz.); 3. 1816 'méhészkedik | Bienen züchten' (NSz.); 4. 1825 'für-farag; készít | basteln; bereiten' # (Nsz.); 5. 1860 'sajátos módon vadászik, cserkészik | pirschen' (Nsz.)

■ A szócsalád alapja, a **barkács** valószínűleg szlovák jövevényszó. | (≡) Vö. szlk. *zberač* 'gyűjtő' [< szlk. *zberat* 'gyűjt']. (⊕) A magyarba átkerült alak **zberkač* 'gyűjtő; horgász' lehetett; ez a szlk. *zberač* és *zberkat* 'ráncba szed, redőz', eredetileg talán 'gyűjt, összeszed' alapján következtethető ki. A **barkács** ma a köznyelvben csak bizonyos összetételek előtagjaként fordul elő; vö. *barkácsbolt* 'barkácsoláshoz szükséges dolgokat árusító üzlet' (1992: Nsz.); *barkácskészlet* 'barkácsoláshoz használatos különféle szerszámok' (1995: NSz.).

■ A **barkácsol** származékszó. | (⊕) A **barkács** igeképzős származéka. Az ige 1. jelentése részben a →*barangol* hatását mutathatja.

📖 TESz. *barkácsol* a.; Nyr. 97: 257; EWUng. • Vö. *zabrál*

barkácsol → *barkács*

barkó¹ Δ A: 1809 *barkója*-is (SzT.); 1816 *Barka* (Gyarmathi: Voc.); NYJ. *baróka* (ÚMTsz.) J: 'oldalszakáll | Koteletten'

■ Valószínűleg déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. (N.) *бърк* 'bajusz'; szbhv. *brk* 'ua.', *brko* 'nagy bajuszú ember'; szln. *brk* 'bajusz-, szakállszőr; bajusz' [eredetéhez vö. esetleg →*borona*¹]. (≈) Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) E származtatásnak hangtani és jelentéstani nehézségei egyaránt vannak. A *baróka* változat a →*paróka* hatását tükrözi.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 594; TESz.; EWUng. • Vö. *borona*¹, *borona*²

barkó² × A: 1833 *Barkó* (Kassai: Gyökerésző 1: 261) J: <FN> 1833 'főleg Gömör megyében élő, magyar néprajzi csoport tagja | Angehöriger einer ungarischen ethnographischen Gruppe in Nordostungarn' (↑) | <MN> 1. 1845 'a barkóktól lakott, velük kapcsolatos | von dieser ethnographischen Gruppe bewohnt, auf diese Gruppe bezüglich' (Nsz.); 2. 1867 'ostoba; illetlen | dumm; unanständig' (MűvHagy. 10: 179)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg köznevesülés. | (⊕) Talán a *Barkó* 'Bertalan' (1495: Oklsz.) [SZN.]-ből keletkezett. Ez a -*kó* kicsinyítő képzővel jött létre a *Bartalan* ~ *Bertalan* [SZN.]-ből; vö. ? *Bortolon* [SZN.] (1211: Oklsz.); *Barthalonfyahastul* [HN.] (1386: Oklsz.). Az alak- és jelentéstanhoz vö. →*matyó*. Lehetséges azonban az is, hogy a *Barkó* [SZN.] egy külföldi tábornok, V. Barco nevével azonos, aki állítólag huszárezred parancsnoka volt a 18. sz. végén.

📖 TESz.; MűvHagy. 10: 175; EWUng. • Vö. *barkochba*

barkóca × A: 1257 *Burcolcha* (Oklsz.); 1279/ *borcolcha* (I.OK. 10: 137); 1325 *Borkouchafa* (Oklsz.); 1350 *Barkolchafa* (Oklsz.); 1379 *Barkochafa* (Oklsz.); 1470 *bacoca* fa (SermDom. 2: 185) J: 1. 1257 'egy fajta berkenyefa | Elsbeerbaum (Sorbus torminalis)' (↑); 2. 1577 k. 'e berkenyefajtának a gyümölcse | Elsbeere' (OrvK. 117)

■ Szláv, valószínűleg déli szláv jövevényszó. | ☐ Pontos megfelelője egyetlen szláv nyelvben sem adatolható; vö. azonban szln. *brekovec* 'barkócafa'. Ezt alapul véve a magyarba átkerült alak a nőnemű **brěkovica* lehetett [eredetéhez vö. → *berkenye*]. – A déli szlávból való származtatást a szóföldrajz támogatja, ugyanis a korai magyar adatok a Dráva–Száva közéről származnak. Hangtanához vö. → *pokróc*. ☐ Valószínűleg idetartozik a *barkóca* 'furkósbot, bunkó, buzogány' (1759: NSz.): ezt az magyarázhatja, hogy ha a barkócafát tavasszal megszurkálják, a szurkálások helyét őszre görcsösen kiforrja, így kiválóan alkalmas furkósbotnak.

📖 EtSz. 1. *barkóc* a., 2. *barkóca* a.; Nyr. 64: 130; Kniezsa: SzlJsz. 82; TESz.; EWUng. • Vö. *berkenye*

barkochba A: 1912 *barkochba* (Nsz.); 1933 *barkohbát* (Nsz.); 1959 *barkóba* (ÉrtSz. 1: 422) J: 1. 1912 'olyan társasjáték, amelyben a kérdező a neki feladott szót a kérdéseire adott "igen" és "nem" feleletekből találja ki | ein Fragespiel mit Ja- und Nein-Antworten' (↑); 2. 1922 'egy fajta társasjáték | Art Gesellschaftsspiel' (MNY. 57: 223)

■ Héber tulajdonnév köznevesülése. | ☐ A héber *Bár-Kochba* [SZN.] [*<* arámi *Bar Kōḫbā* [SZN.], tkp. 'csillagfi'] szóból keletkezett. Bár-Kochba zsidó szabadságharcos volt a Kr. u.-i 2. sz.-ban. Kémei közül egyet a rómaiak elfogtak, nyelvét kivágták, így visszatérte után csak bólintással tudott igent vagy nemet válaszolni Bár-Kochba kérdéseire.

📖 MNY. 57: 223; TESz. *barkohba* a.; EWUng. • Vö. *baráber*, *barkó*¹

barlang A: 1233 *Barlag* [HN.] (HOkm. 4: 18); 1248 *Borlogv* [HN.] (Oklsz.); 1341/ *Barlangum* [HN.] [lat. -um végződéssel] (FNESz. *Borló* a.); (†1082) 1350 *Burlog* [HN.] (HOkm. 4: 5); 1357 Bohomil *porloga* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *bariag* [ɔ: *barlag*] [HN.] (BesztSzj. 215.); 1405 k. *pārag* (SchlSzj. 707.); 1416 u.¹ *barlangocban* (BécsiK. 232); 1416 u.³ *barrangba* (AporK. 43); 1550 k./ *ballang* (NySz.) J: 1. 1233 'a föld belsejében levő üreg | Grotte, Höhle' # (↑); 2. 1416 u.² 'rejtekhely | Unterschlupf' (MünchK. 26va); 3. 1639 'lebujs, rossz hírű lokál | Spelunke' (SzT.) Sz: ~i 1796 *barlangi* 'barlangra vonatkozó, ahhoz tartozó | Höhlen-' (Nsz.) | ~ász 1871 *Barlangászatunk* [sz.] 'barlangokban túrázó, kutató személy | Höhlenforscher' (Nsz. *barlangászat* a.)

■ Szláv jövevényszó. | ☐ Szbhv. *brlog* 'pocsolya; mocsár; vacok; trágyadomb; üreg'; szlk. *brloh* 'vadállat vacka, odúja; lyuk; barlang'; or. *βεριοζα* 'medvebarlang'; stb. [*<* szláv **bŕloga* 'vadállat vacka, barlang' *<* szláv *bŕliti* 'piszkít']. ☐ A szó belseji *n* szervetlen járulékhang. Egyes változatok a → *parlag* hangalak hatására utalhatnak. A szó eleinte valószínűleg medvék búvóhelyére utalhatott. A 3. jelentés a ném. *Spelunke* 'rossz hírű kocsmá, vendégfogadó' [*<* lat. *spelunca* 'barlang'] alapján keletkezett tükörjelentés lehet.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 83; AEthn. 12: 45; TESz.; EWUng. • Vö. *barna*, *lazsnak*

barna A: 1349 *Borna* (Oklsz.); 1359 *barna* (Oklsz.) J: 'sárgás v. vöröses árnyalatú, szürkébe v. feketébe hajló szín | braun' # Sz: ~s 1604 *Barnas* (Szenczi Molnár: Dict. *Infúscus* a.) | **barnít** 1604 *Barneitom* (Szenczi Molnár: Dict.) | **barnul** 1778 *barnul* (MTSZ. 7227003); 1784 *barnúlni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 11) | ~lik 1788 *barnállott* (Nsz.)

■ Német (szász E.) jövevényszó. | ☐ Ném. (szász E.) *bron* 'sötétsárga; sötét <szín>; vörösesbarna', (kfn.) *brūn*, *brun* 'sötét színű, barna', – ném. *braun* 'ua.' [*<* indoeurópai eredetű; vö. óind *babhrúh*; litv. *bėras*; stb.: '(vöröses)barna']. ☐ A szóvégi *a* vagy egy német ragozási alak végén található *ə* helyettesítése, vagy pedig a mássalhangzó-torlódás feloldásának sajátos

következménye (vö. →*berhe*). Eredetileg a →*sötét* szinonimája lehetett. Az erdélyi szászból való származtatása mellett a hangtani érvek szólnak.

EtSz.; Nyr. 58: 79; Kniezsa: SzlJsz. 794; TESz.; EWUng. • Vö. *pernahajder*

bárá A: [1291–1294] *Baroud* [sz.] [HN.] (ÓMOlv. 117); 1565 *baarok* (NySz.); 1733 *Baró* (NySz.); NYJ. *baron* (ÚMTsz.) **J:** **1.** [1291–1294] 'főrangú tisztségviselő | hochadeliger Würdenträger' (↑); **2.** 1690 'bárái cím | (als Freiherrntitel)' (Nyr. 58: 69); **3.** 1844 'gazdag ember | Reicher' (NSz.)

■ Latin (h.) jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *baro* 'férfi, zászlósúr', (h.) *bar(r)o* 'az ország vmely világi főtisztviselője; bárá 'mint cím' [< ófrank **baro* 'hűbéres; harcias férfi']. (≈) Megfelelői: ném. *Baron*; fr. *baron*; stb.: 'bárá'. (△) A *baron* változat német hatásra utal. A nemesi címet a 16. sz.-tól adományozták szélesebb körben.

EtSz.; TESz.; EWUng.

barokk A: 1834 *baroque* [ES. NEM M.] (Regélő 1834. dec. 11.: 798); 1841 *barock* (PestiH. 1841. okt. 16.: 698); 1847 *barokk* (Nsz.); 1872 *barok* (Nsz.) **J:** <MN> **1.** 1834 ? 'különös, furcsa | merkwürdig, sonderbar' (↑), 1841 'ua.' (↑); **2.** 1842 'a barokk stílusra jellemző | barock' # (MNY. 69: 494) | <FN> **1.** 1872 'furcsaság | Kuriosität' (NSz.); **2.** 1888 'barokk stílus, ill. ennek korszaka | Barockstil bzw. dessen Periode' # (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *barock*, *Barock*; ang. *baroque*; fr. *baroque*; stb.: 'barokk <mn és fn>'. Feltehető forrása a port. *barroco* 'szabálytalan gyöngy'. A művészet szakszavaként először az olaszban bukkant fel. (⇒) A magyarba valószínűleg német és francia közvetítéssel került át.

TESz.; EWUng.

barom [4] A: 13. sz. eleje/ *bormuc* (KTSz.); 1247/ *Borumlok* [HN.] (MNY. 65: 309); 1305 *Baromlak* [HN.] (OSieb. 376) **J:** <FN> **1.** 13. sz. eleje/ 'jószág; szarvasmarha | Vieh <Koll>; Rind' # (↑); **2.** 1559 'csorda | Herde' (MNY. 67: 487); **3.** 1598 'marha, állat <pejor.> | (Rind)vieh <pejor.>' # (SzT.) | <MN> 1575 'óriási nagy | riesengroß' (Heltai: Krón. 105b) | <PARTIKULA> 1837 '(<mn fokozására>) állati, irtó | sehr groß <zur Steigerung von Adjektiven>' (Nsz.) **Sz:** ~i 1372 u./ *baromy* (JókK. 146) | ~ság 1527 *baromfagaat* 'esztelenség, értelmetlenség | Unsinn' (ÉrdyK. 517)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kök-török *barım*; ujb. *barım*; csag. *barım*: 'vagyon' [< török *bar-* 'van, létezik'; hasonló szemlélethez vö. →*vagyon*]. (≈) Vö. még ujb. *yilqı barım* 'lovaik, jószágaik' (*yilqı* 'jószág, állat; ló'). (△) Az 1. jelentés megalapozott, mivel az állattenyésztő magyar törzseknél a vagyoni helyzetet tekintve mérvadó volt az állatállomány nagysága. A 3. jelentéshez vö. →*ökör*, →*szamár* stb.

Gombocz Z.: BTLw.; Doerfer: TE. 2: 239; TESz.; Ligeti: TörK. 278; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *baromfi*

barométer A: 1748 *Barametrum* (SzT.); 1782 *barometrum* (Nsz. *barometrum* a.); 1789 *barometer* (Nsz.); 1800 *Barométer* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1816 *Bárométrom* (Gyarmathi: Voc.) **J:** **1.** 1748 'légsúlymérő | Barometer' # (↑); **2.** 1782 'fokmérője vminek | Maß' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Barometer*; ang. *barometer*; fr. *baromètre*; stb.: 'barométer'. Az angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *βάρος* 'nehézség, súly' + gör. *μέτρον* 'mérték,

mérőeszköz' alapján]. (≈) Vö. még lat. (tud.) *barometrum* 'nyomásmérő eszköz; barométer'.

(⇒) A magyarba a latinból és a németből került át.

TESz.; EWUng. • Vö. *bariton*, *méter*

baromfi **A:** 1519 *baromffynak*, *baromfÿw* (JordK. 224, 227) **J:** 1. 1519 'jószág (különösen kecske, juh) | Vieh (bes. Ziege, Schaf)' (↑); 2. 1763 'szárnyas | Geflügel' # (NSz.); 3. 1808 'bármilyen állat kicsinye | Jungtier' (Sándor I.: Toldalék)

■ Összetett szó. | (△) A → *barom* + *fi* (→ *fiú*) minőségjelzős vagy birtokos jelzős, jelöletlen, alárendelő összetétele. Eredeti jelentése 'kis barom' lehetett. Az 1. jelentés ebből jött létre metonimikusan, a 2. pedig metaforikusan; a jelentésváltozáshoz vö. (N.) *aprójóság* (→ *apró* + → *jóság* 'háziállatok') 'szárnyasok', tkp. 'kis jószág' (MTsz.) összetételt. A 3. jelentés azon alapulhat, hogy a szót birtokos jelzős összetételnek fogták fel; vö. *lúdfi* 'fiatal liba, kisliba', *tikfi* 'csirke': (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 75.); stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *barom*, *fiú*

bársony **A:** 1221 *barsunus* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 206866); 1389 *Barson* [szn.] (MNy. 64: 327); 1395 k. *barfan*, *barzon* (BesztSzj. 670., 671.); 1411 *Barsonyus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 39); 1519 *parffont* (JordK. 76) **J:** 1. 1221 ? '(bíborszínű) bársony | (purpurroter) Samt' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1779 e. 'bársonyosság | Samtigkeit' (Nsz.) **Sz:** ~**os** 1221 [HN.] (↑)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *barčīn* 'brokát'; AH. *barčīn* 'ua.'; csuv. *puršān* 'bársony' [iráni eredetű; vö. újperzsa *abrīšam*, *barēšam*; pamír (N.) *waršūm*; stb.: 'selyem']. (△) A magyarba átkerült alak **barčun* 'selyem, bársony' lehetett. A szó belseji dezaffirkálódáshoz vö. → *borsó*, → *keselyű* stb. (⇒) A magyarból: szbvh. (R.) *bàrsūn*; ukr. (Kárp.) *бáпуиh*; rom. (N.) *barşón*; stb.: 'bársony'.

MNy. 8: 402, 31: 284; TESz.; Ligeti: TörK. 301; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

bársing × **A:** 1799 *bá'singnak* (Nsz.); 1812 *bazsingodat* (Nsz.); 1825 *Bársing* (NSz.); 1833 *bársing* (NSz.) **J:** 1. 1799 'állati gyomor; állati bél | tierischer Magen; tierischer Darm' (↑); 2. 1825 'nyelőcső | Speiseröhre' (↑); 3. 1893 'disznóbél oldalán levő nyúlós, zsíros hús | schleimiges, fettes Fleisch am Schweinsdarm' (MTsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó belseji *r*-es és *r* nélküli változatok egymáshoz való viszonya tisztázatlan. (⊕) Valószínűleg nem tartozik ide: *bársing* ~ *bársing* 'fodormenta; muskotályszőllő; stb.' (1664: EtSz.); ez ugyancsak ismeretlen eredetű.

EtSz.; TESz.; EWUng.

basa **A:** 1490 *baffajokath* (RMNy. 2/2: 5); 1522 *Basa* [szn.] (MNyTK. 86: 24) **J:** 1. 1490 'török tartományi kormányzó | Provinzstatthalter (in der alten Türkei)' # (↑); 2. 1848 'önkénteskedő, hatalmaskodó személy | Gewaltherrscher' (Nsz.) **Sz:** ~**skodik** 1839 *basáskodó* [sz.] 'hatalmaskodik | als Gewaltherrscher handeln' (Sz. Kiss: MonogrVázl. I: 149)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *paşa*, (R.) *başa* 'magas tisztség <az Oszmán Birodalomban>' [bizonytalan eredetű; talán összefügg az újperzsa *pādišāh* 'uralkodó' szóval; vö. → *padisah*]. (≈) Megfelelői: ném. (R.) *bassa*; ang. (R.) *bashaw*; ol. (R.) *bascia*; szbvh. *baša*;

stb.: 'török tisztség megnevezése'. (△) A magyarban a szókezdő *b*-s török változatok honosodtak meg; vö. még → *pasa*. A 2. jelentés a *basáskodik* származékszó alapján keletkezett.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 594; Doerfer: TE. 2: 421; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 320; EWUng. • Vö. *padisah*, *pasa*

baskír A: 1783 *Baskir* nemzet (Molnár J.: MKönyvHáz 2: 67); 1791 *Báskiri* [sz.] (NSz.); 1819 *Baskierek* (MNY. 64: 349); 1851 *baskírok* (Nsz.) **J:** <MN> 1783 'a baskírokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | baschkirisch' (↑) | <FN> 1791 'baskír ember | Baschkire' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Baschkire*; ang. *Bashkir*; fr. *Bachkir*; or. *баукуп*; stb.: 'baskír ember'. Forrása egy török nyelv; vö. bask. *baškort*, *baškirt*; tat. *baškurt*; csuv. *pyškârt* : 'ua.'. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel, a tőalak alkalmazásával került át. (∼) Idetartozik a *baskort* 'baskír ember' (1959: ÚMLex.), amely a baskírok önelnevezésének tudatos alkalmazása.

📖 TESz.; Ligeti: TörK. 378, 400; Németh Gy.: HonfKial. 298; EWUng.

bástya A: 1475/ *Bastha* (Oklsz.); 1507 *Basthya* (Oklsz.) **J:** 1. 1475/ 'erődítmény, ill. ennek kiugró része | Bollwerk, Bastei' # (↑); 2. 1580 'gát, (part)töltés | Damm, Wall' (SzT.); 3. 1838 'kőkerítés | Einfriedungsmauer' (Tsz.); 4. 1855 'a sakkjáték egyik figurája | Turm (im Schachspiel)' # (Nsz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (É.) *bastia*, – ol. *bastia*: 'bástya' [< ol. (R.) *bastire* 'épít'; ez a germ. **bastjan* 'ua.', tkp. '(hánccsal) összeköt, egybefűz' szóra megy vissza]. (≈) Megfelelői: ném. *Bastei*; szbhv. *bastija*; cseh *bašta*; stb.: 'bástya'. Vö. még lat. (h.) *bastia*, *bastia* 'ua.'.

📖 EtSz.; TESz.; GPann. 1: 7, 24; Mollay: NMÉR.; EWUng.

baszik A: 1213/ ? *Bofou* [sz.] [SZN.] (VárReg. 381.); 1221 *Bozou* [sz.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 5: 153); 1422 k. *bass(t) nement* [sz.] (MNY. 56: 240); 1490 k. *basnec* (NyK. 31: 226); 1590 *bazom* [▽] (SzT.) **J:** 1. 1213/ ? 'közösül, dug (trágár) | koitieren, ficken (vulgär)' (↑), 1221 'ua.' (↑); 2. 1785 'káromkodásban, szitkozódásban' | {als Fluchwort}' (Nsz.); 3. 1913 'felizgat, (fel)ingerel | aufreizen' (ÚMTsz.); 4. [~ rá] 1959 'nem törődik vele, rá se hederít (durva) | auf etw scheißen (vulgär)' (ÉrtSz. 1: 428); 5. [főleg *oda~ vmit vhova*, *rá~ vmit vmire*] 1980 'erősen üt, (oda)csap, odavág (durva) | heftig schlagen (derb)' (Híd 1980. dec. 1.: 1492) **Sz:** ~ogat 1782 *b...ogatni* [sz.] 'rendszeresen magáévá tesz, megdug | öfters ficken' (Nsz.); 1906 'bosszantva gyötör, nyaggat | tadeln; molestieren' (Nsz.) | ~kurál 1906 *baszkürál* (NyF. 34: 89); 1914 *baszkürál* 'piszkál, babrál; háborgat, nyaggat | herumfummeln; stören, peinigen' (EtSz.) | ~tat 1906 *basztat* 'piszkál, babrál | herumfummeln' (NyF. 34: 89); 1957 'háborgat, nyaggat | stören, peinigen' (Bálint: SzegSz.) | ~akodik 1914 *baszakodik* 'feleslegesen babrál, piszmoz | unnötigerweise herumfummeln' (EtSz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kők-török *bas-*; CC. *bas-*; oszm. *bas-*; csuv. *pus-*; stb.: 'nyom'. Megfelelője a mongolban is megvan. (△) Feltehető, hogy a 'közösül' jelentés a török nyelvekben is megvolt, csupán eufemisztikus okokból nem jegyezték föl. A magyarba történt átvétel is ugyanilyen okokkal magyarázható, így kiszorítva egy hasonló jelentésű másik, régebbi szót. A *baszkürál* származék játszi szóalkotás, amelynek végződése talán a *diskurál* (→ *diskurzus*) mintájára keletkezett. (∼) Idetartozik: *basztikuli* 'tréfás káromkodás' (1881: Nyr. 10: 183), ez a tréfás szitokszó játszi szóalkotásként feltehetőleg a *baszik* származéka lehet.

EtSz.; TESz., *basztikuli* a. is; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *boszorkány, pásztormány*

baszk **A:** 1822 *Baszki* [sz.] (HazKülfTud. 1822. júl. 3.: 5); 1839 *vaszk* (Nsz.); 1859 *bász* (Nsz.) **J:** <FN> 1822 'baszk ember | Baske' (↑) | <MN> 1839 'a baszkokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | baskisch' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Baske*; ang. *Basque*; fr. *Basque*; sp. *vasco*; stb.: 'baszk ember'. Forrása: lat. *Vasco, Vascones* [többes szám] 'ua.'. A spanyol, ill. a francia nyelvből terjedt el. (⇒△) A magyarba francia vagy német közvetítéssel került át. A *vaszk* változat elszigetelt különátvétel lehet a spanyolból (↑) vagy a latinból (↑).

TESz.; EWUng.

basszus **A:** 1604 *Baffuft* (Szenczi Molnár: Dict. *Succentor* a.); 1801 *bászból* (NSz.); 1805 *basszus* (NSz.); 1840 *baszt* (NSz.); 1868 *bassohang* (NSz.) **J:** <MN> **1.** [fn.-ként is] 1604 'mély <hang> | tief <Ton>' (↑); **2.** 1806/ 'mélyhangú <személy, hangszer, húr> | tiefe Stimme habend <Person, Musikinstrument, Saite>' (NSz.) | <FN> **1.** 1795 'basszusszólam | Bassstimme in einem Musikstück' (Nsz.); **2.** 1796 k. 'mélyen zengő természeti hangjelenség | tiefer Ton in der Natur' (Nsz.); **3.** 1802 'basszushang | Bass' (NSz.); **4.** 1872 'basszushangú énekes | Bassist' (Nsz.) | <MSZ> 1996 'szitkozódásként, indulatkitörés kif.-ére' (Nsz.)

■ Latin jövevényszó, később nemzetközi szó is. | (≡) Lat. (kés.), (h.) *bassus* 'mély' [ismeretlen eredetű]; – ném. *Bass*; ang. *bass*; ol. *basso*, (bre.), (giul.) *bas*; stb.: 'basszus'. Vö. még lat. (h.) *bassus* 'ua.'. Zenei szakszóként az olaszból terjedt el. (⇒△) A magyarba nemzetközi szóként német és olasz közvetítéssel került át. (∼) Idetartozik a *basszista* 'basszusban éneklő személy' (1789: Nsz.), amely a ném. *Bassist* 'ua.' átvétele a szóvég latinosításával; vö. *baritonista* (→*bariton*), *szólista* (→*szóló*) stb.

TESz.; EWUng.

batár **Δ A:** 1808 *batárjában* (Nsz.); 1841 *batárd'* (Nsz.) **J:** **1.** 1808 'üveges hintó, díszhintó | Glaswagen, Karosse' (↑); **2.** 1861 'nagy, régimódi utazókocsi | großer, altmodischer Reisewagen' (NSz.); **3.** 1913 'nagy (szénás)szekér | großer Heuwagen' (Nsz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (R. au.) *batarde* 'fedett, könnyű bécsi hintó' [a fr. *voiture bâtarde* 'egy fajta kocsi', tkp. 'korcs, felemás kocsi' szerkezet jelzőjének átvétele]. A szó valószínűleg a bécsi francia nyelvhasználatban keletkezett, ugyanis a franciában önálló szóként nem adatolható.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *vegzál*

batik **A:** 1893 *Batik* (PallasLex.) **J:** 'kelmeszínezési eljárás | Batik'

batikol **A:** 1909 *batikolásról* [sz.] (BpHírlap 1909. jún. 15.: 10) **J:** 'szövetet, bőrt a batik technikájával fest, díszít | batiken'

■ A szócsalád korábbi tagja, a **batik** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Batik*; ang. *batik*; fr. *batik*; holl. *batik*; stb.: 'batik'. A hollandból terjedt el [< jávai *batik* 'foltos, pettyes <szövet, anyag>']. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

■ A **batikol** bizonytalan eredetű. | (△) Vagy a *batik* származékszava, vagy jövevényszó a ném. *batiken* 'batikkal fest' átvétele. (⊙) A textil- és bőripar szakszavaként főleg a *batikol*

ismert.

TESz.; EWUng.

batikol → *batik*

batiszt **A:** 1756 *batisz* (SzT.); 1758 *batiz* elő ruha (SzT.); 1758/ *Batisztból* (MNY. 69: 361); 1785 *batist* (MNY. 65: 343); 1786 *Battis, patistból* (MNY. 65: 228); 1793 *bátizzal* (SzT.); 1865 *batyisz* (NSz.); NYJ. *patéz, patic* (ÚMTsz.) **J:** 'finom len- v. pamutvászon | Batist'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Batist*; ang. *batiste*; fr. *batiste*; stb.: 'batiszt'. A franciából terjedt el [< fr. *Baptiste* [SZN.] 'egy 13. századi cambrai-i takács neve']. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. (⊖) Az Erdélyben és Moldvában elterjedt (N.) *bátisza* 'batiszt; (zseb)kendő' (1797: SzT.) a rom. *batistă* 'ua.' átvétele.

EtSz. *bátisza* a., *batíz* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *baptista*

batka **Δ A:** 1514 *Babch* [ɔ: *Babca*] (MNY. 82: 510); 1522 *babka* (MNY. 61: 483); 1541 *Bapkas* [lat. -s végződéssel] (Oklsz.); 1544 *batkat* (Oklsz.); NYJ. *bakta* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1514 ? 'fillér | Heller' (↑), 1522 'ua.' (↑); **2.** 1917 'az arany súlyegysége | Maßeinheit des Goldgewichtes' (Nyr. 46: 20)

■ Cseh jövevéyszó. | (≡) Cseh *babka* 'garas, fillér' [< cseh *babka* 'idős asszony; (bábu alakú) kis üllő' alapján; a 'fémpénz' jelentés metonimikusan alakult ki]. (⊖) A 16. sz.-ban rövid ideig használt csekély értékű, csehországi eredetű pénznem volt. A *batka* alak elhasonulással keletkezett. Ma a szó csak a *fabatka* (→*fa-*) összetételben fordul elő. (⇒) A magyarból: szbvh. *bapka* 'csekély értékű pénzérme'; rom. *batcă* 'kis aransúly', (E.) 'csekély értékű pénzfajta'.

MNY. 40: 23; Kniezsa: SzlJsz. 84; TESz.; EWUng. • Vö. *bába, fa-*

bátor¹ **[4] A:** 1086 ? *Buatir* [SZN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1138/ *Bahatur* [SZN.] (MNY. 32: 132); 1177/ *Batur* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 598); 1230 *Baatur* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 848); 1290 k. *batorohtya* [sz.] (VatGl.); 1372 u./ *batron* (JókK. 52) **J: 1.** 1086 ? 'merész, hős | mutig' # (↑), 1138/ 'ua.' (↑); **2.** 1416 u./¹ 'biztos | sicher' (BécsiK. 317); **3.** 1873 'szelíd | sanft' (Nyr. 2: 179); **4.** 1889 'gyors | schnell' (Simonyi: MNYelv. 2: 206) **Sz: ~ít** 1290 k. (↑) | **~ság** 1372 u./ *battorfaganac* (JókK. 11) | **~odik** 1416 u./¹ *megbatorodic* 'bátorra válik | mutig werden' (BécsiK. 161) | **~ul** 1416 u./² *megbatoroltatic* vala 'bátorra válik | mutig werden' (MünchK. 56va) | **~kodik** 1456 k. *batorkodik* vala (SermDom. 1: 169) | **~talan** 1621 *Batortalan* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Ótörök jövevéyszó. | (≡) CC. *bayatur* 'jó'; kipes. *bahadur* 'bátor; hős'; oszm. *bahadır* 'ua.', *batır* 'bátor, hősies'; kaz. *batır* 'bátor'; stb. Megfelelője a mongolban is megvan. (⊖) A magyarba átkerült alak **bayatur* lehetett; a hangtanhoz vö. →*ács*. (⇒) A magyarból: szbvh. (R. Kaj) *bàtriv*; szln. *batriv*: 'bátor'.

Gombocz Z.: BTLw.; Doerfer: TE. 2: 373; TESz.; Ligeti: TörK. 66; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *bátor²*

bátor² × **A:** 1495 e. *bator* (GuaryK. 42) **J:** <KSZ> 1495 e. 'ámbár | obwohl' (↑) | <PARTIKULA> **1.** 1518 k. 'ám | wohlan' (SándK. 29); **2.** 1527 ? 'legalább | wenigstens' (ÉrdyK. 32), 1608 'ua.'

(NySz.); 3. 1532 'bárcsak | wenn nur' (TihK. 110)

■ Szófajváltás eredménye. | (⊕) A → *bátor*¹ 'biztos' melléknévből jött létre. Megengedő mondatban kapott határozói szerepet, és ebből alakult ki a ráhagyó-nyomatékosító, majd óhajtó partikula, ill. a megengedő kötőszó.

📖 Klemm: TMondt. 605; TESz.; EWUng. • Vö. *ámbár*, *bár*², *bátor*¹

battéria Δ A: 1664 *bateriája* (TörtTár 16: 202); 1709 *battériát* (TörtTárÚF. 9: 417); 1742/ *batriái* (NSz.); 1788 *batteriákról* (Nsz.); 1796 *Batteriák* (NSz.) J: 1. 1664 'üteg | Batterie (der Artillerie)' (↑); 2. 1686 'ütegállás | Batteriestellung' (MonÍrók. 23: 429–430); 3. 1817 '(elektromos) telep | elektrische Batterie' (NSz.)

■ Olasz jövevényt, német közvetítéssel is. | (≡) Ol. (gen.) *batteria* 'üteg'. Vö. még ném. *Batterie* 'ua.; elektromos telep, akkumulátor'. Az olaszban a fr. *batterie* 'verekedés; üteg; lövegfedezék; elektromos telep' átvétele [< fr. *battre* 'üt'] szóból jött létre. (≈) Megfelelői: ang. *battery*; or. *батарей*; stb.: 'üteg; akkumulátor, elem'. (⊕) A 3. jelentés a németből való átvétel.

📖 Szily-Eml. 86; TESz.; Horváth M.: NEI.; EWUng. • Vö. *patália*

batul × A: 1842 *batull* (NSz.); NYJ. *batur* (ÚMTsz.) J: 'egy fajta téli alma | eine Winterapfelart' – De vö. 1882 *Batul alma* 'ua.' (NSz.); 1929 *batula-alma* 'ua.' (ÚMTsz.); 1951 *batualma* 'ua.' (ÚMTsz.)

■ Összetett szó előtagjának önállósulása. | (⊕) A *batulalma* (↑) összetételből keletkezett. Ez részfordítás a rom. *mere pătule*, *mere batule* 'almafajta', tkp. 'fészerben tárolt téli alma' alapján [< rom. *mere* [többes szám] 'alma' és *pătul*, *batul* 'fészer; állvány']. Egykor a földre terített alma fölé rakták a szénaboglyát, így a gyümölcsöt nem érte fagykár. (≈) Megfelelői: ném. (szász E.) *bətull*; szbhv. *butlja*, *butula*: 'téli almafajta'.

📖 Nyr. 38: 17; EtSz.; TESz.; Bakos F.: REI. 283; EWUng. • Vö. *alma*

bátya A: 1271 ? *Bathiamzey* [HN.] (EtSz.); 1416 u.¹ *qbatta* [o: o *baſſa*] (BécsiK. 64); 1475 u. *bathjam* (NyírkGt.); 1645 *bátságoknak* [sz.] (NSz.); 1825 *Báty* (NSz.); 1862 *bács* (CzF.); NYJ. *bájám* (ÚMTsz.) J: 1. 1416 u.¹ 'nagybácsi | Onkel' (↑); 2. 1513 'idősebb férfitestvér | älterer Bruder' # (MNY. 16: 17); 3. 1515–1520 k. '(idősebb férfi megszólításaként) | {als Anrede an einem Älteren}' (RMKT. 1²: 495)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű, kedveskedő gyermeknyelvi szóteremtés. | (≈) Hasonló keletkezésű szavak más nyelvekben: alb. *bac*, *bacë* 'nagybácsi; vkinek idősebb fivére'; rom. *bade* 'nagybácsi, idős férfi'; stb. (⊕) A *bátya* alak szóvégi magánhangzója elhomályosult E/3. birtokos személyjel lehet; vö. → *apa*, → *ipa* stb. 2. Szláv jövevényt. | (≡) Blg. *баца* 'apa', *баме*, *бамьо*, *бачо* 'vkinek idősebb fivére; nagybácsi'; szbhv. *baća* 'bizalmas használatban' fiútestvér'; szlk. *báťa* 'nagybácsi'; or. *баця* 'apa; pópa', (N.) 'vkinek idősebb fivére'; stb. [? < szláv **bratrъ* 'fiútestvér, fivér'; vö. → *barát*]. (◻) (⊕) A korábbi *bátya* alakból kései elvonás eredményeként jött létre a *báty* alakváltozat, amely másodlagos lexémaként lassan háttérbe szorítja a köznyelvben ma már kissé régiesnek vagy nyelvjárásiának érzett *bátya* alakot. (⊖) Idetartozik: *bátyó* 'idősebb fiútestvér' (1734: MNY. 57: 486), amely az -ó becéző-kicsinyítő képzővel keletkezett; vö. *anyó* (→ *anya*), *apó* (→ *apa*) stb.

📖 NyK. 62: 282; StSl. 8: 421; TESz.; EWUng. • Vö. *bácsi*, *barát*, *unoka-*

batykó † **A:** 1567 *Batyko* (OkI Sz.) **J:** 'pópa | Pope'

■ Ukrán jövevényszó. | (≡) Ukr. *батько* '(család)apa; gazda; <idős férfi, pópa tiszteletteljes megszólítása>' [vö. ukr. *брат* 'fivér']. (≈) Vö. még szlk. *bat'ko* 'nagybácsi'; or. *батька* 'atyácska; pópa', (R.) *батько* 'apa'; stb. (△) Az ukránsággal érintkező magyar nyelvjárások szava volt.

📖 EtSz. 1. *batykó* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *barát*

batyu **A:** 1792 *batu*, *batyú* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Bútyor* a.); 1800 *batyu* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Batu* a.); 1844 *bagyuk* (NSz.); NYJ. *butyu* (MTsz.); *battyu* (ÚMTsz.) **J:** 'kendőbe kötött holmi, csomag | Bündel' # **Sz:** ~**zik** 1895 *batyuzva* [sz.] (Nsz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *batoh* 'batyu, tarisznya' [< szláv **batъ* 'bot, dorong']. Vö. még óe. szl. *batogъ* 'pálca; ostor, korbács'; szerb (e.) *batogъ* 'korbács'; or. *бамоз* 'bot; bunkó'; ukr. *бамиз*, (Kárp.) *бамыз* 'bot, ostor; tökféle növények szára'; stb. A 'batyu' és a 'bot' jelentések között metonimikus összefüggés van: a vándorok batyujukat botra akasztva hordták. 2. Belső keletkezésű, egy fiktív töből keletkezett származékszó szófajváltása. | (△) Egy -ú képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése; vö. →*szigorú*, →*szomorú* stb. A tö összefügg a *bugyol* (→*bugyolál*), a →*bugyor*, valamint a →*bonyolít* szócsaládjának tövével. (▣) (△) A szlovák szónak a magyarból való származtatása a megfelelő szláv szó széles elterjedtsége miatt nem meggyőző.

📖 TESz.; MNy. 81: 453; EWUng.; MNy. 103: 211 • Vö. *bonyolít*, *bugyolál*, *bugyor*, *bútor*, *motyó*, *patyolat*

bauxit **A:** 1879 *Bauxit* (MagyLex. 3: 270) **J:** 'alumíniumtartalmú, agyagos, üledékes kőzet | Bauxit'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bauxit*; ang. *bauxite*; fr. *bauxite*; stb.: 'bauxit'. A franciából terjedt el [< fr. *Les Baux* [HN.] 'a bauxit első érclelőhelye' + a kémiai szaknyelvben gyakori -*it(e)* képzővel]. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

bávad △ **A:** 1577 *bauadua* [sz.] (KolGl.) **J:** 'csodálkozik, bámul | staunen'

bámul **A:** 1585 El *bawlt* [sz.] (Cal. 717 [ɔ: 718]); 1604 *Bámuloc*, *Elbávuloc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1617 *bavollyatoc* [l-j] (NySz.) **J:** 1. 1585 'elrémül | erschrecken' (↑); 2. 1604 'csodálkozik; mereven néz | staunen; stieren' # (↑); 3. 1617 'csodál | bewundern' # (↑)

bámít △ **A:** 1585 el *bauuitom* (Cal. 717 [ɔ: 718]); 1604 *Bámitom* (Szenczi Molnár: Dict. *Obftupezáció* a.) **J:** 1. 1585 'megrémít, elborzaszt | entsetzen' (↑); 2. 1604 'csodálkozásra készlet | in Staunen versetzen' (↑); 3. 1604 'ámít | verföhren' (Szenczi Molnár: Dict.)

báméskodik **A:** 1619 *bavazkodvan* [sz.] (NySz.); 1756 *bámáskodva* [sz.] (NySz.); 1798 *báméskodó* [sz.] (NSz.); 1807 *Báméskodni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1808 *Bámáskodik* [v] (NSz.) **J:** 'bámul; önfeledten nézelődik | staunen; selbstvergessen um sich herumschauen' #

bá **A:** 1636 *Bá* (EtSz. 3. *bű* a.) **J:** 'szájtató, bárgyú csodálkozás gúnyolására' | (Interj. zur Nachahmung von einfältigem Staunen)'

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (△) A tö összefügg az →*ámul* szócsaládjának tövével, valamint a →*bamba* stb. tövével is. A végzések különféle igeképzők. A szó belseji *m* és *v* hiátustöltők. – A *bá* indulatszó feltehetőleg az igékkel párhuzamosan alakult ki. A *bá* a →*bű*-vel

alkotott szólásszerű szókapcsolatokban főnévként is előfordul: *bű vagy bá?* 'mi lesz?, ez vagy az?' (1794: Nszt. *bá*² a.). – A *bámász* ~ *bámész* 'bámuló, báméskodó' (1770: Kalmár: Prodr. 268) elvonás a *báméskodik*-ből. A *báva* 'bamba, szájatí' (1808: Sándor I.: Toldalék) vagy elvonás a *bávad*-ből, vagy a szócsalád tövéből keletkezett *-a* folyamatos melléknévi igenévképzővel.

📖 MNy. 53: 462; TESz. *bá*² a., *bámul* a., *báva* a.; EWUng. • Vö. *ámul*, *bamba*

bazalt A: 1783 *básált* (Nszt.); 1784 *Basaltkő* (NSz.); 1793 *bazalt* (NSz.) **J:** '(kékes)szürke színű, kemény, magmás kőzet | Basalt'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Basalt*; ang. *basalt*; fr. *basalte*; stb.: 'bazalt'. Vö. még lat. (tud.) *basaltés* 'vulkanikus kőzet'; ez a lat. *basanites* 'próbakő' téves írásmódjának eredményeként jött létre [< gör. *βασανίτης λίθος* 'ua.']. Főleg a tudományos latinból terjedt el.

(⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

bazár A: 1816 *Bazarjai* (Hübner: Lex. 1: 273); 1830 *bázárokat* (NSz.); 1836 *bázárok* (Nszt. *bazár*¹ a.) **J:** 1. 1816 '(keleti városokban) kereskedelmi negyed; piac, vásár | Händlerviertel in orientalischen Städten; Markt' (↑); 2. 1830 'sokféle árut árusító, kis üzlet | kleiner Laden für allerlei Waren' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Basar*; ang. *bazaar*; fr. *bazar*; stb.: 'bazár'. Forrása az újperzsa (kor.) *bāzār* 'piac'. Részben a kereskedelem útján terjedt el (vö. még oszm. *bazar*, *pazar* 'ua.'), részben útleírások nyelvéből; vö. lat. (h.) *bazarum* 'ua.' (MKLSz.) (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *pazarol*, *vásár*

bazilika A: 1604 *Bafilica* tornatzba (Szenczi Molnár: Dict. *Subbafilicánus* a.); 1831 *Bazilika* (ItK. 19: 357); 1853 *bazilikák* (NSz.) **J:** 1. 1604 'oszlopcsarnok | Säulenhalle' (↑); 2. 1655/ 'katedrális | Kathedrale' (MNy. 64: 349)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *basilica* 'oszlopcsarnok, díszes épület', (e.), (k.) 'székesegyház, katedrális', (h.) *basil(l)ica* 'ua.; kolostortemplom, plébániatemplom' [< gör. *βασιλική (στοά)* 'királyi oszlopcsarnok']. (≈) Megfelelői: ném. *Basilika*; fr. *basilique*; stb.: 'bazilika'. (△) A korai változat a szó belsejében minden bizonnyal *zs*-t tartalmazott; vö. →*bazsalikom*, →*eklézsia* stb. A *z*-s alak másodlagosan keletkezett a klasszicizáló latin, ill. német kiejtés alapján; vö. →*ambrózia*, →*inkvizitor* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *baziliskusz*, *bazsalikom*, *beszerika*

baziliskusz A: 1372 u./ *bazaliscofon* (JókK. 147); 1405 k. *bafalic[us]* (SchlSzj. 1716.); 1508 *bafiliskos* (DöbrK. 168); 1522 *Basiliscus* (KeszthK. 438); 1604 *Bifilifcus* (Szenczi Molnár: Dict. *Régulus* a.); 1764 *baziliskus* (NSz.); 1799/ *Baziliskus* (I.OK. 30: 257); 1835 *bazzilisk* (Tzs. *Basilisk* a.); 1840 *basilisk* (NSz.); 1843 *baziliskusz* (NSz.); 1894 *bazziliskus* (PallasLex. *Gyikok* a.); 1896 *baziliskuszmódra* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'népi hiedelemvilágban, mesékben szereplő sárkánygyík, amelynek lehelete és pillantása gyilkos erejű | schlangenhaftes Fabeltier mit tödlichem Blick' (↑); 2. 1905 'leguánféle gyík | Leguanart (Basiliscus)' (Brehm: ÁllVil. 7: 215)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *basiliscus*, (h.) *basil(l)iscus*, *basillicus* 'baziliszkusz' [< gör. βασιλίσκος 'kígyófajta; baziliszkusz', tkp. 'kis király', az állat fején található, koronához hasonlító mintázat alapján]. Az ó- és középkorban mitológiai lénynek tartották. Az újkori természettudomány egy Amerikában honos gyík fajta megnevezésére újította fel. (≈) Megfelelői: ném. *Basilisk*; fr. *basilic*; stb.: 'baziliszkusz'. (⊕) A korábbi változatok szó belseji *zs-s*, ill. szó belseji és szóvégi *s-es* ejtéséhez vö. →*bazsalikom*, →*árestál*, →*ámbitus* stb; a hangzóközi *z-s*, ill. a szóvégi *sz-es* alakhoz vö. →*bazilika*, →*amnesztia*, →*cirkusz* stb. Az *os*, *us* végződés nélküli változatok német hatásra keletkeztek. 2. jelentésében állattani szakszó.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bazilika*

bázis **A:** 1796 *Basissává* (Nsz.); 1802 *Bázis* (NSz.) **J:** 1. 1796 'véleményt, felfogást megalapozó elv(rendszer) | Grundlage' (↑); 2. 1802 'alaphang | Grundton' (↑); 3. 1805 'alapvonal, alapszélesség | Grundlinie, Grundbreite' (Nsz.); 4. 1847 'központi telep, állomás | Anlage, Zentrale' (Nsz.); 5. 1847 'lúgos kémiai anyag | Base (Chem)' (Nsz.); 6. 1915 'katonailag megerősített hely; támaszpont | Stützpunkt' (Nsz.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *basis* 'alap; alapfal; alapszó'; stb. [< gör. βάσις 'lépés; láb; alap']. (≈) Megfelelői: ném. *Base*, *Basis*; fr. *base*; stb.: 'bázis'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. →*április* stb.

📖 TESz.; EWUng.

bazsalikom **A:** 1532 *Basilicom* (ItK. 87: 662); 1540 k. *basyl(i)k(um)* fw (MNY. 11: 132); 1577 k. *Bafalicomoth*, *Bafilicont* (OrvK. 71, 80); 1583–1584 *bofolicom* (MNY. 45: 92); 1783 *Ba'salyikom* (NSz.); NYJ. *bazsalik* (MTsz.) **J:** 'egy fajta fehér v. rózsaszín virágú egynyári fűszernövény | Basilikum (*Ocimum basilicum*)'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. (kés.) *basilicon*, (tud.) (*Ocimum*) *basilicum*: 'bazsalikom' [< gör. βασιλικόν (φύτον) 'ua.', tkp. 'királyi növény']. (≈) Megfelelői: ném. *Basilikum*; fr. *basilic*; stb.: 'bazsalikom'. (⊕) A szó belseji *zs-s* kiejtés a hazai latinra megy vissza, a korábbi változatok is *zs*-vel hangoztak; vö. →*eklézsia*, →*elemózsia* stb. A *bazsalik* változat az E/1.-es birtokos személyjelnek felfogott *-om* szóvég elhagyásával jött létre.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bazilika*, *buszujog*

bazsalyog × [1] **A:** 1873 *Bazsalyog* (Nyr. 2: 135); 1959 *bazsalyogott* (ÉrtSz.) **J:** 'mosolyog | lächeln'

■ Játszi szóalkotás. | (⊕) A →*mosolyog*-ból jött létre a szó kifejező erejének fokozására. A hangalakra a →*bandzsal* is hatással lehetett. – A *bazsalyít* 'elmosolyodik' (1873: Nyr. 2: 135) a *bazsalyog* alapján keletkezett gyakorító-műveltető képzővel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mosolyog*

bazsarózsa **A:** 1532 *Basa rosa* (ItK. 87: 662); 1578 *baffarofához* (Mélius Juhász: Herb. 186b); 1584 *bafi rofa* (MNY. 45: 92); 16. sz. *Basal Rosa* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 247); 16. sz. *bufir rofa* (MNY. 39: 333); 1664 *Báfa Rófa* (NySz.); 1788 *Ba'sa-ró'sa* (Nsz.) **J:** 'pünkösdi rózsza | Pfingstrose (*Paeonia officinalis*)' – De vö. 1470 k. *Bazar* 'ua.' (CasGl. 69.); 1525 k. *Bosýr* 'ua.' (MNY. 11: 80)

■ Összetett szó. | (⊕) A (R.) *bazsar* (↑) + →*rózsa* tautologikus összetétele. Az előtag déli szláv jövevényszó: e. szl. *božurь* 'sáfrány'; blg. *божурь* 'pünkösdi rózsza'; szbhv. *božur* 'ua.' [tisztázatlan eredetű]. – A magyar szóalak az összetételi határon kialakult szó belseji *rr* egyszerűsödésével jöhetett létre.

📖 Rapaics: MagyVir. 92; Kniezsa: SzlJsz. 85; TESz.; EWUng. • Vö. *rózsa*

be¹ A: 1372 u./ *belteue* (JókK. 16); 1395 k. *beu* meneth (BesztSzj. 325.); 1405 k. *be* menet (SchlSzj. 828.); 1493 k. *bee* mennek (FestK. 5); 1519 k. *beh* menuen (DebrK. 114); NYJ. *bě* (ÚMTsz.) **J:** <IK> 1372 u./ 'igekötőként' | <ein Verbalpräfix>' # (↑) | <HSZ> **1.** 1372 u./ ? 'belülre, befelé | nach innen' # (↑), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 50vb); **2.** 1624 'benn | drinnen' (NySz.) **R:** **beljebb** 1470 *beljeb* (SermDom. 2: 513)

■ Szórövidülés. | (⊕) A →*bele* határozószóból jött létre; az *-e* latívuszrag eltűnéséhez vö. →*el*, →*fel* stb. A *be* alak az elsődleges *bel* változathoz további szórövidüléssel keletkezett. Eredetileg határozószó volt, amely a latívuszi irány jelölésére szolgáló igekötővé alakult; a határozószó > igekötő szófaji változáshoz vö. még →*ki*², →*meg* stb. A *beljebb* megszilárdult ragos alakulat fokjellel jött létre a *bel* változathoz. (⊕) A →*be*² szóval való azonosítása kevésbé valószínű.

📖 MNy. 13: 110; Nyr. 39: 296; EtSz. *bél* a.; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 281; EWUng. • Vö. *becsiccsent*, *befolyás*, *befőtt*, *bekrepál*, *bele*, *ős-*, *sittel*

be² A: 1610 *béh* (CorpGr. 252); 1626 *Begyeles* [*be jeles*] (MFl.); 1660 *Beg* (NySz.); 1795–1796 k. *böh* (I.OK. 30: 263); 1862 *bé* (CzF.) **J:** 'milyen nagyon! | wie sehr!'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Önkéntelen hangkitörésből keletkezett indulatszó. Elsődleges szerepe a csodálkozás kifejezése volt. Fokozó értelmű partikulai használata másodlagos. A *beg* változat g-je nyomatékosító elem; vö. →*éppen*, →*itt* stb.

📖 Bárczi: Szók. 19; TESz.; EWUng.

bébi A: 1816 *bébe* (NSz.); 1843 *bibi* (NSz.); 1877 *bébé* (NSz.); 1877 *bébijével* (NytudÉrt. 93: 86); 1877 *baby* (Nsz.) **J:** **1.** 1816 'kisbaba, kisgyermek | Baby' (↑); **2.** 1877 '(fiatal) nő (megszólításként is) | (junge) Frau (auch als Anrede)' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Baby*; ang. *baby*; fr. *baby*, *bébé*; stb.: 'baba, kisgyermek; kedves (mint (fiatal) nő megszólítása)'. Az angol gyermeknyelvből terjedt el [< ang. *bab(e)* 'kisgyerek' kicsinyítő-becéző alakja]. (⇒⊕) A magyarba francia és angol közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bubi*

bece × A: 1782 *betzéket* (Nsz.); 1818 *böttze* (NSz.); 1838 *Beczi* (Tsz.); NYJ. *bëccë* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1782 '(kis)borjú; tehén (a gyermeknyelvből) | Kälbchen; Kuh (in der Kindersprache)' (↑); **2.** 1793 'elkényeztetett gyermek | Schoßkind' (Nsz.); **3.** 1876 'serdülő leány | heranwachsendes Mädchen' (Nyr. 5: 473)

becéz A: 1842 *becézett* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1842 'dédeltet | lieblosen' (↑); **2.** 1883 'kedveskedve szólít; becézéssel illet | lieblosend rufen; beim Kosenamen nennen' # (Nyr. 12: 244)

■ A szócsalád alapja, a **bece** származékszó. | ☐ A *betz* (1782/: NSz.) állathívogató szóból jött létre *-e*, ill. *-i* kicsinyítő képzővel. A *bece* a gyermeknyelvben keletkezett, ma főleg a *becenév* 'kedveskedő névforma' (1875: NSz.) összetett szóban él.

■ A **becéz** származékszó. | ☐ A *bece* szóból keletkezett *-z* igeképzővel. A jelentésváltozáshoz vö. ang. *pet* 'dédelgetett háziállat, cica' > ang. *pet* 'becézget, babusgat'.

📖 TESz. *becenév* a., *becéz* a. is; EWUng. • Vö. *boci*

becéz → *bece*

becő A: 1247 k. ? *Becheu* [SZN.] (ÓMOlv. 98); 1416 u.¹ *beip* (BécsiK. 118); 1517 *bevchevt* (DomK. 297); 1560 k. *bőchű* (GyöngySzt. 3077.); 1565 *bűczű* (NySz.); 1763 *becző* (NSz.) J: 1. 1416 u.¹ 'hüvelyes vetemény | Hülsenfrucht' (↑); 2. 1533 'búza | Weizen' (Murm. 1507.); 3. 1533 '〈növényi〉 héj, hüvely | Schote, Hülse' (Murm. 1541.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ A *cs-s* változatok látszanak eredetibbeknek. A *c-s* alakok a régi adatok téves olvasatán alapulhatnak. ☐ Növénytani szakszó.

📖 EtSz. 2. *běcsű* a.; TESz.; EWUng.

becs A: 1389 ? *Buche* [SZN.] (MNY. 64: 327); 1456 k. *bwchwbe* (SermDom. 2: 267); 1470 *bechwben* (SermDom. 2: 267); 1550/ *bőchűs* [sz.] (HoffgreffÉn. r3c); 1559 *bőczbe* (Székely I.: Krón. 75a); 1569 *Bötyw* (HOKISzj.); 1595 *Bechre* (RMNY. 3/2: 117); 1663/ *bestelen* [sz.] (SzT.); 1784 *betső*, *betsű* (Baróti Szabó: KisdédSz. 13) J: 1. 1456 k. '〈értékes〉 letét | 〈kostbares〉 Deposit(um)' (↑); 2. 1541 'mérték; mérőedény | Maß; Maßgefäß' (NySz.); 3. 1543 'becslés; becslési érték | Schätzung; Schätzungswert' (MNY. 55: 424); 4. 1559 'tisztetet | Verehrung' (↑); 5. 1651 'teher | Last' (MNY. 68: 473); 6. 1893–1896 'becsüs | Schatzmeister' (MTsz.) Sz: ~es 1550/ (↑) | ~üs 1582 *beochwseókkal* (SzT.) | ~telen 1626 *böcstelen* (NySz.) | ~telenít [ma meg~] 1668 *böcztelenitet* (SzT.)

becsül A: 1416 u.¹ *beipləndic*, *bipipłom* (BécsiK. 113, 35); 1456 k. *bechelem* (SermDom. 1: 456); 1456 k. *Bwchwljetek* megh [l-j] (SermDom. 2: 140); 1470 *becwletlenfeg* [sz.] (SermDom. 2: 290); 1536 *bewchjwlem* (Pesti: Fab. 10a); 1570 *Beolchwltek* volt (SzT.); 1589 *bűlchűlliűc* (NySz.) J: 1. 1416 u.¹ 'tisztel | ehren' # (↑); 2. 1456 k. 'értékel, felbecsül | einschätzchen' # (↑) Sz: ~et 1416 u.³ *beczpletemet* (AporK. 61) | ~etes 1456 k. *becheletes* (SermDom. 1: 307) | ~etlenség 1470 *becwletlenfeg* 'tisztességtelenség | Unehrbietigkeit' (SermDom. 2: 290) | ~etesség 1470 *buchuleteffeget* (SermDom. 2: 65)

becsmérel [1] A: 1650 *El-betsméllik* (NySz.); 1764 *bötsmérlése* [sz.] (NSz.); 1780 *becsmélem* (Nszt. *becsmél* a.); 1791 *betsmérlő* [sz.] (Nszt. *becsmérlő* a.); 1813 *bötsmöli* (NSz.); NYJ. *bücsméröllöm* (ÚMTsz.) J: 1. 1650 'ócsárol; gúnyol | schmätern; höhnen' # (↑); 2. 1862 'gyaláz; szid | schmähen; verleumden' (CzF.)

becsmérez Δ A: 1754 *bötsmérezik* (NSz.); 1764 *betsmérezem* (NSz.) J: 'gyaláz, szidalmaz | schmähen'

■ Ismeretlen eredetű szócsalád, a tagok egymáshoz való viszonya tisztázatlan. | ☐ A *becs* vagy azonos a feltehetően igenévszói természetű fő névszói értékű tagjával, vagy pedig elvonás a *becsül*-ből. Az igék végződése deverbális *-l* igeképző, ill. *-mérel*, *-merez* mozzanatos-gyakorító képző: ezek az alapnyelvi eredetű *-m* gyakorító képzőt tartalmazzák. ☐ A törökből való származtatása hangrendi és jelentéstani okokból kevésbé valószínű. ☐ A magyarból: szlk. (N.) *bečel'ovat*; rom. (E.) *biciului* : 'becsül, értékel'.

EtSz. *becsül* a.; TESz. *becsmérel* a., *becsül* a.; StUASuppl. 1: 42; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. *becsül* a.

bécs † **A:** 1364 ? *Bech* [SZN.] (KállayOkl. 2: 123); 1510 k. *Bech* (OklSz.) **J:** 'kis értékű pénz; a fillér kétharmad része | eine kleine Münze; zwei Drittel eines Hellers'

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. (R. Ča), (R. Kaj) *běč* 'kis értékű pénz' [< dalm. *bječ* 'ua.'; vö. még ol. *bezzo* 'ua.' < ném. (N.) *bētz* 'ua.']. Vö. még szln. (R.) *běč* 'ua.'. A német szó, amely egy Bernben használatos pénzérme jelölésére szolgált, a ném. *Batzen* 'rég. váltópénz; kis rög, csomó; stb.' és a ném. *betz*, *bätz* 'mackó' szavak népetimológiai összekapcsolásából keletkezett, ugyanis az érmén Bern címerállataként egy medve volt látható. (△) Az osztrák főváros Bécs nevével nem függ össze.

Melich: SzlJsz. 1/2: 53; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 85; TESz.; EWUng.

becsiccsent **A:** 1888 *Becsiccsentett* (Nyr. 17: 236); 1891 *becsiccsent* (Nyr. 20: 46); 1910 *becsiccsantott* (MNy. 6: 45) **J:** 'kissé ittas lesz | sich einen (leichten) Rausch antrinken'

■ Összetett szó. | (△) A → *be*¹ + (N.) *csiccsent* 'pár korty bort iszik' (ÚMTsz.) összetétele. A *csiccsent* onomatopoetikus szó, a nyelvvel történő csettintés utánzására jött létre, a → *csetten*-hez hasonlóan. A végződés az -*nt* mozzanatos képző. (◊) Idetartozik: *becsicsörint* 'kissé ittas lesz' (1891: Nyr. 20: 46); (N.) *becsiccsint* 'ua.' (MNy. 2: 135).

TESz.; EWUng. • Vö. *be*¹

becsmérel → *becs*

becsmérez → *becs*

becsül → *becs*

beduin **A:** 1783 *Beduin* (Molnár J.: MKönyvHáz 2: 405); 1786 *Beduin* (Nsz.) **J:** <FN> **1.** 1783+ 'sivatagi nomád arab | Beduine' (↑); **2.** 1875 'egy fajta női (selyem)köpeny | Art Damenmantel' (Nsz.) | <MN> 1831 'a beduinokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | beduinisch, Beduinen-' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Beduine*, (R.) *beduin*; ang. *Bedouin*; fr. *Bédouin*; stb.: 'beduin ember'. A franciából terjedt el [< arab *badawīn* [ejtsd: *bedewīn*] 'sivataglakó' < arab *badw* 'sivatag']. (△) A főnévi 2. jelentéshez vö. ném. (*die*) *Beduine*; ol. *beduina*: 'az arab viselethez hasonló (csuklyás) női köpeny'. (⇒△) A magyarba francia és a német közvetítéssel került át.

TESz.; EWUng.

befolyás **A:** 1755 *be-folyásával* (NSz.) **J:** '(rá)hatás | Einfluss' # **Sz:** ~**os** 1835 *befolyásos* emberek (MNy. 2: 328) | ~**ol** 1846 *befolyásolni* [sz.] (Nsz.)

■ Német mintájú tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Einfluss* 'befolyás; hatás' [a lat. (k.), (ú.), (tud.) *influxus* 'befolyás; hatás' alapján]. Vö. még lat. (tud.) *influxus physicus* 'a test

hatása a lélekre'. (≈) Megfelelői: holl. *invloed*; szb. *upliv*; stb.: 'befolyás'. (△) A magyarban a →*be*¹ + *folyás* 'folyó; folyás' (→*folyik*) összetétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *be*¹, *folyik*

befőtt A: 1827 *Befőttek* (HazKülfTud. 1827. aug. 22.: [10]); 1835 *befőtt* (Kunoss: Gyal.); NYJ. *befősz* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1827 ? 'lekvár | Marmelade' (↑), 1835 'ua.' (Kunoss: Gyal.); 2. 1825 ? 'cukros lében tartósított gyümölcs | Dunstobst' # (↑), 1837 'ua.' (SzT.) – De vö. 1816 *Befőtt gyümölcsnek* 'ua.' (SzT.)

■ Szó szerkezet jelzőjének önállósulása. | (△) A *befőtt gyümölcs* tkp. 'főzött, párolt gyümölcs' (↑) szerkezet befejezett melléknévi igenevéből vált főnévvé. Az igenév a *befő* 'főzés és párolgás által összemegy, kevesebb lesz' (1834: NSz.) ige származéka. – Hasonló fejlődéshez vö. *befőzött gyümölcs* 'télire eltett, tartósított gyümölcs' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Sàlgama* a.); *befőzött* 'befőtt' (1834: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *be*¹, *fő*¹, *gyümölcs*

bég¹ × A: 1292–1297 ? *Begue* [sz.] [szn.] (ÓMOlv. 109); 1560 k. *Begek* (GyöngySzt. 2801.); 1566 *béegni* [sz.] (NySz.); 1831 *béggessel* [sz.] (NSz.) **J:** 'béget | blöken'

béget A: 1585 *Bégetni* [sz.] (Cal. 122); 1768 *begetnek* (NSz.); 1793 *béhegető* [sz.] (NSz.); 1831 *Beeget* (Kreszn. *béget* a.); 1833 *beggető* [sz.] (NSz.); NYJ. *béget* (MTsz.) **J:** 'béget | blöken' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A *bég¹* szorosan összefügg a →*bőg*-gel, közöttük részleges szóhasadás ment végbe. Végződése -g gyakorító képző. A *béget* feltehetőleg a *bég¹* szóval párhuzamosan keletkezett a -get gyakorító-műveltető képzővel. Az is lehetséges azonban, hogy a *béget* a *bég¹* származéka. Hasonló onomatopoetikus indulatszók, ill. igék más nyelvekben: gör. *βῆ*; lat. *bee*; stb.: 'a bégetést utánzó indulatszó', ill. ném. *blöken*; fr. *béler*; stb.: 'béget'.

📖 EtSz.; TESz. *béget* a.; EWUng. • Vö. *bőg*

bég² Δ A: 1476 k. *Alybeg* (SzabV. 10); 1542/ *beköt* (Tinódi: Cronica M1a); 1632 *béknek* [?] (MonTME. 1: 28) **J:** 'a basánál alacsonyabb rangú, régi török méltóság | türkischer Würdenträger niedrigeren Ranges als der Pascha'

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *bey*, (R.) *beg*: 'úr, herceg; gazdag, előkelő férfi; <a török hadsereg tisztjeinek címe>' [bizonytalan, talán iráni v. kínai eredetű; vö. óperzsa *baga* 'isten'; kínai (ókínai) *pək* 'fehér; a közösség legidősebb tagja']. Vö. még kök-török *bäg*; ujj. *bäg*; csag. *bäk* : 'úr, herceg' (≈) Megfelelői: blg. *beez*; szb. *beg*; alb. *beg*; stb.: 'az Oszmán Birodalom tisztségviselője'. (⊕) A *bég* történeti tárgyú művekben használatos. (⊖) Idetartozik: (R.) *bej* 'török úr, bég' (1802: Nszt.), ez az oszm. *bey* (↑) újabb kori átvétele.

📖 EtSz.; Doerfer: TE. 2: 402; TESz. *bég¹* a., *bej* a. is; Kakuk: ÉIOsm. 63; EWUng. • Vö. *beglerbég*, *bő*

béget → *bég¹*

beglerbég Δ A: 1542 *beglerbek* (Kakuk: ÉIOsm. 64); 1556 e. *Beglerbég* (MonÍrók. 3: 89) **J:** 'az Oszmán Birodalomban a vilajet élén álló tartománykormányzó | Provinzstatthalter im

Ottomanischen Reich'

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *begler begi*, (R.) *beglerbeg*, *begler-bey*: 'tartománykormányzó az Oszmán Birodalomban'; – vö. még szbvhv. *beilerbeg* 'ua.'. Az oszmán-török szó szerkezet eredeti jelentése 'a bégek bégje'; eredetéhez vö. →*bég*². Összetett szóként más török nyelvekben is előfordul: csag. *beklär begi*; azeri *bäglär bāgi*: 'legfőbb bej'. (≈) Megfelelői: ang. *beglerbeg*; or. *βεῦλερβεῦ*; stb.: 'tartománykormányzó az Oszmán Birodalomban'. (⊕) Ma csupán történeti tárgyú művekben használatos.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 64; EWUng. • Vö. *bég*²

begy **A:** 1037/ ? *Beges* [SZ.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 200953); 1318 ? *Egerbeg* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 701); 1464 *Begyesth* [SZ.] [SZN.] (StCercLingv. 30: 212); 1501–1521 *Bewgyes* [SZ.] [SZN.] (MNY. 10: 38); 1525 k. Galamb *Bewgh* (MNY. 11: 38) **J:** 1. 1464 ? 'madár nyelőcsővének kiöblösödő része | Kropf der Vögel' # (↑), 1525 k. 'ua.' (↑); 2. 1464 ? 'gyomor | Magen' (↑), 1566 'ua.' (NySz.); 3. 1708–1710 'gömbölyű, húsos rész {az ujjvég belső oldalán} | Fingerkuppe' (MNY. 60: 118); 4. 1792 'női mell | weibliche Brust' (Nsz.) **Sz:** ~**es** 1037/ ? [SZN.] (↑); 1464 [SZN.] (↑); 1668 *begyesen* 'büszke | stolz' (NySz.) | ~**eskedik** 1795 k. *begyeskedő* [SZ.] (Nsz.)

■ Bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Összefügghet a →*bögyörő* abszolút tövével és a →*biggyeszt* és →*fityeg* szócsaládok tövével. A *begy* egy eredeti igenévszó névszói értékű tagja lehet. Az eredeti jelentés 'kidomborodó, lógó rész' lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *biggyeszt*, *bögyörő*, *fityeg*

behemót **A:** 1578 *Behemot* (Bornemisza: ÖrdKís. 35); 1801/ *Behemót* (I.OK. 30: 257) **J:** <FN> 1. 1578 'egy bizonyos nagy testű, nehézkes mozgású, hatalmas állat {a zsidó és a keresztény mitológiában} | ein gewisses mächtiges Tier {in der jüdischen und christlichen Myth}' (↑); 2. 1578 'elefánt | Elefant' (↑); 3. 1732 'barom; nagy állat | Vieh; großes Tier' (KáldiBibl. 2: 559); 4. 1887 'nagyra nőtt ember | Riesenkerl' (NSz.) | <MN> 1911 'ormótlanul nagy {testű} | robust' (Nyr. 40: 88) | <PARTIKULA> 1947 '{melléknév fokozására} | {als Steigerungspartikel bei Adjektiven}' (Nsz.)

■ Latin (e.) jövevényszó. | (≡) Lat. (e.) *Behemoth* 'Behemót <tulajdonnévként>'. Forrása a héber *behēmō* [többes szám] 'víziló' [< héber *behēmā* 'jószág, állat'] (≈) Megfelelői: ném. *Behemoth*; fr. *Béhémot*; stb.: 'behemót'. A Biblia révén terjedt el. (⊕) A jelentések metaforák az 1. jelentés alapján. A magyarban ma főleg melléknévként használatos.

📖 Nyr. 40: 88; TESz.; EWUng.

bejgli **A:** 1847 pozsonyi *beuglit* (NSz.); 1888 diós *bajglinak* (BorsszemJ. 1888. dec. 23.: 12); 1899 *bájgli* (NSz.); 1932 *bejgli* (PHNyr. 109); 1932 *peiglit* (Nsz.) **J:** 'mákos, diós tekercs, kalács | Mohn-, Nußkuchen'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *beugel*, *beugl*, *beigel* 'mákos v. diós sütemény' [< ném. *beugen* 'hajlít, görbít']. A sütemény a hajlított, patkószerű alakjáról kapta a nevét. (⊕) A szókezdő *p*-hez vö. →*pánt*, →*polgár* stb. A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 TESz.; EWUng.

béka **A:** 1295 *Bekafolo* [HN.] (Oklsz.); 1308 *Bykato* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 241); 1315/ *Begas tow* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 767); 1395 k. *beka* (BesztSzj. 1108.); NYJ. *békán* (ÚMTsz.); *bíka* (MTsz.) **J:** 1. 1295 'brekegő hangot adó, vízparton élő, farkatlan kételtű állat | Frosch, Kröte' # (↑); 2. 1577 'daganat | Geschwulst' (OrvK. 122); 3. 1773 'egy fajta szarvasmarha- és lóbetegség | Art Pferde- und Viehkrankheit' (SzT.); 4. 1853 '(csúnya) gyerek; süldő lány | (unschönes) Kind; Backfisch' (Nsz.); 5. 1859 'ugráló játékröppentyű | springender Feuerwerkskörper' (Nsz.); 6. 1893 'felső karizom, bicepsz | Bizeps' (Nsz.)

■ Valószínűleg ótörök jövevényszó. | ☐ Kāšy. *baqa*; oszm. *bağa*; tat. *baka*; stb.: 'béka'. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. A törökben valószínűleg onomatopoeitikus eredetű. ☐ A magyarba átkerült alak **baka* lehetett. Az első szótag palatális magánhangzója esetleg török háttérű lehet, de **bákát* > **békát* > **békát* elhasonulással is magyarázható. A 2. jelentés azon a népi hiedelmen alapulhat, hogy a betegségek állatok útján is bekerülhetnek az emberi szervezetbe; vö. →*egér*, →*rák* stb.

☐ MNy. 3: 62, 8: 450; TESz.; Doerfer: TE. 3: 438; ÖstT. 274; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *béka-*, *gyalog-*, *kecskebéka*, *teknősbéka*

béka-

I. ~lencse **A:** 1570 k. *beka lenchye* (Nyr. 129: 191) **J:** 'poshadt állóvíz színét ellepő, apró levelű vízi növény | Wasserlinse (Lemna)' | ~**nyál** × **A:** 1662 *béka nyal* (Nyr. 129: 192) **J:** 1. 1662 'poshadt állóvizekben tenyésző, zöld, nyálkás szálakból álló moszat | Wasserfaden' (↑); 2. 1838 'békálencse | Wasserlinse (Lemna)' (Tzs.); 3. 1838 'ökörnyál | Sommerfaden' (Tzs.) | ~**só** × **A:** 1692/ *békasó* (MNy. 64: 349) **J:** 'kisebb, rendszerint fehér kavics, sóder | Kieselstein'

II. ~úszás **A:** 1876 *béka-úszás* (Bánhidi: Sportny. 213) **J:** 'a béka úszását utánzó úszásforma | Art Schwimmtechnik' | ~**ugrás** **A:** 1884 *békaugrás* (Nsz.) **J:** 1. 1884 'kicsi távolság (térben, időben) | kurzer Abstand (lokal, temporal)' (↑); 2. 1888 'négykézláb, páros lábbal való ugrálás | Art Turnübung' (Bánhidi: Sportny. 213) | ~**ügetés** **A:** 1943 *békaügetésben* (NemzetiSp. 1943. nov. 23.: 3) **J:** 'guggoló testhelyzetben, ugrálva való haladás | Art mühsame Turnübung'

III. ~perspektíva **A:** 1892 *békaperspektívából* (TermtudKözl. 1892. máj. 1.: 265) **J:** 'talajközeli, az alulról felfelé nézés képzetét keltő ábrázolási mód; beszűkült, kicsinyes nézőpont | Froschperspektive' | ~**ember** **A:** 1949 *békaemberek* (MHorgász 1949. júl.: [7]) **J:** 'búvár | Froschmann'

■ Összetételi előtag, azonos a →*béka* főnévvel. | ☐ Az 1. csoport összetételei a békák környezetében levő dolgokat jelölik. A *békanyál* 2. jelentése tárgyi tévesztéssel, a 3. jelentés pedig a *bikanyál* 'ökörnyál' (1840: MTsz.) téves használatából jöhetett létre. A *békasó* keletkezésének alapja az a népi hiedelem, hogy a kavicsokat a békák nyalják simára, mert a téli álom alatt minden béka egy-egy kavicsot tart a nyelve alatt, és annak szopogatásából él. ☐ A *békálencse* növénytani szakszóként is használatos. ☐ Más, régi megnevezése: 1405 k. *vizi lenche* 'békálencse' (SchlSzj. 1007.); vö. ném. *Wasserlinse*; fr. *lentille d'eau*; stb.: 'ua.'. ☐ A 2. csoport összetételei a békák jellemző mozgásformáira (pl. úszás, ugrás) utalnak. A 3. csoport összetételeinek keletkezésére nemzetközi példák is hatással lehetettek; vö. ném. *Froschperspektive*; fr. *perspective de grenouille*; stb.: 'békaperspektíva <geometria, fényképezet>'; ném. *Froschmann*; ang. *frogman*; fr. *homme-grenouille*; stb.: 'búvár'.

☐ Nyr. 57: 129; TESz.; EWUng.; Nyr. 129: 186 • Vö. *béka*, *ember*, *lencse*, *nyál*, *perspektíva*, *só*, *ugrik*, *úszik*, *üget*

béke **A:** 1086 ? *Bekes* [sz.] [szN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1203/ *Bekes* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 503); 1215/ ? *Bikes* [sz.] [HN.] (VárReg. 178.); 1372 u./ *bekefeguel* [sz.] (JókK. 3); 1416 u./¹ *békéfé* [sz.] (BécsiK. 104); 1541 *bikiuel* (Sylvester: ÚT. 2: 114); 1559 *bekywel* (LevT.

1: 318) **J:** 1. 1372 u./ 'nyugalom | Ruhe' # (↑); 2. 1416 u./¹ 'harc nélküli állapot; békekötés | Friede; Friedensschluss' # (BécsiK. 135); 3. 1416 u./¹ 'szövetség | Bund' (BécsiK. 163) **Sz:** ~**s** 1086 ? [SZN.] (↑); 1203/ [HN.] (↑) | ~**sség** 1372 u./ (↑) | ~**sséges** 1372 u./ *bekefeges* (JókK. 18) | ~**l** 1474 *Bekelefre* [sz.] 'kibékül, megbékül | sich versöhnen' (BirkK. 5) | ~**sségtelenség** 1493 k. *bekeseeghtelensegenktewl* (FestK. 409) | ~**tlen** 1495 e. *beketelen* (GuaryK. 26) | ~**lkedik** 1495 e. *bekelkőggéc* 'megalázkodik | sich demütigen' (GuaryK. 65) | ~**ltet** 1513 *bekeltetőyeth* [sz.] (CzechK. 93) | **békül** 1806 *kibékültek* (Szily: NyÚSz.) | **békít** 1808 *Békíteni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) | **békülékény** 1853 *békülékény* (BpHírlap 1853. máj. 11.: 555)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Eredeti jelentése feltehetőleg 'béke; lelki béke' volt, ez a származékokra is vonatkozik: erre utalnak a kódexadatok is. – A (R.) *bék* 'béke, nyugalom' (1750: Wagner: Phras. *Pax a. a.*) a *béke* alakból keletkezett a tévesen E/3. birtokos személyjelnek felfogott szóvégi *e* elhagyásával. ⊕ Török és latin származtatása nem meggyőző.

📖 EtSz.; NéNy. 11: 37; TESz.; ÉFOu. 15: 394; EWUng.; MNy. 89: 340

bekecs **A:** 1774 *Bekesben-is* (MNy. 60: 219); 1776 *Beketset* (Nyr. 84: 477); NYJ. *bekës* (MTsz.); *bekös* (OrmSz.) **J:** 'hímzéssel v. zsinórozással díszített, prémes, rövid kabát v. mellény | kurzer Pelzrock mit Schnüren'

■ Lengyel jövevénytyszó. | ⊕ Le. *bekiesza* '(rövid) bunda' [< le. *bekieszka* 'ua.']. A megnevezés Bekes Gáspárnak (1520–79), Báthory István egyik hadvezérének a nevére megy vissza: az ő viselete nyomán kedvelhették meg a lengyelek ezt a fajta felsőkabátot. ⊕ Megfelelői (részben magyar közvetítéssel): ném. *Pekesche*; szbhv. (N.) *běkeš*; rom. (N.) *bechēs*; stb.: 'bececs' ⊕ A szó belseji *cs* affrikálódás eredménye. A lengyel szóvégi magánhangzó elmaradásához vö. →*beszéd*, →*kolbász* stb.

📖 EtSz.; Nyr. 84: 477; TESz.; EWUng.

béklyó **A:** 1395 k. *beko* (BesztSzj. 528.); 1560 k. *békolyok* (GyöngySzt. 3179.); 1590 *béklyot* (EtSz. *békó* a.); 1621 *békló* (OklSz.); 1636 *biko* (SzT. *békó* a.); 1802/ *bikjokat* (NSz.) **J:** 'bilincs, gúzs | Fessel, Fußbeisen' **Sz:** **meg~z** 1416 u./¹ *megbekozottakat* [sz.] (BécsiK. 133)

■ Ótörök jövevénytyszó. | ⊕ Kāšy. *buqāgu*; oszm. *bokağı*; bask. *biḡau*; stb.: 'bilincs'. Megfelelői a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A magyarba átkerült alak **biqay(u)* lehetett. A magyar szótörténet alapján a *békó* változat látszik elsődlegesnek: évszázadokkal korábbi adatai vannak, mint a *béklyó*-nak, és a nyelvjárásokban is ez a legelterjedtebb változat. A szó belseji *i* > *i* hanghelyettesítéshez vö. →*bika*. A *béklyó* alak szó belseji *ly* hangja másodlagos lehet, keletkezésének alapja azonban tisztázatlan. Nem zárható ki a →*borjú* és →*gyapjú* szavévéhez hasonló alakulás, de ezt egyelőre adataink nem igazolják.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; MNy. 16: 4; Doerfer: TE. 2: 278; TESz.; Ligeti: TörK. 246; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

bekrepál **A:** 1909 *Bekrepálnak* (BorsszemJ. 1909. szept. 12.: 12); 1938 *bekrapál* (ÚMTsz.); NYJ. *bekrēpál* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1909 'megdöglük; elromlik {gép, szerkezet stb.} | verrecken; kaputtgehen' (↑); 2. 1910 'berúg, lerészegedik | sich besaufen' (Nszt.)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*be*¹ + az önálló szóként nem adatolt *krepál* határozós alárendelő összetétele. Az előtagnak perfektiváló szerepe van. Az utótag olasz jövevénytyszó, valószínűleg német közvetítéssel is. Vö. ol. *crepare* 'elreped; szétpukkad; tönkremegy'; vö. még ném. *krepieren* 'ua.'. Az olaszban a lat. *crepare* 'zörög, zúg' továbbélése. – A szó főleg a német

katonai nyelvből honosodhatott meg. (◡) – Más igekötővel keletkezett összetételek: *megkrepál* 'szétpukkad; tönkremegy' (1875: Nyr. 4: 559); *felkrepál* 'ua.' (1875: Nyr. 4: 559).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *be*¹

bel-

~**zugoly** Δ **A:** 1780 *bel'zugolyáiba* (Baróti Szabó: ParMaj. 2: 109) **J:** 'belső zug | innerer Winkel' | ~**föld** **A:** 1786 *bel-* és *külföldi* [sz.] (NSz.) **J:** 'államhatáron belüli földrajzi terület | Inland' # | ~**város** **A:** 1787 *Belváros* (Nyr. 29: 26) **J:** 'városközpont | Innenstadt' # | ILYENEK MÉG: ~**villongás** 'belviszály | innere Unruhen' (1831: Nszt.); ~**világ** 'lelkivilág | Innenwelt' (1831: Nszt.) 'vmely dolog belső felülete | lichte Weite' (1846: Nszt.); ~**víz** 'belföldi vízi út, (hajózható) folyó, tó, csatorna (együttese) | Binnengewässer' (1832: Nszt.) 'a talajból feltörő v. csapadékból összegyűlt, lefolyás nélküli víztömeg | sich in abflusslosen Vertiefungen versammelte große Wassermenge' (1847: Nszt.); ~**ügy** 'vmely állam belső működésével kapcsolatos hivatalos ügyek | innere Angelegenheit' (1833: Nszt.); ~**gyógyász** 'a belső szervek betegségeinek vizsgálatával, gyógyításával foglalkozó szakorvos | Internist' (1863: NSz.)

■ Összetételi előtag, elvonás. | (◡) Az önálló szóként nem adatolt *bel-* 'belső, bel-' a → *belső-* ből keletkezett tudatos szóalkotással. A *belső-*vel alkotott korábbi jelzős szószerkezetek helyettesítették vele; vö. *belső rész* 'vminek a belseje, lényege' (1525: VitK. 88); *belső világ* 'ua.' (1804/: (NSz.)) stb. Az összetételek mintájául részben *Bel-* előtagú régi magyar helynevek – vö. 1192/ *Belzud* (Györffy: ÁMTF. 1: 235), 1597 *Belmezeő* (MNY. 44: 146) stb. – részben német összetételek szolgálhattak: vö. ném. *Inland* 'belföld', *Innenstadt* 'belváros', *Innenwelt* 'belvilág' stb. – Az utótag a magyarban (címszavak kivételével): *zugoly* (→ *zug*). (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 EtSz. *bél* a., *föld* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *belső, föld, város, zug*

bél **A:** 1055 ? *B(ela)* [sz.] [SZN.] (TA.); 1138/ *Beledy* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 131); 13. sz. közepe/ *bel* bua (ÓMS.); 1416 u./¹ *bèlecbèn* (BécsiK. 273); 1456 k. *bely* (SermDom. 2: 429); 1577 *bell* (KolGl.) **J:** <FN> **1.** 1138/ ? 'zsigerek; belső rész | Eingeweide; das Innere' (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzt. 414.); **2.** 1395 k. 'gyümölcs húsa, belseje | Fruchtfleisch' (BesztSzt. 1276.); **3.** 1430 k. 'kanóc | Docht' (SchlGl. 2263.); **4.** 1493 k. 'lélek | Seele' (FestK. 47); **5.** 1533 'az emésztőcsatornának a hasüregben levő, csőszerű része | Darm' # (Murm. 873.); **6.** 1538 'gyomor | Magen' (Pesti: Nomenclatura F2) | <MN> 1231 'belső | inner' (Oklsz.) **Sz:** ~**el** 1559 *berlőttec* vala meg (Székely I.: Krón. 231b) – de 1508 *bell'vk* meg (DöbrK. 483) | **kibelez** 1808 *Kibélezni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (Lu.) *mijan pelsjn* 'köztünk, közöttünk' (*mi* 'mi, magunk'); votj. (Sz.) *poljn* 'belül, vminek a belsejében; között' [fgr. **pälz* 'vminek a belseje']. (◡) A magyar szókezdő *b-*hez vö. → *bal*. A *béll* változat magánhangzóközi helyzetben nyúlással keletkezett. A másodlagos jelentések többnyire jelentésszűküléssel keletkeztek. A 4. jelentés azon a primitív néphiedelmen nyugszik, hogy a lélek az ember belsejében lakik.

📖 EtSz.; NyK. 64: 67; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *bele, béles, bélés, -beli, bélpoklos, belső, belül, benne, böllér*

bele **A:** 12. sz. vége/ *vilagbele*, *nugulmabeli* (HB.); 13. sz. közepe/ *egembelu* (ÓMS.); 1416 u./¹ *tebèlèd* (BécsiK. 22); 1553/ *belő* f3alla (Tinódi: Cronica B4a) **J:** <NÉVUTÓ> 12. sz. vége/ '-ba, -be | in <Akk>' (↑) | <HSZ> **1.** [főleg birtokos személyraggal] 1372 u./ 'beléje | hinein' (JókK. 27); **2.** 1416 u./¹ 'benne | darin' (↑); **3.** 1552 'miatta | darum' (Heltai: Dial. D7a)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A → *bél* régi változatából, a *bel*-ből keletkezett az -é (~-ő, -ű) latívuszraggal. A *belé* változat az E/3. személyű birtokos személyjel -é-jét is tartalmazza, amely a latívuszragba olvadt bele. A *belé* mellett a többi birtokos személyjellel (-m, -d stb.) egy teljes paradigmasor alakult ki. A *bele* alak az eredeti -é végződés rövidülésével keletkezett. Eredetileg határozószó volt, amely később névutóvá vált, s ebből az ómagyarban határozórag keletkezett: 1372 u./ *vewlgbe* 'völgybe' (JókK. 14).

📖 MNy. 8: 294; EtSz. *bél* a.; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 278; EWUng. • Vö. *be*¹, *bél*, *egyembeli*, *hűbelebalázs*

belég A: 1863 *belég-ek* (Nsz.) J: 1. 1863 'elismervény, átvételi bizonylat; melléklet | Beilage zu offiziellen Schriften; Quittung' (↑); 2. 1959 '(filológiai munkában:) adat, bizonyíték | Angabe (in der Philologie)' (ÉrtSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Beleg* 'tárgyi bizonyíték; igazolható adat' [< ném. *belegen* 'bizonyítékkal igazol'].

📖 Kobilarov–Götze: DtLw.; EWUng. • Vö. *láger*

beleget × A: 1585 *Belógetue* [sz.] (Cal. 579); 1616 *belegetésre* [sz.] (NySz.); NYJ. *belget*, *belléget* (MTsz.) J: 'elringat | einwiegen'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Kisgyermek ringatása közben mondogatott szó. A tőhöz vö. (N.) *bel-bel* 'altatásnál, ringatásnál használt kifejezés'. Végződése gyakorító képző. (⊙) Gyermek- és dajkanyelvi eredetű.

📖 MNy. 3: 63; EtSz., *bellő* a. is; TESz.; EWUng.

belénd × A: 1395 k. *belend* (BesztSzj. 382.); 1578 *belénfű* (NySz. *belénd* a.); 1609 u. *bellend* füveth (Ethn. 11: 120); 1647 *bőlénd* fű (EtSz. *bélénd* a.); 1694 *bilindnek* (NySz.); 1838 *Bóling* (Tsz.); 1862 *belim* (CzF.); NYJ. *bellény* (MTsz. *bélénd* a.) J: 1. 1395 k. 'a burgonyával rokon, mérgező gyomnövény | Bilsenkraut (Hyoscyamus)' (↑); 2. 1395 k. 'csomorika | Wasserschierling' (BesztSzj. 406.)

beléndek A: 1797 *Beléndek* (Nsz.); 1800 *belindek* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Belénd* a.); 1840 *bilindek* (MTsz.); 1857 *bölöndök* (NSz.); 1862 *béléndek* (CzF.) J: 'a burgonyával rokon, mérgező gyomnövény | Bilsenkraut (Hyoscyamus)'

■ A szócsalád alapja, a **belénd** jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | (≡) Szbhv. (N.) *blen*, *blem*; szln. *blen*; cseh *blín*, (N.) *blén*; szlk. *blen*; stb.: 'beléndek' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. ang. (óang.) *belene*; svéd (ósvéd) *bulma*; stb.: 'ua.']. Megfelelői a keleti szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A *belénd* alak szóvégi szervesetlen járulékhangja → *beléndes* hatását tükrözheti. Az 1. és 2. jelentés feltehetőleg mindkét növény mérgező hatása alapján függ össze.

■ A **beléndek** esetleg analógiás alakulat. | (⊕) A köznyelvben elterjedtebb és botanikai szakszóként is használtatos *beléndek* végződése tisztázatlan: talán a → *lednek*, → *retek* típusú szavak analógiás hatásával lehet számolni.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 86; TESz. *beléndek* a.; EWUng.

beléndek → *belénd*

beléndes † **A:** 1380 k. *Belend.fch* (KönSzt. 60.); 1405 k. *belendes* (SchlSzt. 2026.); 1416 u./¹ *bèlèndeffegnèc* [sz.] (BécsiK. 215); 1513 *Belendosse* [sz.] (NagyszK. 364); 1533 *belyndessek* (NySzt.); 1560 k. *beleendes* (GyöngySzt. 2828.); 1862 *béléndés* (CzF.) **J:** 'feslett életű, parázna | unkeusch, unzüchtig' **Sz:** ~**ség** 1416 u./¹ 'erkölcstelenség, feslettség | Unzucht' (↑)

beléndez † **A:** 1416 u./¹ *bèlèndezkedèndel* [sz.] (BécsiK. 186); 1456 k. *belendezeth* (SermDom. 2: 534) **J:** 'paráználkodik | Unzucht treiben' **Sz:** ~**kedik** 1416 u./¹ (↑)

■ Szláv jövevényszó, magyar képzéssel. | (≡) Vö. óe. szl. *blędb* 'tévelygés, paráznaság'; or. *блѣдъ* 'szajha' [< szláv **blęd-* 'tévelyeg']. Vö. még szbhv. *blenuti* 'csodálkozik, ámul; összezavarodik'; cseh *blěsti* 'mellébeszél, fecseg'; stb. (⊕) A végződés -s melléknévképző, ill. -z igeképző. Az eredeti *belendes* stb. alakból a →*belénd* és *beléndek* hatására keletkezhetett a *beléndes* stb. alak. A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozathoz a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*kondor*, →*rend*

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 369; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 87; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *bolond*

beléndez → *beléndes*

béles **A:** 1395 k. *beles* (BesztSzt. 1261.); 1533 *Bellus* (Murm. 2099.); 1555 *belews* methew (MNY. 72: 126); 1585 *béles* (Cal. 408) **J:** 1. 1395 k. 'lepényféle; kalácsféle | Art Fladen; Art Kuchen' (↑); 2. 1585 'réteges, töltelékes sült tészta | blätteriges, gefülltes Gebäck' (Cal. 99)

■ Származékszó szófajváltása. | (⊕) A *béles* 'töltött, megtöltött' (< →*bél*) melléknév főnevesülése. Ez a folyamat bizonyára már korán végbement. (⊕) Nem meggyőző az a magyarázat, hogy a *béles* egy nem adatolt *béles tészta*-féle szószerkezetből önállósult volna.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bél*

bélés **A:** 1395 k. *beles* (BesztSzt. 632.); 1535 *Belles* (KL. 134.); 1591 *berlesi* (NySzt.) **J:** 'ruhadarab belső rétege | Futter eines Kleidungsstückes' #

■ Származékszó. | (⊕) A *bélel* (→*bél*) (R.) *béll* változatából keletkezett -és névszóképzővel. A *bérlés* változat *ll > rl* elhasonulással keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bél*

belga **A:** 1602 *Belgackal* (Nyr. 92: 341); 1607 *belgác* (Nyr. 89: 387) **J:** <FN> 1. 1602 ? 'belga ember | Belgier' # (↑), 1772 'ua.' (Nsz. *belga*¹ a.); 2. 1607 'németalföldi ember | Niederländer' (↑) | <MN> 1. 1684 'németalföldi | niederländisch' (Kovács M.: KKtár. 209); 2. 1833 'a belgákkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | belgisch' # (Nsz. *belga*¹ a.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *Belgae* [többes szám] 'az ókori Gallia északi részén élő kelta nép', (k.) *Belga* 'Németalföld lakója' [kelta eredetű; vö. ír *bolg* 'hólyag'; gall *bulga* 'bőrzsák'; stb.]. Az eredeti jelentés 'a dühösek' vagy 'a büszkék' lehetett. (≈) Megfelelői: fr. *Belge*; ol. *belga*; stb.: 'belga'.

📖 EtSz.; TESz. *belga*¹ a.; EWUng.

-beli

I. sziget~ A: 1372 u./ *Cipruf zÿgetebely* (JókK. 93) **J:** 'szigeten található | sich auf einer Insel befindend' | **ház~ A:** 1416 u./¹ *hazbèli* (BécsiK. 73) **J:** 'a háznéphez tartozó | zum Hausvolk gehörend' | **pokol~ A:** 1495 e. *pocolbeli* (GuaryK. 20) **J:** 'a pokolban található | sich in der Hölle befindend' | **hely~ A:** 1529 e. *helbely* (VirgK. 60) **J:** [gyakran főnévként is] 'helyi lakos, ott lakó | ortsansässig' # | ILYENEK MÉG: **ég~** 'mennyei | himmlisch' (1531: ÉrsK. 475); **vidék~** 'helyi lakos, ott lakó | ortsansässig' (1531: ÉrsK. 426); **menny~** 'égi | himmlisch' (1531: ÉrsK. 502)

II. kor~ A: 1372 u./ *korbelÿ* (JókK. 156) **J:** 'egy adott életkorban levő | von einem gegebenen Alter' | **idő~ A:** 1527 *ydömbelyeknek* (ÉrdyK. 372) **J:** 'egy adott időhöz tartozó | zeitlich, zu einer gegebenen Zeit gehörend' # | **esztendő~ A:** 1600 k. *Esztendőbelÿ* (BrassSzt.) **J:** '(egy)éves | einjährig' | ILYENEK MÉG: **szekulum~** 'egy adott évszázadból származó | aus einem gegebenen Jahrhundert stammend' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict.); **múltév~** 'az elmúlt évhez tartozó | aus dem vorigen Jahr stammend' (1863: NSz.)

III. társaság~ A: 1372 u./ *tarfafagonkbely* (JókK. 98) **J:** 1. 1372 u./ 'egy adott társaságból, csoportból származó (személy) | aus gegebener Gemeinde stammend (Person)' (↑); 2. 1790 'jó társasághoz tartozó (személy) | zur guten Gesellschaft gehörend (Person)' (NSz.) | **nemzet~ A:** 1531 *nemzetbelÿhez* (ÉrsK. 357) **J:** 'egy generációhoz, egy néphez tartozó | zu einer Generation, zu einem Volk gehörend' | **had~ A:** 1531 *hadbely* (ÉrsK. 515) **J:** 'a hadsereghez tartozó | zum Heer gehörend' | **egyház~ A:** 1560 k. *Egyhazbelÿ* (GyöngySzt. 4419.) **J:** 'egyházi istentisztelethez tartozó | zur Kirche als Gottesdienst gehörend' | ILYENEK MÉG: **rend~** 'a ranggal járó | vom Rang und Stand' (1560 k.: GyöngySzt. 2894.); **tanács~** 'a tanácsot érintő | zum Rat gehörend' (1577: KolGl.)

IV. jonh~ † A: 1372 u./ *yo[n]habelÿ* (JókK. 72) **J:** 'a lélekben lakozó, található | sich in der Seele befindend' | **kéz~ A:** 1508 *kezebeli* (DöbrK. 141) **J:** 'a kezekben található | sich in den Händen befindend' | **láb~ A:** 1519 *laabbelyben* (JordK. 306) **J:** 'cipő | Schuh' #

V. művelkedet~ † A: 1416 u./² *miuèlkedètèbèli* (MünchK. 16ra) **J:** 'a viselkedést, magatartást illető, érintő | das Verhalten betreffend' | **hit~ A:** 1588 *Hitbeli* (NySz.) **J:** 'a hitet érintő, azzal kapcsolatos | den Glauben betreffend' | **tisztesség~ A:** 1590 *Tisztessesgbeli* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 129) **J:** 'a becsületet érintő, azzal kapcsolatos | zur Ehre gehörend' | ILYENEK MÉG: **kórság~** 'betegséget illető, azzal kapcsolatos | zu einer Krankheit gehörend' (1519: JordK. 533); **egészség~** 'az egészséggel kapcsolatos, azt érintő | zur Gesundheit gehörend' (1519: JordK. 459)

VI. törvény~ A: 1519 *teruenbely* (CornK. 65) **J:** 'a törvénnyel kapcsolatos, ahhoz tartozó | zum Gesetz gehörend' | **ének~ A:** 1531 *eennekbely* (ÉrsK. 518) **J:** 'az éneklésen keresztül kifejezett | durch Gesang ausgedrückt' | **szó~ A:** 1627 *szó-béli* (NySz.) **J:** <MN> 1627 'szóban elhangzó | verbal, mündlich' # (↑) | <FN> 1896 'szóban adott felelet, vizsga | mündliche Prüfung' # (NSz.) | **írás~ A:** 1757 *írásbeli* (NSz.) **J:** <MN> 1757 'írott | schriftlich' # (↑) | <FN> 1937 'írásban tett vizsga | schriftliche Prüfung' # (Sauvageot: MFrSz.) | ILYENEK MÉG: **beszéd~** 'a beszédet illető | das Sprechen, die Rede betreffend' (1708: Pápai Páriz: Dict.); **pénz~** 'pénzbeni, pénzzel való | geldlich' (1870: CzF.)

VII. abbeli A: 1520 *Az belÿ* (PozsK. 10); 1862 *abbeli* (CzF.) **J:** 'arra vonatkozó, azt érintő | diesbezüglich, -betreffend' | **ebbeli A:** 1520 *ez belÿ* (PozsK. 5) **J:** 'erre vonatkozó, ezt érintő | diesbezüglich'

■ Összetételi utótag, származékszó. | ☞ A → *bél*--ből keletkezett -i melléknévképzővel; önálló szóként nem fordul elő. Az összetételeknek az 1. csoportban helyhatározói, a 2. csoportban időhatározói, a 3. csoportban társhatározói (valamilyen csoporthoz tartozást kifejező) jelentésük van. A 4. csoportban levő utótagok egy fajta beletartozást fejeznek ki, de a *lábbeli*, amely eredetileg ugyancsak melléknév lehetett, nem inesszívuszi viszonyt fejez ki, inkább egy ősi metonimikus szemléletmódról tanúskodik; vö. *fejébe nyomja a kalapot* 'felteszi a kalapot' (1877: NSz.). Az 5. csoport összetételei többé-kevésbé elvont értelműek. A 6.

csoportban a *-beli* átvitt értelmű helyviszonyt fejez ki, a 7. csoportban az összetételeknek mutató névmási funkciójuk van. (◡) Az összetételi utótag magánhangzó-harmónia szempontjából nem illeszkedő alakban is előfordul; vö. 1508 *magabaly* 'saját magában, önmagában' (DöbrK. 218).

☞ MNyTK. 88; TESz. *lábbeli* a.; EWUng. • Vö. *az¹, bél, egyház, ének, esztendő, ez¹, had, hely, hit, idő, ír¹, jonh, kéz, kor, láb, mű, nemz, pokol, sziget, szó, társ, tiszt, törvény*

belice × **A:** 1570 *belycza* (NyK. 73: 76); 18. sz. *belitze* bárány (Nyr. 38: 379); 1816 *Bölitze* (Gyarmathi: Voc. 97 [o: 105]) **J:** 'fehér juh | weißes Schaf'

■ Vándorszó. | (≡) Blg. *белуца*; szbhv. *belica*; szlk. *belica*; le. *bielica*; rom. *beliță*, [végartikulussal] *belița*; stb.: 'fehér juh'. A déli szláv nyelvekből terjedt el [a szláv **běľb* 'fehér' alapján]. A vlach pásztorkodás terminológiájába tartozik. (⇒△) A magyarba előbb a szlovákból, később (a keleti nyelvjárásokba) a románból került át.

☞ StSl. 4: 387; TESz.; NyK. 73: 76; EWUng. • Vö. *blanketta*

belőle → *belül*

bélpoklos △ **A:** 1416 u./² *bèl poclos* (MünchK. 72vb); 1533 *Belpoklus* (Murm. 876.) **J:** 1. 1416 u./² 'vízkórságos | wassersüchtig' (↑); 2. 1577 'gutaütött (ember) | vom Schlag gerührt' (KolGl.); 3. 1590 'leprás | aussätzig' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 175); 4. 1903 'nagyétkü | gefräßig' (NyF. 10: 41)

■ Összetett szó. | (△) A → *bél* + (R.) *poklos* 'leprás, gennyes; leprás ember' (→ *pokol*) jelöletlen határozós vagy alanyos alárendelő összetétele. A kifejezés bizonyos megbetegedések, pl. a vízkór, a lepra vagy a szélütés közös tüneteire (pl. puffadság, bénultság) utal; vö. 1552 „A colica es *bélnec poklofsága*” 'kólika és bélhurut' (Heltai: Dial. D5b). A 4. jelentés a → *bél*-nek a táplálkozási folyamattal való jelentéstani összefüggésén alapul. (◡) A *bőrpoklos* 'elefantiázisban szenvedő' (1585: Cal. 355) a → *bőr* + *poklos* összetétele, amely valószínűleg a *bélpoklos*-tól függetlenül keletkezett. A *bőr-bél-poklos* (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 14) a fenti összetételek keveredésének eredménye.

☞ TESz.; NéprNytud. 17: 265; EWUng. • Vö. *bél, pokol*

belső [6] **A:** 1225 *Besseusciget* [HN.] (Fejér: CD. 3/2: 67); 1372 u./ *belsewzjüenek* (JókK. 5); 1470 *Belsezelew* [HN.] (OkISz.); 1525 *besq* (VitK. 88); 1529 e. *belfw* (VirgK. 141); 1796 *belsejek* (SzT.); NYJ. *belső* (Nyatl.); *berső, besü* (MTsz.); *bésős* [sz.] (MTsz.) **J:** <MN> 1. 1225 'belül levő | inner' # (↑); 2. 1660 'bizalmas viszonyú | intim' # (NySz.) | <FN> 1. 1405 k. ? 'test(rész)nek, tárgynak, közösségnek stb. *belső* része | das Innere (eines Gegenstandes, Körper(teil)s, einer Gemeinschaft usw.)' (SchlSzj. 1165.), 1792 'ua.' # (Baróti Szabó: KisdedSz.); 2. 1495 e. 'emberi lélek | Seele' # (GuaryK. 134) **Sz:** ~**ség** 1696 *belsőségesen* [sz.] (NySz.) **R:** ~**leg** 1807 *Belsőleg* (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Származékszó. | (△) A → *bél* töváltozatából, a *bel*-ből keletkezett *-ső* (~ *-só*) névszóképzővel; az alaktanhoz vö. → *alsó*, → *felső*. (△) Kevésbé valószínű az a magyarázat, hogy a *belső* összevonás lenne egy feltételezett, de nem adatolt *belül eső* 'belül levő, belső oldali' szó szerkezetből.

☞ EtSz. *bél* a.; MNy. 58: 27; TESz.; EWUng. • Vö. *bel-, bél*

belül A: 12. sz. vége/ *timnucebelevl* (HB.); 1372 u./ *langbalol* (JókK. 44); 1395 e. *beleluo* (BesztSzj. 529.); 1470 *belwl* (SermDom. 2: 557); 1693 *belöll* (NyIrK. 28: 173); 1784 *bévül* (Baróti Szabó: KisdedSz. 11); NYJ. *bejül* (Nyatl.) **J:** <NÉVUTÓ> **1.** 12. sz. vége/ '-ból, -ből | aus' (↑); **2.** 1372 u./ 'közül | von' (↑); **3.** 1372 u./ 'miatt | wegen' (JókK. 91); **4.** 1416 u./¹ 'vminek a belsejében | innerhalb' # (BécsiK. 7); **5.** 1508 'belülre | in {mit Akk}' (DöbrK. 451) | <HSZ> **1.** 1372 u./ 'belülről | von innen' (JókK. 41); **2.** 1395 k. 'bent | drinnen' # (↑); **3.** 1647 e. 'belülre | in {mit Akk}' (NySz.) | <FN> 1416 u./³ 'belső rész | das Innere' (AporK. 81)

belőle A: 1372 u./ *belewled* (JókK. 154); 1372 u./ *ewnbelewle* (JókK. 10); 1416 u./¹ *èn bèlollèm* (BécsiK. 2); 1540 *Belwle* (MNY. 67: 164) **J:** **1.** 1372 u./ 'vmilyen állapotból | aus einem Zustand' # (↑); **2.** 1416 u./¹ 'vminek a belsejéből | aus dem Inneren' # (↑); **3.** 1416 u./³ 'vmilyen mennyiségből | aus einer Quantität' # (AporK. 30); **4.** 1540 'vmely dologból, ügyből | aus einer Sache' # (↑); **5.** 1542 'miatt, ezért, azért | deswegen' (LevT. 1: 16)

■ Ragszilárdulások. | ⊕ A szócsalád alapja, a *belül* ~ *belöl* a *bel*-ből, a →*bél* elavult változatából keletkezett -*l* ablatívuszraggal. A *belül* ~ *belöl* eredetileg határozószó volt, amely névutóvá is vált. Ez egyfelől határozóraggá fejlődött: 1372 u./ *menbowl* 'az égből' (JókK. 16); másfelől névutó maradt, amely csak határozóragos főnévhez járulhat: 1416 u./¹ *kapuin bèlöl* (BécsiK. 7).

■ A **belőle** további ragszilárdulás eredménye. | ⊕ A *belöl*-ből keletkezett az E/3. személyű -*e* birtokos személyjellel, valamint a szóvégi *l* előtt álló szó belseji *ö* nyúlásával. A *belőle* mellett a többi birtokos személyjellel teljes paradigmásor jött létre: *belőlem*, *belőled* stb.

📖 EtSz. *bél* a.; SzabV. 195; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 280; EWUng. • Vö. *bél*, *körülbelül*, *ön-*

1

bélyeg A: 1263 ? *biluk* [SZN.] (OkISz.); 1436 *Bylegh* (OkISz.); 1470 k. *belegeth* (SermDom. 2: 428); 1493 *Belek* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 591); 1519 *byllogheet* (JordK. 910); 1529 e. *bélyegit* (VirgK. 113); 1587 *Byligh* vas (OkISz.); 1667 *bilyog* (Nyr. 22: 519); 1760 *belyag* (MNY. 60: 219); 1779 *béjog* (MNY. 1: 276); 1784 *bülleg* (MNY. 11: 369) **J:** **1.** 1436 'megjelölésként sült bélyeg | Brandmal, Brandmarke' (↑); **2.** 1560 k. 'sebhely | Narbe' (GyöngySzt. 3878.); **3.** 1560 k. 'ismertetőjel, ~jegy | (Merk)mal, Kennzeichen' (GyöngySzt. 4552.); **4.** 1773 'szégyenletes(nek tartott) tulajdonság | verächtliche Eigenschaft' (Nsz.); **5.** 1779 'pecsét | Siegel' (MNY. 76: 256); **6.** 1857 'postai értékjegy | Briefmarke' # (Nsz.); **7.** 1862 'értékjegy | Wertzeichen' (CzF.) **Sz:** ~**ez** 1470 *belegezthe* (SermDom. 2: 460) | ~**ző** 1560 k. *beleghe* was (GyöngySzt. 4223.); 1595 *beliegzeo* Mesterrel (OkISz.); 1837 *bélyegzőket* 'vmilyen felületre, rendszerint állat bőrére billogot, bélyeget nyomó eszköz | ' (Hirnök 1837. júl. 7.: [4])

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv vitatott. | **1.** Szláv jövevényszó. | ⊕ Szb. (e.) *beleg* 'jel'; szbhv. *biljeg*, *biljega* 'ua.; pecsét'; szln. *bileg*, *beleg* 'ismertetőjegy'; or. (N.) *belēz* 'jel, folt, anyajegy'; stb. [eredetéhez vö. a török adatokat (↓)]. **2.** Ótörök jövevényszó. | ⊕ Kök-török *bälgi*; csag. *bēlgi*; kaz. *belgi* stb.: 'jel, ismertetőjegy' [? < török **bäl*- 'megjelöl']. ⊕ A magyarba átkerült alak **beligü* vagy **belügü* lehetett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 595; Doerfer: TE. 1: 217; TESz.; MNY. 63: 429; Ligeti: TörK. 80, 263; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *szégyen-*

béna A: 1086 ? *Bena* [SZN.] (MNL (OL) D1. 208421); 1372 u./ *be[n]na* (JókK. 103); 1449 ? *Bena* [SZN.] (MNY. 83: 66); 1542 *Beena* [SZN.] (MNY. 83: 66); 1552 *bénac* (Heltai: Dial. E2b); 1727 *megh bédnitott* [sz.]; *megh bidnult* [sz.] (MNY. 53: 229) **J:** <MN> **1.** 1372 u./ 'vmely testrészével mozgásra képtelen; nyomorék | lahm; krüppelhaft' # (↑); **2.** 1585 'csonka | verstümmelt' (Cal. 634); **3.** 1585 'sánta | hinkend' (Cal. 205); **4.** 1585 'erőtlen | kraftlos' (Cal.

302); **5.** 1793 'ügyetlen(kedő), tehetetlen(kedő) | ungeschickt, unbeholfen' (Nsz.); **6.** 1911 'feladatát rosszul teljesítő (dolog) | schlecht funktionierend (Gegenstand)' (Nsz.) | <FN> 1416 u./¹ 'béna (ember) | Lahmer' # (BécsiK. 322) **Sz: bénul** 1566 meg *bénult* vala (NySz.) | **bénít** 1604 *Bennitom* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**zik** 1995 *bénáztam* 'ügyetlenkedik | sich ungeschickt benehmen' (Nsz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg a szlovákból. | (≡) Szlk. *biedny*, -a, -e 'szegény; satnya, senyvedő' [vö. szlk. *bieda* 'ínség, nyomor; szerencsétlenség, fáradtság, vesződség']. Vö. még szbhv. *bedan*; or. *бедный*; stb.: 'szegény'. (△) A magyarba valószínűleg a szlovák melléknév nőnemű alakja került át. A származtatást a szlovák és a magyar jelentések közti eltérés, valamint a szó belseji *dn*-es változat viszonylag kései előfordulása gyengíti.

📖 EtSz.; MNy. 53: 229; TESz.; EWUng.

bencés A: 1852/ *bencésnek* (Nyr. 28: 227) **J:** <FN> 1852/ 'benedekrendi szerzetes | Benediktinermönch' (↑) | <MN> 1857 'Szent Benedek rendjéhez tartozó | zum Benediktinerorden gehörend' (Nsz.) – De vö. 1839 *Benczebarát* (NSz.); 1845 *benczék* 'benedekrendi szerzetes | Benediktinermönch' (Nsz.)

■ Származékszó. | (△) A *Bence* [SZN.]-ből keletkezett -s névszóképzővel. Az alapszó eredetileg a *Vince* [SZN.] becéző változata volt, amelyet azonban a nyelvérzék régóta a *Benedek*-hez kapcsol. (⊖) Korábbi megnevezések: 1602 *Benedictinus* [ES. NEM M.] 'Benedek-rendi szerzetes' (Nyr. 93: 287); 1807/ *Benedictinus* 'ua.' (NSz.). Ez latin jövevényszó: vö. lat. (e.) *Benedictini* [többes szám], (h.) *Benedictini monachi* [többes szám] 'ua.' [< *Benedictus* [SZN.]]. A Benedek-rendet nursiai Benedek (480 k.–543) alapította 529 körül Monte Cassino hegyén.

📖 Nyr. 27: 554, 28: 133; EtSz. *Benedek* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *vincellér*

bendő A: 1398 ? *Bende* [SZN.] (NytudÉrt. 68: 65); 1585 *Böndő* (Cal. 367); 1732 *bendőjét* (SzT.); 1833 *bendi* (Kassai: Gyökerésző 1: 285); 1838 *Bondó* (Tsz.); NYJ. *böngyös* [sz.] (MTsz.); *gönde* (MTsz.) **J:** **1.** 1585 'has | Bauch' (↑); **2.** 1702 'bőrlebernyeg (szarvasmarháé, pelikáné) | Wamme' (NySz. *böndő* a.); **3.** 1780 'pacal | Kuttel' (Nsz.); **4.** 1792 'gyomor; állati bendő | Magen; Pansen' # (Baróti Szabó: Kisdedsz.); **5.** 1800 'lantorna, szárított marhahólyag hártyája | Rindsblase' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); **6.** 1833 'egy fajta tartály; hasas korsó | Art Behälter; bauchiger Krug' (↑); **7.** 1928 'dudoros gyökér | wulstige Wurzel' (UMTsz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán német (feln.) jövevényszó. | (≡) Vö. ném. (kfn.) *wambe* 'nagy has; az állati bunda hasi része; a levágott állat értéktelen belsőségei; stb.', – ném. *Wamme* '(állati) has; szarvasmarha bőrlebernyege' [germán eredetű; vö. ang. *womb* 'anyaméh'; norv. *vomb* '(nagy) has; stb.']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *vámpe* [többes szám] 'bőrlebernyeg'; szln. *vamp* 'ua.; nagy has'. (△) A származtatásnak főleg hangtani nehézségei vannak. A szókezdő *b*-hez azonban vö. →*bakter*, →*bognár* stb. A szó belseji *d* elhasonulással, a szóvégi *ő* hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezhetett. A jelentések részben metaforikusak, részben metonimikusak. A szó a magyarba – miként a némettel szomszédos szláv nyelvekbe is – talán étkezési szokások elterjedésével honosodott meg. (△⇒) A magyarból: rom. (N.) *bindéu* 'nagy has; gyomor'.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 95; EWUng.

benn → *benne*

benne A: 13. sz. eleje/ *benne* (KT.); 1372 u./ *bennek* (JókK. 78) J: 1. 13. sz. eleje/ 'öbenne | in ihm' # (↑); 2. 13. sz. eleje/ 'felőle; róla | darüber; davon' (↑); 3. 1372 u./ 'abban | darin' (JókK. 9); 4. 1416 u./² 'iránta | ihm gegenüber' (MünchK. 24va); 5. 1517 'belőle | daraus' (TörtTár 1890: 559); 6. 1573 'tőlük, általuk | von ihnen' (MNY. 67: 158); 7. 1636 'miatta | seinetwegen' (NySz.)

benn A: 1372 u./ *ben* (JókK. 74); 1708 *Benn* (Pápai Páriz: Dict.) J: <HSZ> 1372 u./ 'bent, belül | drinnen' # (↑) | <IK> 1560 'vmely központi helyen, zárt térben {rekedve} | {VPräf.}' (NySz. *rēked* a.) Sz: **benső** 1808 *legbensőbb* (Nsz.) | **bensőséges** 1841 *bensőséges* 'belül, a lélekben zajló | ' (Századunk 1841. jan. 18.: 37); 1848 *bensőségesb* [sz.] 'meghitt | ' (NevEmIL. 5: 92)

bennete † A: 1372 u./ *Ewnewnbennete* (JókK. 71) J: 'magában | in ihm selbst'

bent A: 1780 *Bent* (Nsz.); NYJ. *bend* (Imre: FelsSz.) J: <HSZ> 1780 'benn, belül | drinnen' # (↑) | <IK> 1856 'vmely központi helyen, zárt térben {rekedve} | {VPräf.}' (Nsz.)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ A szócsalád alapja a *benn*. Ez feltehetőleg a →*bél* régi változatából, a *bel*-ből jött létre -*n* helyhatározóraggal. A *benn* alak az eredeti kétszótagos változathoz keletkezhetett a második nyílt szótagban lezajlott hangzókieséssel, valamint *ln* > *nn* hasonulással. A *benső* nyelvújítási származékszó. – A *benne* és a *bennete* egyaránt a *benn*-ből jött létre: előbbi az E/3. személyű -*e* birtokos személyjelnek, utóbbi a -*t* helyhatározóragnak, valamint az E/3. személyű -*e* birtokos személyjelnek a megszilárdulásával. A *benne* és a *bennete* mellett a többi birtokos személyjellel (-*m*, -*d* stb.) egy teljes paradigmasor alakult ki. A *benne*, ill. *bennete* alakból -*n* helyhatározóraggal keletkezett a *bennen* 'bent, belül' (1897: NSz.), ill. a *benneten* 'saját magában' (1372 u./ *ewnewbenneten* (JókK. 10)). – A *bent* ugyancsak a *benn* alakból keletkezett, talán az *alant* (→*alá*), →*lent* stb. mintájára. ⊕ A *benn* alakváltozatából, a *ben* határozószóból az ősmagyarban névutó is létrejött, de ezt a funkciót nem tudjuk adatolni. Ebből a névutóból valószínűleg még az ősmagyarban alakult ki a -*ban* ~ -*ben* határozórag: 12. sz. vége/ *milofiben* 'isteni kegyelemben' (HB.).

📖 EtSz. *bél* a.; B. Lőrinczy: KTSz. 150; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 229; EWUng. • Vö. *bél*, *benneteket*, *bennfentes*, *ön*-¹

bennete → *benne*

benneteket A: 1573 *benneteket* (NySz.) J: 'titeket | euch' # – De vö. 12. sz. vége/ *tiv bennetuc* (HB.); 1530–1540 *bennetök* [🔪] (MonÍrók. 3: 171); 1531 *beñetek* 'ua.' (ThewrK. 167)

bennünket A: 1542 *bennewnketh* (LevT. 1: 20); 1573 *bennünket* (NySz.) J: 'minket | uns' # – De vö. 1535 k. *Bennewnk* 'ua.' (Zay: Lánd. 56.); 1552 *benynk* 'ua.' (LevT. 1: 97); 1552 *bennűnc* 'ua.' (Heltai: Dial. F6b)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ A (R.) *bennetek* 'titeket' (↑), ill. *bennünk* 'minket' (↑) -*t* tárgyragos alakjai. A *bennetek* és *bennünk* szintén ragszilárdulással keletkeztek: ezek a *benn* (→*benne*) határozószóból jöttek létre a T/2. személyű -*tek*, ill. a T/1. személyű -*önk* ~ -*ünk* birtokos személyjellel. Eredetileg 'köztetek, közöttetek', ill. 'köztünk, közöttünk' jelentésű, partitívuszi funkcióban álló határozószók voltak. A tárgyragot a tárgyi jelentés vonta magával a 16. sz. táján, amikor a -*ban* ~ -*ben* határozórag és a *benne* partitívuszi használata ritkábbá vált. A határozószó > névmás szófajváltás, ill. a 'titeket', valamint 'minket' jelentésváltozás már az ősmagyar korban végbemehetett. ⊖ Ugyanebből az alapszóból keletkezett a (R.) *benneket* 'öket' (1555: RMNY. 2/2: 118), ám ez nem vált általánossá.

📖 EtSz. *bél* a.; TESz.; TNyt. 1: 367; TNyt. 2/1: 465; EWUng. • Vö. *benne*

bennfentes **A:** 1872 *bennfentes* (Nsz.); NYJ. *benfidens*, *benfites* (ÚMTsz.) **J:** 'beavatott; egy klikkhez, zárt csoporthoz tartozó | eingeweiht; zu einer Clique gehörend'

■ Összetett szó. | (⊕) A *benn* (→*benne*) + (R.) *fentes* határozói alárendelő összetétele. Az utótag a (R.) *fentes* 'ravasz, furfangos; csalárd' (1456 k.: SermDom. 2: 672) lehet. Ez talán a →*fen* 'élesít, élez' befejezett melléknévi igenevéből -s melléknévképzővel alkotott származékszó. Az alaktanhoz vö. *jártas* (→*jár*), *kopottas* 'elhasznált, ócska' (< →*kopik*) stb. Az is lehetséges azonban, hogy a *fentes* a (R.) *fentet* 'vhova lohol; kószál' (ÚMTsz.) igéhez köthető, amely ugyancsak a →*fen* egyik származéka lehet. – A *benfites* változat a →*fitel* hatására keletkezhetett.

📖 EtSz. *fentes* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *benne*, *fen*

bennünket → *benneteket*

bent → *benne*

benzin **A:** 1858 *benzint* (OrvH. 1858. márc. 14.: 159); NYJ. *bëndzintü* (ÚMTsz.); *bërzin* (EtSz.) **J:** 'kőolaj lepárlásával nyert szintelen, jellegzetes szagú, gyúlékony folyadék | Benzin' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Benzin*; ang. *benzine*; fr. *benzine*; stb.: 'benzin'. A németből terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. (k.) *benzoe* 'benzoéfa, benzoégyanta' alapján a kémiai szaknyelvben gyakori *-in(e)* képzővel]. Forrása: arab *lubān ġawī* 'jávai tömjén'. A németben eleinte 'benzol' jelentésben használták. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. (⊖) Ugyanebből a töből keletkezett a *benzol* 'egy fajta gyúlékony folyadék' (1879: MagyLex. 3: 493), amely a ném. *Benzol* 'ua.' közvetítésével került a magyarba; nemzetközi megfelelőihez vö. ang. *benzol*; fr. *benzol*; stb.: 'ua.'

📖 TESz., *benzol* a. is; EWUng.

bér **A:** 1121/ ? *Byr* [HN.] (MNY. 23: 362); 1138/ ? *Beris* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 132); 1416 u./¹ haio *bért* (BécsiK. 240); 1541 *bires* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1138/ ? 'díjazás, munkabér | Lohn' # (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 311); 2. 1416 u./¹ 'használati, bérleti díj | Miete' # (BécsiK. 240) **Sz:** ~**es** 1138/ ? [SZN.] (↑); 1416 u./² *berès* 'szolga | Knecht' (MünchK. 96ra) | ~**el** 1416 u./¹ *mégberlettēm* (BécsiK. 311) | ~**let** 1795 *bérlet* (Szily: NyÚSz.) | ~**lemény** 1808 *Bérlemény* (Sándor I.: Toldalék) | ~**enc** 1835 *bérencz* (Tzs. *Miethling* a.)

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv vitatott. | 1. Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (≡) Csu. *paru* 'adó, kötelező beszolgáltatás'; vö. még Kāšy. *bergü* 'adósság'; oszm. *vergi* 'adó, kötelező beszolgáltatás'; stb. [< török **bēr-* 'ad']. (⊕) A magyarba átkerült alak feltehetőleg **berü* (< **bergü*) lehetett. A szó belseji g még az ótörökben eltűnhetett (vö. →*igy*). 2. Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. (N.) *oup* 'adó'; szb. (R.) *bir* 'egyházi adó'; hv. (R.) *bir* 'adó' [esetleg török eredetű (↑)]. (⊖) (⊕) A származékok részben nyelvújítási képzések. (⊕⇒) A magyarból: rom. *bir* 'bér, adó'.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; Kniezsa: SzJlsz. 796; TESz.; MNY. 63: 439; Doerfer: TE. 4: 43; Ligeti: TörK. 33, 121; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *hűbér*, *kis-*, *lak-*

berbécs × A: 1423 ? *Berbech* [szn.] (OklSz.); 1458 *Berbech* (MNY. 61: 483); 1577 *berböcs* (ErdEml. 3: 117); 1609 *börbeczet* (SzT.) J: 1. 1423 ? 'ürü | Hammel' (↑), 1458 'ua.' (↑); 2. 1462 'kos | Widder' (Mihályi: MárD. 446); 3. 1751 'cölöpverő kos | Rammklotz' (Bakos F.: REL. 204); 4. 1772 'börkötény | Lederschürze' (NSz.); 5. 1807 'báranybőrsüveg | Lammfellmütze' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 6. 1875 'durva, nyers modorú ember | grober Mann' (Nyr. 4: 227); 7. 1906 'bekecs | Pekesche' (NyF. 29: 29)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *berbec*, *berbece*, *berbeci* [többes szám] 'kos; cölöpverő kos' [lat. (vulg.) *berbex* 'ürü; kos']. (⊕) A magyarba valószínűleg a román többes számú alak került át. A 2. jelentés metaforikus úton keletkezett, a 4., 5. és 7. jelentés *berbécs* előtagú szószerkezet alapján jöhetett létre; vö. *berbécs kucsma* 'báranybőr sapka' (1793: NSz.).

📖 Takáts: Rajzok 2: 334; EtSz.; TESz.; EWUng.

berbence × A: 1422 *Berbenches* [sz.] [szn.] (OklSz.); 1498 *berbencze* (NytudÉrt. 40: 125); 1604 *Börbönce* (Szenczi Molnár: Dict.); 1805 *bërbëncze* (NSz.); NYJ. *berbenke* (MTsz. *berbenke* a.); *bërbince* (Iordan-Eml. 621) J: 1. 1422 'kis hordó, bödön | Fäßchen, Tönnchen' (↑); 2. 1604 'szelence | Büchse, Dose' (↑)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *brentica* 'kis puttony; magas és keskeny bödön turo tartására' [< szbhv. *brenta* 'puttony; turosbödön' < ol. *brenta* 'ua.'] vagy szln. *brentica* 'kis puttony' [< szln. *brenta* 'puttony' < ol. (↑)]. (⊕) A *berbence* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A szó belseji *b* hasonulás eredménye egy feltehető köztes **bertence* alakban. A *berbenke* változat a *-ke* kicsinyítő képzős szavak hatását tükrözi. (⊕) A románból való származtatás kevésbé valószínű, mivel a rom. *berbință*, *berbeniță* 'bödön, hordócska' a magyarból származhat. (⊕⇒) Feltehetőleg magyar közvetítésű a le. (N.) *berbenica* 'ua.' és az ukr. (N.) *бербеніця*: 'ua.'.

📖 EtSz.; NytudÉrt. 40: 125; TESz.; EWUng.

berber A: 1831 *berber* (Nszt.) J: <MN> 1831 'a berberiek közé tartozó, rájuk jellemző, velük kapcsolatos | berberisch' (↑) | <FN> 1831 'berber személy | Berber' (Nszt.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Berber*; ang. *Berber*; fr. *Berber*, *Berbère* [nőnem]; sp. *bereber*; stb.: 'berber'. Vö. még lat. (k.) *Berberi* [többes szám] 'ua.'. Forrása bizonytalan, esetleg a →*barbár*-éval azonos. A spanyolból terjedt el, később a latinon keresztül is [< arab *al-Barbar* 'berber <nép, ember>', *barbarī* 'berber <mn>'; az *a*-t *e*-ként ejtik]. (⇒⊕) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. (⊕) Az ibér nyelvből való származtatása téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *barbár*

berbitél × A: 1544 *birbitelnek* (RMKT. 2: 184); 1559 *berbetelesen* [sz.] (NySz.); 1568 *berbiteled* (NySz.); 1603 *börbitelni* [sz.] (NySz.); 1787 *Börbötülés* [sz.] (Kreszn. *berbétél* a.); 1790 *berbitelnek* (Nszt.); 1838 *Berbitálni* [sz.] (Tsz.); NYJ. *bërbétél* (MTsz.) J: 1. 1544 'mormol (imát, varázsszavakat); csacsog | murmeln (Gebet, Zauberworte); plappern' (↑); 2. 1838 ? 'párzik | sich begatten' (Tsz.), 1862 'ua.' (CzF. *bergik* a.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A tö összefügghet a →*berreg* tövével. Végződése gyakorító képző. A szó a mormolás, fecsegés utánzására keletkezett. A 2. jelentés kialakulását az magyarázza, hogy a párzó hím sajátos hangot szokott adni párzás közben; vö. →*berreg*, →*búg*¹. – Hasonló onomatopoetikus szavak más nyelvekben: ol. *borbottare* 'morog'; szbhv. *brbljati* 'csacsog, fecseg'; or. *бормомамъ* 'dünnyög, morog'; stb.

📖 MNY. 9: 387; EtSz.; Bárczi: Szók. 21; TESz.; EWUng. • Vö. *berreg*, *birka*

bérc **A:** *1135/ [1262 e.] *Berch* [HN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1214 *bercy* [? sz.] (Oklsz.); 1265 *Byrch* (Oklsz.); 1297 *Beyrch* (Oklsz.); 1329 *Beerch* (Oklsz.); 1734 *Börcz* (MNY. 42: 23); NYJ. *pörcös* [sz.] (MNY. 42: 24) **J:** **1.** *1135/ [1262 e.] 'hegytető; hegy | Berggipfel; {hoher felsiger} Berg' (↑); **2.** 1683 'vmely tárgy csúcsa, hegye | Spitze {eines Gegenstandes}' (NySz.); **3.** 1734 'magasabb fekvésű köves, bokros hely | höherliegender steiniger, buschiger Ort' (↑)

■ Jövevényszó, valószínűleg egy déli szláv nyelvből, esetleg a szerbhorvátból. | (≡) Szbhv. (R. Kaj) *brdec*; – blg. *br̥d̥ce*; szln. *brdce*: 'domb, halom' [< szláv **brdo* 'domb, halom'; vö. →*borda*]. Vö. még cseh (R.) *Brdce* [HN.]. (△) A szláv és a magyar szó hangtani megfelelése szokatlan és nem egészen világos: talán egy **bér(d)ce* alakban átvett hangsorból alakult a későbbi-mai *bérc* szó.

📖 Nyr. 40: 160; MNY. 42: 22; Kniezsa: SzlJsz. 596; I.OK. 10: 137; TESz.; EWUng.; HntT. 1: 145 • Vö. *borda*

berce × **A:** 1816 *becze* (Gyarmathi: Voc. 97); 1838 *Bercze* (Tsz.); 1885 *Bércze*, *Börczfa* (NSz.); NYJ. *bérc*, *bercē* (ÚMTsz.); *börce* (MTsz.) **J:** **1.** 1816 'a járom bélfája | Jochscheide' (↑); **2.** 1879 'oldalborda | Rippenknochen' (Nyr. 8: 282); **3.** 1885 'halászháló kötéséhez használatos fácska | Stift zum Knüpfen von Fischnetzen' (↑); **4.** 1900 'hámfa | Wagenschwengel' (Nyr. 29: 382)

■ Jövevényszó különböző déli szláv és nyugati szláv nyelvekből. | (≡) 1. jelentésében feltehetőleg a blg. (N.) *br̥p̥ce*, *br̥d̥ce*, *br̥p̥ce* 'az eke egy alkatrésze' átvétele; 3. jelentésében valószínűleg a szbhv. (N.) *b̥rce* 'ua.; kis takácsborda; hálókötő fa' szó átvétele; 4. jelentésében a szlk. *brdce*, (R.) *brce* 'hámfa, kisafa' átvétele [< szláv **brdo* 'takácsborda'; vö. →*borda*]. Vö. még szln. (N.) *br̥dce* 'vadfogó háló kötéséhez használt fácska'; cseh (N.) *brdce* 'hámfa'; stb. Megfelelői a keleti szláv nyelvekben is megtalálhatók. (△) A *börce* ~ *bérc* változat keletkezéséhez esetleg vö. →*beszéd*, →*kolbász* stb. A 2. jelentés a magyarban keletkezett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 88; TESz.; EWUng. • Vö. *borda*

berdó † **A:** 1605 *berdo* (Horváth M.: NEL.); 1664/ *berdót* (NySz.) **J:** 'katonai őrszem kiáltása | Postenruf'

■ Jövevényszó egy német (baj.-osztr.) szószerkezet alapján. | (≡) Vö. ném. (baj.-osztr.) *wer dā?* 'ki van ott?, ki az?' [talán a ném. *halt! wer da?* 'ör(szem) kiáltása' rövidülése]. (△) A szókezdő *b*-hez vö. →*bakter*, →*bognár* stb. Az osztrák katonai nyelvből került a magyarba. Hasonló keletkezésémódhoz vö. →*kótyavetye*, →*vigéc*. (◡) A (R.) *herdó* (1548/: Tinódi: Cronica o1b); *halberdó* (1847: NSz.): 'őrszem kiáltása' a német szószerkezetre (↑) megy vissza.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

berek [4] **A:** 1181 ? *Berges* [sz.] [szn.] (MNL (OL) Dl. 206827); 1193 *Sag berk* [HN.] (ÓMOLv. 57); 1200 k. *Berekzeg* [HN.] (FNESz. *Beregszeg* a.); 1203/ *Berucsig* [HN.] (Oklsz.); 1206 *berech* [HN.] (Oklsz.); 1214/ *Beregu* [HN.] (VárReg. 314.); 1339 *Hodlyukbereke* [HN.] (Oklsz.); 1346 *Berykyow* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *berek* (BesztSzj. 882.); 1559 *berőkbe* (Székely I.: Krón. 169b) **J:** **1.** 1193 ? '(folyó)part | Ufer' (↑), 1231 'ua.' (NytudÉrt. 50: 15); **2.** 1193 ? 'liget | Hain' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); **3.** 1785 'zsombékos rét, kaszáló | sumpfige Wiese' (Nszt.); **4.** 1795 'láp | Moor' (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *breg*; cseh *břeh*; or. *bepez*; stb.: '(folyó)part' [indoeurópai eredetű; vö. örm. *berj* 'magasság, magaslat'; ném. *Berg* 'hegy' (mint

magaslat'; stb.]. **2.** Örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (Le.) *pereb* 'erdei tó partja'; votj. (Sz.) *pera* 'puha, fekete sár, mellyel posztót festenek' [fgr. **perə* 'sár; mocsár']. (⊕) A magyar szókezdő *b*-hez vö. →*bal*. Végződése *-k* névszóképző; vö. →*ének*, →*lélek* stb.

📖 UngJb. 7: 184; AAPJ. 17: 22; NytudÉrt. 50: 15; MSzFE.; TESz.; Hadrovics: UEISk. 140; EWUng.

beretra † **A:** 1518 k. *beretrājok* (PeerK. 340); 1538 *bretra* (Pesti: Nomenclatura L3); 1565 *Berétra* [?] (NySz. *bērētra* a.); 1585 *bérétra* (Cal. 163); 1763 *biretra* (NSz.); 1890 *bērētra* (NySz.) **J:** '(katolikus) papi süveg | Kopfbedeckung eines katholischen Priesters, Birett'

beretrom † **A:** 1561 *Biretrum* (OkISz. *bērētra* a.); 1570 *Beretremokath*, *Beretromoth* (MNY. 55: 424); 1621 *birétrom* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** '(katolikus) papi süveg | Kopfbedeckung eines katholischen Priesters, Birett'

birétum **A:** 1563 *berethō* (MNY. 55: 424); 1566 *biretomot* (Heltai: Fab. 165); 1816 *birétum* (EtSz.) **J:** '(katolikus) papi süveg | Kopfbedeckung eines katholischen Priesters, Birett'

■ Olasz, ill. latin jövevényszók. | (≡) A *beretra* alakhoz vö. ol. lat. (e.) *birretum*, (h.) *bir(r)et(t)um*, *bir(r)etrum*: 'katolikus papok három- v. négyágú fejfedője', *beretta* 'papi süveg; lapos sapka'. A *beretrom* és *birétum* alakhoz vö. lat. (e.) *birretum*, (h.) *bir(r)et(t)um*, *bir(r)etrum* 'katolikus papi süveg'. Ezek a szavak a lat. *birrus*, *byrrhus* 'rövid, csuklyás köpeny' szóra mennek vissza [kelta eredetű; vö. ír (kír) *berr*; wal. *byrr*; stb.: 'rövid']. Vö. még prov. *berret* 'papi süveg'. (⊕) A *birétum* a katolikus egyház szóhasználatához tartozik. (⊖) Ugyanebből az etimonból származik a *barett* 'perem nélküli, lapos fejfedő' (1841: Nszt.); ez a fr. *barrette* 'ua.' átvétele, esetleg a ném. *Barett* 'ua.' közvetítésével is.

📖 EtSz., *birétum* a. is; TESz. *birétum* a.; EWUng.

beretrom → *beretra*

bergám † **A:** 1503 *bergam* (OkISz.) **J:** 'egy fajta szövet | Art Stoff'

■ Jövevényszó egy olasz szószerkezet alapján. | (≡) Ol. *tessuto di Bergamo* 'bergamói szövet'; vö. még ol. (R.) *bergamasco*, *bergamasca* 'ua.'. A megnevezés az ol. *Bergamo* [HN.]-re megy vissza: elsőként ebben a városban állítottak elő ilyen szövetet. (≈) Megfelelői: fr. *bergame* 'kárpitszövet'; ném. *Bergame* 'erős lenvászon'; stb. (⊕) A →*párkány*² szóval való egybevetése téves.

📖 TESz. *párkány*² a.; Pellegrini-Eml. 678; EWUng. • Vö. *barhent*, *purgamál*, *textil*

berhe × **A:** 1358 ? *Berhes* [sz.] [SZN.] (OkISz.); 1395 k. *berhe* (BesztSzj. 708.); 1416 u./¹ *bèrhèie* (BécsiK. 134); 1533 *Borhe* (Murm. 2040.); 1784 *börhe* (Baróti Szabó: KisdedSz. 13); 1862 *bérhe* (CzF.) **J:** **1.** 1358 ? 'nadrág; alsóruhaféle | Hose; Art Unterkleid' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); **2.** 1358 ? 'kötény | Schürze' (↑), 1533 'ua.' (↑); **3.** 1775 'takaró | Decke' (NSz.)

■ Német (k.-ném.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *bruoch*, *brüeche* [többes szám] 'a csípőt és a combot takaró nadrág' [germán eredetű; vö. óész. germ. *brōk*; holl. *broek*; stb.: 'nadrág']. (⊕) A magyarba egy nem adatolt ném. (szász E.) **bręch* [többes szám] alak kerülhetett át. A *berhe* alak a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával és hangátvetéssel keletkezett. (⊙) Erdélyi nyelvjárási szó.

berill **A:** 1395 k. *berla* geng (BesztSzj. 635.); 1519 *Beryllus* (JordK. 927); 1533 *Berylus* (Murm. 1559.); 1789 *Beryllnek* (Nsz.); 1791 *Berilt* (NSz.); 1835 *Berill* (Tzs. *Beryll* a.) **J:** 'egy fajta féldrágakő | Beryll'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Beryll*; fr. *béryl*, *béril*; ol. *berillo*; szbhv. *berilij*; le. *beryl*; stb.: 'berill'. Vö. még gör. *βήρυλλος*; lat. *beryllos*, *berullus*, (k.) *berillus*: 'ua.'. Forrása a páli *vēluriya* 'ua.'. A latinból terjedt el. (⇒Δ) A magyarba a *berill* alak főleg német közvetítéssel, a *berla* változat az olaszon keresztül kerülhetett át, a *berillus* változat pedig a latinból származik. (⊙) Ásványtani szakszó.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *briliáns*

berke × **A:** 1559 *berket* (NySz.); 1604 *Birke*, *Bürke* (Szenczi Molnár: Dict. *Panicula* a.); 1767 *börke* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Pānīcūlus* a.); 1792 *berge* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 1. 1559 'fűzfa barkája | Weidenkätzchen' (↑); 2. 1602–1603 'vessző | Rute' (OkISzPótl. *fölbörkéz* a.); 3. 1604 'némely fa fürtös virágzata | Kätzchen an einigen Bäumen' (↑); 4. 1888 'kukoricavirág | Maisblüte' (Nyr. 17: 469)

■ Belső keletkezésű, kialakulásmódja azonban vitatott. | 1. Hangrendi átcsapás. | (Δ) A →*barka* szóból keletkezett hangrendi átcsapással. Eredeti jelentése 'fűzfa barkája' lehetett, amelyből a jelentések metaforikusan alakultak ki. 2. Jelentésselkülönülés. | (Δ) A →*birka* (R.) *berke* ~ *birke* változataiból keletkezett jelentésselkülönüléssel. A megnevezéshez vö. →*barka*.

EtSz.; TESz.; NyudÉrt. 88: 62; EWUng. • Vö. *barka*, *birka*

berkenye × **A:** 1055 *adbrokinarea* (TA.); 1252 *Berekenefa* (OkISz.); 1257 *bereknefa* (OkISz.); 1259 *berekune* (OkISz.); 1268 *Brekenene* [HN.] (OkISz.); 1270 *Berekuna* (HOkm. 1: 45); 1274 *Berkyne* [HN.] (OkISz.); 1274 *Brekyne* (OkISz.); 1296/ *berekunya*, *berekunye* (Györffy: ÁMTF. 1: 303); 1298 *vodberekina* (OkISz. *vad* a.); 1327 *bereknie* (Györffy: ÁMTF. 3: 248); 1339 *Berkene* (OkISz.); 1709 *berkenye* (EtSz.); 1805 *berkénye* (NSz.); 1855–1860 *belekenyer* (MNY. 38: 222); NYJ. *bereginye* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1055 'berkenyefa | Eberesche' (↑); 2. 1252 'a berkenyefa gyümölcse | Vogelbeere' (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Blg. (N.) *брéкиня* 'madárberkenye'; szbhv. *brekinja* 'barkóca'; szln. *brekinja* 'ua.'; szlk. *brekyňa* 'ua.; berkenye'; ukr. (N.) *брякúня* 'galagonya'; stb. [*<* szláv **berkъ*, **berka* 'barkócafa']. (⇒Δ) A magyarba feltehetőleg a pannóniai szlávból került át. (Δ) Az 1055-ös adat *o*-ja talán elírás lehet *e* helyett. A *belekenyer* változat a →*kenyér* népetimológiás hatására keletkezhetett. (⊙) Botanikai szakszóként is él.

EtSz.; Bárczi: TihAl. 33; Kniezsa: SzlJsz. 89; TESz.; EWUng. • Vö. *barkóca*

bérmál **A:** 1519 meg *beermaltatny* [sz.] (CornK. 21); NYJ. *bérmal* (MNY. 9: 431) **J:** 1. 1519 'katolikus püspök rendszerint a serdülőkorban levő hívőt' ünnepélyes szertartással hitében megerősít | *firmen*' (↑); 2. 1790 'elnevez | benennen' (NSz.); 3. 1881 'ütlegel; ver | prügeln; schlagen' (NSz.)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. (Kaj) *bérmati*, (Ča) *birmati*; szln. *birmati*: 'bérmál' [*<* ném. (kfn.) *firmen* 'ua.' vagy lat. (e.) *fermare* 'ua.']. Vö. még szlk. *birmovat*; le. *bierznować*; stb.: 'ua.'. (Δ) A 2. jelentés azzal függ össze, hogy a bérmálkozó a keresztneve mellé új nevet kap. A 3., tréfás jelentés alapja az, hogy a bérmálást kiszolgáltató

püspök gyöngéden arcul üti a megbérmálandót annak jeléül, hogy a megbérmálnak a hitéért minden szenvedést el kell tűrni. (⊖) Idetartoznak egyes összetételek, amelyeknek *bérma-*előtagja elvonás a *bérmál*-ból: *bérmalevél* 'bérmálást igazoló okirat' (1806: NSz.); *bérmaanya* 'az a nő, aki a szertatás alatt a bérmálandó leány mögött áll' (1857: Nszt.); stb.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 233; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 89; TESz.; EWUng. • Vö. *konfirmál*

berreg A: 1787 *beregni* [sz.] (MNY. 36: 199); 1790 *bergés* [sz.] (NSz.); 1805 *berreg* (Nszt.); 1833 *Bergik* [□] (Kassai: Gyökerésző 1: 294); 1862 *bérég* (CzF.); NYJ. *börrög* (MTsz.) **J: 1.** 1787 'párizs {juh} | sich begatten {Schaf}' (↑); **2.** 1790 'tárgy, szerkezet' mélyebb, pergő hangot hallat | rattern, rasseln' # (↑); **3.** 1838 'morog | knurren, schnurren' (Tsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A mélyebb pergő hang, folyamatos tompa zörej utánzására keletkezett. A tö összefügghet a →*berbitél*-ével. Végződése a -g gyakorító képző. A *bergik* változat az [1]-es tőtípus hatására utal. A 2. jelentés lehetett az eredeti. Az 1. jelentéshez vö. →*berbitél*, →*büg*.

📖 EtSz. 2. *bërég* a., 1. *berrég* a., 2. *berreg* a.; TESz.; Benkő: FiktI. 144; EWUng. • Vö. *berbitél*, *brr*

bervéng × A: 1470 k. *berwing* (CasGl. 74.); 1578 *börueit* (NySz.); 1595 *börvengh* (NySz.); 16. sz. *Berveng* (NéNy. 7: 180); 1647 *pervingh* (EtSz.); 1775 *Börvény* (MNY. 4: 371); 1793 *börvely* (Gáldi: Szótir. 116); 1807 *berling* (MagyFüvészk. 321); 1827 *börvelgy* (Ruzsiczky: KazTájsz. 192); 1862 *bérvény* (CzF. *bérvény* a.); NYJ. *börving* (ÚMTsz.) **J:** 'télizöld, meténg | Immergrün (Vinca)'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (⊖) Ném. (kfn.) *berewinke*, *berwinke*, (kor. úfn.) *berwink*, *berwīc*: 'télizöld' [< lat. *pervinca* 'ua.']. (⊗) Megfelelői: szbhv. (R. Kaj) *bervinek*; cseh *barvínec*; stb.: 'ua.'

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 597; TESz.; Mollay: NMÉr.; EWUng.

berzed → *berzenkedik*

berzel → *berzenkedik*

berzen → *berzenkedik*

berzenget → *berzenkedik*

berzenkedik A: 1566 fel ... *berezsnszkódgyenec* [? ♂: *berzenszkódgyenec*] (Heltai: Fab. 156); 1573 *berzenkednek* (MFl.); 1615 *Börzönkodik* [▽] (NySz.) **J: 1.** 1566 'ember' dühösködik; ellene szegül vminek | wüten {Mensch}; sich auflehnen' (↑); **2.** 1573 'nyugtalanodik | unruhig sein' (↑); **3.** 1589 ? 'húzódzik vmitől; iszonyodik vmitől | zögern; sich grausen' (SzT.), 1845 'ua.' (NSz.); **4.** 1615 'állat' felborzolt tollal, szőrrel dühösködik | die Federn, die Haare sträubend wüten {Tier}' (↑); **5.** 1825 'ingerkedik | necken' (Nszt.)

berzeszt † A: 1597 *Berzeszti* (NySz.) J: 'madár' tollait felborzolja | die Federn sträuben'

berzenget × A: 1678 *bersegettél* (Oklsz.); 1767 *berzengeti* (NSz.) J: 1. 1678 'ingerel | reizen' (↑); 2. 1825 'bizserget | prickeln machen' (NSz.); 3. 1863 'megbolygat | aufstören' (Kriza [szerk.] Vadr. 492); 4. 1894 'felborzol | sträuben' (NSz.)

berzent × A: 1784 *berzenteri* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 15) J: 'izgat; bolygat | erregen; an etw rühren'

berzed × A: 1796 *berzed* (MNy. 6: 83) J: 1. 1796 'borzasan felmered <szőr, haj> | sich sträuben <Haare>' (↑); 2. 1815 'borzong | frösteln' (NSz.); 3. 1874 'iszonyodik vmitől | sich grausen' (Nyr. 3: 224)

berzel × A: 1861 *berzelni* [sz.] (MNysz. 6: 317) J: 'felborzol | zerzausen'

berzen × A: 1803 *Berzenni* [sz.] (Nsz.) J: 'nyugtalanná válik; haragra gerjed | unruhig, böse werden'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A tő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*borzad* szócsaládjával. A végződéses különféle igeeképzők. A szó belseji *r* szervesen járulékhang; a tő eredeti alakjához vö. →*bizgat*, →*bozót*. ⊖ Ugyanebből a töből keletkezett a folyamatos melléknévi igenév *-e* képzőjével: 1211 *Berze* [sz.] (PRT. 10: 507). ⊖ Tisztázatlan idetartozású: 1319 *berzet* [sz.] [sz.] (AnjOkm. 1: 502).

📖 MNy. 5: 13, 61: 398; EtSz. *borzas* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *borzad*

berzent → *berzenkedik*

berzeszt → *berzenkedik*

bese × A: 1138/ *Befe* [sz.] (MNy. 32: 132); 1364 *Besse* [sz.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 437); 1519 *Befeeth* (JordK. 94) J: 1. 1138/ ? 'egy fajta ragadozó madár | Art Raubvogel' (↑), 1519 'ua.' (↑); 2. 1894 'kánya; varjú | Milan; Krähe' (Nyr. 23: 358)

■ Bizonytalan eredetű, talán török jövevényszó. | ⊕ Vö. ujj. (mod.) *baša* 'veréb; héja, sólyom, karvaly' [? < óind *bhāsa-h* 'egy fajta ragadozómadár']. Más török nyelvekből nem mutatható ki. ⊕ A magyarba átkerült alak adatolt régi magyar személynévek alapján **bäsä*, az átadó nyelv leginkább a besenyő lehetett.

📖 KSz. 12: 356; MNy. 10: 294; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

besenyő A: 1061/ *Beseneu* wth (Györffy: DHA. I: 168); 1019/ *Beffeneu* [sz.] (MNL (OL) Dl. 229992); 1138/ *Befenehdí* [sz.] [sz.] (MNy. 32: 56); 1138/ *Befenudí* [sz.] [sz.] (MNy. 32: 132); 1209 *Bescene* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 435); 1225 *Besneusciget* [HN.] (Oklsz.); 1437 *Pechynied* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 593); 1449 *Bessenyaw* [sz.] (MNy. 83: 67); 1544 *Besennyw* [sz.] (MNy. 83: 67); 1808 *Bessenyei* [sz.] (NSz.); 1831 *Besenyő* (Nsz.) J: <FN> 1061/ 'besenyő ember | Petschenege' (↑) | <MN> 1839 'a besenyőkkel kapcsolatos | petschenegisch' (Figyelmező 3: 197)

■ Valószínűleg ótörök jövevényszó. | ⊕ Kāšy. *bāčānāk* 'besenyő' [? < török **Bāčā* [sz.] + *-nāk* kicsinyítő képző]. A besenyőket számos középkori kútfő is megemlíti; vö. arab *Bāčānāk*; gör. (biz.) *Πάττινακος*; or. *печенег*; stb.: 'besenyő'. ⊕ A szó belseji dezaffrikálódáshoz és a szóvégi vokalizálódáshoz vö. →*borsó*, →*keselyű* stb.

EtSz.; Gombocz Z.: ÖM. 1: 47; I.OK. 5: 243; TESz.; Ligeti: TörK. 268; Németh Gy.: HonfKial. 85; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

beslia † **A:** 1552 *Beslia* (MFl.) **J:** 'egykori könnyű fegyverzetű török lovas katona | leichtbewaffneter türkischer Reiter'

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *bešlija* 'ör; török lovas katona' [< oszm. (R.) *bešli* 'önkéntes katona a nagyvezír lovas testőrségében']. (△) Valószínűleg latin (h.) adat: 1514 *Beslie* [többes szám] 'könnyű fegyverzetű török lovas katona' (Oklsz.). Vö. még lat. (h.) *beslia* 'rablóvezér' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict. 601), amely célzás e katonák garázdaságára. (≈) (R.) *besli* 'ua.' (1576: BudBLEv. 134) közvetlen átvétel az oszmánból.

EtSz.; MNy. 11: 390, 39: 361; Kniezsa: SzlJsz. 90; TESz.; EWUng.

beste Δ **A:** 1490 *bestye* (SzalkGl. 101.); 1532 *bestieit* (TihK. 335); 1693 *béstyé* (SzT.); NYJ. *běstě* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** 1490 'állat; vadállat | Tier; wildes Raubtier' (↑); **2.** 1511 'szitokszóként v. szitkozódásban' gonosz, gyalázatos személy | {als Schelt- od. Schimpfw.} niederträchtige Person' (Oklsz. *bestia* a.) | <MN> 1558 'aljas, alávaló | niederträchtig, schuftig' (SzT.)

■ Jövevényszó, valószínűleg olasz (É.) eredetű. | (≡) Ol. (fri.) *beštie* [többes szám], *beštie* [többes szám], *beštie* [többes szám] 'állat', (mant.) *bestia* 'ostoba, tökfilkó', (bol.) *bistia* 'nyers, faragatlan, kegyetlen ember', – ol. *bestia* 'vadállat, fenevad' [< lat. *bestia* 'ua.']. (≈) Megfelelője: ném. (baj.-osztr.) *beschdie* 'ua.'. (△) A magyar szitokszóként vette át; vö. még ol. (giul.), (tr.) *bestoma* 'szitokszó, szitkozódás', (feltr.) *bestemar* 'szidalmaz'. A *beste* típusú változatok keletkezését az utóbbi alak is támogathatta. (△) A latinból való közvetlen származtatása kevésbé valószínű.

MNy. 8: 326; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *bestia*

bestia **A:** 1507 *Bestia* (Oklsz.) **J:** <FN> **1.** 1507 'szitokszóként v. szitkozódásban' gonosz v. gyalázatos személy | Schurke {als Schelt- od. Schimpfw.}' (↑); **2.** 1531 'ostoba, oktanlány | unvernünftiges Wesen' (ThewrK. 202); **3.** 1533 'állat; vadállat | Tier; wildes Raubtier' (Murm. 497.); **4.** 1803 'szajha | Hure' (Nsz.); **5.** 1897 'önző, kegyetlen nő | selbstsüchtiges, grausames Weib' (NSz.) | <MN> 1572 'alávaló, gyalázatos | niederträchtig, schmachvoll' (SzT.)

bestiális **A:** 1769 *Bestialis* (SzT.); 1881 *besztialis* (Nsz.); 1899 *bestiálisan* (NSz.) **J:** **1.** 1769 'alávaló, gyalázatos | niederträchtig, schmachvoll' (↑); **2.** 1881 'állatias | bestialisch' (↑)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *bestia* '(vad)állat; fenevad <szitokszóként>', (h.) '(vad)állat; jószág' [?'indoeurópai eredetű; esetleg vö. ír (óír) *dāsacht* 'düh, örvény'; litv. *dvasià* 'szellem, értelem'; stb.] | lat. *bestialis* 'állati(as)'. (≈) Megfelelőik: ném. *Bestie*, *bestialisch*; ol. *bestia*, *bestiale*; stb.: 'vadállat, fenevad', 'vadállati'. (△) A szó belseji *s*-hez vö. →*alabástrom*, →*árestál* stb. A szóvégi *s*-hez vö. →*aktuális*, →*brutális* stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *beste*

bestiális → *bestia*

beszéd A: 1138/ ? *Befedi* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 203); 1318 *Bezedkeu* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *bezedekett* (JókK. 75); 1416 u./¹ *èbèzéd* (BécsiK. 27); 1490 *bezydewel* (SzalkGl. 200.); 1499 *bezzedwth* (KL. 10.) J: 1. 1138/ ? 'szóbeli megnyilatkozás | Rede' # (↑), 1318 'ua.' (↑); 2. 1519 'szó | Wort' (JordK. 374); 3. 1604 'mese | Märchen' (Szenczi Molnár: Dict. *Fábula* a.) Sz: ~es 1403 *Bezedes* [szN.] (Oklsz.)

beszél A: 1372 u./ *bezellenem* [sz.] (JókK. 15); 1416 u./¹ *bèzellèttèc* (BécsiK. 62); 1552 *Bezylnek* wolt (SzT.); 1791 *beszéll* (NSz.) J: 1. 1372 u./ 'szól, mond | sprechen, reden' # (↑); 2. 1517 'elbeszél, elmond | erzählen' (DomK. 17v); 3. 1626 ? 'idegen nyelven tud | einer (fremden) Sprache mächtig sein' # (NySz.), 1799 'ua.' (SzT.); 4. [ma főleg *ki~*] 1843 'vkiről a háta mögött rosszat mond, rágalmaz, hírbe hoz | jmdm (Schlechtes) nachreden' (SzT.) Sz: ~ette 1416 u./¹ <HAT-I IGENÉV> (↑) | ~és 1470 *bezelefbe* (SermDom. 2: 671) | ~get 1584 *beszelgeti* (NySz.)

beszély Δ A: 1833 *beszélynek* (Nsz.) J: 'novella | Novelle'

■ A szócsalád alapja, a **beszéd** szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *besěda* 'beszélgetés; szó'; szbhv. *beseda* 'beszéd'; szlk. *beseda* 'beszélgetés', (R.) 'társaság'; or. *ōeceeda* 'beszélgetés', (R.) 'társaság; szentbeszéd, prédikáció'; stb. [? < szláv **bez* 'kint' + **sěda* 'ülés']. (⊕) A *beszéd* alak a birtokos személyjelként értelmezett szóvégi *a* elhagyásával keletkezhetett; vö. →*kolbász*, →*lapát* stb.

■ A **beszél** származékszó. | (⊕) A *beszéd*-ből keletkezett *-l* igeképzővel; a szóalak *dl* > *ll* > *l* hangváltozással jött létre, vö. még →*vall*.

■ A **beszély** származékszó. | (⊕) A *beszél* alapján keletkezett névszóképzővel a nyelvújítás korában.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 90; TESz.; EWUng. • Vö. *köz-, pár-, példa-, szégye, szó-, szűz-, táv-*

beszél → *beszéd*

beszély → *beszéd*

beszerika × A: 1645 *beszerika* (StUnBB. 1960: 25); NYJ. *biszerika* (MNy. 73: 335); *beszérikás* [sz.] (Nyr. 41: 193) J: 1. 1645 'görög katolikus v. román ortodox templom | griechisch-katholische od. orthodox-rumänische Kirche' (↑); 2. 1900 'tarkaszínű ház | buntbemaltes Haus' (ÚMTsz.)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *biserică, beserică*, [végartikulussal] *biserica, beserica* 'templom' [lat. *basilica* 'bazilika'; vö. →*bazilika*]. (⊕) A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*, →*cimbora* stb. A 2. jelentés metafora; szemléleti alapja az, hogy az esetleg kívül is élénk színű falfreskókkal díszített román templomok lényegesen különböznek a magyar templomoktól. (⊙) Az erdélyi magyar nyelvjárások szava.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bazilika*

beteg A: 1372 u./ *betegnec, betteget* (JókK. 13); 1380 k. *Bettek* (KönSzej. 57.); 1416 u./¹ *bètég* (BécsiK. 268); 1510 *beteek* (MargL. 131) J: <FN> 1372 u./ 'nem egészséges ember | Kranke(r)' # (↑) | <MN> 1380 k. 'nem egészséges | krank' # (↑) Sz: ~ség 1372 u./ *betegfegben* (JókK. 73) | ~ül [főleg *meg~*] 1372 u./ *be(d)tegewltuala* meg 'megbetegszik | erkranken' (JókK.

81) | ~lik 1372 u./ *beteglekuala* 'betegeskedik | krank sein' (JókK. 141) | ~ít [ma meg~] 1416 u./ ¹ *mëgbètëgeitn.* (BécsiK. 43) | ~ülés 1456 k. *bethegulefe* 'megbetegedés | Erkrankung' (SermDom. 2: 198) | ~edik [ma meg~] 1495 e. meg *betegodic* (GuaryK. 5) | ~szik [ma meg~] 1758 *betegszik* (MNY. 60: 219) | ~es 1506 *bethegős* (WinklK. 319) | ~eskedik 1536 *betegeskednek* (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű. A szóvégi *g ~ k* névszóképzőnek tűnik; vö. →*hideg*, →*meleg* stb. – Az újabb származtatási kísérletek nem meggyőzőek. ⊕⇒ A magyarból: szln. (R.) *beteg*; szlk. (N.) *bet'ah*; rom. *beteag*; stb.: 'beteg'.

📖 EtSz.; TESz.; FUM. 10: 481; EWUng.

betlehem **A:** 1801 *Betlehent* (Nsz.); 1804 *Betlehemünk* (NSz.); 1877 *betlehémét* (NSz.); 1878 *betlehöm* (NSz.); NYJ. *betlēent* (ÜMTsz.); *bötlehöm* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1801 'a betlehemi istállót, barlangot a bibliai alakokkal együtt ábrázoló, papír- v. faalkotmány | Weihnachtskrippe' (MNY. 76: 253); 2. 1805 'betlehemes játék | Krippenspiel' (MNY. 76: 253) **Sz:** ~es 1828 *Betlehesekkel* <FN> 'betleHEMEZŐ <ember, társaság> | Krippenspieler' (NSz.) | ~ez 1844 *betleHEMEZÉS* [sz.] 'betlehemes játékot bemutat, előad | Krippenspiel vortragen' (NSz.)

■ Köznévvé vált tulajdonnév. | ⊕ A *Betlehem* helynévből keletkezett (13. sz. eleje/ *bethle[hem-bele]* (KTSz.)) [< lat. (e.) *Bethlehem* bibliai [HN.]]. Forrása: héber *Bēt-lehem* [HN.], tkp. 'a kenyér háza'. Hasonló köznevesüléshez vö. fr. (N.) *bétiem* 'gyermekszínház, ahol csak Jézus születését mutatják be'; szbhv. (N.) *betlem, betlehem* 'karácsonyi betlehemes jászol'; szlk. *betlehem* 'ua.'. ⊕ A bibliai helynév Magyarországon személynévként és helynévként is használatban volt: 1156/ *Bethleem* [SZN.] (MonStrig. 1: 110); 1235 *Bethleem* [HN.] (Suciú: DicTr. 1: 66); 1305 *Bethlend* [HN.] (Suciú: DicTr. 1: 66).

📖 EtSz.; Ethn. 2: 55; TESz.; Benkő-Eml. 46; EWUng.

beton **A:** 1865 *bèton* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt.); 1871 *Beton* (Nsz.) **J:** 'cement, víz és homok, ill. kavics keverékéből előállított építőanyag | Beton' # **Sz:** ~oz 1891 *betonozni* [sz.] (Füredi: IdSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Beton*; fr. *béton*; or. *ბემონ*; stb.: 'beton'. A franciából terjedt el [< fr. (ófr.) *betun* 'kátrány; habarcs; iszap' < lat. *bitumen* 'kátrány; iszap; homok']. ⊕⇒ A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bitumen*

betű **A:** 1416 u./¹ *betpnéc, bōtp* (BécsiK. 277, 268); 1456 k. *Bwthwzerent* (SermDom. 2: 118); 1533 *buttótul* (Murm. 2350.); 1538 *bewtȳk* (Pesti: Nomenclatura A4); 1550 k. *botw* (KolGl.); 1600 k. *Bethwȳ* (BrassSzt. 11); 1862 *bétű* (CzF.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'írás; szöveg | Schrift; Text' (BécsiK. 277); 2. 1416 u./¹ 'vmely beszédhang írott képe; írásjegy | Buchstabe; Schriftzeichen' # (BécsiK. 50); 3. 1533 'szó | Wort' (↑); 4. 1590 'beszédhang | Sprachlaut' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 97) **Sz:** ~z 1645 *Kibótuztetik* [sz.] (NySz.)

■ Török jövevényszó. | ⊕ Türk. *bitig*; CC. *bitik, bitiv*; oszm. *bitik*; stb.: 'írás, irat' [< török **biti*-, **bit*- 'ír']. Megfelelői a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A magyarba átkerült alak **bitig* lehetett. A szóvég alakulásához vö. →*kölyű*, →*seprő* stb. Az 1. jelentésből a többi metonímiával jött létre.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; Doerfer: TE. 2: 263; TESz.; MNY. 68: 151; Ligeti: TörK. 261; EWUng. • Vö. *cirill-, vargabétű*

betyár A: 1744 *betyárt* (Nyr. 73: 342); 1745 *Bettyár* [SZN.] (Nyr. 100: 96); 1845 *pégyár* (NSz.); 1890 *betyár* (NySz.); NYJ. *běcsár* (ÚMTsz.) J: <FN> 1. 1744 'napszámból, alkalmi és idénymunkából élő legény v. leány | sich von Tagelohn ernährender junger Mensch' (↑); 2. 1788 'útonálló, rabló | Straßenräuber' # (Szily: NyÚSz.); 3. 1807 'disznópásztor | Schweinehirt' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 4. 1808 'csinos, fess legény | schmucker Bursch' (Sándor I.: Toldalék); 5. 1824 'senkiházi; csibész | Taugenichts; Spitzbube' # (NSz.); 6. 1842 'urasági cseléd; zsellér | Herrschaftsknecht; Instmann' (MTsz.); 7. 1862 'hajóhúzó ember | Treidler' (CzF.); 8. 1876 'felfogadott gyermek | angenommenes Kind' (Nyr. 5: 334) | <MN> 1. 1764 'féktelen, zabolátlan, vad, durva, neveletlen | unbändig; grob, ungezogen' (Ethn. 68: 350); 2. 1942 'rossz, dühös, haragos, borzasztó | schlimm, grimmig' (Kelemen B.: IdSz.) | <PARTIKULA> 1923 '(mn v. hsz fokozására) nagyon | (zur Steigerung von Adj. od. Adv.) sehr' (Nsz.) Sz: ~**kodik** 1759 *betyárokodtunk* (MNY. 50: 220) | ~**os** 1787 *betyáros* (Nsz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *bečar* 'agglegény; korhely, munkakerülő ember', (R.) 'zsoldos', (N.) 'idegen napszámos' [< oszm. *bekâr* 'csavargó; agglegény' < újperzsa *bikâr* 'csavargó']. (≈) Megfelelői: blg. *бекар* 'ua.; agglegény'; újgör. *μπεκιάρης* 'agglegény'; rom. *becher* 'ua.'. (⇒) A magyarból: szlk. *bejár*; ném. (R.) *betjare*; stb.: 'útonálló, rabló'; stb.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 91; Ethn. 68: 349; TESz.; EWUng. • Vö. *kapcabetyár*, *laci-*

bezzeg A: 1219/ ? *Bezegu* [SZN.] (VárReg. 87.); 13. sz. eleje/ *bezzug* (KTSz.); 13. sz. közepe/ *bezzeg* (ÓMSz.); 1399 ? *Bezzig* [HN.] (MNY. 49: 432); 1445 e. *wesegg* [ɔ: *besegg*] (MNY. 9: 424); 1502 ? *Byzygh* [HN.] (MNY. 49: 432); 1805 *bëzzëg* (NSz.); NYJ. *bizzeg*, *bözzög* (MTsz.) J: <HSZ> 13. sz. eleje/ 'biztosan | sicher (als Adv.)' (↑) | <PARTIKULA> 13. sz. közepe/ '(kijelentés megerősítésére) | (zur Verstärkung einer Aussage)' # (↑) | <FN> 1799 'fortély; megoldás, magyarázat | Trick; Lösung, Erklärung' (Nsz.) Sz: ~**ség** 13. sz. eleje/ *Bezzug fegut* 'bizonyosság | Gewißheit' (KTSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⇒) A tö ismeretlen eredetű. A végződés nyomatékosító -k ~ -g latívuszrag; vö. →*leg-*, *viszontag* (→*viszont*) stb. A főnévi jelentés feltehetőleg a határozószói jelentés átvitt értelmű használatával keletkezett. (≈) A (N.) *beze* 'valóban, bizony' (1833: Kassai: Gyökerésző 1: 329) valószínűleg ugyanebből a töből keletkezhetett -e latívuszraggal. (≈) Az egyetlen adatból ismert *bezzeg* (NySz. *sarkantyú* a.) idetartozása a tisztázatlan jelentés miatt kérdéses. (△) A →*bízik* igével való összefüggése kevésbé valószínű.

EtSz.; MNY. 49: 432; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 339; EWUng.

biankó A: 1830 *Bianco-ban* (ErdélyiH. 1830. febr. 23.: 127); 1870 *blankó* (Hon 1870. júl. 24.: [4]); 1893 *biankó*-eladások (PNapló 1893. máj. 8.: 7) J: <MN> 1830 'kitöltetlen | Blanko-' (↑) | <FN> 1865 ? 'fehér, kitöltetlen lap | leeres, unbeschriebenes Blatt' (Babos: KözhSzt. *Bianca* a.), 1992 'ua.' (Nsz.)

■ Jövevényszó egy német előjárószói szókapcsolat, ill. különböző német összetételek alapján. | (≡) Vö. ném. *in blanko*, (R.) *in bianco* 'üres, tiszta, kitöltetlen'; ném. *Blankoscheck* 'értékösszeg nélküli aláírt csekk', *Blankowechsel* 'értékösszeg nélküli aláírt váltó' stb. Ezek az ol. *in bianco* 'üres, tiszta', ill. ol. *assegno in bianco* 'biankó csekk', ol. *cambiale in bianco* 'üres váltó' stb. szókapcsolatokra mennek vissza. (≈) Idetartozik: (R.) *blankváltó* 'ua.' (1875: NSz.), amely a ném. *blank* 'világos, fehér, tiszta' hatására utal.

TESz.; EWUng. • Vö. *blanketta*

bibas × **A**: 1782 *bibaszt* [□] (Nsz.); 1784 *bibafz* (Baróti Szabó: KisdedSz. 67); 1795/ *bibas* (I.OK. 30: 257); 1847 *Bibástok* (NSz.) **J**: <FN> 1782 'cigány férfiak egymás között használt gúnyos, lenéző megnevezéseként' | <als spöttische Anrede unter zigeunerischen Männern>' (↑) | <MN> **1.** 1784 'léhűtő, semmirekellő (ember) | unnütz, herumlungern' (↑); **2.** 1793 'gyámoltalan; ostoba | unbeholfen; dumm' (Nsz.); **3.** 1887 'szégyentelen; alávaló | schamlos; niederträchtig' (Nyr. 16, 142)

■ Cigány jövevényszó. | (≡) Cig. (erd.) *bibaçt*, (ném.) *bibáçt*, (szb., hv.) *bibaç*: 'balsors, szerencsétlenség' [< cig. *bi-* [fosztóképző] + *baçt* 'sors, szerencse']. (⊕) Az alakváltozatok többszörös átvételre utalnak. A magyarban főnévi jelzői funkcióban melléknévvé is vált. (⊕⇒) A magyarból: szlk. *bibas* 'szemtelen, pimasz'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 598; TESz.; EWUng.

bibe **A**: 1578 *bibeyet* (Bornemisza: ÖrdKís. 165) **J**: **1.** 1578 'kis seb; kényes v. fájdalmas pont | kleine Wunde; wunder Punkt' (↑); **2.** 1807 'a virágnak az a része, amelyik a virágport felfogja | Narbe (Bot)' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy fiktív tövű származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) Egy *-e* képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése lehet. A tö onomatopoetikus eredetű, és feltehetőleg azonos a →*bibelődik* tövével. A *bibe* szóhasadásos párja a →*bibi*-nek. Az 1. jelentésnek megfelelő, hasonló hangszerkezetű szó más nyelvekben is megtalálható; vö. ném. *Wehwehchen*; fr. *bobo*; cseh *bebé*, *bebičko*; stb.: 'kis seb, kis sérülés, fájó pont'. – A 2. jelentés a lat. (tud.) *stigma* 'heg, sebhely, forradás; bibe (virágban)' alapján keletkezett tükörijelentés, egyben tudatosan megalkotott botanikai szakszó. A latin szó a gör. *στίγμα* 'égett seb helye; szégyenbélyeg' átvétele, amely a latinban hasonlóság alapján kapta növényteni jelentését: a bibe hegedő sebhez hasonlít; vö. még ném. *Narbe* 'sebhely, forradás; bibe'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *babirkál*, *bibelődik*, *bibi*

bibelődik **A**: 1698/ *bébelődni* [sz.] (MNY. 64: 349); 1720 *bibelődés* [sz.] (Mikes: TLev. 40); 1762 *bibelődnie* [sz.] (NSz.) **J**: 'pepecsel, babrál | sich mit Kleinigkeiten abmühen, herumbasteln' #

■ Fiktív tövből keletkezett származékszó. | (⊕) A relatív tö *-l* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö valószínűleg onomatopoetikus eredetű, amely feltehetőleg azonos a →*bibe* és →*bibi* tövével, és összefügghet a →*babirkál* szócsaládjának tövével. A végződés visszaható igeképző.

📖 MNY. 9: 386; TESz.; EWUng. • Vö. *babirkál*, *bibe*, *bibi*

biber Δ **A**: 1735 *Biberés* [sz.] [HN.] (MNY. 59: 69); 1803 *Biberesi* [sz.] [HN.] (MNY. 64: 50); 1838 *Biber* (Tsz.) **J**: 'paprika | Paprika'

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *biber* 'bors' [a szlávban: < lat. *pipper* 'ua.' < gör. *πέπερι* 'ua.', utóbbi a prákrit *pippari-* 'bogyó; bors(szem)' szóra megy vissza]. (≡) Vö. még szlk. *piepor*; or. *nepeu*; stb.: 'ua.'. (⊕) Az *-s* melléknévképzős származék szó belseji *é*-jének keletkezésmódja tisztázatlan. – A 'bors' > 'paprika' metaforikus jelentésváltozás a két fűszernövény csípősségén alapul.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 91; MNY. 59: 69; TESz.; EWUng. • Vö. *paprika*, *pipperés*

bibi A: 1566 *bibie* (NySz.) **J:** 'kis seb, sebhely, kis sérülés | kleine Wunde, wunder Punkt; Wehwehchen' **Sz:** ~s 1807 *bibis* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Bibés* a.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy fiktív tövű származékszó szófajváltásának eredménye. | ☒ Egy *-i* (< *-e*) képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése lehet. A tö onomatopoetikus eredetű, és megegyezhet a →*bibelődik* tövével. A *bibi* szóhasadásos párja a →*bibé*-nek. ☉ Gyermeeknyelvi szó.

📖 EtSz. *bibe* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *babirkál, bibe, bibelődik*

bibic A: 1430 k. *bibech, biboch* (SchlSzej. 2257.); 1590 *Bibicz* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 76); 1652 *bibicsk* (EtSz.); 1669 *bibéc* (MNY. 69: 419); 1771 *gibitz* (NSz.); 1780 *bébitz* (Nsz.); 1806 *Kébitz* (I.OK. 30: 257); 1864 *bibuc* (CzF.) **J:** 'rendszerint vizes élőhelyeken előforduló, fekete-fehér színezetű, galamb nagyságú, hegyes bóbítájú madár | Kiebitz (Vanellus vanellus)'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☒ Az éles, vijjogó madárhang utánzására keletkezett; vö. még →*libuc*, amely a *bibic*-cel szorosan összefügg. A *kébic* típusú változatok a ném. *Kiebitz* 'bíbic' hatását tükrözik. Hasonló onomatopoetikus szavak: ang. *peewit*; or. *чуџуџ*; stb.: 'ua.'

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *libuc*

bibircs × A: 1570–1580 *biborcsot, buborcs* (EWUng.); 1790 k. *bibirtsés* [sz.] (MNY. 58: 407); 1837 *bibértés* (MNY. 68: 335); 1838 *Boborcsos* [sz.] (Tsz.) **J:** 1. 1570–1580 'daganat | Geschwulst' (↑); 2. 1790 k. 'pattanás; szemölcs | Wimmerl; Warze' (MNY. 58: 407)

bibircs × A: 1577 *búborczio* (KolGl.); 1585 *bobortso* (Cal. 753 [3: 751]); 1664–1701 *biborczoiat* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 287); 1673 *Bibircso* (NySz.); 1795 *bibirtsós* [sz.] (MNY. 31: 208) **J:** 1. 1577 'buborék | Schaumblase' (↑); 2. 1585 'szemölcs; pattanás | Warze; Wimmerl' (↑); 3. 1664–1701 'daganat | Geschwulst' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 287)

bibircsók A: 1788 *bibirtsékos, buburczekos* [sz.] (MNY. 68: 335); 1795 *bibirtsökből* (NSz.); 1802 *bibirtsókokat* (Nsz.); 1838 *Bibircsok, Biborcsék* (Tsz.); NYJ. *böbörcsék, bubörcsík* (Nyatl. *szemölcs* a.) **J:** 'szemölcs; pattanás | Warze; Wimmerl'

■ A szócsalád alapja, a **bibircs** fiktív töből keletkezett származékszó. | ☒ Az *-r* gyakorító képzős relatív tö összefügghet a →*buborék* tövével. Az abszolút tö egy eredeti igenévszó 'kidudorodik' jelentésű igei értékű tagja, amelynek névszói értékű tagja a →*búb*. A végződés *-cs* névszóképző; vö. *tekercs* (→*teker*), *vakarcs* (→*vakar*) stb.

■ A **bibircsó** és **bibircsók** származékszók. | ☒ A *bibircs*--ből keletkeztek különféle kicsinyítő képzőkkel.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☞ Idetartoznak: (R.) *börccsig* 'szemölcs' (1788: MNY. 63: 335); (N.) *babircsóka* 'ua.' (MNY. 1: 331); ezek játszi szóalkotással keletkeztek.

📖 MNY. 30: 288, 49: 76; TESz. *bibircsók* a.; EWUng. • Vö. *búb, buborék*

bibircsó → *bibircs*

bibircsók → *bibircs*

biblia A: 1513 *biblianak* (NagyszK. 375); 1531 *bybilyath* (ÉrsK. 327); 1769 *Biblia* (NSz.) **J:** 1. 1513 'szentírás | Heilige Schrift' # (↑); 2. 1779/ 'nagy tekintélyű könyv; feltétlen tekintéllyel

bíró, alapvető (fontosságú), rendszerint gyakran olvasott mű(vek gyűjteménye) (átvitt értelemben is) | in hohem Ansehen stehendes Buch; Fassung der wichtigsten Lehrsätze einer Wissenschaft, Ideologie usw. (auch abstr.)' (Nsz.); **3.** 1878 'kártya | Spielkarten' (Nsz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat., (e.), (h.) *biblia* [többes szám] 'a kereszténység szentírása' [< gör. (bibl.) βιβλία (ἄγια) '(szent) könyvek', amely a gör. βιβλίον 'könyv' többes számú alakja < gör. βύβλος 'papiruszháncs'; ez ismeretlen eredetű]. Korábbi nézetek szerint a növény neve a föníciai Byblos város nevéből származik, amely az egyiptomi papiruszháncs kiviteli kikötője volt. Más, újabb vélemények szerint azonban fordított a helyzet, azaz a várost nevezték el a papiruszháncsról. (≈) Megfelelői: ném. *Bibel*; fr. *Bible*; stb.: 'biblia'. (⊕) A 2. jelentés metafora. A tréfás 3. jelentés *az ördög bibliája* 'játékkártya' (1878: NSz.) szószerkezetből önállósulással keletkezett. (⊖) Az 1. jelentésben a *biblia* mellett gyakran fordul elő a *szentírás* (1372 u./ *zent yrafnak* (JókK. 109)).

📖 Pais-Eml. 298; TESz.; EWUng. • Vö. *bibliothéka*

bibliothéka Δ **A:** 1559 *Bibliotheca, Bibliotekanac* (Székely I.: Krón. 123a, 219a); 1765 *Bibliothékájának* (Honism. 1985/1: 28); 1796 *bibliothéka* (NSz.) **J:** **1.** 1559 'könyvtár | Bibliothek' (↑); **2.** 1609 'könyvespolc | Büchergestell' (SzT.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *bibliotheca* 'könyvtár; könyvtartó' [< gör. βιβλιοθήκη 'könyvtartó, könyvgyűjtemény']. (≈) Megfelelői: ném. *Bibliothek*; fr. *bibliothèque*; stb.: 'könyvtár'. (⊖) Idetartoznak: *bibliográfus* 'könyvész' (1817: TudGyűjt. 11: 7); *bibliográfia* 'könyvészet' (1818 k.: Nsz.); mindkettő nemzetközi szó, a magyarba főleg német közvetítéssel kerültek át, latinosított végződéssel; vö. ném. *Bibliograph, Bibliographie*: 'bibliográfus', 'bibliográfia'.

📖 TESz., *bibliográfus* a. is; EWUng. • Vö. *biblia, korvina, téka*

bíbor **A:** 1181 *Bibubra* [ϝ: *Bibura*] [SZ.] [SZN.] (MNy. 49: 80); 1264 *Bybur* [SZN.] (OkISz.); 1392 *Byborusberch* [SZ.] [HN.] (OkISz.); 1395 k. *bíbor* (BesztSzj. 694.); 1604 *Bébor* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** <FN> **1.** 1181 ? 'finom lenszövet | feines Leinengewebe' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); **2.** 1508 'vörös színű ruhaanyag; bársony | rotfarbiger Kleiderstoff; Samt' (DöbrK. 481); **3.** 1763 'bíborszín; pirosság | Purpurfarbe; Rot' # (NySz.); **4.** 1860 ? 'bíborcsiga nedvéből nyert festékanyag | aus dem Saft der Purpurschnecke gewonnener Farbstoff' (Fogarasi: MNZsebsz. *Purpurin* a.), 1879 'ua.' (MagyLex. 1: 24); **5.** 1959 'bíborhere | Inkarnatkle (Trifolium incarnatum)' (ÚMTsz.) | <MN> **1.** 1585 'bíborszínű (ruha); vörösre festett (ruha) | purpurfarben (Kleid); rot gefärbt (Kleid)' (Cal. 209); **2.** 1641 'lenszövetből való (ruha) | aus Leinengewebe gemacht (Kleid)' (NySz.) **Sz:** ~os 1392 [HN.] (↑); 1508 *bíborost* 'bíbor színű (tárgy) | purpurfarben (Gegenstand)' (DöbrK. 476); 1836 'bíbornok, kardinális | Kardinal' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A főnévi 2. jelentés metonímia a →*bársony* alapján; ezt a változást az tehetné lehetővé, hogy – feltehetőleg a jelölt szövet értékessége miatt – a *bíbor* gyakran szerepelhetett együtt a 'vörös szövetanyag; vörös szín' jelentésű *bársony*-nyal. A főnévi 3. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján. A melléknévi jelentések jelzői használatban keletkeztek. (⊕) Nemzetközi műveltségsszóként (vö. gör. πορφύρα; lat. *purpura*; ném. *Purpur*; stb.: 'bársony; bíborszín; bíborcsiga'), ill. a →*búb* származékaként való magyarázata hangtani és tárgytörténeti okokból téves.

📖 NéprÉrt. 8: 217; EtSz.; MNy. 49: 76; TESz.; EWUng.; MNy. 92: 335 • Vö. *búb*

biccen → *biccent*

biccent A: 1767 *megbiccenthetnék* [sz.] (MNY. 64: 466) J: 1. 1767 'megbillent | kippen lassen' (↑); 2. 1833 'sántít | hinken' (Kassai: Gyökerésző 1: 327); 3. 1838 'fejével int, bólint | nicken' (MNY. 26: 152)

biccen A: 1772 *Biczenő* [sz.] (MNY. 60: 220); 1784 *bittzene* (Baróti Szabó: KisdedSz.) J: 1. 1772 'sántikál | hinken' (↑); 2. 1784 'billen | kippen' (↑)

biceg A: 1776 *bitzegeven* [sz.] (NSz.); 1800 *bicögne* (MNY. 68: 324); NYJ. *becceg*, *bëceg* (MTsz.); *biccög* (ÚMTsz.) J: 1. 1776 'billeg | wackeln' (↑); 2. 1792 'sántít | hinken' # (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3. 1857 'biccent | nicken' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A tö összefügg egyfelől a →*bizgat*, másfelől a →*ficamlik* és →*fickándozik* szócsaládjának tövével, valamint valószínűleg a →*pedz* igével is. A végződéses különféle igeképzők. ⊖ Ugyanebből a töből különféle gyakorító képzőkkel keletkezett igék: *bicereg* 'biceg' (1831: Kreszn.); *biceget* 'újra és újra bólint, bólogat' (1837: Nszt.). A töből a folyamatos melléknévi igenév -e képzőjével alakult: 1449 *Býcze* [SZN.] (NévtÉ. 11: 28); *bice'sánta*, *bicegő* (1825: Bálint: SzegSz.); vö. még *bicebóca*[ikerszó]'ua.' (1874–1876: Nszt.).

📖 EtSz. *bice* a.; Bárczi: Szók. 30; TESz. *biceg* a., *bicebóca* a. is; EWUng. • Vö. *bizgat*, *ficamik*, *fickándozik*, *pedz*

biceg → **biccent**

bicikli A: 1883 *bicikli* (BpHírlap 1883. aug. 15.: 5); NYJ. *bicëgli*, *bicekli*, *bicigli*, *vicigli* (ÚMTsz.) J: 'kerékpár | Fahrrad' # Sz: ~**sta** 1883 *biciklisták* (BpHírlap 1883. aug. 19.: 4) | ~**zik** 1883 *biciklizett* (BpHírlap 1883. aug. 15.: 5) – De vö. 1893 *bicikliz* (NytudÉrt. 93: 67)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. (N.) *bizykel*, *bicycle* 'kerékpár' [< ang. *bicycle* 'ua.', tkp. 'kettős kerék']. ⊕ Megfelelői: fr. *bicycle*; ol. *biciclo*; stb.: 'ua.'. ⊕ A -li végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. ⊖ Idetartoznak: 1. *bicaj* 'kerékpár' (1932: MNY. 28: 90), amely szórövidítéssel és játszi képzővel keletkezett a *bicikli*-ből, és a bizalmas nyelvhasználatban él. – 2. *tricikli* 'pedállal hajtott háromkerekű jármű' (1891: Füredi: IdSz.), ez nemzetközi szó; vö. ang. *tricycle*; fr. *tricycle*; ol. *triciclo*; stb.: 'ua.'. Az angolból terjedt el [< ang. *tri*- 'három, háromszoros' + ang. *cycle* 'kerék'].

📖 EtSz.; TESz., *tricikli* a. is; EWUng. • Vö. *billió*, *bringa*, *ciklus*

bicsak × A: 1408 *Bichak* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 912); 1505 k. *Bychak* (OkI Sz.); 1569 ? *biczket* (ComBal. D1b); 1781 *Bitsok* (SzT. *bicska* a.); 1799 *Bitsk* (NSz.); NYJ. *bicsag* (ÚMTsz.) J: 1. 1408 ? 'tör; egyenes kard | Dolch; Schwert' (↑), 1505 k. 'ua.' (↑); 2. 1708 'összecsukható kés | Klappmesser' (Pápai Páriz: Dict.)

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv vitatott. | 1. Török, közelebbről valószínűleg kun jövevényszó. | ⊕ CC. *bīčaq* 'kés; tör'; – Kāšy. *bičāk* 'kés; kard'; oszm. *bıçak* 'kés; tör' stb. [< török **bič*- ~ **bič*- 'vág']. Bizonyos nehézséget jelent a magyar jelentések időrendje, mivel a török nyelvekben, így a kunban is, a 'kés' jelentés az általános, amely viszont a magyarban csak viszonylag kései időből mutatható ki. 2. Olasz jövevényszó. | ⊕ Ol. *bicciacuto* 'kétélű fejsze, kétélű kard', (vel.), (R.) 'kétélű fejsze' [lat. (k.) *bisacuta* 'ua.']. A magyarban esetleg elvonás történt az ol. (N.) **bicciacut* alakból, amelynek szóvégi *t*-jét tárgyragnak fogta fel a nyelvérzék. A származtatás nehézsége, hogy az olaszban a szó általános jelentése 'kétélű fejsze' 📖 ⊕ A 2. jelentéshez vö. →*bicska*. ⊖ Idetartozik: (N.) *bicsakli* 'zsebkés, bicska, összecsukható kés'

(ÚMTsz.) (⊖) A (N.) *bicsajték* (Nyr. 37: 375), *birzsák*, *bizsók* (MTsz.): 'ua.' idetartozása kétséges.
(⇒) A magyarból: szlk. (N.) *bičak*; ukr. (Kárp.) *бичак*; le. (R.) *biczak*; stb.: 'kés'.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; Kniezsa: SzJsz. 798; NytudÉrt. 50: 84; TESz.; Ligeti: TörK. 249; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *bicska*, *billió*

bicsaklik [1] A: 1564 *bicsakolhat* [sz.] (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 252); 1784 *kitzibakláfa* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 41); 1787 *bicsaklik* [▽] (Nsz.); 1808 *bitzakló* [sz.] (NSz.); 1808 *Tzibekelni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1840 *csobaklani* [sz.] (MNY. 12: 43) J: 1. 1564 'közösül | mit jmdm geschlechtlich verkehren' (↑); 2. 1784 'ficamodik | sich verrenken' # (↑); 3. 1787 'rogy; félrecsuklik (láb) | sinken; sich (den Fuß) verstauchen' # (↑); 4. 1808 'sántikál | hinken' (Sándor I.: Toldalék); 5. 1838 'megbotlik | stolpern' (Tsz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, feltehetőleg a hirtelen elhajlás, meggörbülés kifejezésére. A végződés gyakorító képző lehet. Az 1. jelentésnek eufemizmus lehet az alapja.

📖 EtSz., *cibaklik* a. is; TESz.; EWUng.

bicska A: 1522 ? *Býkcha* [SZN.] (MNYTK. 86: 83); 1750 *bitske* (Wagner: Phras. *Scalprum* a.); 1782 *bitskás* [sz.] (MNY. 70: 91); 1863 *bicski* (MTsz.) J: 1. 1522 ? 'cipéskés | Schusterkneif' (↑), 1750 'ua.' (↑); 2. 1522 ? 'zsebkés | Taschenmesser' # (↑), 1782 'ua.' (↑) Sz: ~s 1782 'olyan, akinek bicskája van | ein Taschenmesser besitzend' (↑); 1795 k. 'tolvaj | Dieb' (Nsz.) | ~z 1786 *bitskázás* [sz.] (MNY. 70: 91)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű. | (⊕) Hangátvetéssel keletkezett a →*bicsak*-ból. A végződés a -ka kicsinyítő képző hatására is utalhat. 2. Török jövevényszó. | (≡) Ujg. *bičgu* 'kés'; csag. *bičqī* 'fűrész'; CC. *bičqī* 'ua.'; oszm. *biçki* 'ua.; cipéskés'; csuv. *pāškā* 'fűrész'; stb. [< török **bič*- ~ **bič*- 'vág']. (⊕) Hangtani okokból átadó nyelvként csak a kun jöhet számításba; a kun szóvégi *i* > m. *a* hangváltozáshoz vö. →*dara*, →*káka*. A származtatást nehezíti a jelentések eltérése, valamint a magyar szó kései adatoltsága. (⊖) Idetartozik: *bicskia* 'cipéskés' (1708: Pápai Páriz: Dict.), 'zsebkés' (1720: HOKLSzj. *bicska* a.) [< szbhv. *bičkija* 'cipéskés' < oszm. (↑)], amelynek szerepe lehetett a *bicska* kialakulásában.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; MNYTK. 69: 43; TESz., *bicskia* a. is; Ligeti: TörK. 249; EWUng. • Vö. *bicsak*, *bugylibicska*

bifláz A: 1879 *bifláz* (Koszorú 1: 504); 1885 *bifláz* (Nsz.); 1898 *büflázni* [sz.] (Dobos: DiákSz.) J: 'magol, értelem nélkül, szó szerint tanul | büffeln'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *Biffeln*, – ném. *büffeln*: 'erőlködve (könyv nélkül) megtanul vmit', tkp. 'úgy dolgozni, mint egy bivaly' [< ném. *Büffel* 'bivaly'; a gör. *βούβαλος* 'bivaly; gazella' főnévre megy vissza]. (⊕) A bajor-osztrákból való származtatást hangtani okok támogatják. A szóvéghöz vö. →*csakliz*. (⊙) Elavulóban levő diáknyelvi szó.

📖 EtSz.; Nyr. 87: 366; TESz.; EWUng. • Vö. *bivaly*

bifsztek A: 1818 *Beef-Steakot* (NytudÉrt. 93: 22); 1853 *beafstek* (NSz.); 1854 *bifszteksz* (Heckenast: IdSzT.); 1860 *böftököt* (Nsz.); 1865 *bifsztek* (Babos: KözhSz.); 1866 *bifsztekké* (NSz.) J: 'hirtelen sült marhahússzelet | Beefsteak'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Beefsteak*; ang. *beefsteak*; fr. *beefsteak*; stb.: 'bifsztek'. (⊕) Az angol nyelvi hatás által vált elterjedté [*< ang. beef 'marhahús' + steak 'sütni való szelet' tkp. 'szeletelve megsütött marhahús'*]. (⇒⊕) A magyarba angol és német közvetítéssel került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bivaly*

bigámia **A:** 1763 *bigámiaval* (MNY. 68: 18) **J:** 'kétnejűség | Bigamie'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Latin (k.) *bigamia* 'kétszeri házasságkötés', (h.) 'második házasság; kétnejűség; kétférjűség' [*< lat. (k.) bigamus 'kétszeresen házas' < gör. δίγαμος 'ua.'*]. (≈) Megfelelői: ném. *Bigamie*; fr. *bigamie*; stb.: 'bigámia'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *billió*

bigé × **A:** 1783–1791 *pigére* (Ethn. 92: 67); 1792 *piga* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1884 *bigre* (NSz.); 1887 *bige* (Nyr. 16: 142); NYJ. *pike, püge* (MTsz.) **J:** 'egy fajta játékszer | Art Stöckchen als Spielzeug' **Sz:** ~**zik** 1792 *Pigézni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótó ismeretlen eredetű. Végződése feltehetőleg kicsinyítő képző vagy esetleg *-e* (folyamatos) melléknévi igenév. Ha a szó eredetileg egy folyamatos melléknévi igenév volt, akkor főnevesülésen ment keresztül. A *bigre* változat szó belseji *r* hangja szervesen betoldás. (≈) Tisztázatlan idetartozású: *bige* 'kislány <az argóban>' (1965: Nyr. 89: 152). (⊕) Nem tartoznak ide: *bige szarvú* 'bikához hasonló szarvú' (1789: MNY. 11: 370); *bige* 'cserje, bokor; bozót' (1807: MagyFüvészk. 62).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

bigott **A:** 1766 *bigott* (Nyr. 46: 150); 1777/ *bigot* (Nsz.); 1783/ *bigót* (Nsz.); 1805 *bigóta* (NSz.); NYJ. *bigó* (ÚMTsz.) **J:** <MN> **1.** 1766 'vakbuzgó | bigott' (↑); **2.** 1824 'együgyű | einfältig' (NSz.) | <FN> 1777/ 'vakbuzgó személy | bigotte Person' (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *bigott* 'vakon, elvakultan hívó' [*< fr. bigot 'ua.'*]. Valószínűleg a francia nyelvben keletkezett a normannok egyik eskütételi szavának kigúnyolására; vö. ang. (óang.) *bī god!* 'Istenre! <esküszik>'. (≈) Megfelelői: ol. *bigotto*; le. *bigot*; stb.: 'bigott'. (⊕) A *bigóta* változat végződése latinositás eredménye; a *bigó* változat a tárgyrágként értelmezett szóvégi *t* elhagyásával keletkezett.

📖 EtSz.; Nyr. 64: 7; TESz.; EWUng. • Vö. *bég*²

bigyeg → *biggyeszt*

biggyed → *biggyeszt*

biggyeszt **A:** 1636 *bidgyesztik* (NySz.); 1792 *Bedgyefzteni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1807/ *bigyesztett* (NSz.); NYJ. *Lebëggyesztötte* (NyK. 31: 404) **J:** **1.** 1636 'függeszt; hozzákapcsol | anhängen; hinzufügen' # (↑); **2.** 1831 '⟨ajkat⟩ felhúz | ⟨Lippen⟩ aufwerfen' # (Kreszn.)

bigyeg × **A:** 1808 *Biggyegni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1838 *Bigyeg* (Tzs.); 1862 *bigyég* (CzF.); NYJ. *begyegő* [sz.] (MNY. 2: 42) **J:** 'fityeg | herabhängen'

biggyed × A: 1808 *bidjedve* [sz.] (NSz.); 1855 *bidgyedt* [sz.] (NSz.) J: 1. 1808 'függeszt; hozzákapcsol | anhängen; hinzufügen' # (↑); 2. 1855 '⟨ajkat⟩ felhúz | ⟨Lippen⟩ aufwerfen' (↑); 3. 1879 'elbizakodott, beképzelt | von sich zu viel halten, eingebildet sein' (Nyr. 8: 93)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótó bizonytalan, esetleg hangutánzó-hangfestő eredetű. A tő a →*fityeg*, →*pittyed*, valamint valószínűleg a →*begy* szócsaládjával függ össze. Végződése: különböző igeképzők. ⊖ Ugyanebből a töből egy másik műveltetői igeképzővel: *bigyerít* 'felakaszt, ráakaszt' (1862: CzF.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *begy*, *bögyörő*, *fityeg*, *pittyed*

bigyó A: 1930 *bigyó* (Zolnay–Gedényi) J: 1. 1930 'vmi apróság, izé; vmi vacakság | irgendeine Kleinigkeit; wertloses Zeug' (↑); 2. 1930 'pénz | Geld' (Zolnay–Gedényi); 3. 1936 'éjjeli edény | Nachttopf' (NéNy. 8: 188)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadással. | ⊕ A →*bogyó*-ból jött létre. Keletkezésének az alapja a bogyó, ill. a megszáradt gyümölcs kicsisége lehetett. A 3. jelentés feltehetőleg a →*bili* hatására keletkezett. ⊖ Esetleg idetartozik (az argóban): *bigyesz*, *bugyesz* 'pénz' (1940: Zolnay–Gedényi).

📖 MNy. 61: 403; TESz.; EWUng. • Vö. *bogyó*

bika A: 1109 ? *Wykad* [HN.] (MNL (OL) DL 12180); 1138/ ? *Biqua* [SZN.] (MNy. 32: 131); 1193 *biquacut* [HN.] (MNL (OL) DL 27); (†1015) 1220 k./ ? *bucaozu* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1395 k. *bika* (BesztSzj. 997.) J: 1. 1138/ ? 'szarvasmarha hímje | Stier' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1575 'izmos, erőteljes testfelépítésű férfi | großer, starker Mann' (Heltai: Krón. 152a); 3. 1690 'állat hímje | männliches Tier' (Radvánszky: Csal. 2: 401); 4. 1739 'nemileg erőteljes férfi | geschlechtlich kräftiger Mann; Buhler' (MNy. 65: 228); 5. 1881 'emelőbak | Hebebock' (Nyr. 10: 326); 6. 1897 'döngölő sulyok | Rammbock' (ÚMTsz.); 7. 1898 'gőzgép | Dampfmaschine' (NSz.)

■ Ótörök jövevényszó. | ⊕ Kök-török *buga*; CC. *boya*, *buya*; oszm. *boğa*; stb.: 'bika'. Megfelelői a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ Kiindulási alakja: **bīqa*. A szó belseji *i* csuvas típusú átadó nyelvre utalhat; vö. még →*béklyó*. Az 5., 6. jelentéshez vö. →*bak*.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; AOH. 15: 320; Doerfer: TE. 2: 300; TESz.; Ligeti: TörK. 279; Németh Gy.: HonfKial. 252; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *bikavér*, *bölömbika*

bikavér A: 1851 *Bikavér* (Erdélyi: Közm. 39) J: 'magyar vörösborkéleség | Stierblut (Art ungarischer Rotwein)' – De vö. 1825 *bikavérszín bor* 'a bika véréhez hasonló színű vörösborkéleség | stierblutfarbiger Wein' (Bakos J.: Szműv. 9)

■ Jelentéselkülönülés. | ⊕ Az *bikavér* 'a bika vére' (1787: Nszt.) összetételből; a →*bika* + →*vér* összetéti tagokból keletkezett; jelöletlen, birtokosi alárendeléssel. A borászati jelentése azon a metaforikus viszonyon nyugszik, amely e borkéleség (színe) és az erő szimbólumának tartott bika kiömlött vére közt feltételeztek. ⊕⇒ Tükörfordítás a magyar példa alapján: ném. *Stierblut*; szlk. *býčia krv*: 'egy fajta (magyar) vörösborkéleség'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bika*, *vér*

bikfic A: 1843 *Bikficz* (NSz.) J: <FN> 1843 '(tapasztalatlan) fiatalember | unerfahrener Jüngling' (↑) | <MN> 1. 1843 'tapasztalatlan | unerfahren' (↑); 2. 1871 'ostoba | dumm' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊖) Valószínűleg idetartoznak: *bikcis* 'haszontalan beszéd v. dolog' (1621: Szenczi Molnár: Dict.); *bikec* 'ifjú, fiatalember, ifjonc' (1838: Tzs.).

📖 TESz.; EWUng.

bikini A: 1960 *bikini* (Népszava 1960. jún. 8.: 4); 1962 *bikini* (NSz.) J: 'kétrészes női fürdőruha | Bikini'

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Bikini*; ang. *bikini*; sp. *bikini*; stb.: 'bikini'. Az angol nyelvi hatás által vált elterjedtté, önállósodással az [ang. *bikini suit* 'egy fajta fürdőruha' < indonéz-melanéz *Bikini* [HN.] 'a Marshall-szigetek egyik korallzátonya']. A korallzátony a nevét az ott végrehajtott atombomba-kísérletekről kapta, mintegy fantáziánévként, amely az ugyancsak feltűnést keltő, (a férfiakra bombasztikus hatású) divatos fürdőruhára vonatkozik. A megnevezésnél bizonyosan a latinnak felfogott *bi-* 'kettő' első szótag is közrejátszott, mivel ez a ruhadarab kétrészes. Vö. ehhez az összefüggéshez az új *monokini* 'olyan egyrészes fürdőruha, amely csak alsó részből (női fürdőnadrágból) áll' (1976: Bakos F.: IdSz.) modellű fürdőruhát.

(⇒) A magyarba angol vagy német közvetítéssel került.

📖 NytudÉrt. 93: 115; FNESz.; EWUng.

biléta Δ A: 1748 *billet* [ES. NEM M.] (D. Éltés: FrSz. 37); 1790 *Bilétért* (NSz.); 1790 *billéteknek* (Nsz.); 1796 *biléta* (D. Éltés: FrSz. 37); 1796 *bilietet* (NSz.); 1808/ *bilietjének* (NSz.) J: 1. 1748 ? 'belépőjegy | Eintrittskarte' (↑), 1790 'ua.' (↑); 2. 1748 ? 'cédula; levélke | Zettel; Briefchen' (↑), 1808/ 'ua.' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Billet*; ang. *billet*; fr. *billet*; ol. (N.) *biliéto, bilièt*; stb.: '(menet)jegy, (belépő)jegy; cetli, cédula'. A francia nyelvi hatás által vált elterjedtté [jelentéselkülönüléssel a fr. (ófr.) *billete, bullete* 'pecsétlenyomat; medál, érme; igazolás, elismervény'; vö. még →*bulla*]. (⇒) A magyarba leginkább a németből került, részben latin végződésel. (⊖) Idetartoznak: (R.) *balita* 'jel, jelölés; cédula, cetli' (1585: Cal. 1059), amely a lat. (k.) *bolleta, bulletta* 'levélke' szavakból származik; a *boletta* 'illetékjegy' (1930 k.: MNy. 50: 170) szó pedig valószínűleg az ol. *bolletta* 'minőség(meg)jelölés, (gyári) jegy, (áru)jegy' szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bulla*

bili A: 1875 *bidli* (Nyr. 4: 284); 1896 *bili* (Nyr. 25: 90); NYJ. *bidi* (ÚMTsz.) J: 'éjjeli edény | Nachttopf' #

■ Szórövidülés. | (⊖) A (N.) *serbelli* ~ *serbeli* ~ *serbedli* (→*serbli*) alakokból az első szótag elhagyásával. Játszi, eufemisztikus szóalkotással keletkezett a gyermeknyelvben. (⊖) A ném. *piri* ~ *pili* 'edény, lábos <argó>' szóval való összefüggése tisztázatlan.

📖 Nyr. 25: 90; EtSz. *bidli* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *serbli*

biliárd A: 1693 *piliárdnak* (MNy. 12: 133); 1752 *bileárdos* [sz.] (Nyr. 46: 150); 1762 *biliárdozás* [sz.] (NSz.); 1786 *piliártozó* [sz.] (MNy. 60: 220); 1793 *Billárd* (NSz.) J: 'biliárdasztalon dákóval és több, különböző színű golyóval játszott (társas)játék | Billardspiel' # Sz: ~**ozik** 1762 [sz.] (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Billard*, (R.) *biliard*; ang. *billiards*; fr. *billard*; ol. *biliardo*, (N.), (R.) *bigliardo*, *biliard*; stb.: 'biliárd', a francia nyelvben szintén 'biliárdszoba; biliárdasztal; dákó'. A francia nyelvi hatás által vált elterjedté [*<* fr. (ófr.) *bille* 'fabunkó, fatörzs']. (⇒△) A magyarba német és olasz közvetítéssel került.

📖 Nyr. 24: 63; EtSz.; TESz.; EWUng.

bilincs **A**: 1558 *Bylynch* (Oklsz.); 1577 k. *Belenchýkeoth* (OrvK. 608); 1580 *Belýnch* (MNY. 79: 508); 1594 *Beolenczek* (SzT.); 1622 *birincz* (MNY. 79: 508); 1723 *belénts* (NySz.); 1806/ *billincsein* (Nszt.); 1844 *Bélíncs* (NSz.) **J**: 'rablánc | Fessel'

■ Valószínűleg ótörök jövevényszó, esetleg szláv közvetítéssel. | (≡) Csag. *biläkčä* 'bilincs, kötelék'; oszm. *bilekçe* 'ua.', *bilezik* 'karperec'; kirg. *bilezik* 'ua.'; stb.; – vö. még blg. (N.) *белчуг* 'fémkarika'; szbhv. (N.) *beòčug* 'ua.'; or. (e. szb.) *бѣльчугъ* 'karperec, gyűrű'. A törökben a *biläk* 'csukló' szóból; vö. még mong. *biličeg* 'karika, gyűrű'. (△) A kiindulási alak a mongol és szláv adatok alapján a **biličäk* lehetett. – A szó belseji *n* egy magyar toldalékhang. A *bilincs* alak a többes szám jeleként értelmezett szóvégi *k* elhagyásával keletkezett; vö. *cir* (→*cirok*), →*csárda* stb.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; MNY. 61: 281; Doerfer: TE. 2: 314; TESz.; MNY. 64: 152; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

billeg **A**: 1565 *billegetik* [sz.] (MFl.); NYJ. *bellegtet* [sz.] (ÚMTsz.); *bilög, büllög* (MTsz.) **J**: 1. 1565 'inog, ingadozik | schwanken' # (↑); 2. 1712 'ring; hullámoz | sich leise schaukeln; wogen' (MonÍrók. 8: 396); 3. 1794 'ballag | schlendern' (NSz.) **Sz**: ~**et** 1565 (↑)

billen **A**: 1716 *billentöm* [sz.] (SzT.); 1771 *lebillentette* [sz.] (NySz.); NYJ. *pellentő* [sz.] (ÚMTsz.) **J**: 'megbillent, megdönt | kippen' # **Sz**: ~**t** 1716 [sz.] (↑) | ~**tyű** 1807 *Billentyű* (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Az ingás, billegés kifejezésére. A *tő* a *ballag*-gal való palatoveláris párhuzamosság alapján lehet összefüggésben. Végződése gyakorító-, ill. mozzanatos igeképző. (≈) Valószínűleg idetartozik: *biling* 'szőlőcske; a szüretelésnél a tőkén visszamaradt szőlő' (1799: MNY. 36: 199).

📖 EtSz.; TESz., *biling* a. is; EWUng. • Vö. *ballag, barázdabillegető, füllent, pillant*

billen → *billeg*

billikom **Δ A**: 1612 *billikhumb* (MNY. 40: 225); 1626 *bilikumnak* (Horváth M.: NEL.); 1645 *Willikhomb* (MNY. 79: 508); 1656 *bilikom* (Horváth M.: NEL.); 1665/ *Vilcumnak* (SzT.); 1695 *billikom* (MNY. 40: 225) **J**: 1. 1612 'üdvözlő serleg; serleg | Willkommenbecher; Becher' (↑); 2. 1640 'üdvöz légy (üdvözléggel való köszöntés) | Willkommen (Begrüßung)' (Nyr. 16: 181)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *willkumm* 'talpazat nélküli ivópohár', *willkomm* 'serleg, amelyben a szálláson az érkezőknek bizonyos ceremóniák közben üdvözlő italt nyújtanak' [jelentéselkülönüléssel a ném. (kfn.), (kor. úfn.) *willekum, willekomen* 'üdvözlés, baráti köszöntés' < ném. (kfn.) *wille* 'kívánság (az elfogadóé)' + *komen* 'eljön, közeledik, (meg)érkezik']. (≈) Megfelelői: fr. (ófr.) *wilecome, velcome*; ol. (R.) *bellicome*; stb.: 'pohárfajta, amelyből egy barát érkezésekor isznak'. (△) A szó eleji *b*-hez vö. →*bognár*, →*bükköny* stb.

billió **A:** 1780 *billiónak* (Nsz.); 1795 *billiot* (NSz.); 1867 *billiomig* (NSz.) **J:** 'milliószor millió | Billion'

■ Német jövevényt. | (≡) Ném. *Billion* 'milliószor millió' [< fr. *billion* 'milliárd', (R.) 'billió'; tudatos szóalkotás a lat. *bis* 'kétszer' és a fr. *million* 'millió' szavak alapján jött létre]. (≈) Megfelelői: szbhv. *bilion*; cseh *bilion*; stb.: 'billió'. (⊕) A *billió* alak a →*millió* hatására keletkezhetett; a *billiom* változathoz vö. →*milliom*.

EtSz.; Nyr. 46: 183; TESz.; EWUng. • Vö. *bicikli*, *bicsak*, *bigámia*, *bricska*, *iszák*¹, *kombináció*, *milliom*, *piskóta*

bim-bam **A:** 1846 *bim*, *bom* (Nsz.); 1867 *bimbamoznak* [sz.] (NSz.); 1877/ *bing-bang* (NSz.) **J:** <SZ> 1846 'harangszó utánzására' | <als Nachahmung des Glockenschlages>' # (↑) | <FN> 1886/ 'harangszó | Glockenklang' (Kelemen J.: Monds. 368)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű, ikerszó, onomatopoetikus. | (⊕) Hasonló onomatopoetikus szavak: ang. *ding-dong*; or. *бѣм*, *бѣм*; stb.: 'indulatszó a harangszó utánzására'. 2. Német jövevényt. | (≡) Ném. *bimbam* 'indulatszó a harangszó utánzására' [onomatopoetikus]. Ezt a származtatást egyfelől a német, ill. a magyar szavak hangalakjának feltűnő egybeesése, másfelől a magyar szó kései felbukkanása támasztja alá. (⊖) (⊖) Idetartozik: *bilim-balam* 'indulatszó a harangszó utánzására' (1856: Kelemen J.: Monds. 153).

EtSz.; EWUng.

bimbó [6] **A:** 1456 k. *binboth* (SermDom. 1: 410); 1508 *bomboztak* [sz.] (DöbrK. 475); 1519 *bymbokkal* (JordK. 158); 1568 *bünboiat* (NySz.); 1585 *Bimballós* [sz.] (Cal. 142); 1804–1808/ *bimbaja* (NSz.) **J:** 1. 1456 k. 'rügy; bimbó | Auge (an Bäumen); Knospe' # (↑); 2. 1538 'mellbimbó | Brustwarze' (Pesti: Nomenclatura F[1]); 3. 1604 'bogyó | Beere' (Szenczi Molnár: Dict. *Báccifer* a.); 4. 1683 'pupilla | Pupille' (NySz.) **Sz:** ~**zik** 1508 (↑)

■ Egy fiktív tövű származékszó szófajváltása. | (⊕) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ó képzővel; vö. →*aszó*, →*rigó* stb. A szótó ismeretlen eredetű és valószínűleg a →*bont* szócsaládjával van összefüggésben. A szó belseji *b* vagy egy szervesen toldalékhang vagy *mm* > *mb* elhasonulás eredménye. A 2. jelentés lehet az eredeti, amelyből az 1. jelentés metaforikus úton alakulhatott ki. A 4. jelentéshez vö. →*szem*. (⊖) Idetartozik: *bombék* 'rügy, bimbó' (1838: Tsz.). (⊕) A szótó finnugorból való magyarázata kevésbé valószínű.

EtSz.; NéNy. 10: 94; TESz.; Benkő: FiktI. 97; EWUng. • Vö. *bincsök*, *bont*

bincsó → *bincsök*

bincsök × **A:** 1591 *szarbinchok* (NySz.); 1833 *Bintsök* (Kassai: Gyökerésző 1: 318); 1838 *Bincsök*, *Bincsök* (Tsz.); NYJ. *bindzsók* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1591 'csimbók | Klunker' (↑); 2. 1838 'bibircsök | Warze' (Tsz.); 3. 1913 'bimbó | Knospe' (ÚMTsz.)

bincsó × **A:** 1783 varjú-*bingó* (EtSz. *bimbó* a.); 1784 *Bingyó* (Baróti Szabó: KisdedSz. 14); 1884 *bincsó* (Nyr. 13: 564) **J:** 1. 1783 'bogyó; apró, kifejtetlen gyümölcs | Beere; kleines, unentwickeltes Obst' (↑); 2. 1838 'bimbó | Knospe' (Tsz.); 3. 1884 'bibircsök | Warze' (↑)

■ A szócsalád alapja, a **bincsó** valószínűleg szóhasadás eredménye. | (⊕) A → *bimbó* 'szem, rügy, csíra <a fán>; rügy, bimbó' szóból keletkezett, *mb* > *ncs* hangváltozáson keresztül. A hangtanához vö. *hembereg* (→ *hempereg*) : → *hencseredik*. A szó belseji *gy*-t tartalmazó változat a → *bogyó* hatását mutatja.

■ A **bincsók** származékszó. | (⊕) A *bincsó*-ból *-k* kicsinyítő képzővel keletkezett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A jelentés mindkét szó esetében metaforikus úton fejlődött ki az eredeti a 'rügy, bimbó' jelentésből; a pejoratív jelentése később alakult ki.

📖 MNy. 4: 304; EtSz. *bimbó* a.; NytudÉrt. 40: 246; TESz. *bincsó* a.; EWUng. • Vö. *bimbó*

biológia A: 1815 *biológia* (Rapaics: MBiolTört. 9) J: 'élettudomány | Biologie' #

biológus A: 1838 *biologusok* (Athenaeum 1838. jan. 4.: 11); 1910 *biológus* (Kelemen B.: IdSz.) J: 'biológiával foglalkozó szakember | Biologe' #

■ Nemzetközi szók. | (⊕) Ném. *Biologie*; ang. *biology*; fr. *biologie*; stb.: 'biológia' | ném. *Biologe*; fr. *biologue*; or. *βιολογ*; stb.: 'biológus'. Ezek tudatos szóalkotások a gör. *βίος* 'élet' + *λογία* 'gyűjtő, gyűjtemény; vminek a tana, tantétele, tanítása' alapján, ill. a gör. *βιολόγος* 'az élet leírója, ábrázolója' alapján. Műszóként a francia nyelvből terjedt el. (⇒) A magyarba főleg a németből kerültek; a szavégek latinosítás eredményei.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *logika, pázsit, vivát*

biológus → *biológia*

bír A: 1372 u./ *býrya* uala (JókK. 70), de vö. → *bírság*, de vö. → *bíró*; 1553/ *bűr* (Tinódi: Cronica A2b) J: **1.** 1372 u./ 'birtokol; van neki | besitzen; haben' # (↑); **2.** 1456 k. 'uralkodik vkin | beherrschen' (SermDom. 1: 331); **3.** 1519 k. 'leigáz | unterwerfen' (DebrK. 537); **4.** 1527 'megszerez | verschaffen' (ÉrdyK. 500); **5.** [főleg *rá~*] 1529 e. 'rávesz | veranlassen' # (VirgK. 4); **6.** 1531 'elvisel | ertragen' # (ÉrsK. 274); **7.** 1535 k. 'erővel győz; képes vmire | zu etw fähig sein; imstande sein' (Zay: Lánd. 5) Sz: ~**ás** 1372 u./ *býrafara* (JókK. 72) | **birodalom** 1416 u./ *bírodalm* (BécsiK. 73) | **birtok** 1524 *birtokom* (MNy. 6: 229) | **birtokos** 1621 *Birtokos* <MN> (Szenczi Molnár: Dict.); 1763 *birtokos* <FN> 'tulajdonos | Besitzer' (Szily: NyÚSz.) | **birtokol** 1776–1821 *Birtokolni* [sz.] (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó. | (⊕) Vö. Kāšy. *buyur-* '(meg)parancsol, utasít, ural vmit, uralkodik'; CC. *buyur-* '(meg)parancsol, utasít, dekretál'; kaz. *buyir-* '(meg)parancsol, utasít, dekretál' stb. [< török **buy(-)* 'igény, szükséglet, gond; rászorul, igényel, aggódik']. (⊕) Kiindulási alakja esetleg **bīyir-* 'hatalma van vmi felett' lehetett; a hangtanához vö. → *kín*. A származtatás hangtani és jelentéstani nehézségekbe ütközik. (⊖) Idetartoznak: *birakodik* 'uralkodik, ural vmit' (1588: NySz.); *birakozik* 'birtokol, tulajdonol vmit' (1787: NySz.); *biralkodik* 'ua.' (1863: NyK. 2: 374); *biralkozik* 'ua.' (1872: Nyr. 1: 135). (⇒) A magyarból: rom. (R.) *birui* 'birtokol, tulajdonol vmit'.

📖 TESz.; AOH. 33: 291; StUASuppl. 1: 45; EWUng. • Vö. *birkodik, bíró, bírság*

birizgál A: 1833 *Birizgál* (Nszt.); 1898 *bizirgálni* [sz.] (Dobos: DiákSz.); 1914 *birizgél* (EtSz.) J: 'piszkál, babrál, igazgat, fogdos | nesteln, stochern' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótő egy hangátvetés továbbításával lehet összefüggésben, amely a → *bizgat* szócsaládjával hozható kapcsolatba; amelynél az eredeti

változat valószínűleg a *birizgál* volt. Végződése gyakorító képző.

📖 MNy. 61: 402; TESz.; EWUng. • Vö. *bizgat*

birka A: 1347 *Bwrges* [sz.] [szn.] (SoprTört. 1: 193); 1461 *birca* (Oklsz.); 1673 *Birke* (MNy. 2: 131); 1689 *Berke* gyapjút (Oklsz.) J: 1. 1347 'juhfajta | <Art> Schaf' # (↑); 2. 1881 'buta ember | Dummkopf' (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Származékszó. | (⊕) Az alapszó a (N.) *ber*, *brr* 'birkaterelő szó' (ÚMTsz.) szavakkal függ össze; vö. még →*berbitél*. Végződése: kicsinyítő képző. 2. Cseh jövevényszó. | (≡) Vö. Cseh (morva) *birka*, *burka* 'juh' [valószínűleg egy állatcsalogató, állatterelő szóból való származékszó; vö. or. *бирбур* 'birkahívogató szó'; ukr. (N.) *бур* 'birkaterelő szó'; stb.]. (≈) Vö. még szlk. *birka* 'rövidgyapjas juh'; or. (N.) *бярка* 'bárány; báránybőr' stb. E származtatásnak az a nehézsége, hogy a fenti szláv szavak közül némelyik, időrendi okok miatt a magyarból származhat. ▣ (⊕⇒) A magyarból: szbhv. (N.) *bírka* 'egy fajta juh'; szln. (V.) *bírka* 'juh' stb.

📖 MNy. 3: 211; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 92; TESz.; NytudÉrt. 88: 62; EWUng. • Vö. *bárány*, *berbitél*, *berke*

birkodik Δ A: 1650 k. *birkodni* [sz.] (NySz.); 1958 *birakodik* [▽] (ÚMTsz.) J: 'birkózik | ringen'

birkózik A: 1669 *birkozók* [sz.] (NySz.); 1748 meg *birkózni* [sz.] (NySz.); 1755 *birakozónak* [sz.] (NSz.); 1791 *Birkozik* [▽] (NSz.); NYJ. *birikózik* (EtSz.) J: 'leküzd, küszködik | ringen' #

■ Származékszók. | (⊕) A →*bír* szóból *-kodik*, ill. *-kózik* visszahatói igeképzővel. (⊖) Ugyanabból az alapszóból keletkeztek, de függetlenül a fenti igéktől: *birakodik* 'uralkodik, ural vmit' (1588: NySz.); *birakozik* 'birtokol, tulajdonol vmit' (1787: NySz.). Idetartozik még: *birok* 'fegyverek nélküli harc, küzdelem', leginkább a *birokra kiáll/megy/ke* 'birkózni, viaskodni kezd' (1846: Arany J.: ÖM. 2: 102) szószerkezetekben stb. Ez az alapszóból *-k* névszóképzővel keletkezhett, vagy az igékből lett elvonva.

📖 EtSz. *bír* a.; TESz. *birkózik* a.; EWUng. • Vö. *bír*

birkózik → *birkodik*

bíró [6] A: 1306/ *Byroutelek* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *Býro* (JókK. 22); 1404 *Solgabirak* (MNy. 13: 257); 1800 *Béró* (Honism. 10/4: 28); 1818 *biru* (NytudÉrt. 40: 369) J: 1. 1306/ ? 'ítélő hatalommal felruházott egyén | Richter; vom Staat bevollmächtigter Beamter' (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1306/ ? 'falusi v. városi hatóságban vezető személy | Gemeindevorsteher, Schultheiß' (↑), 1499 'ua.' (MNy. 49: 207); 3. 1416 u./¹ 'parancsnok | Befehlshaber' (BécsiK. 240) Sz: ~**ság** 1372 u./ *byrořagaba* (JókK. 119) | ~**lkodik** 1416 u./² *birolkottanac* [személyragos igenév + *-nak*] [sz.] 'uralkodik, kormányoz | herrschen, regieren' (MünchK. 56vb) | ~**lkodat** 1416 u./² 'uralkodás, kormányzás | Herrschaft, Regieren' (MünchK. 56vb) | **bírá** 1591 meg *byralvan* [sz.] (MNy. 79: 122) | **bíráskodik** 1792 *Biráskodásra* [sz.] (NSz.) | **bírálat** 1813–1815 *birálat* (MNy. 5: 123)

■ Származékszó szófajtváltásának eredménye. | (⊕) A →*bír* igéből főnevesült, *-ó* képzős folyamatos melléknévi igenév. A jelentések az eredeti 'hatalmat gyakorol' jelentés alapján

keletkeztek. (⇒) A magyarból: lat. (h.) *byro* 'bíró, bíra'; szln. (N.) *birouv* 'ua.'; rom. *birău* 'falusi bíró, a falu bírāja' stb.

EtSz. *bír* a.; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *bír*, *kis-*, *köz-*, *ország-*, *szolgabíró*

birs-

~**alma** **A:** 1395 k. *bis alma* (BesztSzj. 852.); 1500 k. *Byßfalma* (MNY. 21: 140); 1517 *birs alma* (MNY. 86: 249); 1783 *Büsalma* (NSz.); NYJ. *biris-alma*, *brisalma*, *büü-óma* (ÚMTsz.); *bízsálmá*, *visálmá* (Nyatl.) **J:** 1. 1395 k. 'bokortermető, rózsaszín virágú, alma v. körte alakú termést hozó lombhullató fa | Quittenbaum (Cydonia oblonga)' (BesztSzj. 851.); 2. 1395 k. 'ennek termése | Quitte' # (↑) | ~**körte** **A:** 1667 *Birs-körtvelynek* (Wagner: Phras. 3: 156); 1838 *Bírskörte* (Tzs.) **J:** 1. 1667 'a bírsalmának körte alakú változata | Quittenbirne' # (↑); 2. 1959 'bírskörtefa | Quittenbirnbaum' (ÉrtSz.)

■ Összetételi előtag, ismeretlen eredetű. | (⇒) A *bis-* típusú változatok látszanak elsődlegesnek; a szó belseji *r*-hez vö. →*hárs*, →*nyers* stb. – A *birs* 'birs(alma/-körte)' (1862: CzF.) a *bírsalma* (↑) összetételből önállósodás útján keletkezett. Népetimológiai szóalkotások: (N.) *béresalma* 'ua.' (ÚMTsz.); (N.) *büdösalma* 'ua.' (MNY. 56: 267); (N.) *bisóka* 'ua.' (Nyatl.) a kicsinyítő képzős *bis* változatból származik.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *alma*, *körtvély*

bírság **A:** 12. sz. vége/ *birfagnop* (HB.) **J:** 1. 12. sz. v./ 'utolsó ítélet | das Jüngste Gericht' (↑); 2. 1276 'hivatalosan kiszabott büntetés, büntetéspénz | Buße, Strafgeld' # (Oklsz.) **Sz:** ~**ol** 1552 *birfágolyác* (Heltai: Dial. H7a)

■ Származékszó. | (⇒) A →*bír* szóból névszóképzővel. Még az alapszó alapjelentését hordozza: 'hatalma van vmi felett, képes, (meg)tehet'; vö. még →*bíró*. (⇒) A magyarból: lat. (h.) *birsagium* 'büntetéspénz; bírság, pénzbüntetés'; szbhv. *biršag*; rom. (erd.) *birşag*: 'ua.'

MNY. 4: 156; TESz.; EWUng. • Vö. *bír*

bisztró **A:** 1928 *bisztróban* (Est 1928. márc. 1.: 11); 1936/ *bisztrókról* (NSz.) **J:** 'kiskocsmá; falatozó | Kneipe; Imbißstube' #

■ Nemzetközi szó. | (⇒) Ném. *Bistro* 'kis vendéglő, falatozó, étkezde, gyorsbüfé'; ang. (argó) *bistro* 'kocsmá'; fr. *bistrot*, *bistro* 'kis vendéglő, fogadó; kocsmavendéglős, fogadós' stb. Eredete: tisztázatlan. A francia nyelvi hatás által vált elterjedtté. (⇒) A magyarba a francia és német nyelvből került.

TESz.; EWUng.

bitang **A:** 1456 k. *bitanghyth* (SermDom. 1: 449) **J:** <FN> 1. 1456 k. 'zsákmány | Beute' (↑); 2. 1567 'váltságdíj; büntetéspénz | Lösegeld; Strafgeld' (Oklsz.); 3. 1574 'fattyúgyermek | Bänkelkind; Kuckucksei' (SzT.); 4. 1604 'csavargó | Strolch' (Szenczi Molnár: Dict. *Scúrra* a.); 5. 1799 'hitvány személy | nichtswürdige Person' # (NSz.) | <MN> 1. 1496 'gazdátlan; kóborló | herrenlos; streunend' (Oklsz.); 2. 1717 e. 'alávaló | niederträchtig' # (NySz.) **Sz:** **el-ol** 1519 *el bytangollya* 'elpazarol | verschwenden' (JordK. 390)

■ Német (feln.) jövevényszó, esetleg cseh közvetítésével is. | (⇒) Ném. (kés. kfn.) *biutunge* 'préda, prédaszerzés, cserebere <prédával>'; – vö. még cseh (R.) *bitunk* 'préda, a préda

felosztása'. A németbe az aln. (kaln.) *büte* 'dolog' amely felosztásra kerül' szóból. (△) A pejoratív főnévi és melléknévi jelentések már korán megjelentek a magyarban, mégpedig a huszita mozgalom követőinek, híveinek becsmérő, megvető elnevezése volt. A szónak a magyarba való közvetítésében a nyelvjárási német alak játszhatott szerepet Felső-Magyarországon. (△⇒) A magyarból: szbhv. *bitanga* 'mihaszna, naplopó, gazember', (N.) 'vezérállat'; rom. (N.) *bitáng* 'fattyú'.

EtSz.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

bitó **A:** 1293 ? *Bytou* [SZN.] (Oklsz.); 1772 k./ *bitó* (NSz.) **J:** 1. 1772 k./ 'karó; oszlop | Pfahl; Pfosten' (↑); 2. 1780 'pellengér | Pranger' (MNny. 6: 120); 3. 1808 'hóhér | Henker' (Sándor I.: Toldalék); 4. 1811 'szigony | Harpune' (MNny. 70: 91); 5. 1816 'kendertörő eszköz | Hanfbreche' (Gyarmathi: Voc.); 6. 1844 'akasztófa | Galgen' (MNny. 6: 121)

■ Bizonytalan eredetű, szófajváltással keletkezett egy fiktív tő származékából. | (△) Egy -ó képzős, főnevesült folyamatos melléknévi igenévnek tűnik; az alaktanához vö. → *bimbó*, → *cakó* stb. A szótó ismeretlen eredetű és a → *bitol* szócsaládjával lehet azonos. Az 1. jelentése lehetett az eredeti; a további jelentések ebből magyarázhatók. (△) A → *bot*-ból származékszóként való magyarázata kevésbé valószínű.

EtSz.; MNny. 6: 117; MNny. 46: 166; TESz.; EWUng. • Vö. *bitol*

bitol × **A:** 1790 *bitoltatni* [sz.] (Nsz.) **J:** 1. 1790 'bitorol; igénybe vesz | usurpieren; in Anspruch nehmen' (↑); 2. 1807 'elhasznál, elnyű; tönkretesz | abnützen; zugrunde richten' (Sándor I.: Toldalék); 3. 1808 'elherdál | vergeuden' (Sándor I.: Toldalék); 4. 1912 'kendert tör | Hanf brechen' (Frecskay: MestSz. 230)

bitorol [1] **A:** 1799 *bitorolta* (Nsz.); 1831 *bitorlani* [sz.] (NSz.); 1832 *bitorol* (NSz.) **J:** 1. 1799 'hatalmat, kiváltságot' jogtalanul birtokol, használ | usurpieren' # (↑); 2. 1935 'a házban kutat; fosztogat | im Hause herumsuchen; plündern' (Csűry: SzamSz.)

■ A szócsalád alapja, a **bitol** valószínűleg egy fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótó ismeretlen eredetű és megegyezhet a → *bitó* tövével. Végződése igeképző.

■ A **bitorol** származékszó. | (⌘) A *bitol*-ból keletkezett a nyelvújítás korában.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◡) A (R.) *bitor* 'bitorló' (1834: Kunoss: Szóf.) a *bitorol*-ból lett elvonva. (△) A *bitol*-nak a ném. (kfn.) *bieten* 'felosztani a zsákmányt' szóból való származtatása kevésbé valószínű.

MNy. 46: 167; TESz. *bitorol* a.; EWUng. • Vö. *bitó*

bitorol → *bitol*

bitumen **A:** 1757 *Bitumen* (MNny. 64: 350) **J:** 'sötét színű, kátrányszerű szerves anyag | Bitumen'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bitumen*; ang. *bitumen*; fr. *bitume*; stb.: 'bitumen'. Valószínűleg a francia nyelvi hatás által vált elterjedté [< lat. *bitumen* 'aszfalt, kátrány, folyékony természeteszfalt']. (⊙) Ásványtani műszóként a magyarba főleg a latin tudományos nyelvből került.

TESz.; EWUng. • Vö. *beton*, *gitt*

bivaly **A:** 1193 *bilol*, *Biwol* [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1246/ *Byolokol* [HN.] (OkI Sz.); 1274/ *Buol* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 849); 1395 k. *býal* (BesztSzj. 1049.); 1533 *Biial* (Murm. 537.); 1551 *bivaly* (NySz.); 1701 *Bihalok* (MNY. 68: 18); 1783 *bivalbört* (NSz.); 1790 *bivaj* (NSz.); 1803 *biált* (NSz.); NYJ. *běal*, *bihó* (MTsz.) **J:** **1.** 1193 'a szarvasmarhánál erősebb, fekete színű kérődző állat | Büffel' # (↑); **2.** 1508 'vadszamar | Wildesel' (DöbrK. 520); **3.** 1834/ 'ostoba ember | dummer Mensch' (Nsz.); **4.** 1885 'a cséplőgép lokomobilja | Lokomobile der Dreschmaschine' (Nyr. 14: 46)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a déli szlávból. | (≡) Blg. *бубол*; szbhv. *bivo*, *bivola* [birtokos eset], (Kaj) *bivol*; szln. *bivol*; – szlk. *byvol*; or. *бывол*; stb.: 'bivaly' [< lat. (vulg.) **buvalus* 'ua.', amely a lat. *bubalus* 'ua.' változata]. (△) A déli szlávból való származtatás mellett szól a bivalytartás sajátosságos dél-dunántúli és erdélyi elterjedése. A korai adatokban megtalálható szó belseji *l* vagy hiátustöltő hang vagy hasonulás eredménye. A 19. sz. második felében a *bivaly* alak kiszorította a korábban használt *bial*, *bival* változatokat. – A 3., 4. jelentés metafora.

EtSz.; Kniezsa: SzIJs. 93; TESz.; EWUng. • Vö. *bifláz*, *bifsztek*

biz → *bizony*

biza → *bizony*

bizarr **A:** 1790 *bizarrságát* [sz.] (NSz.); 1798 *bizar* (Nsz.); 1846 *legbizárabb* (NSz.) **J:** 'különös, furcsa | bizarr'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *bizarrr*; ang. *bizarre*; fr. *bizarre*; ol. *bizzarro*; stb.: 'bizarr, különös, furcsa'. Valószínűleg az olasz nyelvi hatás által vált elterjedtté [? < ol. *bizza* 'dühroham, dühkitörés, dühöngés']. (⇒△) A magyarba leginkább a német nyelvből került.

EtSz.; TESz.; EWUng.

bizgál → *bizgat*

bizgat × **A:** 1585 *bozgatom* (Cal. 193); 1616 *bizzegetnélek* (NySz.); 1669 *felbizgattyá* [t-j] (NySz.); 1696 *bözgetnék* (LevT. 2: 398); 1863 *megbözgetik* (Kriza [szerk.] Vadr. 492) **J:** **1.** 1585 'megérint; mozdit | berühren; bewegen' (↑); **2.** 1616 'ingerel; bosszant | reizen; ärgern' (↑); **3.** 1696 'bolygat; firtat | stören; aufstöbern' (↑); **4.** 1740 'biztat, ösztönöz; felbújt | anregen; aufwiegeln' (NSz.)

bizgál × **A:** 1833 *bizgál* (Kassai: Gyökerésző 1: 328) **J:** 'piszkál; bosszant | stochern; aufreizen'

bizzent × **A:** 1862 *Megbezzenteni* [sz.] (CzF. *bezzent* a.); 1893 *bizzent* (MTsz.) **J:** 'érint; illet | berühren; anrühren'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótó a →*bozót* és a →*biccent*, →*borzad* szócsaládjával is összefüggésben áll. Végződése: különböző igeképzők. Egyes változatok keletkezésére az →*izgat* lehetett analógiás hatással. (∼) Ugyanebből a tőből: *bezdít* 'könnyen v. egy kicsit megmozdít' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 492); (N.) *bizgul* 'mégelődik, bosszankodik' (ÜMTsz.).

EtSz. *bēzdīt* a.; MNy. 61: 402; TESz.; EWUng. • Vö. *biccent*, *birizgál*, *borzad*, *bozót*, *mezgerél*, *piszkál*

bízik A: 1138/ ? *Bizau* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 131); 1211 *Bizothlon* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 515); 1372 u./ *byžykuala* [▽] (JókK. 44); 1553/ *búzzuc* (Tinódi: Cronica A3b) J: 1. 1211 ? 'bizakodik | zuversichtlich sein' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1211 ? 'bizalma van vkiben | jmdm trauen' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 3. 1495 e. 'gondozásra árad | anvertrauen' (GuaryK. 46); 4. 1519 'vmi fölé rendel | einer Sache vorsetzen' (JordK. 433); 5. 1603 'ráhagy vkire | überlassen' (NySz.) Sz: **bizodalom** 1372 u./ *byžadalmat* 'hit, bizakodás | Vertrauen' (JókK. 147) | ~**lal** 1372 u./ *byžlaltattat* [sz.] '(meg)bízik vkiben | vertrauen' (JókK. 53); 1492 'bátorít, buzdít, felélénkít {vkit} | aufmuntern' (KL. 7.) | **bizodalmaz** 1416 u./² *bizodalmaziatoc* 'bízó, bizakodó, reményteljes | zuversichtlich sein' (MünchK. 103rb) | **bizakodik** 1460 k. *Býžakodo* [sz.] (JászGl. 3.) | **bizalkodik** 1460 k. *Býžalkoda[s]* [sz.] 'bizakodik, bízik | zuversichtlich sein' (JászGl. 19.) | **bizodalmas** 1470 *bizodalmaft* 'bízó, bizakodó, reményteljes | zuversichtlich' (SermDom. 2: 382) | **biztat** 1519 *byztathwan* [sz.] (JordK. 770) | **bizalom** 1683 *Bizalmas* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | **bizalmas** 1683 *Bizalmas* (Szily: NyÚSz.) | **bizottság** 1771 *bizottságra* 'bizalom | Vertrauen' (NSz.); 1831 'bizottság | Ausschluß' (Szily: NyÚSz.) | **bizomány** 1804 *Bizomány* (Szily: NyÚSz.) | **bizalmatlan** 1832 *Bizalmatlan* (Nsz.) | **bizottmány** 1836/ *bizottmány* (NSz.) | **bizalmi** 1841 *bizalmi* (Nsz.); 1850 *bizalmi* (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Nagyon régi szó. A 3–5. jelentésben csupán a *bíz* változat használatos. A *bizalom* származékszó a *bizodalom*-ból keletkezett szóösszerántással; a *bizottság*, *bizomány*, *bizottmány* nyelvújítási származékszavak. (△) Finnugor magyarázata téves.

TESz.; MNy. 81: 141; EWUng. • Vö. *bizony*, *bizton*, *biztos*, *bízást*, *hitbizomány*

bizmut A: 1757 *Bismutum* (MNy. 64: 350); 1777–1783 *biszmuth*, *vismuth* (Szökefalvi Nagy: KémEl. 34); 1791 *vismuth* (Szökefalvi Nagy: KémEl. 34); 1891 *Bizmut* (Péch: MNBánySz.) J: 'vörösesfehér, fémcsillogó kémiai elem | Wismut'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Wismut*; ang. *bismuth*; fr. *bismuth*; stb.: 'bizmut'. Vö. még lat. (tud.) *bismutum*, *bisemut(h)um*, *vismuthum* 'ua.'. A német nyelvi hatás által vált elterjedté. Forrása: tisztázatlan. (⇒△) A magyarba a latinból és a németből került.

TESz.; EWUng.

bizony A: 1057/ *Curumbizon* [szN.] (Györffy: DHA. I: 161); 13. sz. eleje/ *[bi]ffunfagut* [sz.] (KTSz.); 1372 u./ *bizon* (JókK. 7); 1372 u./ *byzonyoltattak* [sz.] (JókK. 110); 1536 *Bozonyawal* [r.] (Pesti: Fab. 13b); 1552/ meg *búzonyította* [sz.] (HoffgreffÉn. p4a); 1580 *bizomos* [sz.] (MNy. 62: 359); 1604 *bizanfagi* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1846 *bi'on* (NSz.); 1863 *bizen*, *bou* (Krizsa [szerk.] Vadr. 492); 1899 *bio* (NSz.); NYJ. *bezony*, *bezzon* (ÚMTsz.) J: <MN> 1. 1057/ ? 'igaz | wahr' (↑), 13. sz. eleje/ 'ua.' (↑); 2. 1474 'meghatározott | bestimmt' (BirkK. 3) | <HSZ> 1372 u./ 'valóban | wahrlich' # (JókK. 122) | <FN> 1. 1557 'tanú | Zeuge' (LevT. 1: 251); 2. 1560 k. 'igazság | Wahrheit' (GyöngySzt. 506.) Sz: ~**ság** 13. sz. eleje/ 'igazság | Wahrheit' (↑) | ~**ít** 1372 u./ *býzonojyt* (JókK. 21) | ~**ul** 1372 u./ [sz.] (↑) | ~**ságos** 1372 u./ *byzonfagof* 'biztonságos, biztos | sicher' (JókK. 19) | ~**ulat** 1416 u./¹ *megbizonolatra* 'bizonyosság | Gewißheit' (BécsiK. 269) | ~**os** 1456 k. *bizonofok* (SermDom. 1: 329) | ~**talán** 1456 k. *bizontalanokrol* (SermDom. 2: 1) | ~**gat** 1645 *meg-bizonygatom* (NySz.) | ~**ítvány** 1830 *bizonyítvány* (MNy. 4: 253) | ~**lat** 1830 *bizonylata* (Nsz.) | ~**iték** 1833 *Bizonyíték* (Szily: NyÚSz.) R: **bizonyyal** 1372 u./ *bizonual* (JókK. 20) | ~**ában** 1416 u./² *Bizonaba* 'valóban | wahrlich' (MünchK. 53vb) | ~**ával** 1456 k. *bizonauual* 'valóban | wahrlich' (SermDom. 1: 269) | ~**ára** 1513 *býzonojara* (CzechK. 23)

biz × **A**: 1680 k. *biz* (RMKtár. 38: 128); NYJ. *běz* (MTsz.) **J**: 'bizony, valóban | wahrlich'

biza × **A**: 1860 *bia* (NSz.); 1872 *bize* (Nyr. 1: 423); 1874 *biza* (Nyr. 3: 319); NYJ. *bizē* (MTsz.) **J**: 'bizony, valóban | wahrlich'

■ A szócsalád alapja, a **bizony** származékszó. | (⊕) A →*bízik* szóból keletkezett *-n* ~ *-ny* névszóképzővel; az alaktanához vö. →*valgyon*. Eredetileg melléknév lehetett; névszói állítmányi értékben nyomatékosító határozószóvá vált.

■ A **biz** szórövidülés. | (⊕) A *bizony*-ból keletkezett szórövidüléssel.

■ A **biza** összetett szó. | (⊕) A *biz* + *a*¹ (→*az*¹), ill. *e*¹ (→*ez*¹) mutató névmásokból.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik: *bizi* '(iskolai) bizonyítvány' (1898: Dobos: DiákSz.), a *bizonyítvány* (↑) származékszóból keletkezett szórövidüléssel és játszi *-i* kicsinyítő képzővel. (⊕) A (N.) *bizog*, *bizott* 'igazán, valóban, bizony' megszilárdult ragos alakulatok a →*bízik*-ből *-g* latívuszraggal, ill. *-t* módhatározóraggal keletkeztek, hogy helyettesítsék az elhomályosult és módhatározóragként értelmezett *-n* névszóképzőt.

📖 EtSz. *biz* a.; Klemm: TMondt. 460; TESz., *biz.* a. is; Kelemen J.: Monds. 384; Benkő: ÁrpSzöv. 340; EWUng. • Vö. *bízik*

bizton A: 1535 *bizton* (ItK. 6: 292); 1831 *Bízton* (Kreszn.) **J**: **1.** 1535 'bizonyosan | gewiß' (↑); **2.** 1815 ? 'bátran | getrost' (Nyr. 48: 132), 1819 'ua.' (NSz.); **3.** 1843 'biztonságban | in Sicherheit' (NSz.)

biztonság A: 1825–1827 *biztonság* (Nsz.); 1846 *biztonságban* (Szily: NyÚSz.) **J**: **1.** 1846 'megóvás, védelem, védettség | Sicherheit, Schutz' # (↑); **2.** 1861 'bizonyosság | Gewißheit' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **bizton** megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A *bízt* (~ *bízott*) 'vkihez bizalommal volt, vkiben megbízott' (1547: LevT. 1: 43) szóból, *-n* módhatározóraggal. A *bízt* ~ *bízott* alakok a →*bízik*-ből keletkeztek (befejezett) melléknévi igenévképzővel. – A *biztonság* a *bizton*-ból *-ság* névszóképzővel alkotott származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bízik*

biztonság → *bizton*

biztos A: 1563 *Bjztoffagom* [sz.] (RMNy. 3/2: 50); 1785 *Bizattosok* (NSz.); 1790 *Biztosának* (NSz.) **J**: <FN> **1.** 1563 ? 'vmivel megbízott hatósági személy | Kommissar' (↑), 1785 'ua.' (↑); **2.** 1891 'rendőr | Schutzmann' (NSz.) | <MN> **1.** 1748 'kétségtelen | gewiß' # (NSz.); **2.** 1761 'biztonságos | sicher' # (NSz.); **3.** 1786 'bizalmas | vertraulich' (NSz.); **4.** 1787 'megbízható | vertrauenswürdig' # (NSz.); **5.** 1839 'szilárd | fest, bestimmt' # (NSz.) **Sz**: ~**ít** 1824 *biztosítá* [r.] (NSz.) | ~**íték** 1833 *biztosítékokat* 'garancia; kaució | Garantie; Kaution' (NSz.); 1896 'elektromos áramkört önműködően megszakító készülék | elektrische Sicherung' (Nsz.) | ~**ítő** 1833 *biztosító*-intézet <FOLY MN-I IGENÉV> (NSz.); 1838 *Biztosító* 'biztosító intézet | Versicherungsanstalt' (Tzs.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*bízik* 'rábíz, ill. megbízik vkiben/vmiben' szóból *-t* névszóképzővel és *-s* melléknévképzővel. (⌘) A származékok nyelvújítási szavak.

📖 EtSz. *bíz* a.; Nyr. 83: 268; TESz.; EWUng. • Vö. *bízik*

bízást A: 1546/ *Býzuast* (HoffgreffÉn. S2a) J: 1. 1546/ 'bizony, valóban, tényleg | wahrlich' (↑); 2. 1584 'bizakodva | zuversichtlich' (NySz.); 3. 1592 'véletlenül | zufällig' (Cisio K1a)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A *bízva* 'vkiben/vmiben bízva, vkire v. vmire hagyatkozva' szóból -st módhatározóraggal keletkezett. A *bízva* a →*bízik*-ből jött létre -va határozói igenévképzővel. ⊖ Hasonló határozói igenév ugyanebből az igéből: *bízában* 'megbízik vkiben/vmiben' (1517: DomK. 215). Ehhez hasonló: (R.) *bízában* 'biztosan, bizonyosan <határozószóként>' (1597: MNy. 68: 18), ez a *bízást*-ből -b középfokjellel és -n módhatározóraggal jött létre.

📖 Klemm: TMondt. 214; TESz.; EWUng. • Vö. *bízik*

bízant → *bízant*

bízeg → *bízserél*

bízereg → *bízserél*

bízserél × A: 1787 *bízserélése* [sz.] (NSz.); NYJ. *bízserél* (ÚMTsz.) J: 'simogat; csiklandoz | streicheln; kitzeln'

bízeg × [1] A: 1792 *bezsegni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1792 *Bízsegni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1889 *bízgett* (NSz.) J: 1. 1792 'hemzseg | wimmeln' (↑); 2. 1818 'zsibbad; vizket | prickeln; jucken' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 3. 1833 'pezseg | brausen' (Kassai: Gyökerésző 1: 309)

bízereg [1] A: 1792 *Bízereg* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1802 *bi'sergése* [sz.] (NSz.); NYJ. *bízserög* (ÚMTsz.); *bízserög*, *pezserög*, *zsüörög* (MTsz.) J: 1. 1792 'sajog | schmerzen' (↑); 2. 1802 'zsibbad | sanft prickeln' # (↑); 3. 1833 'pezseg | brausen' (Kassai: Gyökerésző 1: 309); 4. 1897–1901 'hemzseg | wimmeln' (MTsz. *pezserég* a.) Sz: **bízserget** 1873 *bízserget* 'csiklandoz | kitzeln' (Nyr. 2: 424); 1888 'pezseg(tet) | brausen machen' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótó a →*pezsdül* szócsaládjával függ össze. A végződéses különféle gyakorító képzők. ⊖ Ugyanebből a töből egy másik gyakorító igeképzővel keletkezett a *bízserkél* 'ingerel, bízserég' (1884: NSz.).

📖 EtSz. *bízseg* a.; TESz. *bízserég* a.; EWUng. • Vö. *pezsdül*

bízsu A: 1788 *Bízsu* [ÁLLATN.] (NSz.); 1816 *bijouk* (Tóth I.: MDivatsz. 24); 1854 *bízsu* (Heckenast: IdSzT. 34) J: 1. 1788 'ékszer | Schmuckstück' (↑); 2. 1904 'kisebb csecsebecse | Bijouterieware' (Radó: IdSz.)

■ Francia jövevényszó. | ⊕ Fr. *bijou* 'ékszer, drágakő' [< breton *bizou* '(drága)köves gyűrű']. ⊖ Megfelelői: ang. *bijou*; ném. *Bijou*; stb.: 'ékszer'. ⊕ Az első adat egy ölebre vonatkozik, melyet gazdája nyilván kedveskedő módon nevezett el az ékszer jelentő szóval.

📖 TESz.; EWUng.

blama → *blamíroz*

blamál → *blamíroz*

blamíroz Δ **A:** 1843 *blamirozza* (Nsz.); 1874 *blamérozzon* (NSz.); 1900 *blamíroz* (Tolnai: MagySz.) **J:** 'megszégyenít | blamieren'

blamázs **A:** 1857 *blamage* (Nsz.); 1881 *blamázs* (Nsz.) **J:** 'szégyenletes kudarc, felsülés | Blamage'

blamál **A:** 1876 *blamálni* [sz.] (Nsz.) **J:** 'megszégyenít | blamieren'

blama **A:** 1927 *blama* (Nsz.) **J:** 'szégyenletes kudarc, felsülés | Blamage'

■ A szócsalád **blamíroz** és **blamázs** tagja német jövevényszó. | (≡) Ném. *blamieren* 'felsül, szégyent vall', *Blamage* 'blamázs' [a német ige a fr. *blâmer* 'fedd, leszid' átvétele, a német főnév pedig az ige franciás származéka]. (≈) Megfelelőik: cseh *blamovati*, *blamáž*; le. *blamovać sie*, *blamaž*; stb.: 'megszégyenít', 'blamázs'.

■ A **blamál** származékszó. | (△) A *blamíroz*-ból jött létre az -*ál* igeképzővel; vö. →*flangíroz*, →*gazsulíroz*.

■ A **blama** elvonás eredménye. | (△) A *blamál* végződésének elhagyásával keletkezett.

📖 EtSz.; Bárczi: FrJsz. 34; TESz. *blamál* a.; EWUng.

blanketta **A:** 1845 *blanquett-ek* (PestiH. 1845. okt. 28.: 284); 1880 *blankétát* (NSz.); 1889 *blankettát* (NSz.); NYJ. *blanketta* (EtSz.) **J:** 1. 1845 'ürlap | Blankett' (Nsz.); 2. 1865 'aláírás (meghatalmazásként) | Unterschrift (als Ermächtigung)' (Babos: KözhSzt.); 3. 1880 'nyugta | Quittung' (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Blankett*, (R.) *blankette*, (au.) *Blankette*: 'ürlap, adatlap, nyomtatvány (eredetileg: aláírással ellátott, egyébként üres papír)' [< ném. *blank* 'üres, tiszta, kitöltetlen'; a főnévi alak franciás szövéggel keletkezett]. (≈) Megfelelői: szbhv. *blanket*; cseh *blanket*; stb.: 'ürlap'. (△) A szövégi *a* hanghelyettesítés eredménye; vö. →*cérna*, →*kályha* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *belice*, *biankó*, *pléh*

blatt **A:** 1808/ *blattya* [t-j] (NSz.); 1844 *blattra* (Nsz. *blatt*¹ a.); NYJ. *plat* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1808/ 'cédula | Zettel' (↑); 2. 1844 'játékkártya, kártyalap | Spielkarte' (↑) **Sz:** ~**ol** 1886 *blattoltunk* 'kártyázik | Karten spielen' (Vadászlap 1886. dec. 5.: 449); 1930 'kottából első látásra énekel, játszik | vom Blatt singen, spielen' (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Blatt* 'a növény része; cédula; újság, hírlap; játékkártya; stb.' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *φύλλον* 'falevél'; ír (kír) *blāth* 'virág(zat)'; stb.]. (≈) Megfelelői: cseh *plát* 'bádóg, fémlemez'; le. *blat* 'lapos tárgy; a növény része'; stb. (△) Manapság főleg a *veri a blattot* 'kártyázik', tkp. 'a kártyát (az asztalra) csapja, csapdossa' (1922: Nsz.) kifejezésben használatos. A *blattol* származék ma inkább a zenei jelentésben ismert. (◡) A (R.) *blattista* 'kártyajátékos' (1878: NSz.) a *blatt*-nak egy tréfás latinosított származékszava.

📖 ÉKsz.; EWUng. • Vö. *fólia*

blazírt **A:** 1842 *blasirt* (Tudtár 1842/6: 83); 1853 *blazírt* (Délibáb 1853. jan. 16.: 96); 1855 *blazírt* (NSz.) **J:** 'fásult | blasiert'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *blasiert* 'tompá, fásult' [a fr. *blasé* 'ua.', tkp. 'túltelített <oldat, folyadék>' alapján keletkezett német végződés]. (≈) Megfelelői: svéd *blaserad*; szbhv. *blaziran*; stb.: 'tompá, fásult'.

EtSz.; TESz.; EWUng.

bliccel A: 1877 *blicceltek* (FővL. 1877. nov. 14.: 1246) J: 1. [*el~*] 1877 'elszelel, eltűnik | sich davonmachen; ausreißen' (↑); 2. 1881 'fizetés elől távozik | zechprellen; schwarzfahren' (Nsz.); 3. 1898 '〈tanórát〉 mulaszt | 〈eine Lektion〉 schwänzen' (Dobos: DiákSz.)

■ Német (B.) jövevényszó. | (≡) Ném. (B.) *blitzen* 'a fizetés elől megszökik' [jelentéselkülönülés a ném. *blitzen* '(fel)villan; villámlik' szóból]. Vö. még ném. *abblitzen* 'kereket old; megszégyenül', (R.) 'besül, csütörtököt mond <lőfegyver>'. (△) A metaforikus 3. jelentés a magyarban alakult ki.

EtSz.; Storfer: Wört. 69; TESz.; EWUng. • Vö. *pléh*

bliktri △ A: 1728 *blictri* (MNY. 79: 124); 1782 *Bliktri* (Nsz.) J: <MN> 1728 'haszontalan; jelentéktelen | nichtsnutzig; unbedeutend' (↑) | <FN> 1. 1782 'jelentéktelen személy | unbedeutende Person' (↑); 2. 1790 ? 'semmi(ség) | Nichts, Nichtigkeit' (NSz.), 1847 'ua.' (NSz.)

■ Latin (h.) jövevényszó. | (≡) Latin (h.) *blictri* 'semmi, semmiség' [< gör. *βλίτρι* 'a megpendített hárfahúr hangjának utánzására']. Köztes állomásként feltételezhető egy lat. (k.) **blitri* alak. Filozófiai műszóként a középkori tudós világban a skolasztikusok révén terjedhetett el. (≈) Megfelelői: ném. (N.) *blictri* 'látszólag(os), látszatra'; ol. (N.) *blittri*, *blictri* 'semmi, nulla'; cseh *bliktr*, *bliktra* 'látszat, külszín'. (△) A latinból való származtatást erősíti az a tény is, hogy a *bliktri* Pázmány Péter latin nyelvű szövegében már 1630 körül előfordul.

Nyr. 41: 440, 42: 34, 285; EtSz.; MNY. 35: 177; TESz.; EWUng.

blokád A: 1681 *Blogvada* (Horváth M.: NEI.); 1703 *bloquada* (MNY. 11: 374); 1703 *bloccádába* [R.] (Nyr. 88: 321); 1794 *blokáda* (Nsz.); 1835 *Blockad* (Kunoss: Gyal.); 1916 *blokádintézkedéseit* (Nsz.) J: 1. 'ostromzár | Blockade (milit)' (↑); 2. 1904 'elszigetelés, korlátozás (mint politikai akció) | Isolierung als politische Gegenmaßnahme' (Nsz.); 3. 1990 'közlekedési utak lezárása | Absperrung von Verkehrslinien' (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Blockade*, (R.) *blocquada*: '(le)zárás' [< ném. *blockieren* 'vmit (le)zár, körülzár']. (≈) Megfelelői: ang. *blockade*; le. *blokada*; stb.: 'blokád'. (△) A szóvégi *a* vagy a régi német alakra megy vissza, vagy hanghelyettesítés eredménye; vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A *blokád* alak az osztrák kiejtést tükrözheti.

EtSz.; Nyr. 76: 135; TESz.; EWUng. • Vö. *blokk*

blokk A: 1790 *Blokházunknak* (Nsz.); 1898 *blokkjait* (Nsz.) J: 1. 1790 'örhely | Posten' (↑); 2. 1886 'térközbiztosító berendezés | Streckenblock' (Révész: VasutiSz. 79); 3. 1898 'úrlapokból álló tömb; papírtömb | Formularblock; Schreibblock' (Nsz.); 4. 1906–1907 'tét (kártyajátékban) | Einsatz (im Kartenspiel)' (Nsz.); 5. 1908 'párttömörülés v. államok szövetsége | Bündnis von politischen Parteien od. von Staaten' (Nsz.); 6. 1931 'fizetőblokk | Kassenzettel' # (Nsz.); 7. 1944 'épületegyüttes | Häuserblock' (Nsz.); 8. 1998 'a védekező játékosok alkotta akadály (labdajátékokban) | durch einen oder mehrere Spieler gebildete Sperre (in Ballspielen)' (Nsz.) Sz: ~ol 1934 *blokkol* 'pénztári bizonylatot, nyugtát kitölt | einen

Kassenzettel ausfüllen' (Nsz. *blokkol*¹ a.); 1948 'bélyegzőórával időpontot rögzít | an einer Stempeluhr stempeln' (Nsz. *blokkol*¹ a.); 1996 '(közlekedési vonalat) lezár | eine Verkehrslinie blockieren' (Nsz. *blokkol*² a.); [főleg *le~*] 1972 '(zavarában) nem tud tovább gondolkodni | vor Verlegenheit, Schrecken nicht denken können' (ÉKsz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Block* 'fatörzs, fatuskó; vágótőke; háztömb; papírtömb; térközbiztosító berendezés; stb.' [< germán eredetű; vö. holl. *blok* '(tartó)gerenda, tuskó, rög'; svéd *block* 'tuskó, rönk, hasáb, tömb'; stb.]. (≈) Megfelelői: fr. *bloc*; or. *блок*; stb.: 'tömb; akadály; pártszövetség; stb.'. (⊕) A magyar jelentések a németből valók. (⊖) Idetartozik a (R.) *blok(k)íroz* 'várát, várost körülzár' (1789: Nsz.), amely a ném. *blockieren* 'elzár, eltorlaszol; blokád alá vesz; stb.' átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *blokád*

blöff **A:** 1903 *blöff* (BpHírlap 1903. dec. 9.: 8); 1912 *bluffel* (Nsz.) **J:** 'megtévesztés, félrevezetés | Bluff' **Sz:** ~öl 1914 *blöffölni* [sz.] 'megtévesztő kijelentést tesz | bluffen' (HusztadikSz. 1914/1.: 315)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bluff*; ang. *bluff*; fr. *bluff*; stb.: 'blöff'. Az angolból terjedt el. [< ang. *bluff* 'elképesztéssel félrevezet, megtéveszt']. (⇒⊕) A magyarba angol és német közvetítéssel került át. (⊕) Feltehetőleg a sajtó vagy a kártyások nyelvéből terjedt el.

📖 TESz.; EWUng.

blúz **A:** 1839 *blouse* [ES. NEM M.] (Nyr. 86: 333); 1847 *blousehoz* (NSz.); 1875 *blúzekban* (NSz.); 1877 *plúszom* (NSz.); 1893 *bluzba* (Nsz.); NYJ. *blujz, pulúz* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1839 ? 'zubzony | kurzer Kittel' (↑), 1847 'ua.' (↑); 2. 1848 'munkás; <forradalmi> munkásság | Arbeiter; <revolutionäre> Arbeiterschaft' (Nyr. 86: 334); 3. 1893 'ingszerű női ruhadarab | Frauenbluse' # (↑)

■ Francia jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *blouse* 'munkaköpeny; matróz (szabású) blúz'; stb.; – vö. még ném. *Bluse* 'női- v. egyenblúz'. A franciában tisztázatlan eredetű. (≈) Megfelelői: ang. *blouse*; ol. *blusa*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szó eleji *p*-s változatok a németből származnak. A 2. jelentés metonímia; ehhez vö. ném. *Blusenmann*; fr. *homme en blouse*: 'munkás, dolgozó'; ez a jelentés azzal magyarázható, hogy az 1830-as júliusi forradalom idején az öltözet a francia munkások viselete volt.

📖 EtSz.; Tóth I.: MDivatsz. 24; TESz.; EWUng.

boa **A:** 1820 *Boa* Óriási Kigyó (HasznMul. 1820/35: 279); 1832 *boa* (Nsz.) **J:** 'óriáskígyó | Riesenschlange'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Boa*; ang. *boa (constrictor)*; fr. *boa*; stb.: 'óriáskígyó'. Forrása a lat. *boa* 'egy fajta vízikígyó'. (⇒⊕) Az átdó nyelv tisztázatlan. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza a (R.) *boár* 'óriáskígyó' (1821: NSz.), amely a nyelvújítás korában tudatos szóalkotással keletkezett a *boa* szóból, valamint a *boa* 'női nyakprém' (1829: HasznMul. 1829/14: 112), amely francia divatszóként német közvetítéssel került a magyarba; vö. fr. *boa*; ném. *Boa*: 'ua.'. Ez utóbbi esetben a névadásnak az a szemléleti alapja, hogy a nyakprém kígyó módjára veszi körül a nyakat, vállat.

📖 TESz. *boa*¹ a., *boa*² a.; EWUng.

bóbiskol **A:** 1792 *Bóbiskolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1805 *bóbitskolt* (NSz.); 1888 *kóbiskolt* [ʔ ɔ: bóbiskolt] (NSz.) **J:** '⟨bólingatva⟩ szundít, szundikál | nicken, schlummer' #

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoeitikus eredetű, és összefügghet a →*bókol*, →*bólogat* szócsaládjával. Végződése játszi szerepű gyakorító képző. ⊖ Idetartozik a más alaktani felépítésű *bóbikol* 'szendereg, szundikál' (1833: Kassai: Gyökerésző 1: 331).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

bóbíta **A:** 1647 *Bobita* (NySz.); 1708 *Bóbíta* (Pápai Páriz: Dict.); 1763 *Búbita* (NSz.); NYJ. *bubita* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1647 'tekert haj | Haarknoten' (↑); 2. 1673 'búbosan felálló tollcsomó némely madár fején | Federbüschel, Schopf' # (NySz.); 3. 1759 'bokréta szerű (női) fejdísz | Kopfputz, Häubchen' (NySz.); 4. 1807 'fészkes virágokban a magon nőtt repítő képződmény | Federkrone (bei Pflanzen)' (MagyFűvészk. 22)

■ Származékszó. | ⊕ A →*búb*-ból keletkezett *-(i)ta* kicsinyítő képzővel. Az alaktanhoz vö. →*bokréta*, →*gombóta* stb. A metaforikus 4. jelentés nyelvújítási műszóalkotás eredménye. ⊖ Idetartozik a (N.) *bubuta* ~ *bubota* 'kenyértésztából készült, kerek karácsonyi sütemény' (MTsz.), amely szóhasadással keletkezett a →*bóbita*-ból.

📖 EtSz.; MNy. 32: 228, 49: 85; TESz.; EWUng.

bócér **Δ A:** 1405 k. *bocher* (SchlSzj. 283.); 1405 k. *bolcher[us]* [sz.] (SchlSzj. 290.); 1833 *Pótzérből* (Kassai: Gyökerésző 1: 362); NYJ. *Kócéros* [sz.] (MTsz.) **J:** <FN> 1405 k. 'hajcsomó | Haarschopf' (↑) | <MN> 1833 'kócos | zerzaust' (↑) **Sz:** ~**os** 1405 k. 'hajcsomós | mit einem Schopf' (SchlSzj. 290.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊖ Ném. (kor. úfn.) *balzer* 'hajcsomó; hajfonat' [tisztázatlan eredetű]. ⊕ A ném. *al* > m. *ó* hangváltozáshoz vö. →*bókony*. A *kócéros* származékszó esetleg a *bócér* és *kócos* 'zilált, borzas' (→*kóc*) szavakból jött létre szóvegyüléssel. ⊕ A *bocel* [szN.] (1165 k.: MonStrig. 1: 118) és a *Balcer* [szN.] (1237–1240: PRT. 1: 774) a ném. *Balthasar* [szN.] -vel fogható össze.

📖 EtSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

boci **A:** 1795 *Boczikák[na]k* [sz.] (NSz.); NYJ. *boccsi*, *bucsi* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1795 'kisborjú | Kälbchen' # (↑); 2. [jelzői értékben is] 1810 'ostoba személy | dumme Person' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Kalbskopf* a.); 3. 1867 'tehén | Kuh' (NSz.)

■ Játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ Valószínűleg a *bec* (→*bece*) nem adatolt veláris változatából jött létre *-i* kicsinyítő képzővel. A veláris hangalak keletkezése a →*borjú* analógiás hatásával magyarázható. A *cs*-t tartalmazó változat a →*bocs*² hatására jöhetett létre. ⊖ Idetartoznak: *baca* 'kisborjú' (1816: NSz.); *bocó* 'ua.' (1838: Tzs. *Boczi* a.); *boc* 'ua.' (1883: NSz.).

📖 TESz.; EWUng.

bocs¹ † **A:** [1237–1240] *Buch* [szN.] (PRT. 1: 774); 1405 k. *boch* (SchlSzj. 1110.) **J:** 'hordó | Fass'

■ Szláv, valószínűleg déli szláv jövevényszó. | ⊖ Annak a nem adatolt déli szláv szónak az átvétele, amely azonos a →*bocska* tövével [tisztázatlan eredetű].

bocs² A: 1792 *Bots* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 1. 1792 'medvebocs | Bärenjunges' # (↑); 2. 1838 'bizonyos állatok kicsinye | Junges gewisser Tierarten' (Tsz.); 3. 1858 'nyers vas- v. acélöntvény-tömb | Ofensau' (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A ném. (szász E.) *botsch* 'koca, disznó' szóhoz való viszonya tisztázatlan. Valószínűleg az általánosabb 2. jelentés az eredeti. A 3. jelentéshez vö. →*medve*; vö. még ném. *Bär* 'rosszul sikerült öntvény; öntvénytömb'. (⊙) Eredetileg erdélyi tájszó volt.

EWUng. TESz.;

bocsánat A: 1372 u./ *boczanattra* (JókK. 80) **J:** <FN> 1. 1372 u./ 'megbocsátás | Verzeihung, Vergebung' # (↑); 2. [msz-szerűen] 1837 '⟨engedelm, elnézés udvarias kérésének kifejezésére⟩ | ⟨als Höflichkeitsformel zur Entschuldigung⟩' # (Nsz.) | <MSZ> 1789 '⟨bocsánatkérés, udvarias figyelmeztetés kifejezésére⟩ | ⟨zum Ausdruck von Entschuldigung, von höflicher Ermahnung⟩' (Nsz.)

bocsánik Δ A: 1508 meg *bolanik* (DöbrK. 353) **J:** 'megbocsáttatik | vergeben werden'

■ A szócsalád alapja, a **bocsánik** csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *bošan*-szétválasztatik'; oszm. *bošan*-ua.'; csuv. *pušan*'kiürül; megszabadul' [eredetéhez vö. →*bocsát*]. (△) A szó belseji affrikálódáshoz vö. →*bölcső*, →*búcsú*.

■ A **bocsánat** származékszó. | (△) A *bocsánik*-ből keletkezett -at névszóképzővel.

Gombocz Z.: BTLw.; MNy. 43: 200; TESz. *bocsát* a.; Ligeti: TörK. 84, 274; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

bocsánik → *bocsánat*

bocsár † A: (†1002 e.) [1018 k./] *βουτζιάριον* [gör. végződés] (ÓMOlv. 15); 1211 *Bocar* [HN.] (PRT. 10: 509); 1211 *Bosar* [SZN.] (PRT. 10: 514); [1237–1240] *buchardionis* [sz.] [lat. végződés] (PRT. 1: 784); 1249 *Boltsschar* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 69); 1303 *Bochar* [HN.] (Heckenast: Szolg. 94) **J:** 'kádár; pincemester | Böttcher; Kellermeister'

■ Szláv, esetleg orosz jövevényszó. | (≡) Or. *бочар* 'kádár' [< szláv **bъci* 'hordó'; vö. →*bocs*¹]. (△) A származtatás azzal támasztható alá, hogy a szláv szó csak az oroszból adatható. Ezzel szemben nehézséget jelent az a tény, hogy a →*bocska*, amely végső soron ugyanarra az etimonra megy vissza, valószínűleg egy déli szláv nyelvből származik. – A magyar szó nem fordul elő magyar szöveggörnyezetben, de a régi személynevek és a hazai latinságban előforduló adatok (vö. lat. (h.) *bocharius* 'kádár') arra utalnak, hogy köznévként is létezett.

Kniezsa: SzlJsz. 600; FNESz. *Karancslapujtó* a.; EWUng.

bocsát A: 12. sz. vége/ *bulcaffa* [*bulcsát* □] (HB.); 1372 u./ *boczata* (JókK. 7); 1514 meg *bochassad* [*bacsát* □] (LobkK. 111); 1717 e./ *bocsájt* (NySz.); 1838 *Bocsítani* [sz.] (Tsz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'megbocsát | vergeben' # (↑); 2. 1372 u./ 'vhova juttat | irgendwohin gelangen lassen' # (↑); 3. 1527 '(el-, ki)enged | (weg-, hinaus)lassen' # (ÉrdyK. 637) **Sz:** ~**kozik** [főleg alá-, le-] 1508 le *bočatkozec* 'vhova, vmerre ereszkedik, halad | irgendwohin gehen; sich

herunterlassen' (NádK. 667); 1627 'vmilyen állapotba, helyzetbe juttatja magát | auf etw eingehen' (NySz.)

■ Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *bošat*–; CC. *bošat*–; csuv. *pušat*–; stb.: 'kiürít, kiszabadít, megszabadít'; török [< török **boša*- 'kiürül' < török **boš* 'üres']. (△) A szó belseji affrikálódáshoz vö. →*bocsánat*, →*búcsú*; a legkorábbi változat szervesen szó belseji *l* hangjához vö. →*ács*, →*bölcs* stb. A *bocsájt* változat a *-jt* műveltető képző beleérésével keletkezett.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; MNy. 43: 200; TESz.; Ligeti: TörK. 84, 274; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *bocsánat*, *búcsú*

bocska × **A**: 1228 ? *Buchca* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 251); 1587 *bochka* (OklSz.); 1652 *Becska* (Slavica 2: 87); 1831 *bucska* (Kreszn.) **J**: 1. 1228 ? 'hordó; faedény | Faß; Holzgefäß' (↑), 1587 'ua.' (↑); 2. 1832–1833 'negyed véka mint malomban használatos űrmérték | Viertel als Trockenmaß in der Mühle' (Nyr. 11: 287)

■ Szláv, valószínűleg déli szláv jövevényszó. | (≡) Mac. (N.) *бочка* 'hordó'; szbhv. (N.) *bûčka* 'tartály, vödör'; szln. *bečka* 'dézsa; vödör'; – szlk. *bočka*, (N.) *bečka* 'hordó'; or. *бочка* 'ua.'; stb. [< szláv **bъči* 'ua.', vö. →*bocs*¹]. (△) Többszörös átvételként több nyelvből való származtatása nem meggyőző, mivel a különféle alakváltozatok zártabbá válással és elhasonulással a magyarban keletkezhetek.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 95; TESz.; EWUng. • Vö. *bocs*¹

bocskor **A**: 1395 k. *bochor* [ɔ: *bochkor*] (BesztSzj. 654.); 1454 *Boczkor* [SZN.] (OklSz.); 1533 *Boczokor* (Murm. 2057.); 1584 *Bochykor* beor (SzT.); 1695 *Batskort* (MNy. 79: 508); 1700 *batskarak* (SzT.); 1833 *Boskor* (NSz.); NYJ. *bucskor* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1395 k. 'egyetlen darab bőrből készült kezdetleges lábbeli | Bundschuh, Rienschuh' # (↑); 2. 1810 'baromfi lába bőre | Haut am Fuß des Federviehes' (Nsz.); 3. 1780 'öreg ember (becsmérlő megszólításként is) | alter Mensch (auch als abwertende Anrede)' (Nsz.); 4. 1894 'ember, állat lábára v. lábbelire tapadt sárkolonc | Dreckklumpen am Fuß des Menschen od. des Viehes od. am Schuhzeug' (NSz.); 5. 1934 'lepényféle | Art Kuchen' (ÚMTsz.); 6. 1940 'eketalp | Pflugsohle' (ÚMTsz.) **Sz**: ~**os** 1486 *Boczkoros* [SZN.] (Nyr. 78: 240); 1561 'bocskort viselő (személy) | Bundschuhe tragend (Person)' (NySz.); 1826 'elszegényedett (nemesember) | verarmt (Adeliger)' (Nsz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán német (feln.) jövevényszó. | (≡) Vö. ném. (kfn. f.-ném.), *botschuo*, *botschuoch* 'egy fajta durva lábbeli', (kfn. k.-ném.) *botschō* 'ua.', (kor. úfn.) *botschuch* 'rövid szárú csizma' [< ném. (kfn.) *bot* 'rövid szárú csizma' + *schuoch* 'cipő']. (△) E származtatás ellen súlyos hangtani nehézségek szólnak, különösen a szóvégi *r*-rel kapcsolatban. (△) Összetett szóként való magyarázata, ill. az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű. (△⇒) A magyarból: szbhv. (N.) *bôčkore* [többes szám]; cseh *bačkora*; ukr. (Kárp.) *боцкору* [többes szám]; stb.: 'bocskor'.

📖 TESz.; SFU. 10: 41; MNy. 78: 206; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *sukk*

bóda × **A**: 1395 k. *bolda* (BesztSzj. 118.); 1585 *bóda* (Cal. 162); 1785 *bódéjából* (NSz.) **J**: 1. 1395 k. 'ökölpajzs a kard markolatán | Faustschild am Schwertgriff' (↑); 2. 1585 'markolat, nyél, fogantyú (szálfegyveren, evezőn, hajókormányon, egyéb eszközön) | Griff, Stiel, Handhabe (am Säbel, am Ruder usw.)' (↑)

■ Bizonytalan eredetű, talán török jövevényszó. | (≡) Vö. csag. *baldaq* 'kardmarkolat'; kirg. *baltaq* 'kardmarkolat; mankó'; tat. *baldak* 'gyűrű, karika'; stb. (≈) Megfelelője a mongolban is megtalálható. (△) A biztos származtatást több tényező is gyengíti: a szóvég alakulása hangtani problémákat vet fel (de vö. →*csipa*), és az sem teljesen világos, hogy a szó melyik török nyelvből és melyik korból származik. A *bódé* változat a →*bódé* hatására keletkezhetett. (△) A kunból való átvétel lehetőségét a megfelelő adat hiánya mellett a szóföldrajz sem támogatja, hiszen a szóra csupán a Dunántúlról vannak adataink.

EtSz.; MNy. 31: 268; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

bódé **A:** 1792 *Bódé* (Baróti Szabó: KisdedSz.); NYJ. *búdé* (MTsz.) **J:** 'faházikó | Bretterhäuschen' #

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Bude* 'egyszerű, kunyhószerű építmény' [indoeurópai eredetű; vö. ír (kír) *both* 'kunyhó, viskó'; litv. *būtas* 'ház'; stb.]. (≈) Megfelelői: cseh *bouda*; szlk. *búda*; stb.: 'kunyhó, viskó'. (△) A származtatás hangtani tekintetben, főleg a szóvéget érintően nem kifogástalan. (⊂) Idetartozik a (N.) *butyka* '(elárusító) bódé; révház; stb.' (1839: MTsz. *butka* a.), amely a szlk. *búdka* 'kunyhó, viskó, házikó' szóból ered.

EtSz.; TESz., *butyka* a. is; EWUng. • Vö. *buda*, *pór*

bodega **△ A:** 1854 *bottega-tól* (MNy. 69: 361); 1879 *Bodega* (MagyLex. 4: 147); NYJ. *bodagába* (ÚMTsz.); *bodëga* (NyIrK. 6: 267) **J:** 1. 1854 'borospince; falatozó | Weinkeller; Imbißstube' (↑); 2. 1879 'áruraktár; árutelep | Warenspeicher; Warenlager' (↑); 3. 1975 '(tárolásra, árusításra használatos) bódé | Marktbude, Schuppen' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bodega* 'borozó; (boros)pince', (R.) *bottega* 'kunyhó; kávéház'; ol. (R.) *bottega*, (bre.) *botege*, *botiga* 'üzlet; bolt; műhely'; sp. *bodega* 'borospince; hajótér; raktár, lerakat'; szbhv. *bodega* 'bormérés, kocsmá'. A spanyolból terjedt el [lat. *apotheca* 'éléskamra, borospince'; vö. →*patika*]. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. Ma főleg a 3. jelentésben fordul elő.

TESz.; EWUng. • Vö. *patika*

bódít **A:** 1493 k. ? meg *bwldýhtýa* [t-j] (FestK. 314); 1584 el *bodituan* [sz.] (NySz.); 1660 k. *boldította* vala meg [?] (NySz.) **J:** 1. 1493 k. ? 'felzaklat; megzavar | belästigen; stören' (↑), 1584 'ua.' (↑); 2. 1604 'eszét veszi; ámit | jmdn um den Verstand bringen; beschwindeln' (NySz.); 3. 1717 'kábit; elzsongít | betäuben; abmatten' # (Mikes: TLev. 1)

bódul **A:** 1531 *elbuldulařanac* [sz.] (TelK. 137); 1552/ meg *bodulanac* (Tinódi: Cronica H3a) **J:** 1. 1531 'eszméletét, eszét veszti | besinnungslos werden; betäubt werden' # (↑); 2. 1552/ 'megzavarodik; felzúdul | sich trüben; aufbrausen' (↑); 3. 1577–1580 'rohan; eltakarodik vhonnan | rennen; sich fortmachen' (NySz.); 4. 1624 ? 'megbolondul | verrückt werden' (NySz.), 1749 'ua.' (MNy. 37: 41) **Sz:** ~**at** 1815 *bódulatba* 'őrület | Wahnsinn' (ItK. 6: 477); 1831 'megrészegült állapot | rauschhafter Gemütszustand' (Sas 1831/3.: 84)

■ Származékszó relatív fiktív töből. | (△) A tö ismeretlen eredetű és megegyezhet a →*bódorog* tövével. A végződés műveltető, ill. visszaható igeképző. A szócsalád tagjai a *bolydít*, *bolydul* (→*bolyong*) szóhasadásos párjai lehetnek. A 'körüljár, kószál, mászkál' > 'megőrül, megzavarodik' jelentésváltozáshoz vö. még →*botor*, →*tévelyeg*; ném. *irren* 'kóborol; téved'.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *boldog*, *bolt*¹, *boly*

bodnár × **A**: 1388 *Bodnar* [SZN.] (OkLSz.); 1584 *bodnar* (NySz.); NYJ. *bēdnár* (NytudÉrt. 3: 81); *bonnár* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1388 ? 'kádár | Faßbinder' (↑), 1584 'ua.' (↑); **2.** 1590 'szekérgyártó | Wagner' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 132); **3.** 1838 'kulcsár | Beschließer' (Tsz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *bednjar*, (N.) *bednár*; szlk. *debnár*, (N.) *bednár*, *bodnár*; ukr. *боднар*, (N.) *боднар*; stb.: 'kádár' [< szláv **bъdъnъ* 'dézsa, tartály, hordó'; vö. →*bödön*].

(△) A *bonnár* változat hasonulással keletkezett. A 2. jelentés kialakulására a →*bognár* is hathatott. A Székelyföldön feljegyzett 3. jelentés esetleg a rom. *butar* 'kádár; pincemester' hatását tükrözi.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 96; TESz.; EWUng. • Vö. *bödön*

bodobács **A**: 1799 *Bodobáts* (Nszt.); 1817 *Bilibáncsok* (NSz.); 1833 *Bodó bátsi* (Kassai: Gyökerésző 1: 332); 1838 *Budabács* (Tsz.) **J**: **1.** 1799 'feketével tarkázott vörös színű, hosszúkás mezei poloska | Feuerwanze' (↑); **2.** 1817 'katicabogár | Marienkäfer' (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A különböző alakváltozatok a valószínűleg elsődleges *bodobács*-ból keletkezettek hangrendi átcsapással, elhasonulással, ill. népetimológiával (részben a →*bácsi* hatására). (◊) A *bodobács*-ból szórövidüléssel keletkezett szavak: *böde* 'egy fajta bogár' (1857: Ballagi M.: MNMSz.), *boda* 'egy fajta bogár; bodobács' (1862: CzF. *böde* a.), (N.) *buda* 'katicabogár' (MNy. 44: 73).

EtSz.; Balassa-Eml. 32; TESz.; EWUng.

bodócs × **A**: 1522 ? *Bodoch* [SZN.] (MNyTK. 86: 30); 1792 *Bodots* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1801 *Bogyats* (NSz.); 1863 *Bodócs* (Krizsa [szerk.] Vadr. 493) **J**: <FN> **1.** 1792 'bogyó; apró gyümölcs | Beere; kleines Obst' (↑); **2.** 1838 'fiatal szarvasmarha | junges Rind' (Tsz.) | <MN> 1838 'éretlen | unreif' (Tsz.)

■ Származékszó. | (△) A →*bogyó*-ból keletkezett -cs kicsinyítő képzővel. A *gy* > *d* hangváltozáshoz vö. →*dió*, →*disznó* stb. A főnévi 2. jelentés valószínűleg metafora. A melléknévi jelentés jelzős szószerkezetekben keletkezett.

EtSz. *bodacs* a., *bogyó* a.; Kniezsa: SzlJsz. 799; TESz.; EWUng.

bodor [4] **A**: 1090 k. ? *Budrig* [SZ.] [HN.] (PRT. 10: 19); 1138/ ? *Bodor* [SZN.] (MNy. 32: 56); 1138/ ? *Budur* [SZN.] (MNy. 32: 133); 1400 ? *Bondor* [SZN.] (ZichyOkm. 5: 204); 17. sz. második fele *bodros* [SZ.] (NySz.); 1764 *bodor* (MNy. 60: 220); 1829 *bongyor* (Nyr. 91: 54); NYJ. *bondor* (NyK. 54: 252) **J**: <FN> **1.** 1090 k. ? 'vminek (főleg szalagnak, hajnak) tekervényes, kunkorodó, göndörödő része | verwickelter, gewundener krauser Teil (bes. des Bandes, Haares)' (↑), 17. sz. második fele 'ua.' (↑); **2.** 1838 '(különféle szőrös, bolyhos növény nevéként) | (als Name versch. haariger, zottiger Pflanzen)' (Tzs.) | <MN> 1764 'göndör | kraus' (↑) **Sz**: **bodros** 1222/ ? *Budrus* [SZ.] [HN.] (VárReg. 36.); 17. sz. második fele 'göndörödő, csavarodó | kraus, geringelt' (↑) | ~**ít** 1779 *bodorit* 'göndörre tesz | kräusen, locken' (Nszt.) | **bodri** 1790 *Bodri* [ÁLLATN.] (NSz.); 1792 *bodri* <MN> 'göndör | kraus' (Nszt.) | ~**odik** 1791 *bodorodjon* 'göndörödik, (gyűrűsen) csavarodik | sich kräuseln' (Nszt.)

■ Származékszó relatív fiktív töből. | (△) A tö ismeretlen eredetű. Végződése valószínűleg az -*r* deverbális névszóképző; az alaktanhoz vö. →*fodor*. A *bodor* és a →*fodor* valószínűleg egymás szóhasadásos párhuzamai. – A *bodor* eredetileg igenévszó lehetett. Az -*r* gyakorító képzős, 'összegabalyodik, összekuszálódik' jelentésű igei értékű tagot nem tudjuk adatolni, de a *Bodrog* [HN.] (↑) igazolja egykori létezését. A *bondor* változat szó belseji szervesen *n* járulékhangjához

vö. →*barlang*, →*bogrács* stb. A *Bodri* [ÁLLATN.] (↑) eredetileg a göndör szőrű kutyákat jelölte; vö. *bodri* 'göndörödő szőrű kutya' (1913: Nszt.) (△) A →*bonyolít* szócsaládjával való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 44: 172; TESz.; EWUng. • Vö. *bódorog*, *pödör*

bódorog × [1] **A:** 1648 *bodorgo* [sz.] (SzT.); 1650 *bódorgottak* vala [?] (MFl.); 1765 *bodorogni* [sz.] (SzT.); 1833 *Bódolog* (Kassai: Gyökerésző 1: 332) **J:** 1. 1648 'lassan, bizonytalanul megy; vándorol; kószál | langsam, unsicher gehen; wandern; herumschweifen' (↑); 2. 1784 'szédeleg | taumeln' (Baróti Szabó: KisdedSz. 15); 3. 1794 '⟨füst, víz⟩ tekervényesen száll, mozog | sich schlängelnd emporsteigen (Rauch), strömen (Wasser)' (Nszt.)

■ Belső keletkezésű, de keletkezési módja bizonytalan. | (△) Valószínűleg származékszó fiktív töből. A tö ismeretlen eredetű, és a →*bódít* szócsaládjával lehet azonos. Végződése gyakorító képző. – Ugyanakkor az is lehetséges, hogy származékszó: a →*bodor*-ból keletkezett -g igeképzővel. (⊖) Idetartoznak: (N.) *bócorog* 'kószál, kóborol' (Nyr. 1: 231), (N.) *böcög*, *böcorög* 'inog, kószál, kóborol' (EtSz. 1: 514), (N.) *bődörög* 'ua.' (MTsz.). A *bócorog* szóvegyülés lehet a *bódorog* és a *biceg* (→*biccent*) szavakból. A *bődörög* hangrendi átcsapással keletkezett a *bódorog*-ból. (⊖) Nem tartozik ide az onomatopoetikus eredetű *bucorog* 'nyö(szörö)g, vinnyog' (1794: NSz.).

📖 EtSz. *bódít* a.; TESz. *bócorog* a.; EWUng. • Vö. *bolyong*

bódul → *bódít*

bodza **A:** [1090 k./] *Bozia* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 510); 1192/ *Buziasfoka* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 236); [1237–1240] *Boza* [HN.] (PRT. 1: 786); 1337 *Bozyabukur* (OkI Sz.); 1517 *bozzanak* (DomK. 160); 1538 *booczafa* (Pesti: Nomenclatura O4); 1550 e. *borsa* (MNy. 57: 357); 1578 *bódza* (NySz.); 1718 *Borzásba* [sz.] [HN.] (NyIrK. 28/2: 171); 1796 *bozda*-virág (NSz.); 1838 *Borzag*, *Borzang* (Tsz.); 1839 *botcza* (NSz.); NYJ. *bojza* (MTsz.); *bojzing*, *borzég* (ÚMTsz.) **J:** 1. [1090 k./] 'átható illatú, sárgás virágzatú cserje | Holunderbaum, Holunderstrauch (Sambucus)' # (↑); 2. [1237–1240] 'ennek termése' | Holunderbeere' # (↑)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *бѡзе*; mac. *бозе*; szln. (N.) *bāzje*, *bežje*: 'bodza(fa)' [< szláv **bъzъje* [kollektívum] 'bodzabokros hely' < szláv **bъzъ* 'bodza'; vö. →*bodzfá*]. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (△) A *bodza* alak *buzja* > *bozja* > *bozza* > *bodza* változás eredménye. A *borza* változat (és feltehetőleg a *bozda* is) ugyancsak a *bozza* változathoz keletkezett elhasonulással. Egyes változatok szóvégi g-je valószínűleg szervetlen járulékhang.

📖 EtSz.; Nyr. 60: 20; Knieszsa: SzIJs. 96; TESz.; MNy. 67: 329; EWUng.

bodzfá × **A:** 1257 *buzfa* (OkI Sz. *bodza-fa* a.); 1337 *felbozfa* (OkI Sz. *bodza-fa* a.); 1759 *Bocz-fárul* (NSz.); 1798 *Bodz-fa* (Nyr. 62: 24); NYJ. *bócfá* (ÚMTsz.) **J:** 'bodza(fa) | Holunder(baum)' – De vö. 1233 *Buzus* [sz.] [HN.] 'ua.' (OkI Sz. *bodzás* a.); 1309 *Buz* [HN.] (MNy. 10: 39); 1313 *bozkosar* [HN.] 'ua.' (OkI Sz. *bodza* a.)

■ Összetett szó. | (△) A csak helynévként adatolt *boz* (↑) + →*fa* tautologikus összetétele. (≡) Az előtag szláv jövevényszó; vö. szb. (N.) *baz*, *bez*, *böz*; cseh *bez*; or. (N.) *боз*; stb.: 'bodza(fa)' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. lat. *fagus*; ném. (ófn.) *buohha*; stb.: 'bükk(fa)']. (△) A *bodzfá* alak a →*bodza* hatására keletkezett, amely ugyanerre az etimonra

megy vissza. A *-fa* utótag a földi bodzától való megkülönböztetés jegyeként tapadt a szóhoz. A *bocfa* változat jellemzően az északkeleti és a palóc nyelvjárásokban él.

EtSz. *bodz* a.; Kniezsa: SzlJsz. 97; TESz.; EWUng.

bog **A:** 1086 ? *Bugudi* [sz.] [szn.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1138/ ? *Bogu* [szn.] (MNY. 32: 204); 1181 ? *Bvgus* [sz.] [szn.] (MNL (OL) Dl. 206827); 1522 *agath bogath* (KeszthK. 145); 1578 *bugia* (NySz.); 1767 *bögei* (NSz.) **J:** 1. 1138/ ? 'csomó; bütyök | Knoten; Knorren' (↑), 1577 'ua.' (KolGl.); 2. 1522 'íz, szártag (növényen); ág | Gliedteil; Ast' # (↑) **Sz:** ~**os** 1181 *bugus* [szn.] (↑); 1529 e. *agas bogas* 'göcsös, csomós | knorrig' (VirgK. 99) | ~**oz** 1785 *bogozni* [sz.] 'csomókat létrehoz | Knoten machen' (Nsz. *bogoz*¹ a.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (Szo.) *põχlip* 'gomb'; osztj. (DN.) *ponχal* 'csomó <a fán>'; zürj. (Sz.) *bugil* 'szemgolyó, szem'; md. *pokol* (E.) 'csomó, rög, darab', (M.) 'gombolyag'; finn *punka* 'kövér, testes ember'; lp. (norv.) *bug'ge* 'púp, feldagadt, felduzzadt dolog' [fgr. **puŋka* vagy **poŋka*: 'csomó, duzzanat, dudor']. (⊕) A magyar szó eleji *b*-hez vö. →*bal*; a fgr. **ŋk* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*dug*, →*mag* stb. Az 2. jelentés valószínűleg metafora: az íz és az ág is gyakran bütykös. (⊕) Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

FUF. 11: 225; Vir. 1931: 309; AAPJ. 17: 21; MSzFE.; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.; MNY. 108: 322 • Vö. *ág-bog*, *bogáncs*, *boglya*, *böngészik*, *buga*¹, *csög-bog*

bogáncs **A:** 1248/ ? *Bagach* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 759); 1394 ? *Bogach* (Csánki: TörtFöldr. 5: 870); 1500 k. *Bogackoro* (CasGl. 78.); 1592 *Bogáncznac* (Cisio G2b); 1664 *Bugách-kóró* (Wagner: Phras. 2: 73); 1763 *Bogacs* (NSz.); 1796 *Bógátsok* (Nsz.); NYJ. *bógics* (Nyatl.) **J:** 1. 1248/ ? 'szúrós levelű, virágú és termésű kórószzerű növény | Distel (Carduus)' # (↑), 1500 k. 'ua.' (↑); 2. 1784 ? 'ennek v. más növénynek tüskés, szúrós termése | dornige, stachelige Frucht der Distel od. anderer Pflanze' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 68), 1796 'ua.' (↑)

■ Származékszó. | (⊕) A →*bog*-ból keletkezett *-cs* névszóképzővel, amely valószínűleg kicsinyítő képző. A megnevezés a növényi termés kerek, gömbölyű formáján alapulhat. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang, vö. →*bakanacs*, →*bogrács* stb.

EtSz. *bog* a.; TESz.; EWUng.

bogár **A:** 1138/ *Bugardi* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 204); 1211 *Bogar* [szn.] (OklSz.); 1395 k. *bogar* (BesztSzj. 1141.); 1405 k. *bocar* (SchlSzj. 1712.) **J:** 1. 1138/ ? 'rovar | Käfer (Coleoptera)' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1616 'hóbort, szeszély, rigolya | eigensinnige Laune, Grille' (NySz.); 3. 1799 'pupilla | Pupille' (Nsz.) **Sz:** ~**oz** 1490 *bogarostattyá* [sz.] 'rovar(csipés) miatt nyugtalankodik, ugrál, futkos (főleg ló v. szarvasmarha) | von Insekten geplagt laufen' (SzalkGl. 97.) | **bogaras** 1706 k. *bogaras* 'bogarakkal borított | von Käfern bedeckt' (MNY. 2: 322); 1847 'hóbortos, szeszélyes | grillenhaft' (Nsz.) | **bogarászik** 1779 *bogaráfz* <IGE> 'babráll | (herum)finger' (Nsz.); 1816 'kutat, keresgél | herumsuchen' (Nsz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (⊕) Az alapszó a →*búg*¹ lehet, a végződés az *-ár* névszóképző. Az *ú* ~ *o* hangváltakozáshoz vö. →*bong*. Az alaktanhoz vö. →*sugár*. A szó eredetileg a rovarok zümmögését, zúgását jelölhette. Hasonló szemlélethez vö. or. *жук* 'bogár' < *жужжжать* 'zümmögve repül'.

TESz.; MNY. 70: 44; NytudÉrt. 105: 8; EWUng. • Vö. *bagócs*, *búg*¹, *cserebűly*, *csíkbogár*, *katicabogár*, *kolorádóbogár*, *kőrisbogár*, *ló-*, *svábbogár*, *szentjánosbogár*

boglár Δ A: 1193 ? *Boclar* [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1505 k. *Boglar* (OkI Sz.); 1555 *boklarok* (OkI Sz.); 1663 *bugláros* [sz.] (MNy. 79: 508) J: 1. 1505 k. 'fémveretes, ékköves, gyöngyös, zománcos, gomb alakú ékítmény | metallbeschlagene, knopfförmige Edelstein-, Perlen-, Emailverzierung' (↑); 2. 1655 'hüvely | Hülse' (NySz. *Boglárocska* a.); 3. 1708 'sárga virágú növény, boglárka | Hahnenfuß (Pflanze)' (Pápai Páriz: Dict.) Sz: ~ka 1643 *boglárka* 'kis boglár | kleine Schmuckspange' (Radvánszky: Csal. 2: 282); 1775 'sárga virágú növény, boglárka | Hahnenfuß (Pflanze)' (Nsz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *buckelære, buggeler*, (kor. úfn.) *buckler*: 'boglárpajzs, köldökös pajzs' [< ném. (kfn.) *buckel* 'félgömb alakú, domború fémveret a pajzs közepén' < fr. (ófr.) *boucle* 'ua.' (lat. *buccula* 'pufók arcocska')]. (⊕) A ném. -ær(e) > m. -ár hangtani fejlődéshez vö. → *bognár*, → *csaplár* stb. A 3. jelentés kialakulásában szerepe lehetett a ném. *Goldknöpfchen* 'boglárka (Ranunculus)', tkp. 'aranygombocska' növénynévnek. Hangtani és művelődéstörténeti okok mellett szólnak, hogy az átvétel az első adat felbukkanásánál évszázadokkal korábban történt.

📖 EtSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *bukta, pikkely, pitle, pukedli, vukli*

boglya A: 1291 ? *Bogla* [SZN.] (MNy. 10: 39); 1411 ? *Baglyaserdew* [sz.] [HN.] (LtKözl. 9/1–2: 72); 1454 ? *Boglyafalwa* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 29); 1561 *boglia* (OkI Sz.); 1614 Zena *Buglyath* (HOkI Szj. 136); 1742 *baglák* (MNy. 75: 255); 1780 *Bagja* (MNy. 45: 216); NYJ. *bág'gya* (ÚMTsz.) J: 1. 1291 ? 'szénaboglya | Heuschober' # (↑), 1561 'ua.' (↑); 2. 1694 'frizura | Frisur; Schopf' (MNy. 8: 130); 3. 1788 'kupac | Häufchen' (Nsz.); 4. 1795 k. 'boglyakemence | Lehmofen (im Bauernhaus)' (Nsz.) Sz: ~z 1742 *baglázván* [sz.] (MNy. 70: 91)

■ Vitatott eredetű. | 1. Származékszó. | (⊕) A → *bog* 'csomó' szóból keletkezett -l ~ -ly és -a névszóképzőkkel; vö. *szuglya* (→ *zug*). Ennek a magyarázatnak az az alapja, hogy a szénaboglyát halomba rakják össze. 2. Ötörök jövevényszó. | (≡) Tat. (Kaz.) *boyol*; tel. *pul*; jak. *buyl*; stb.: 'szénaboglya' [< török *bog-* 'köt, (szorosán) összeköt']. Megfelelői a mongol nyelvekben is. (⊕) (⊕) A magyarba átkerült alak a **bogul* lehetett. A származtatást főleg a szóvégi *a* mibenléte nehezíti: esetleg megszilárdult E/3. személyű birtokos személyjellel számolhatunk. (⊖) A (N.)*bugolya* '(haj)bóbita; tollbokréta, (toll)bóbita' (1799 u.: NSz.) szóhasadással keletkezett a *boglya* alakból. (⊕⇒) A magyarból: szbvh. *baglja* 'szénakazal'.

📖 NyK. 45: 9, 49: 221; TESz., *bugolya* a. is; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

bognár A: 1392 *Bognar* [SZN.] (MNy. 63: 365); 1716 *bognárok* (Nyr. 71: 60); NYJ. *bugnár* (ÚMTsz.) J: 1. 1392 ? 'kerékgyártó | Wagner' (↑), 1716 'ua.' (↑); 2. 1902 'kádár | Faßbinder' (Nyr. 31: 70)

■ Német (h. baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (h. kor. úfn.) *wagner*, (h. baj.-osztr.) *bōgnn, wogner*, – ném. *Wagner*: 'kerékgyártó' [< ném. *Wagen* 'szekér']. (⊕) Az átvett szó rövid tőhangzót tartalmazott. A szó eleji *b* a baj.-osztr. bilabiális *β* helyettesítésével keletkezett; vö. még → *bális*, → *bükköny* stb. A szó belseji *á* hangrendi kiegyenlítődés eredménye. A 2. jelentés a → *bodnár* szóval végbement keveredéssel magyarázható.

📖 EtSz.; Soprsz. 15: 196; TESz.; EWUng. • Vö. *kombi, vagon, vegzál, visz*

bogrács A: 1703 k. *bográcsbul* (Thaly: VÉ. 2: 309); 1786 *bográntsbán* (NSz.); 1816 *bagráts* (Gyarmathi: Voc.); 1818 e. *bokrács* (Nsz.); NYJ. *bugrács* (ÚMTsz.) J: 'domború

fenekű (főző)edény, üst | (kleiner) Kochkessel' #

■ Oszmán-török jövevényszó, szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *bakraç* 'rézüst'; – vö. még szbhv. *bakrač* 'ua.'. Az oszmán-törökben az oszm. *bakır* 'vörösréz' + *-aç* képzős származéka. (≈) Megfelelői több balkáni nyelvben is megtalálhatók; vö. blg. *бакарач*; albán *bakraç*; stb.: 'bogrács'.

EtSz.; Kniezsa: SzJlsz. 598; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 56; EWUng.; MNy. 116, 212

bogyó A: 1505 ? *Bogyo* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 666); 1525 *Bolot* (TelK. 210); 1577 k. *Bolyoianak* (OrvK. 493); 1578 *bogioya*, *bugyoiat* (NySz.); 1800 *bojó* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1838 *bikfa-bigyo*, *bugya* (Tsz.); 1876 *binyó* (Nyr. 5: 15) **J:** 1. 1505 ? 'apró gyümölcs | Beere' # (↑), 1525 'ua.' (↑); 2. 1792 'száraz termés | dürre Frucht' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3. 1838 'éretlen alma | unreifer Apfel' (Tsz.); 4. 1838 'csomó | Knoten' (↑); 5. 1963 'apró, gömbölyű (állati) ürülék | beerenförmiger Kot (bes. von Tieren)' (Nszt.); 6. 1995 'kis gyógyszer, tabletta | Pille' (Nszt.)

■ Örökség a finnugor, esetleg az uráli korból, magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (AK.) *pol* 'bogyó'; zürj. (Sz.) *pul* 'vörös áfonya'; finn *puola* 'ua.'; – ? szelk. *pal̥kong* 'mocsári hamvas szeder' [fgr. (? uráli) **pola* 'bogyó']. (⊕) A magyarban (*l* >) *ly* > *gy* hangváltozás történt; vö. →*fagy*, →*meggy* stb. A magyar szó eleji *b*-hez vö. →*bal*. Végződése az -ó kicsinyítő képző; vö. →*csomó*, →*mogyoró* stb.

EtSz.; FUF. 18: 166; NytudÉrt. 38: 12; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *bigyo*, *bodócs*

bohém A: 1879 *bohème* (Fövl. 1879. febr. 13.: 173); 1885 *Bohème* (NSz.); 1887 *bohem* (NSz.); 1893 *bohém-élet* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1879 'kissé könnyelmű életmódot folytató, művészi v. írói hajlamú emberek világa | Boheme' (↑); 2. 1880 'kissé könnyelmű életmódot folytató, művészi v. írói hajlamú ember(ek) | Bohemien' (Hon 1880. aug. 12.: [3]) | <MN> 1887 'a bohémekkel kapcsolatos; a bohémvilághoz tartozó | der Boheme gemäß; zur Boheme gehörig' (↑)

■ Francia jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *bohème* 'Csehországból származó; cigány; a bohémokhoz tartozó; bohémvilág; bohém életmód; bohém személy'; – vö. még ném. *Boheme* 'a művészek kötetlen életvitale, életmódja', *Bohemien* 'a bohémokhoz, bohémvilághoz tartozó'. A francia szó a lat. (k.) *bohemus* 'Csehországból származó, ott honos' szóra megy vissza: ezzel Franciaországban a cigányokat nevezték meg, mivel e népcsoport hazájának Csehországot tartották. (≈) Megfelelői: ang. *Bohemian* 'cseh (ember); cigány; bohém (ember)', *Bohemia* 'Csehország; bohém, bohémvilág'; or. *богема* 'bohémvilág; bohém (ember)'; stb.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bajor*

bohó A: 1575 *bollyo* (NySz.); 1578 *bolyokas* [sz.] (Bornemisza: ÖrdKís. 184); 1585 *balyókás* [sz.] (Cal. 301); 1589 *bahó*, *bohó* [?] (MNy. 21: 65); 1713 *Bolókázik* [sz.] (NySz.); 1880 *bolyhó* (NSz.); NYJ. *bója* (MTsz.) **J:** 1. 1575 'együgyű; derűt keltően balga | einfältig; töricht' (↑); 2. 1784 'játékosan bolondozó | drollig' (Baróti Szabó: KisdedSz. 14) **Sz:** ~**kás** 1578 '(kissé) balga, együgyű (személy) | einfältig (Person)' (↑); 1850 'játékos, mulatságos | spaßhaft' (Nszt.) | ~**zat** 1825 *bohózat* 'vidám színpadi mű(faj) | Schwank' (Nyr. 46: 22)

bohóc A: 1834 *bohócz* (Honművész 1834. márc. 27.: 197) **J:** 1. 1834 'a közönséget mókáival szórakoztató cirkuszi artista, mókamester | Clown' # (↑); 2. 1925 'tréfás, viccelődő (ember) | Possenreißer, Spaßmacher' (Nszt.)

■ A szócsalád alapja, a **bohó** fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű, és összefügg a →*bolyong* szócsaládjának tövével. Az-ó végződés folyamatos melléknévi igenévképző lehet. A szó belseji *l > ly > j > h* hangváltáshoz vö. →*csalán* ~ (N.) *csolyán* ~ (N.) *csohán*. A 'kóborló, tévelygő' > 'együgyű, jámbor' jelentésváltozáshoz vö. →*balgatag*, →*tévelyeg*; vö. még lat. *errare* 'bolyong, tévelyeg, hibázik'; ném. *irren* 'ua.', *Irre(r)* 'örült személy'.

■ A **bohóc** származékszó. | (△) A *bohó*-ból keletkezett -c névszóképzővel. Az alaktanhoz vö. →*gombóc*. (⌘) A *bohóc* és a *bohózat* származék egyaránt nyelvújítási alkotás.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bolyong*

bohóc → *bohó*

bója A: 1865 *boje* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt.); 1893 *Bója* (PallasLex.); 1894 *boja* (NSz.)
J: 1. 1865 'víz felszínén lebegő jelzőtest | Boje' (↑); **2.** 1999 '(közúton) irányt jelző tárgy | kegelförmiger Gegenstand zur Markierung der Fahrtrichtung (auf Straßen)' (Nsz.)

■ Német jövevényt. | (≡) Ném. *Boje* 'lehorgonyzott jelzőtest' [< holl. (kholl.) *boye* 'ua.']. (≈) Megfelelői: fr. *bouée*; cseh *bóje*; stb.: 'ua.'. (△) A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye. A 2. jelentést a tárgyak alaki, ill. funkcióbeli hasonlósága magyarázza.

📖 TESz.; EWUng.

bojár A: 1486 *Boyer* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 753); 1502 *Boyarones* [lat. végződéssel] (Oklsz.); 1522 *Boyar* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 753); 1529 *boér* [] (StUnBB. 1962. 2: 20); 1583 *Boerok* (SzT.); 1594 *Buyer* (SzT.); 1829–1834/ *bajárnak* (NSz.) **J: 1.** 1486 ? 'az egykori román fejedelemség(ek) kiváltságos rendjének tagja; fogarasföldi szabados v. nemes | Angehöriger des privilegierten Standes in der ehemaligen Walachei und Moldau; einer der Freigelassenen od. Adelligen in der Gegend von Fogarasch' (↑), 1529 'ua.' (↑); **2.** 1792 'orosz hűbérúr | russischer Feudalherr' (Nsz. *bojér* a.); **3.** 1802 e. '⟨román⟩ földbirtokos nemes | ⟨rumänischer⟩ adeliger Grundbesitzer' (Nsz. *bojér* a.)

■ Román és német jövevényt. | (≡) A *boér*, *bojér* változatok a románból származnak: román *boier*, (R.) *boiarin*, *boiaren*, *boiaru* 'földbirtokos nemes' [< óe. szl. *boľarinъ* 'előkelő ember, főméltóság']. A *bojár*, *bajár* stb. változatok a 2. jelentésben a németből származnak: ném. *Bojar* 'főnemesi rangú személy a cári Oroszországban' [< or. *боярин* 'hűbérúr']. (≈) Megfelelői: lat. (h.) *Boyaro*; ang. *boyar*; fr. *boïard*; stb.: 'bojár'.

📖 EtSz. *boér* a.; TESz.; EWUng.

bojkott A: 1882 *bojkottálásokat* [sz.] (Népszava 1882. okt. 22.: [3]); 1899 *bojkottálni* [sz.] (Nsz. *bojkottál* a.) **J:** 'politikai, gazdasági, személyi kapcsolatok teljes v. részleges megszüntetése | Boykott' **Sz:** ~ál 1882 *bojkottálásokat* [sz.] (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Boycott*; ang. *boycott*; fr. *boycott*; stb.: 'bojkott'. Az angoltól terjedt el [az ang. *Boycott* [SZN.] köznevesülése; Ch. C. Boycott írországi angol jószágigazgató nevéből, aki ellen 1880-ban bérlői ilyen módon lázadtak fel]. (⇒△) A magyarba angol és német közvetítéssel került át. (△) A *bojkottál* származék valószínűleg a (R.) *bojkottíroz* 'bojkottál' (1895: NSz.) [< ném. *bojkottieren* 'ua.'] alakból keletkezett képzőcserével; vö. →*blamíroz* ~ *blamál* (→*blamíroz*), →*flangíroz* ~ *flangál* (→*flangíroz*) stb.

bojnyik × **A**: 1690 k. *bojnyik*-tánczot (NySz. *tánc* a.); 1786 *bonyikok* (Nsz.); 1790 *Bújnyik*, *Bunyik* (NSz.); 1807 *Bojnikok* (NSz.); 1808 *bojnyékoskodtak* [sz.] (NSz.); NYJ. *zbunyik* (MTsz.) **J**: **1.** 1690 k. 'zsivány, útonálló | Straßenräuber' (↑); **2.** 1861 'alávaló, hitvány ember | niederträchtiger, gemeiner Mensch' (Nsz.); **3.** 1873 'mogorva nézésű ember v. gyermek | Person mit düsterem Blick' (Nyr. 2: 180)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *zbojník*, (N.) *zbujník*, *zbu'nik*: 'útonálló, bandita' [< szlk. *zboj* 'rablás, fosztogatás']. Vö. még le. (N.) *zbójník*, *zbónik*; ukr. (Kárp.) *збійник*; stb.: 'útonálló, bandita'; ezek a szlovákból származnak. (⊕) A szláv szó eleji mássalhangzó-torlódás első hangjának elhagyásához vö. →*kadarka*, →*toklász*. A 3. jelentés tréfás metafora az 1. jelentés alapján. (⊖) Tisztázatlan idetartozású a (N.) *bojnyik* 'szőlőkötőzésre használatos hagymaszerű növény' (1873: Nyr. 2: 180).

EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 97; TESz.; EWUng. • Vö. *baj*

bojt **A**: 1181 ? *Buhtudi* [sz.] [szN.] (III.BélaKirEml. 345); 1262 *Boht* [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 3: 33); 1327 *Bohtustulga* [sz.] (Oklsz. *bojtos* a.); 1549 *Boytoz* [sz.] [szN.] (MNY. 25: 150); 1595 *buitos* [sz.] (NySz.) **J**: **1.** 1327 'rojt {növény részeként, ember, állat szőrzeteként, szőrösomójaként}; rojt {ruhán, egyéb tárgyakon} | Büschel, Zottel; Quaste, Behang' # (↑); **2.** 1561 'csomó; bog | Knoten; Knorren' (MNY. 67: 490); **3.** 1607 'fenyőgally, fenyőág | Tannenzweig' (SzT.); **4.** 1621 'oltóág, hajtás, fiatal vessző; növényi csemete | Pfropfreis; Pflänzling' (Szenczi Molnár: Dict.); **5.** 1899 'fiatal fenyő; fenyőcsoport | junger Nadelbaum; Gruppe von Nadelbäumen' (Nyr. 28: 142) **Sz**: ~**os** 1211 ? *Buhtus* 'szálakból álló csomót tartalmazó | zottelig, quastig' (Oklsz.); 1327 (↑)

■ Valószínűleg ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *boxtay* 'ruhatartó zsák'; csag. *bognaq*, *boğtaq* 'selyemfonalból készült hajdísz'; oszm. *bogtak* 'díszes, magas fejfedő'; stb. [< török *bog*- 'csomóra köt']. Megfelelői a mongolban is megtalálhatók. (⊕) A magyarba átkerült alak **buyut* lehetett. A magyarban *χt* > *jt* hangváltozás történt; vö. →*bojtár*, →*bojtorján* stb. A 3–5. jelentés metonimikusan alakult ki a 2-ből az ágakon található csomók alapján. (⊕) A jelentések időrendje miatt a →*bujt*¹ szóval aligha függhet össze.

EtSz.; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

bojtár **A**: 1621 *Bojtarnak* (MNY. 79: 508); 1660 *bujtár* (MonTME. 1: 230); 1898 *bajtár* (Nyr. 27: 140) **J**: **1.** 1621 'pásztorfiú; a pásztor munkáját segítő legény | Hirtenjunge' (↑); **2.** 1878 'joggyakornok, ügyvédbojtár | Anwaltskandidat' (Nsz.) **Sz**: ~**kodik** 1756 *bujtárkodott* 'bojtárként tevékenykedik | als Hirtenjunge tätig sein' (Szily: NyÚSz. 421)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Valószínűleg származékszó. | (⊕) A →*bujt*² szóból keletkezett -*ár* névszóképzővel. Az eredeti jelentése 'hajtó legény, marhahajcsár' lehetett. **2.** Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Német (baj.-osztr.) *wachter*, *woχtə(r)*: 'őr' [eredetéhez vö. →*bakter*]. (⊕) A magyarban *χt* > *jt* hangváltozás, valamint hangrendi átcsapás történt. A szó eleji *b*-hez vö. →*bognár*, →*bükköny* stb. (⊖) (⊕⇒) A magyarból: szlk. (N.) *bojtár*; ukr. (Kárp.) *боїмарь*; rom. (N.) *boitár*: 'pásztorfiú'.

EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 800; TESz.; ALH. 19: 117; StSl. 25: 253; EWUng.

bojtorján A: [1237–1240] *Buhturuyan* [HN.] (PRT. 1: 783); 1395 k. kís *bojtorian* (BesztSzj. 360.); 1405 k. *bajtōyan* (SchlSzj. 901.); 1500 k. *bochtoryan* (CasGl. 13.); 1555 *Bolythoryan* (MNY. 6: 231); 1669 *bojtorványokkal* (NySz.); 1769 *bojtornyájok* (NSz.); 1777 *Bortorjangot* (NSz.); 1808 *Bujtorjányos* [sz.] (NSz.); NYJ. *bojtoráng, bujtörgyán* (MTsz.) **J:** 'lila, fészkes virágzatú gyomnövény | Klette'

■ Ótörök jövevénytör. | (≡) Csag. *baldīryan*; oszm. *baldiran*; csuv. *pultāran*; stb.: 'bojtorján'. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (△) A magyarba átkerült alak **balturyan* lehetett. A szó belseji *lt* (> *χt*) > *jt* hangváltozáshoz vö. török *altın* 'arany' > m. *Ajtony* [SZN.]. Az alakváltozatok létrejöttében hasonulás, affrikálódás, szervesetlen járulékhang betoldása stb. játszott közre. (◡) A szóvég elhagyásával keletkeztek: (R.) *bojtorja* 'bojtorján' (1566: Heltai: Fab. 57); (N.) *bujtorgya* 'ua.' (ÚMTsz.). (⊕) Nem tartozik ide: *bojtorjány* 'kötekedő, izgága' (vö. →*bojtorkodik*).

📖 Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; Ligeti: TörK. 71; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

bojtorkodik × A: 1628 *bojtorkodni* [sz.] (NySz.); 1641 *bojtorkodéc* [v] (NySz.) **J:** 1. 1628 'belebonnyolódik, belekeveredik | sich in etw verwickeln' (↑); 2. 1641 'kötekedik; akadékoskodik | mit jmdm anbinden; nörgeln' (↑); 3. 1916 'felhők gyülekeznek az égen | es wird bewölkt' (Nyr. 45: 233)

bojtorodik × A: 1628 bele *boytorodot* (NySz.) **J:** 1. 1628 'belebonnyolódik, belekeveredik | sich in etw verwickeln' (↑); 2. 1901–1907 'belebolondul vkibe | sich in jmdn vernarren' (ÚMTsz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A relatív tö valószínűleg a →*bujt*² szóból keletkezett -*r* gyakorító képzővel. A végződés a -*kodik*, -*odik* gyakorító-visszaható képző. Az alaktanhoz vö. *háborodik* (→*háborgat*), *szomorkodik*, *szomorodik* (→*szomorú*) stb. A jelentések az 'összegabalyodik, összekuszálódik; összezavarodik' alapjelentésből fejlődhetnek ki. (◡) Idetartoznak a következő, más képzésű szavak: (R.) *belebojtolószik* 'hozzáköt, felköt' (1774: MNY. 60: 221); *bojtorjánkoszik* 'ua.' (1805: MNY. 68: 335); *bojtorjány* 'kötekedő, izgága' (1788: MNY. 65: 221); (N.) *bojtorkózik* 'kétes vállalkozásba bocsátkozik' (ÚMTsz.). (⊕) Esetleg idetartozik a *Bojtor* [SZN.] (1522: MNYTK. 105: 33).

📖 TESz.; EWUng.

bojtorodik → *bojtorkodik*

bók → *bókol*

boka A: 1193 ? *boka* [HN.] (ÓMOLv. 54); 1211 ? *Buca* [SZN.] (PRT. 10: 515); 1405 k. *boca* (SchlSzj. 452.); 1604 *Bóka* (Szenczi Molnár: Dict.); 1790 *bakázott* (Nsz. *bokázik*² a.) **J:** 1. 1405 k. 'szárcsont | Schienbein' (↑); 2. 1533 'bokacsont | Knöchel' # (Murm. 2002.); 3. 1571 'csukló (mint testrészt) | Handgelenk' (MNY. 11: 87); 4. 1840 'marha lábszárbőre, amelyből bocskort készítenek | Leder für Bundschuhe' (MTsz. *baka* a.); 5. 1862 'bokáig érő kurta szárú lábbeli | Art Fußbekleidung' (CzF. *baka* 2. a.) **Sz:** ~**zik** 1790 *bakázott* 'átfordulva esik | sich drehend hinstürzen' (↑); 1859 '(bokáit összeütve) táncol | tanzen' (Nsz. *bokázik*¹ a.)

■ Ótörök jövevénytör. | (≡) Csag. *bakay* 'a birka sípcsontja'; kirg. *bakay* 'a pata feletti csontok'; kum. *baqay* 'ua.'; stb. Megfelelői a mongol és mandzsu nyelvekben is. (△) A magyarba átkerült alak a **baka* lehetett. A *boka* első szótagi *o*-ja elhasonulással jöhetett létre;

vö. →*pogácsa*, →*pogány* stb. – A 4. és 5. jelentés főleg a *baka* változathoz kapcsolódik. (≈) Tisztázatlan idetartozású a (N.) *bokázófűrő* 'egy fajta fűrő a kerék küllőinek készítéséhez' (1696: SzT.), amely Erdélyben ismert tájszó.

📖 MNy. 8: 403; TESz.; Ligeti: TörK.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *baka*, *bakancs*

bokály × A: 1549 *bokaly* (OkI Sz.); 1585 *bókál* (Cal. 125); 1684 *bogályos* [sz.] (MNy. 23: 19); 1688 *bogály* (MNy. 23: 201); 1763 *bokáj* (NSz.); 1816 *bakáj* (Gyarmathi: Voc. 99) J: 1. 1549 'cserép- v. üvegkorsó, ill. kancsó; bormérő edény | feinglasierter (verzierter) Tonkrug; Maßeinheit für Wein' (↑); 2. 1623 'égetett, mázas cserépből készült fali v. kályhacsempe | Kachel' (MNy. 23: 199); 3. 1750 'pohár | Becher' (Wagner: Phras. *Scyphus* a.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (tr.) *bocal*, *bucal*, (v.-ven.) *bocal*, – ol. *boccale*: 'fajanszkorsó, pohár, kupa, borosedény; bor mértékegysége' [lat. (kés.) *baucalis* 'serleg, kupa; mértékegység' < gör. *βαύκαλις*, *βαυκάλιον* 'italok hűtésére szolgáló cserépedény']. (≈) Megfelelői: ném. *Pokal* 'kupa, serleg'; szln. *bokal* 'cserépedény'; stb.; európai vándorszó. (△) Főleg az erdélyi magyar nyelvjárások szava. (∼) Idetartoznak: (R.) *bokálla* (1829: MNy. 60: 119); (N.) *bokora* 'cserépkorsó' (ÚMTsz.); ezek valószínűleg a szb hv. (N.) *bòkara* 'ua.; pohár' szóból származnak. A (R.) *pokál* 'ivóserleg' (1837: Nszt.) elszigetelt külön átvétel a németből (↑).

📖 MNy. 52: 450; Ny tudÉrt. 50: 88; TESz.; EWUng. • Vö. *bokolyó*

bóklál × A: 1831 *bóklál* (Kreszn.) J: 1. 1831 '(keresgélve) járkál; kóborol | herumirren; herumgehen' (↑); 2. 1888 'lábatlankodik | jmdm unter den Füßen sein' (Nyr. 17: 477)

bóklászik × A: 1862 *bóklász* (CzF.); 1877 *megbóklázni* [sz.] (Nyr. 6: 179); 1914 k. *bóklázik* [▽] (ÚMTsz.); NYJ. *bokrász* (MTsz.) J: 1. 1862 '(keresgélve) járkál; kóborol | herumirren; herumgehen' (↑); 2. 1877 'megnéz; megvizsgál | anschauen; prüfen' (↑); 3. 1890–1906 'hajlong; hajladozva tesz-vesz | sich bückend herumhantieren' (ÚMTsz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, és összefügghet a →*bókol* és a →*bólogat* szócsaládjának tövével. A végződéses gyakorító képzők lehetnek. A szavak eredetileg valószínűleg a lehajolás, hajlongás kifejezésére jöttek létre. (△) A →*bolyong*-gal való összefüggése aligha valószínű.

📖 EtSz. 1., 2. *bókláz* a.; TESz. *bóklászik* a.; EWUng.

bóklászik → *bóklál*

bókol A: 1778 *bókulva* [sz.] (RMktár. 23: 40); 1784 *Bókol* (Baróti Szabó: KisdedSz. 12); NYJ. *búkkóll* (ÚMTsz.) J: 1. 1778 'meghajol; hajlong | sich verbeugen, Bücklinge machen' (↑); 2. 1784 'bólint; bóbiskol | nicken; nickend schlummern' (↑); 3. 1831 'hódol; kellemeset mond | huldigen; komplementieren' # (Nszt.)

bók A: 1813 *bókot* (Nyr. 32: 476) J: 1. 1813 'elismerés; dicséret | Kompliment' # (↑); 2. 1834 '(tiszteletadást kifejező) kisebb meghajlás | (höfliche) Verbeugung' (Kunoss: Szóf. 9)

■ A szócsalád alapja, a **bókol** fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, és talán összefügg a →*bólogat*, valamint a →*bóbiskol* szócsaládjának tövével. A *bókol* alak a nyelvújítás idején vált az irodalmi nyelv szavává.

■ A **bók** elvonás. | (⌘) A →*bókol*-ból Szemere Pál alkotta meg a nyelvújítás idején.

bokolyó × A: 1604 *Bokolyo* (Szenczi Molnár: Dict.); 1838 *bogolyó* (Tsz.) J: 1. 1604 'ivóedény | irdenes od. hölzeres Trinkgeschirr' (↑); 2. 1784 'hordócska | Fäßchen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 69.)

■ Szóvegyülés. | (⊕) A → *bokály* és a → *csobolyó* szavakból keletkezett. A szóvegyülés alapja a nevezett edények azonos funkciója lehetett.

MNy. 52: 456; TESz.; EWUng.

bókony × A: 1528 *bolkon* (OkI Sz.); 1770 *bókonyok* (MagyIrodRitk. 3: 51); 1766 *burkon* (MNy. 65: 229); 1831 *Balkon* (Gáldi: Szótir. 427); 1833 *Balkány* (Kassai: Gyökerésző 1: 245); 1838 *Bokkon* (Tsz.); NYJ. *bankuj, bókó* (ÚMTsz.) J: 1. 1528 'hajó bordája | Rippe des Schiffes' (↑); 2. 1831 'ekemankó | Pflugstelze' (↑)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *balken*, – ném. *Balken*: 'gerenda; tetőzet, földem tartógerendája' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *φάλαγξ* 'fatörzs'; litv. *balžiena* 'gerenda'; stb.]. (⊕) Az *-on* ~ *-ony* szóvég korai átvételre utal; vö. → *bükköny*, → *furmány*. A 2. jelentés metafora.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *balkon, palánk*

bokor [4] A: 1055 *bukurea* [ϑ: *bukur rea*] (TA.); 1075/ *Bocur* [HN.] (MonStrig. 1: 56); 1193 *Bocor* [HN.] (ÓMOlv. 54); 1237 *Tuylbugurh* (MNy. 10: 39); 1327/ *Bykabokra* [HN.] (OkI Sz.); 1807 *Bukorszák* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) J: 1. 1055 'cserje; közvetlenül a földfelszínnél elágazó, fás szárú növény | Strauch; Busch' # (↑); 2. 1405 k. 'csomóban, csokorban elrendezett vmi | Büschel; Haufen' (SchlSzj. 289.); 3. 1521 'egy pár | ein Paar' (MNy. 3: 467); 4. 1683 'embercsoport; háznép | Menschengruppe; Hausleute' (SzT.) Sz: **bokros** 1451 *bokrosch* [SZN.] (MNy. 25: 150); 1584 meg *bokrosul* [sz.] 'cserjés; bokrokkal sűrűn benőtt | buschig' (NySz.); 1668 *Bokrossá* 'megvadult ⟨ló⟩ | durchgehend ⟨Pferd⟩' (NySz.) | **bokrosodik** 1580 k. *Bokrosodny* [sz.] 'bokorba szökken ⟨növény⟩ | bestauden' (Gl.); 1804 neki *bokrosodott* 'megvadult ⟨ló⟩ | durchgehen ⟨Pferd⟩' (Pais-Eml. 588)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szó hangalakja alapján elvileg belső keletkezéssel számolhatunk. Az alaktanhoz esetleg vö. → *csokor*, → *csoport* stb. – A → *bog* származékaként való magyarázat kevésbé valószínű. (⊕⇒) A magyarból kerül át a szb hv. *bokor* 'bokor'.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bokorugró, bokréta, pizske*

bokorugró Δ A: 1647 *Bokor-ugró* (NySz.) J: <MN> 1. 1647 'rövid ⟨ruhaféle⟩ | kurz ⟨Kleid⟩' (↑); 2. 1770/ 'megbízhatatlan | unzuverlässig' (NSz.) | <FN> 1943 'rövid szoknya | kurzer Rock' (Nszt.)

■ Összetett szó. | (⊕) A → *bokor* + *ugró* 'szökken, szökell' szavakból keletkezett jelöletlen tárgyas összetétel; az utótag az → *ugrik* folyamatos melléknévi igeneve. A melléknévi 1. jelentést az magyarázhatja, hogy a különféle akadályokat, pl. bokrot rövid ruhában könnyebb átugrani. Eredetileg tréfás kifejezés lehetett, és menekülő személyek ruhájára vonatkozhatott. A melléknévi 2. jelentés metonimikus jelentésváltozás eredménye lehet. (⊕) A melléknévi 2. jelentéshez vö. még (R.) *bokorszökő* 'alávaló, hitvány' (1645: NySz.), amely a → *bokor* + *szökő* 'ugró' (a → *szökik* folyamatos melléknévi igeneve) szavakból álló összetétel.

bokréta **A:** 1585 *bókreta* [ɔ: bokreta] (Cal. 673 [ɔ: 973]); 1585 *bukréta* (Cal. 262) **J:** 1. 1585 'koszorú; virágfüzér | Kranz; Blumengewinde' (↑); 2. 1610 'díszítő elemek csokorban elrendezett együttese | Gesamtheit von Verzierungs-motiven in rosettenartiger Anordnung' (NySz.); 3. 1664 'növény virága; virágzat | Blüte einer Pflanze; Blütenstand' (Wagner: Phras. 2: 128); 4. 1748 'virágcsokor | Blumenstrauß' (NySz.)

■ Származékszó. | (⊕) A → *bokor bokr*--tőváltozatából keletkezett a régiségben is ritka, majd elavult *-(é)ta* kicsinyítő képzővel; az alaktanhoz vö. → *bóbita, pocséta* (→ *pocsaté*) stb. Ma főleg a 4. jelentésben használatos.

EtSz. *bokor* a.; MNy. 32: 228; D. Bartha: Szóképz. 117; TESz.; EWUng.

boksa × **A:** 1211 ? *Boxa* [SZN.] (Oklsz. *baksa* a.); (†1262) [14. sz.] ? *Baxa* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 63); 1400 ? *Baksa* [SZN.] (Oklsz.); 1585 *baksa* (Cal. 370); 1947 *boksát* (NSz.) **J:** 1. 1585 'kínpad | Folterbank' (↑); 2. 1833 'fiatal kecskebák; egyéves berbéc | junger Ziegenbock; einjähriger Hammel' (NSz.); 3. 1872 'szénégető máglya | Kohlenmeiler' (Nsz.)

■ Valószínűleg származékszó. | (⊕) Feltehetőleg a → *bak* 'bakkecske' főnévből jött létre a *-sa* ~ *-csa* kicsinyítő képzővel; az alaktanhoz vö. *tolvajcsa* (→ *tolvaj*). A 2. jelentés lehetett az eredeti; az 1., 3. jelentéshez vö. → *deres*; lat. *equulus* 'csikó; kínpad, kínvallató eszköz'; ol. *cavalletto* 'lovacska; állvány, fűrészbak'; stb.

EtSz. 1., 2. *baksa* a., 4. *Baksa* a.; Nyr. 68: 47; TESz.; EWUng.

boksz¹ **A:** 1780 *box* (Nsz.); 1900 *boksszal* (Nsz.) **J:** 1. 1780 'ökölvívás | Faustkampf' # (↑); 2. 1880 'ökölvívóállás | Verteidigungsstellung im Faustkampf' (NSz.); 3. 1885 'boksütés | Faustschlag' (Nsz.); 4. 1900 'bokszer | Schlagring' (↑)

bokszol **A:** 1836 *boxoló* [sz.] (Rajzolatok 1836. febr. 3.: 80); 1883 *bokszoló* [sz.] (BpHírlap 1883. dec. 11.: 4) **J:** 'ökölvívásban vesz részt | boxen' # **Sz:** ~6 1836 <FN> 'ökölvívó | Boxer' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Box-* [összetételi előtag] (pl. *Boxkampf* 'ökölvívás', *Boxhandschuh* 'bokszesztyű', *Boxring* 'ring, szorító'); ang. *box* 'ütés', *boxing* 'ökölvívás'; fr. *boxe* 'ua.'. stb. | ném. *boxen*; ang. *box*; fr. *boxer*; stb.: 'bokszol'. Az angolból terjedt el [esetleg germán eredetű; vö. ném. *pochen* 'ver; kopogtat'; holl. (kholl.) *bōken* 'ver'; stb.]. (⇒⊕) A magyarba német és angol közvetítéssel került át. (⊖) Idetartozik a (R.) *bokszíroz* 'bokszol' (1861: NSz.), mely a magyarban keletkezett olyan német jövevényszók analógiájára, mint például a → *blamíroz*, a → *flangíroz* stb.

EtSz. *bokszol* a.; TESz.; EWUng.

boksz² **A:** 1893 *Boxnak* (Nsz. *boksz³* a.); 1959 *boksz* (ÉrtSz.) **J:** 1. 1893 'elkülönített loállás (istállóban) | abgesonderter Pferdestand (im Stall)' (↑); 2. 1928 'rekesz, fülke (étteremben, kávéházban, vasúti kocsiban) | Nische (in Gaststätten, Cafés); Abteil (im Eisenbahnwagen)' (Tolnai: MagySz.); 3. 1994 'autóversenypálya mellett elkülönített garázsok egyike | Box (Auto-, Motorrennen)' (Nsz. *boksz³* a.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Box* 'láda, doboz, szekrény; elkülönített loállás; autóversenypálya mellett elkülönített garázsok egyike'; ang. *box* 'doboz, díszdoboz, tok; rekesz; elkülönített loállás'; fr. *box* 'elkülönített loállás; fülke, kis szoba'. Vö. még lat. (k.) *buxis* 'láda,

doboz', lat. *pyxis* 'ua.' [< gör. *πυξίς* 'puszpángból készült dobozka, szelence' < gör. *πύξος* 'puszpáng']. Az angolból terjedt el. (⇒△) A magyarba német és angol közvetítéssel került át. (△) A 3. jelentés a németből származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *boksz*³, *bukszus*

boksz³ A: 1902 *boxbőr* (PNapló 1902. ápr. 5.: 15); 1906/ ? *bikszos* [sz.] (NSz.); 1920 *box* (Nsz. *boksz*² a.); 1959 *boksz* (ÉrtSz.) J: 1. 1906/ ? 'cipőkenőcs | Schuhcreme' (↑), 1926 'ua.' (Nsz. *boksz*² a.); 2. 1920 'lábbelinek való, egy bizonyos módon feldolgozott borjúbőr | Boxkalf' (↑) – De vö. 1902 *boxbőr* 'lábbelinek való, egy bizonyos módon feldolgozott borjúbőr | Boxkalf' (Pesti: Nomenclatura 1902. ápr. 5.: 15)

■ Összetételi előtag önállósulása. | (△) A *bokszbőr*-ből (↑) keletkezett. Ez a ném. *Boxkalf* 'bokszbőr' mintájára létrejött tüköralakzat [< ang. *box-calf* 'ua.', tkp. 'dobozborjú']. Az angol megnevezés alapja a bőr belső felületének megmunkálásakor alkalmazott "dobozka" formájú rovátkázás. (≈) Megfelelői: fr. *box*; or. *βοκς* 'bokszbőr'. (△) Az első jelentés metonímiával keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *boksz*²

bokszol → *boksz*¹

boldog A: 1193 ? *Bodogth* [sz.] [HN.] (ÓMOlv. 54); 12. sz. vége/ *bovdug* (HB.); 1263/ *Boldogazzonkezy* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 224) J: <MN> 1. 12. sz. vége/ 'szent; üdvözült | heilig; selig' (↑); 2. 1211 ? 'gazdag | reich' (Oklsz.), 1526 'ua.' (ÉrdyK. 400); 3. 1372 u./ 'szerencsés; derűs lelkiállapotú; megelégedett | glücklich; freudig; zufrieden' # (JókK. 156); 4. 1671 'békés; jó | friedlich; gut' (SzT.); 5. 1882 'vastag | dick' (MNy. 27: 253); 6. 1899 'terhes | schwanger' (ItK. 9: 65) | <FN> 1. 1794 'keresztény szóhasználatban az üdvösség részese | (im christlichen Wortgebrauch) an der ewigen seligkeit beteiligte Person' (Nsz.); 2. 1858 'a katolikus egyház által üdvözültnek nyilvánított személy | von der katholischen Kirche seliggesprochene Person' (NSz.) Sz: ~**ságos** 1372 u./ *bodogfagos* 'szent | heilig' (JókK. 140) | ~**talán** 1372 u./ *bodogtalan* 'szenvedő | leidend, Schmerz empfindend' (JókK. 156) | ~**ság** 1405 k. *bodofag* [ɔ: *bodogfag*] 'az üdvösség állapota | Seligkeit' (SchlSzf. 19.); 1787 'öröm, elégedettség | Glück' (Nsz.) | ~**latik** 1416 u./¹ *bodoglatic* 'boldogul | fortkommen' (BécsiK. 152) | ~**ít** 1518 k. meg *bodogeytoya* [sz.] 'örömmel tölt el, megvigasztal | glücklich machen, trösten' (PeerK. 334); 1879 'bosszúságot okoz vkinek | ärgern' (Nsz.) | ~**ul** 1519 *bodogwl* 'sikerrel jár | glücklich werden' (JordK. 350); 1751 'sikerrel előrehalad, szerencsésen továbbjut | fortkommen' (NSz.) | **meg~ult** 1531 *megh bodoghwlt* 'üdvözült | selig' (ÉrsK. 131); 1785 'az elhunyt személy | Verstorbener' (NSz.); 1790 'elhunyt, elhalálozott | verstorben' (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű, és összefügghet a →*bódít* és a →*bolyong* szócsaládjának tövével. Végződése a -g névszóképző; vö. →*csillag*, →*részeg* stb. – A szó belseji *l* szervetlen járulékhang; vö. →*bódít*. A pogány hiedelemvilág maradványa lehet a keresztény terminológiában.

📖 EtSz.; TESz.; Bárczi: HBEI. 165; Benkő: Fiktl. 106; EWUng. • Vö. *gyertyaszentelő*, *nagy*⁻¹

bólé A: 1854 *Bowle*, (*Bóle*) (Heckenast: IdSzT.); 1893 *Bowle(ból)* (PallasLex.); 1912 *bólét* (Nsz.) J: 1. 1854 'díszes, öblös tál | Gefäß für Bowle' (↑); 2. 1894 'gyümölcs, cukor, szesz

felhasználásával készített ital | Bowle' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Bowle* 'borból, pezsgőből gyümölcs és cukor hozzáadásával készült ital; az ehhez való edény' [< ang. *bowl* 'tál(ka), csésze, edény']. Az 'ital' jelentés a németben alakult ki. (≈) Megfelelői: ol. *bowle*; cseh *bowle*; stb.: 'bóle'. (△) A magyar szó irodalmi átvétel lehet. A *bóle* hangalak a →*lé* hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng.

bolero A: 1834 *bolero* (HasznMul. 1834. jún. 7.: 363); 1840 *bolerót* (Honművész 1840. máj. 14.: 311) **J:** 1. 1834 'spanyol táncfajta | Art spanischer Tanz' (↑); 2. 1904 'női kabátka | Bolerojäckchen' (Radó: IdSz.); 3. 1904 'kerek női kalap | runder Damenhut' (Radó: IdSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bolero*; ang. *bolero*; fr. *boléro*; sp. *bolero*; stb.: 'egy fajta spanyol tánc; rövid női kabátka', a spanyolban 'kerek női kalap' is. A spanyolból terjedt el [? < sp. *bola* 'golyó, labda']. (△) A magyarba német és spanyol közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bull*

bolgár A: 1138/ *Bulgar* [SZN.] (MNY. 32: 205); 1284/ *Bolgar* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 367); 1408 *Balagar* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 753); 1442 *Borgar* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 753); 1527 *Bologaar* orszagra (ÉrdyK. 401); NYJ. *Bogár* (MNY. 9: 381) **J:** <FN> 1. 1138/ 'bolgár ember | Bulgare' # (↑); 2. 1783 ? 'volgai és dunai bolgár-török ember | türkischer Wolga- und Donaubulgare' (NSz.), 1831 'ua.' (Nsz.); 3. 1917 'bolgárkertész | bulgarischer Gärtner' (NSz.) | <MN> 1527 'a bolgárokkal kapcsolatos | bulgarisch' # (↑)

■ Bolgár jövevényszó. | (≡) Blg. *българин, българин* [többes szám] 'bolgár ember'. Vö. még cseh *Bulhar*; or. *болгарин*; stb.: 'ua.'. Forrása valószínűleg az ótörök *bulyar* 'keverék, egyveleg'. (≈) Megfelelői: ném. *Bulgare*; ol. *bulgaro*; stb.: 'bolgár ember'. A legtöbb európai nyelvben a lat. (k.) *Bulgarus* 'ua.' révén terjedt el. Eredetileg a törökségi nyelvet beszélő protobolgárok megnevezése volt, akiknek egy része a 7. században a Duna és a Balkán-hegység közti területen szláv népességgel keveredett, aminek következtében megnevezésük átvonódott a bolgár-szlávokra. (△) A magyarba átkerült alak a **bulgarъ* lehetett. A *bulgár* változat a *Bulgária* 'állam a Balkán-félszigeten' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Myfia* a.) országnév hatását tükrözi. A főnévi 3. jelentés a *bolgárkertész* 'a zöldségtermesztés egy bizonyos módját művelő (bolgár származású) személy' (1890: Nsz.) összetétel előtagjának önállósulásával jött létre. (◡) A (R.) *bulgarus* 'bolgár ember' (1816: Hübner: Lex. 1: 415) a lat. (h.) *Bulgarus* 'ua.' átvétele.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 98; TESz.; EWUng.; HntT. 5: 113; Róna-Tas-Berta: WOT. *bular* a. • Vö. *bagaria*, *buger*, *buzeráns*

bolha A: [1200 k.] *Bulhadu* [SZ.] [HN.] (An. 33.); 1228 k./ *Bolchas* [SZ.] [HN.] (PRT. 1: 691); 1252 *Balhagumur* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *balha* (BesztSzj. 1142.); 1405 k. *bolha* (SchlSzj. 1726.); 1405 k. *baha* (SchlSzj. 2081.); 1708 *Boha* (Pápai Páriz: Dict. *Pūlex* a.); 1762 *Bóha* (Pápai Páriz: Dict. *Pūlex* a.); NYJ. *buha* (MTsz.); *búha* (ÚMTsz.) **J:** 1. [1200 k.] 'egy fajta apró vérszívó rovar | Floh' # (↑); 2. 1405 k. 'egy fajta gyermekjátékszer | Art Kinderspielzeug' (↑); 3. 1840 '(különbéféle célokra való) fácska | Holzteile versch. Werkzeuge' (MTsz.) **Sz:** ~s 1228 k./ [HN.] (↑) | ~z 1573 *bolhazot* (SzT.) | ~szkodik 1702 *bolhászkodnak* (NySz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *buha, buva* 'bolha; egy fajta gyermekjáték'; szln. *bolha* 'ua.; különféle szerszámok fából készült része'; szlk. *blcha* 'bolha; egy fajta gyermekjáték'; or. *блоха* 'bolha'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *plúsih*; gör. *ψύλλα*; stb. 'ua.'].

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 98; TESz.; EWUng.

bólingat → *bólogat*

bólint → *bólogat*

bollant → *bólogat*

bólog → *bólogat*

bólogat **A:** 1783 *bólogat* (Nsz.) **J:** **1.** 1783 'bóbiskol | nickend schlummern' (↑); **2.** 1800 'tolldísz, lombozat, vmely dolog hajladozik | sich wiegen (Federbusch, Laubwerk usw.)' (Nsz.); **3.** 1842 '(helyeslés jeleképpen) fejét többször lehajtja | wiederholt nicken (als Zeichen der Zustimmung)' # (NSz.)

bollant × **A:** 1788 *bóllant* (NSz.); 1838 *bollantani* [sz.] (Tsz.) **J:** **1.** 1788 '(helyeslés v. köszönés jeleképpen) fejét többször lehajtja | nicken (als Zeichen der Zustimmung od. des Grüßens)' (↑); **2.** 1838 'bóbiskol | nickend schlummern' (↑)

bólog **Δ A:** 1798 *bólogjon* (Nsz.) **J:** **1.** 1798 'bóbiskol, (el)alszik | nickend schlummern' (↑); **2.** 1808 'hajladozik | sich wiederholt biegen' (NSz.); **3.** 1838 'bólogat | wiederholt nicken' (Tzs.)

bólint **A:** 1831 *Bólint* (Kreszn.); 1838 *Bóllintani* [sz.] (Tsz.) **J:** **1.** 1831 'bóbiskol | nickend schlummern' (↑); **2.** 1833 'biccent; fejet hajt | nicken' # (Kassai: Gyökerésző 1: 342); **3.** 1994 'fejel (futballban) | den Ball mit dem Kopf stoßen (im Fußball)' (Nsz.) **Sz:** ~**gat** 1844 *bólintgatának* (Honderü 1844. jún. 1.: 703)

bólingat **A:** 1847 *bólingat* (Nsz.) **J:** **1.** 1847 'bólogat | wiederholt nicken' (↑); **2.** 1867 'bóbiskol, szunyókál | nickend schlummern' (Nsz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ☐ A szótő bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, és összefügghet a →*bóbiskol*, →*bókol* stb. szavak tövével. A végződéses különféle gyakorító-, ill. mozzanatos képzők.

📖 EtSz. *bólint* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bóklál*

bolond **A:** [1200 k.] *Blundus* (An. 37.); 1372 u./ *bolondyt* (JókK. 128); NYI. *bolon* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** [1200 k.] 'esztelen ember | Narr' # (↑); **2.** 1872 'kőnehezék a szövőszéken a fonál kifeszítésére | Fadenspannstein am Webstuhl' (Nyr. 1: 281) | <MN> **1.** 1381 'esztelen | närrisch, unvernünftig' # (Oklsz.); **2.** 1578 'mérgező (növény, gomba) | giftig (Pflanze, Pilz)' (NySz.) **Sz:** ~**os** 1533 *Bolondoskotni* [sz.] (Murm. 950.) | ~**ul** 1372 u./ *bolondott* meg [o: *bolondolt*] (JókK. 57) | ~**ság** 1456 k. *bolondfagok* (SermDom. 2: 324) | ~**ozik** 1490 *bolondozik* (SzalkGl. 90.) | ~**ít** 1527 meg *bolondoytotta* (ÉrnyK. 7) | ~**éria** 1845 "*bolonderiák*"-ban 'tréfás megnyilvánulás, mű | spaßhafte Äußerung, ein solches Werk' (Nsz.); 1879 'különös szeszély, hóbort | Laune, Grille' (Nsz.)

■ Szláv jövevényszó. | ☐ Óe. szl. *blŏdъ* 'parázñaság'; szbhv. *blud* 'erkölcstelenség, feslettség'; szln. (R.) *blŏd* 'hiba, tévedés; kéj, gyönyör'; szlk. *blud* 'tévelygés'; or. *βλῡδ* 'erkölcstelenség, feslettség'; stb. [Eredetéhez vö. →*beléndes*]. ☐ Eredeti jelentése 'tévedés, tévelygés' lehetett, amelyből másodlagosan alakult ki a melléknévi szófaj. Az első szótörténeti

adat az ugyanebből az etimonból származó, szláv névadáson alapuló egykori *Bolondóc* várára vonatkozik. Anonymus tudós etimologizálása közvetetten igazolja a *bolond*-nak magyar szóként való korabeli meglétét. A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*gorond*, →*porond* stb. A főnévi 2. jelentés a szövőszéken használt fonálfeszítő kő egyenetlen mozgásával függhet össze. A melléknévi 2. jelentéshez vö. *bolondgomba* 'mérgező gomba' (1803: Baróti Szabó: MVir. 110): az ilyen gombák bolondító, bódító hatásúak.

EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 99; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *érc*-, *fél*-

bolonyik **A:** 1628/ *bobonyik* (EtSz.); 1807 *Bolonyik* (MagyFüvészk. 202); 1839 *bobolnyik* (MTsz.) **J:** 1. 1628/ 'békakorsó | Froscheppich' (↑); 2. 1839 'veronika | Ehrenpreis (Bot) (Sium latifolium)' (↑)

■ Szláv jövevényszó, valószínűleg a szlovákból. | (≡) Szlk. (N.) *bobovnik* 'veronika'; – szln. *bobovnik* 'ua.; vízitorma'; or. (N.) *бобовник* 'vad őszibarack'; stb. [< szláv **bobъ* 'bab(szem)'; vö. →*bab*]. (△) A *bolonyik* alak téves olvasat eredménye lehet. (⊙) Növényteni szaknyelvi és nyelvjárási szóként él.

EtSz., *bobolnyik* a. is; Kniezsa: SzJsz. 94; TESz.; EWUng. • Vö. *bab*

bolsevik **A:** 1907 *Bolschewiki* (Népszava 1907. máj. 18.: 2); 1919 *bolysevikok* (Nyr. 48: 96); 1923 *bolsevikok* (Nsz.) **J:** [jelzői értékben is] 'a Lenin vezette szélsőbaloldali szárny tagja (az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt 1903. évi kongresszusán) | Bolschewik'

bolsevizmus **A:** 1917 *bolsevizmus* (Népszava 1917. júl. 1.: 3); 1918 *bolysevizmus* (BpHírlap 1918. ápr. 7.: 5) **J:** 'forradalmi szélsőbaloldali marxista irányzat, ill. politikai uralmi eszmerendszer | Bolschewismus'

bolsevista **A:** 1918 *bolsevista* (FN) (PNapló 1918. ápr. 6.: 4); 1918 *bolysevista* (BpHírlap 1918. nov. 9.: 10) **J:** (MN) 1918 'a bolsevizmus eszméit valló (személy, csoport, rendszer) | bolschewistisch' (Pesti: Nomenclatura 1918. ápr. 6.: 4) | (MN) 1918 'a bolsevizmus eszméit valló, annak szellemében cselekvő személy | Bolschewist' (Ujság 1918. júl. 9.: 5)

bolsevizál **A:** 1918 *bolsevizálni* [sz.] (ÜgyvédekL. 1918. dec. 21.: 3) **J:** 'bolsevikká tesz | bolschewisieren'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Bolschewik*; ang. *Bolshevik*; fr. *bolchévik*; or. *большевик*, [többes szám] *большевики*; stb.: 'bolsevik' | német. *Bolschewismus*; ang. *Bolshevism*; fr. *bolchévisme*; or. *большевизм*; stb.: 'bolsevizmus' | német. *Bolschewist*; ang. *Bolshevist*; fr. *bolchéviste*; stb.: 'bolsevik' | német. *bolschewisieren*; fr. *bolchéviser*; or. *большевизировать*; stb.: 'bolsevizál'. Az oroszról terjedtek el [< or. *больше* 'több']. Az orosz jelentés arra utal, hogy V. I. Lenin 1870–1924 szélsőbaloldali irányvonalának hívei a párton belül megszerezték a szavazatok többségét. (⇒△) A magyarba orosz és a német közvetítéssel kerültek át. (△) A *bolsevik* változat az orosz többes számú alakra (↑) megy vissza, de a szó végébe beleérezhették az -i melléknévképzőt.

TESz.; EWUng.

bolsevista → *bolsevik*

bolsevizmus → *bolsevik*

bolt¹ † **A:** 1202/ ? *Boycuth* [HN.] (MNL (OL) Dl. 39250); 1416 u.² *boito* [sz.] (MünchK. 87vb); 1531 *kibolto* [sz.] (TelK. 54) **J:** 1. 1416 u.² 'buzog (víz) | quellen (Wasser)' (↑); 2. 1531 'árad (illat) | strömen (Duft)' (↑)

■ Fiktív többől keletkezett származékszó. | (⊕) A fő ismeretlen eredetű, és összefügghet a →*bódít*, →*bolyong* stb. szócsaládjának tövével. A végződés feltehetőleg mozzanatos képző.

📖 EtSz. 1. *bojt* ~ *bolt* a.; TESz.; EWUng.

bolt² **A:** 1211 ? *Bolt* [szN.] (PRT. 10: 507); 1416 u.¹ *aboltal* (BécsiK. 286); 1430 k. *both* (SchlGl. 1110.); 1481 *Bolta* (MNY. 13: 252); 1560 k. *Bold* hayasz [ɔ: bolthajtás] (GyöngySzt. 88.); 1569 *Balth* (MNY. 55: 542) **J:** 1. 1211 ? 'bolthajtás | Gewölbe' (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (↑); 2. 1481 'üzlet | Laden, Geschäft' # (↑); 3. 1508 'bolthajtásos helyiség; kamra, pince | Räumlichkeit mit gewölbter Decke; Kammer, Keller' (Bakos J.: Szműv. 35); 4. 1585 'ív; szivárvány | Bogen; Regenbogen' (Cal. 90) **Sz:** ~**os** 1494 *Bolthos* [szN.] (OkISz.); 1560 k. <MN> 'ívelt, domború; boltíves | gewölbt' (GyöngySzt. 3614.); 1796 <FN> 'kereskedő, árus | Kaufmann' (Nszt. *bolto*^s a.) | ~**oz** 1510 *boltoznj* [sz.] (PéldK. 28) | ~**ozat** 1561 *boltozatát* (EWUng.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (giul.), (vel.) *volto* 'boltozat, boltíves mennyezet', (mil.), (rom.) *volt* 'ua.', – ol. *volta* 'ív, bolthajtás' [< latin *voltus* 'hajlott, íves']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.), (R.) *bôlta* 'boltozat; üzlet', szln. (N.) *bôlta* 'ua.; (áru)raktár'; rom. *boltă* 'boltozat'; stb. (⊕) A magyar szó eleji *b* megfelel az északolasz *v* ~ *β* ~ *b* hangváltakozásnak; vö. →*börzsöny*. A *bolta* és a *bolt* változatok az olasz nő-, ill. hímnem párhuzamos alakjai. A 2. (és az ebből keletkezett 3.) jelentés metonimikusan alakult: a középkori bolthelyiségek bolthajtásosak voltak. A 4. jelentés az 1. alapján keletkezett metafora. (⊕) A déli szlávból való eredeztetés kevésbé valószínű.

📖 NytudÉrt. 50: 92; TESz.; GPann. 1: 126; EWUng.

boly **A:** 1213/ ? *Bolu* [szN.] (VárReg. 156.); 1221/ ? *Bol* [szN.] (VárReg. 212.); 1235 ? *Bool* [HN.] (MNY. 49: 494); 1331 ? *Boly* [HN.] (AnjOkm. 2: 550); 1536 *bolyaba* (NySz.); 1800 *Hangyaboj* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 1. 1235 ? 'hangyaboly | Ameisenhaufen' # (↑), 1536 'ua.' (↑); 2. 1792 'zsombék | Bülte' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3. 1931 'csoport | Gruppe' (Bánhidi: Sportny. 216); 4. 1948–1954 'nyaláb | Bündel' (ÚMTsz.); 5. 1957 'vakondtúrás | Maulwurfshügel' (ÚMTsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A hangalakja arra utal, hogy nagyon régi eleme lehet a magyar nyelvnek. A korai szavak deverbális igeképzőjével való rokonsága kizárja, hogy egy ősi igenévszóra megy vissza (vö. →*bódít*, →*bolyong*). (⊕) Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

bolydít → *bolyong*

bolydul → *bolyong*

bolygat → *bolyong*

bolyh **A:** 1561 *Bohayba* (NySz.); 1789–1790 *Bolyhaival* (Nsz. *boholy* a.); 1811 *bojh* (EtSz. *bolyhos* a.); NYJ. *bohója* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1561 'pelyhes tapintású ruha | flauschiges Oberkleid' (↑); **2.** 1789–1790 'sűrű, puha tapintású szálak vminek a felületén | Flaum, Zotte' # (↑); **3.** 1812 'bélbolyh | Darmzotte' (Nsz. *boholy* a.)

bolyhos **A:** 1793 *bojhos* (Nsz.); 1796 e. *bolyhos* (MNY. 36: 200); 1800 *bannyas* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1807 *Bojhós* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); NYJ. *bolhos* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1793 'szőrös | behaart' (↑); **2.** 1796 e. 'borzas | zerzaust' (↑); **3.** 1797 'bolyhokkal borított | flaumig' # (Nsz.); **4.** 1799 'fürtös | zottig' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Zottig* a.)

■ A szócsalád feltehető alapja, a **bolyh** ismeretlen eredetű. | ⊕ Az elsődleges változat egy kétszótagos *bohoy* ~ *bohaj* lehetett. A szóvégi *ly* egyszerű írásváltozat. A *bolyh* alak *h* : *ly* > *ly* : *h* hangátvetéssel és a második szótagi magánhangzó kiesésével keletkezhetett; vö. →*kályha*, →*pehely* stb.

■ A **bolyhos** származékszó. | ⊕ A *bolyh*--ból keletkezett feltehetőleg az -s melléknévképzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ≈ Tisztázatlan idetartozású a (R.) *bohu* 'vmilyen ruhadarab' (1783: MNY. 7: 222).

📖 EtSz. *bolyhos* a., *bannyas* a. is, *bohaj* a. is; TESz. *bolyhos* a.; Bakos F.: REL. 209; EWUng. • Vö. *molyhos*, *pehely*

bolyhos → *bolyh*

bolyong **[1]** **A:** 1109/ *Bolgokuth* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 11); 1343 ? *Bolgokuth* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1552/ *bolyognak* (RMKT. 3: 324); 1585 *bolongozot* [sz.] (MNY. 84: 253); 1589 *bolgok* (Balassi: Com. 325); 1621 *Bolyongoc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1766 *bojongása* [sz.] (NSz.); 1775 *bollongó* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1552/ 'járkál; kóborol | herumgehen; herumschweifen' # (↑); **2.** 1575 'tévelyeg | herumirren' (Heltai: Krón. 105a) **Sz:** **bolygó** 1109/ ? [HN.] (↑); 1343 ? [HN.] <FOLY MN-I IGENÉV> (↑); 1552/ *bolygoban* 'bolyongás | Irrfahrt' (HoffgreffÉn. q1b); 1838 *Bolygó* <FN> 'égitest | Planet' (Tzs.)

bolygat **A:** 1416 u.³ *bolgattak* (AporK. 96), de vö. →*balgatag*; 1519 k. *Bolygat* (DebrK. 536); 1728 *bojgatott* (SzT.) **J:** '(meg)zavar | stören' #

bolydít **A:** 1493 k. ? meg *bwldýhtýa* [t-j] (FestK. 314); 1794 [boj]dit (NSz.); 1863 *bolydit* (NSz.) **J:** '(meg)zavar | stören'

bolydul **A:** 1601 *Budulas* [sz.] (SzT.); 1688 *boldulás* [sz.] (SzT.); 1794 *bojdul* (NSz.); 1813 *Felbolydulni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1601 '(meg)zavarodik, (fel)riad | aufgestört werden' (↑); **2.** [fel~] 1813 'felkel, feláll | aufstehen' (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszavak. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű, és összefügghet a →*bódít*, ill. a →*bódorog* szócsaládjának tövével. A végződéses különféle igeképzők. Az elvont jelentésekhez vö. →*tévelyeg*. ⊕⇒ A magyarból: rom. *bîgui* 'félrebeszél'.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 94; EWUng. • Vö. *balgatag*, *barangol*, *bohó*, *boldog*, *bolt*¹, *boly*, *bujt*²

bomba **A:** 1685 k. *bombikat* (MonHung. 1: 93); 1686 *bumbi* (EtSz.); 1688 *Pumakat* (MNY. 9: 129); 1704 *megbombáztatom* [sz.] (NySz.); 1709 *bummák* (Horváth M.: NEI.); 1786 *Bombé* (Nyr. 46: 26) **J:** 1. 1685 k. 'egy fajta, robbanóanyaggal töltött harci eszköz | Bombe' # (↑); 2. 1875/ 'vulkáni törmelék | Lavastück' (NSz.); 3. 1925 'sportban' erős lövés, ütés | Bombenschuss, Schlag (im Sport)' (Bánhidi: Sportny. 216) **Sz:** ~**z** 1704 [sz.] (↑)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Bombe*; fr. *bombe*; ol. *bomba*; or. *бомба*: 'bomba'. Vö. még lat. (h.) *bomba* 'ua.'. Katonai műszóként az olaszból terjedt el [< ol. *bombo* 'durranás, csattanás, robaj' < lat. *bombus* 'zúgás, morajlás' < gör. *βόμβος* 'ua.']. (⇒) A magyarba az *i*, *é* (esetleg *a*) végű változatok a német, az *a* végű változatok az olasz közvetítésével kerültek át. (△) Korábbi megnevezések: *tüzes labda* 'bomba' (1651: NySz. *Lapta* a.). (∼) Idetartoznak: (R.) *bompli*, *bumpli* 'bomba' (1686: Horváth M.: NEI.), ezek egy *-(e)l* kicsinyítő képzős bajor-osztrák alakra mennek vissza.

📖 EtSz.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bombarda*

bombarda **Δ A:** 1557 *bombardas* [lat. -s végződéssel] (Horváth M.: NEI.); 1675 *bombarda* (NySz.); 1787 *Bombárda* (NSz.) **J:** 'egy fajta régi ostromlőveg; mozsárágyú | Art altes Sturmgeschütz; Mörser'

■ Olasz jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Ol. *bombarda* 'hajítógép; egy fajta régi ostromlőveg, morzsárágyú'; – vö. még ném. *Bombarde* 'egy fajta régi ostromlőveg'. Az olaszban valószínűleg a fr. *bombarde* 'ua.' átvétele [a lat. *bombus* 'lárma, zaj' alapján]. Eredetéhez vö. még →*bomba*. (≈) Megfelelői: ang. *bombard* 'mozsárágyú; ennek lövedéke'; or. *бомбарда* 'ua.'; stb. (∼) A (R.) *bombardíroz* 'mozsárágyúval lő' (1706/: NSz.) a ném. *bombardieren* 'ua.' szóból származik.

📖 Saád: TüzérsSz. 20; TESz.; EWUng. • Vö. *bombardon*

bombardon **A:** 1828 *Bombardone* (TudGyűjt. 1828/10: 7); 1841 *bombardonból* (Nszt.); 1880 *bombárdonnál* (NSz.); 1882 *bombardóból* (NSz.) **J:** 'basszustuba | Baßtuba'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bombardon*; ang. *bombardon*; fr. *bombardon*; ol. *bombardone*, (tr.), (giul.) *bombardon*; stb.: 'basszustuba'. Az olaszból terjedt el [< ol. *bombarda* 'egy fajta hangszer', jelentésselkülönülés az ol. *bombarda* 'egy fajta régi ostromlőveg, morzsárágyú' szóból]. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bombarda*

bombaszt **Δ A:** 1806 *bombastjait* (Nszt.); 1826 *bombaszt* (NSz.); 1830 *bombásztjai* (NSz.) **J:** 'dagályos, fellengzős kifejezés, szólam | Bombast'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Bombast* 'szóáradat' [< ang. *bombast* 'ua.', (R.) 'bélés, tömés <pamutból>']. Forrása a kperzsa *pambak* 'gyapot'. (∼) Idetartozik: *bombasztikus* 'dagályos' (1848: Nszt.); ez vagy magyar származékszó a *bombaszt*-ból, vagy jövevényszó; vö. ném. *bombastisch*; ang. *bombastic*; ol. *bombastico*; stb.: 'dagályos'. A magyar szóvég latinositással keletkezett; vö. *bürokratikus* (→*bürokrata*), *diplomatikus* (→*diplomácia*) stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *pamut*

bomlik → *bont*

bon A: 1865 *bon* (Babos: KözhSzt.); 1941 *bónt* (Nsz.) **J: 1.** 1865 'kötelezvény, váltó | Schultscheine' (↑); **2.** 1948 'vásárlásra, árunak stb. felvételére szolgáló utalvány | Gutschein' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bon*; fr. *bon*; le. *bon*; stb.: 'utalvány'. A franciából terjedt el [< fr. *bon* 'jó']. A 17. sz. végén az utópista Saint-Simon művei nyomán vált pénzügyi szakkifejezéssé. (⇒△) A magyarba német és francia közvetítéssel került át. (△) A köznyelvben inkább a *bón* hangalak él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bonbon*, *bonviván*

bonbon A: 1833 *bonbons-t* (Társalkodó 1833. jan. 2.: 4); 1842 *bonbonokkal* (Nsz.); NYJ. *Bambucz* (MNY. 1: 428); *bombó* (Bálint: SzegSz.); *bombóc* (EtSz.) **J:** 'cukorka; apró töltött csokoládé, praliné | Bonbon'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bonbon*; ang. *bonbon*; fr. *bonbon*; ol. *bonbon*, *bombone*; stb.: 'kis cukorka, praliné'. A franciából terjedt el [< fr. *bon* 'jó' kétszerejtésével]. (⇒△) A magyarba a német (au.) és a francia közvetítette. (△) A szövegi *c* a német szó *sz*-szel ejtett többes számának alapján jöhetett létre.

📖 MNY. 6: 208; EtSz. 2. *bambuc* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bon*

bonc¹ × A: 1193 k. ? *Bonci* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 55); 1211 ? *Bunchi* [SZN.] (PRT. 10: 504); 1247 ? *Buchfelde* [HN.] (HOkm. 6: 47); 1263 ? *Bonchhyda* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 61); 1512 k. *boncza* (WeszprK. 103); 1653 tsom (*buz*) *bol* (EtSz. *comb* a.); 1708 *Bútz* (Pápai Páriz: Dict. *Tzomb* a.); 1862 *boczkó* [sz.] (CzF.); 1887 *buccz* (Nyr. 16: 478); NYJ. *butty* (ÚMTsz.) **J:** 'comb | Schenkel'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A nazális hang nélküli változatok lehetnek az elsődlegesek. (≈) A →*comb*-hoz való viszonya tisztázatlan.

📖 EtSz. *comb* a.; Nyr. 49: 156; TESz. *comb* a.; EWUng. • Vö. *buci*, *buckó*, *comb*, *poc*

bonc² A: 1784 *Bonzok* (Nsz.); 1786 *bontzok* (NySz.) **J: 1.** 1784 'buddhista pap | buddhistischer Priester' (↑); **2.** 1959 'szakszervezeti v. pártbürokrata | Gewerkschafts- od. Parteibürokrat' (ÉrtSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Bonze* 'buddhista pap; magas beosztású szakszervezeti vagy pártbürokrata' [< fr. *bonze* 'buddhista pap' vagy ang. *bonze* 'ua.']. Forrása a kínai *fan-seng* 'vallásos személy', illetőleg a belőle származó japán (R.) *bonzō* 'buddhista pap'. Európába a port. *bonzo* 'ua.' közvetítette. (≈) Megfelelői: ang. *bonze*; ol. *bonzo*; stb.: 'ua.' (∼) A (R.) *boncius* 'ua.' (1757: MNY. 69: 361) latinosított alak.

📖 EtSz.; TESz. *bonc¹* a.; EWUng.

boncol A: 1675 *bonczoltatik* [sz.] (Nyr. 20: 180) **J: 1.** 1675 'tüzetesen megvizsgál; elemez | eingehend untersuchen; analysieren' (↑); **2.** 1767 '〈emberi, állati, ritk. növényi testet〉 részeire szed és vizsgál | sezieren' # (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Anatomicus* a.)

■ Származékszó. | (△) A →*bont*-ból keletkezett *-szol* gyakorító képzővel; a szó belseji *c* a *-t* és *-sz* összeolvadásával keletkezett; az alaktanhoz esetleg vö. →*hurcol*. (⌘) Idetartoznak a következő nyelvújítás kori összetételek: *boncmester* '(kór)boncnok' (1800: Szily: NyÚSz.);

bonctudomány 'anatómia' (1828: Nszt.); *bonckés* 'boncolásra használt vágóeszköz' (1833: Szily: NyÚSz.); *boncterem* 'boncterem' (1841: Nszt.) stb. Ezek előtagja elvonás a *boncol*-ból. Szórványosan önálló főnévként is előfordult; vö. *bonc* 'tüzetes vizsgálat' (1843: Szily: NyÚSz.). (⊖) Idetartoznak még: *boncos* 'gubancos, kusza' (1797: Nszt.); a *Bonchus* [SZN.] (1400: TESz.) idetartozása kérdéses; (N.) *bonc* 'bozontos <haj>' (MNY. 2: 355).

📖 Nyr. 25: 452; TESz., *boncos* a. is; EWUng.

boncsok Δ **A**: 1500 *Banchik* (OkLSz.); 1528 *bonczok* (Kakuk: ÉlOsm. 76); 1543 *bonchyogh* (OkLSz.); 1616 *Bunczok* (MNY. 79: 508) **J**: **1.** 1500 'nyaklánc | Halskette' (↑); **2.** 1528 ? 'ló nyakába való dísz | Pferdehalsschmuck' (↑), 1560 'ua.' (SzT.); **3.** 1543 'lófarkas török hadi zászló | türkische Kriegsfahne' (↑)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *buncuk* 'átlyukasztott, színes üveggyöngy; a minaret csúcsán levő fémkarika' [török eredetű; vö. csag. *bunčuk* 'kagyló <díszként>; zászló'; bask. *munsak* '(üveg)gyöngy'; stb.]. Vö. még oszm. *mencuk* 'hadi zászló, hadi jelvény' [< újperzsa *manjūq* 'ua.' < arab *manjūq* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *bondžuk* 'üveggyöngy'; blg. (R.) *бунчук* 'hadi zászló'; rom. *buciuc* 'ua.', *pungiuc* 'üveggomb'. (⊕) A magyar szó viszonylag korai előfordulását az magyarázhatja, hogy mint török lódiszt és harci lobogót jelölő szót a magyarság már a 15. sz.-ban megismerhette. (⊖) A *boncs*, *bonc* 'lelógó dísz, cafrang' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.) elvonás a tévesen többes számú alaknak gondolt és részben tévesen olvasott *bonczok* változattól; vö. még *bontzok* 'nyaki ékesség' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 14). (⊕) A *boncsok* történeti tárgyú munkákban fordul elő ritkán.

📖 EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 76; EWUng.; MNY. 116: 208

bong **A**: 1554 *bongas* [sz.] (MFl.); 1805 *bonog* (NSz.); 1838 *Bungani* [sz.] (Tsz.) **J**: '(tompá) hangot ad | dumpf tönen' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Eredetileg talán a méhek és darazsak zümmögésének utánzására keletkezett; hasonló onomatopoetikus szóhoz vö. →*dong*. A végződés a -g gyakorító képző. A *bung* alakváltozat átmenetet képez a →*bűg*¹ szóhoz. A *böng* 'bömböl, bög' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 14), 'zümmög <méh>' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.) palatális pár ezzel szemben a →*bög* felé mutat kapcsolatot. A *bung* palatális párjához vö. még *büng* 'tompán hangzik; bög' (1838: Tsz.). (⊖) Ugyanebből a töből kezdő-visszaható képzővel keletkezett a *bondul* 'bongani kezd' (1833: Kassai: Gyökerésző 1: 350).

📖 EtSz.; SzegFüz. 3: 153; MNY. 55: 229; TESz.; EWUng. • Vö. *bűg*¹, *cseng-bong*, *pang*, *peng*, *zenebona*

bongor × **A**: 1618 *Bongort* [□] (SzT.); 1624 *bungort* [-t tárgyrag] (Nyr. 28: 382); 1725 *bungordban* (SzT.); 1754 *Bongar* (MNY. 33: 337); 1768 *Bungár* (MNY. 34: 253) **J**: **1.** 1618 'gyümölcsös; szőlő | Obstgarten; Weingarten' (↑); **2.** 1742 'bozótos, bokros, fás hely | Dickicht, Gebüsch' (SzT.)

■ Német (szász E.) jövevényszó. | (≡) Ném. (szász E.) *bąngert*, *bongert*, *bungert* 'településen kívül eső gyümölcsös', – ném. *Baumgarten* 'gyümölcsös(kert)' [< ném. *Baum* 'fa <növény>' + *Garten* 'kert']. (⇒⊕) Az erdélyi szász származtatás mellett elsősorban szóföldrajzi okok szólnak. A magyar szó közvetlen elődei helynevek voltak, amelyek azonban minden bizonnyal német névadás eredményei; vö. *Bungarth* [HN.] (1331: Suciú: DicTr. 1: 113). (⊕) A *bongor* alak a tárgyragnak felfogott szóvégi *t* elhagyásával keletkezhetett; a szóvégi *d* zöngésülés eredménye.

📖 MNy. 33: 336; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *gárgya, gurtni, hangár, hortenzia, sorompó*

bont **A:** 1337 ? *Bonchou* [ɔ: *Bonthou*] [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 175); 1476 k. *bontathny* [sz.] (SzabV.) **J:** 1. 1476 k. 'szétrombol; tönkretesz | zerstören; zugrunde richten' (↑); 2. 1524 'szétlazít; felnyit; részeire szed | aufmachen; auflockern; zerlegen' # (KL. 50.); 3. 1526 'barátságot, egyezséget, fogadást, parancsot' megtör, megszeg | brechen (Freundschaft); verletzen (Befehl)' (ÉrdyK. 22) **Sz:** ~**akozik** [főleg igekötővel] 1533 ky *bontokoztak* (KL. 123.)

bomlik [1] **A:** 1508 meg *bomla* (DöbrK. 340); 1536 meg *bomola* (Pesti: Fab. 69b); 1636 fel-*bomlik* [▽] (NySz. *bomol* a.) **J:** 1. 1508 'összezavarodik; megbolondul | verwirrt werden; verrückt werden' (↑); 2. 1526 'tönkremegy; érvényét veszti | zugrunde gehen; außer Kraft treten' (ÉrdyK. 480); 3. 1592 'szétlazul; szétoszlik | locker werden; sich zerstreuen' # (Cisio Gl.) 4. 1838 'bolondozik | Spaß machen' (Tsz.); 5. [~*ik vki után*] 1869 'esztelenül szeret vkit v. vmit | in jmdn vernarrt sein, auf etw versessen sein' (Nszt.) **Sz:** ~**adozik** 1694 *bomladozással* [sz.] (SzT.) | ~**aszt** 1792 *Bomlasztani* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) | ~**ékony** 1846 *bomlékony* 'könnyen bomló (anyag, vegyület) | sich leicht zersetzend ((chemische) Verbindung)' (Nszt.)

■ Származékszavak relatív fiktív töből. | ⊕ A tő ismeretlen eredetű, és valószínűleg összefügg a →*bimbó* tövével. A végződés -*t* műveltető, ill. -*l* gyakorító-visszaható képző. A szó belseji *n* részleges hasonulással keletkezett; vö. →*hint*, →*szánt* stb. ⊕ A tő ótörök származtatása nem meggyőző.

📖 EtSz. *bomol* a.; TESz.; StUASuppl. 1: 50; Benkő: FiktL. 172; EWUng. • Vö. *bimbó, boncol*, *vegy-*

bonta × **A:** 1321 *buntha* [SZN.] (MNy. 63: 365); 1342 *boncha* [ɔ: *bontha*] (MNy. 63: 365) **J:** 1. 1321 ? 'tarka | bunt' (↑), 1342 'ua.' (↑); 2. 1894 'sima szőrű | glatthaarig' (ÚMTsz.); 3. 1898 u. 'vén (sertés) | alt (Schwein)' (ÚMTsz.)

■ Német (k.-ném.) jövevényszó. | ⊖ Ném., (kfn.) *bunt* 'fekete-fehér foltos v. csíkos' [? < lat. (k.) *punctus* 'pöttyös']. ⊕ Mivel a *bunt* a történelmi és jelenlegi Magyarországon beszélt német nyelvjárásokból hiányzik, kereskedők közvetítésével a keleti közép-németből származhat. ⊕ A magyarban bizonyára a német melléknév ún. gyenge ragozású alakja honosodott meg úgy, hogy a szóvégi redukált *a* magánhangzót hanghelyettesítéssel *a* váltotta fel; ehhez vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A jelentések főleg jószágokra vonatkoznak. A 3. jelentés keletkezési módja nem világos.

📖 EtSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *bunda, punktum*

bonviván **A:** 1799/ *Bonvivan* (I.OK. 30: 255); 1838 *bonvivantokat* (Nszt.); 1877 *bonviván* (NSz.) **J:** 1. 1799/ 'világfi | Lebemann' (↑); 2. 1878 'jó megjelenésű, rendszerint szerelmes típusokat megformáló (énekes) színész (szerepköre) | leichtlebiger, eleganter Mann (Theaterwesen)' (Nszt.)

■ Francia jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | ⊖ Fr. *bon vivant* 'világfi; élvhajász'; – vö. még ném. *Bonvivant* 'ua.; <színházi szerepként is>'. A franciában *bon* 'jó' + *vivant* 'élő' szókapcsolata [< fr. *vivre* 'él']. ⊕ Megfelelői: cseh *bonvivant*; le. *bon vivant*; stb.: 'világfi'. ⊕ A 2. jelentésében színházi szakszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bon, vivát*

bonyodalom → *bonyolít*

bonyolít A: 1533 *Bongoleitosek* [sz.] (Murm. 1891.); 1786 *banyalitottunk* (SzT.); 1823 *bonyolították* [sz.] (Nsz.) J: 1. 1533 'gombolyít | winden' (↑); 2. 1795 'bonyolulttá, szövevényessé tesz | verstricken' # (NSz.); 3. 1845 'ügyet, ügyletet (el)intéz, (el)végez | erledigen' (Nsz.) Sz: ~ó 1533 <FOLY MN-I IGENÉV> (↑); 1972 'ügyintéző | Sachbearbeiter' (ÉKsz.)

bonyolódik A: 1792 *Bé-bonyolódott* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1798 *bonyolodik* [▽] (NSz.) J: 1. 1792 'betakarózik | sich einhüllen' (↑); 2. 1793 'gabalyodik; összekuszálódik | sich verstricken; sich verwickeln' # (NSz.); 3. 1795 'vmely helyzetbe, viszonyba stb.) kerül, keveredeik | in eine bestimmte Lage kommen' (Nsz. *bonyolodik* a.); 4. 1844 'szövődik <cselekmény> | sich entspinnen <eine Handlung>' (Nsz. *bonyolodik* a.); 5. 1934 'ügy(let), tevékenység) intéződik, végbemegy | ablaufen, vor sich gehen <Fall, Geschäft>' (Nsz.)

bonyolul Δ A: 1800 *bonyolúlva* [sz.] (Nsz.); 1841 *bonyolult* [sz.] (Nsz. *bonyolult* a.) J: 1. 1800 'belekeveredik | sich in etw verwickeln' (Nsz.); 2. 1848 'szövevényessé válik | kompliziert, verwickelt werden' (NSz.) Sz: ~t 1841 *bonyolult* (Nsz.); 1842 *bonyolultsága* [sz.] 'szövevényes; kusza | verwickelt, verzwickt' (NSz.)

bonyodalom [4] A: 1843 *bonyodalmak* (Nsz.); 1843 *bonyodalom* (Szily: NyÚSz.) J: 'váratlan zavar, kellemetlen fordulat | Verwicklung'

■ A szócsalád alapja, a **bonyolít** bizonytalan eredetű, esetleg örökség. A szótó finnugor kori, magyar képzővel. | (≡) Vö. osztj. (V.) *pōñ-* '(fel)gombolyít, (be)göngyöl'; votj. (Sz.), (K.) *biñ-* 'begöngyöl, összesodor, felteker'; cser. *űp-pâñem* 'hajfonat' (*űp* 'haj'); finn *puna* 'tekeres, menet; tekert, csavart'; lp. (norv.) *bōdnjá-* 'tekerni, csavarni, az irányt megváltoztatni' [fgr. **puña* '(fel)gombolyít, (be)göngyöl, teker']. A finnugor tő hangutánzó-hangfestő jellege a finn megfelelő alapján lehetett, esetleg felmerülhet egy igenévszó is. (△) A szó eleji *b*-hez vö. →*bal*. Végződése: *-l* gyakorító képző + *-ít* műveltető igeképző. A 3. jelentés 'lebonyolít, elintéz' a *lebonyolít* igekötőjének elhagyásával keletkezett. (⌘) A nyelvújítás kori *bonyodalom* a *bonyolít* abszolút tövéből jött létre *-dalom* névszóképzővel.

■ A **bonyolódik** és **bonyolul** származékszavak. | (△) A *bonyolít* relatív tövéből keletkeztek, különböző igeképzőkkel. A *bonyolul* mára csak a *bonyolult* származékszóban használatos.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◡) Ugyanebből az abszolút töből *-ál* gyakorító képzővel: *bonyál* '(fel)gombolyít, (be)göngyöl' (1840: NSz.); nyelvjárási szó.

📖 MNy. 24: 34; FUFÁ. 32: 70; MSzFE. *bonyolódik* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *batyu, fon, patyolat, pongyola*

bonyolódik → *bonyolít*

bonyolul → *bonyolít*

bor A: 1086 ? *Bor* [SZN.] (Györffy: DHA. I: 253); [1127–1131] *Burd* [sz.] [SZN.] (Fejérpataky: IKOkI. 17); 1378 *Borhordouth* [HN.] (OkI Sz.); 1395 k. *bor* (BesztSzj. 819.); 1552 *borr* (Heltai: Dial. A5a); 1560 k. *Bór* (GyöngySzt. 1009.) J: 1. 1086 ? 'szőlőbor | Traubenwein' # (↑), [1127–1131] 'ua.' (↑); 2. 1604 'gyümölcsbor | Obstwein' (Szeneci Molnár: Dict. *Rhoites*

a.) **Sz:** ~**os** 1387 *Boros* [SZN.] (ZsigmOkl. 1: 22) | ~**oz** 1659 *borozásnak* [sz.] (NySz.) | ~**ász** 1840 *borász* (MNY. 11: 255)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Ujg. *bor*; KB. *bör*; CC. *bor*; stb.: 'bor' [? < perzsa *bor* 'mélyvörös']. Vö. még ujg. *borluq*; AH. *borla*; kar. *borla*: 'szőlőskert, szőlő'. (△) A magyarok a 8–9. században, vándorlásuk utolsó századában ismerkedtek meg a szőlőműveléssel, ám maga a bor mint kereskedelmi cikk már korábban is eljuthatott hozzájuk. (⌘) A *borász* nyelvújítási származékszó.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; KCsA. 1: 233; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *bor-*, *borissza*, *borraivaló*, *iszák*², *szamorodni*, *szín*⁻¹, *vak-*

bor-¹

I. ~kút × A: 1244/ *burcuth* (OklSz.) **J:** 1. 1244/ 'savanyúvízforrás | Sauerbrunnen' (↑); 2. 1778 'savanyúvíz | Sauerwasser' (Nszt.); 3. 1885 'iszákos ember | trunksüchtiger Mensch' (Nyr. 14: 285) | ~**víz × A:** 1655/ (*bor*)-*vizek* (MNY. 64: 350) **J:** 1. 1655/ 'savanyúvíz | Sauerwasser' (↑); 2. 1677 'savanyúvízforrás | Sauerbrunnen' (SzT.); 3. 1779 'szénsavas fürdő | Kohlensäurebad' (SzT.)

II. ~kő A: 1525 k. *Boor kyw* (MNY. 11: 83) **J:** 1. 1525 k. 'a must erjedésekor a hordó stb. aljára v. a falára rakódó szilárd anyag | Weinstein' (↑); 2. 1655 'a nyers borkőből tisztítással nyert savanyú vegyi hatású anyag | reines weinsaueres Kalium' (NySz.) | ~**virág A:** 1735 *Borvirág* (MNY. 1: 362) **J:** 1. 1735 'egy fajta ernyősvirágzatú növény | Art Dorngewächs (Oenathe)' (↑); 2. 1808 'jácint | Hyazinthe' (Sándor I.: Toldalék); 3. 1820 'iszákos ember orrán keletkezett vöröses színeződés | rötliche Verfärbung der Nase eines Trinkers' (Nszt.); 4. 1833 'egy fajta rózsa | Art Rose' (Kassai: Gyökerésző 1: 352); 5. 1838 'bor felszínén képződött fehér gombákból álló hártya | Kahm' (Tzs.) **Sz:** ~**os** 1844 *borvirágos* (Nszt.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*bor* szóval. | (△) A első csoportban az előtag az utótaggal kifejezett szavaknak a bor ízére némileg emlékeztető savanykás jellegére utal; a *borkút* 3. jelentése tréfás-metaforikus, a *borvíz* 2. és 3. jelentése metonimikusan keletkezett. Ehhez a csoporthoz tartozik a csak helynevekből adatolható *borfő* 'savas forrás'; vö. 1245: *Burfeu* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 180). A második csoport tagjai közül a *borkő* keletkezésében talán a lat. (k.) *lapis vinei* 'borkő' is közrejátszott; vö. még fr. *vinpierre*; or. *винный камень*: 'ua.'. A *borvirág* 1., 2. és 4. jelentésének létrejöttében feltehetőleg a jelzett növények illata játszhatott szerepet. A 3. jelentés metonimikusan keletkezhett: a túlzott borfogyasztás következménye lehet a orr vörös elszíneződése. Az 5. jelentésre nemzetközi minták is hatással lehettek; vö. ang. *wine-flowers*; fr. *fleurs de vin*: 'pimpó'; vö. még lat. *flos vini* 'ua.'.

📖 MNY. 8: 393, 27: 112; StSl. 7: 249; TESz. *bor*⁻² a., *borkő* a. is, *borvirág* a. is; EWUng.

bor-²

~**köles × A:** 1328 *borkules* (OklSz.); 1590 *bor kóles* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 24) **J:** 'egy fajta köles | Art Hirse' | ~**muhar × A:** 1807 *bor M[uhar]* (MagyFűvészk. 1: 98) **J:** 'egy fajta köles | Art Hirse'

■ Összetett szavak előtagja, szláv jövevényszó. | (≡) Vö. szbhv. (N.) *bâr* 'egy fajta köles; muhar'; cseh *bér* 'muhar'; or. (N.) *бop* 'egy fajta köles'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. →*borona*²]. (△) Az előtag önálló szóként nem adatolható. Az összetételek tautologikusak; vö. →*lepényhal*, →*lucfenyő* stb.

📖 Kniezsa: SzJsz. 99; TESz. *bor*⁻¹ a.; EWUng.

bór **A:** 1815 *porértz* (Szőkefalvi Nagy: KémEl. 5); 1858 *bór* (NSz.); 1865 *bor* (Babos: KözhSzt.) **J:** 1. 1815 'egy fajta barnásfekete színű félfém | Bor' (↑); 2. 1858 'bórax | Borax' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bor*; fr. *bore*; or. *őop*; stb.: 'bór'. A németből terjedt el [< ném. (kor. úfn.) *borros* 'bórax' < lat. (k.) *borax* 'ua.'; vö. →*bórax*]. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. (⊞) A (R.) *bórany* 'bór' (1842: Szőkefalvi Nagy: KémEl. 6) nyelvújítás kori tudatos szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bór-*

bór-

~**fa** × **A:** 1262/ *Borffa* (Oklsz.); NYJ. *bórfa* (ÚMTsz.); *búr-fa* (MTsz.) **J:** 'erdeifenyő | die Kiefer' | ~**fenyő** × **A:** 1372 *Borfeneu* (Oklsz.); NYJ. *bórfenyű* (Oklsz.); *búrfenyű* (MTsz.) **J:** 'erdeifenyő | die Kiefer'

■ Összetételi előtag, szlovák jövevényszó. | (≡) Vö. szlk. *bôr* 'közönséges boróka; erdeifenyő' [indoeurópai eredetű; vö. óind *bhṛṣṭi-h* 'csúcs, hegyes vég'; óész. germ. *barr* 'fenyő tűlevele'; stb.]. Vö. még szbhv. *bor* 'erdeifenyő'; or. *őop* 'tűlevelű erdő, fenyves' stb. (△) Az előtag önálló szóként nem adathozható. Az összetételek tautologikus alakulatok; vö. →*lepényhal*, →*lucfenyő* stb.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 100; TESz.; EWUng. • Vö. *barázda*, *boróka*, *borovicska*

bóra **A:** 1717 e./ *bórát* (Nyr. 73: 18) **J:** 'északi szél (az Adria-tengeren) | Bora'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (rom.), (vel.), (mil.), (giul.) *bora*, (R.) *borea* 'északi szél (az Adrián)' [lat. *boreas* 'északi szél' < gör. *βορέας* 'ua.']. (⊞) Megfelelői: ném. *Bora*; or. *őopa*; stb.: 'ua.'; pusztító vihar'. (△) A klasszicizáló stílusértékű m. *boreás* 'ua.' (1620/: Farkas: GLEl.) az irodalmi nyelvben tulajdonnévként is használatos volt.

📖 TESz.; EWUng.

bórax **A:** 1757 *Borax* (MNy. 64: 350); 1790 *Bóraxnak* (Nsz.); 1797 *bóraksot* (NSz.) **J:** 'a bórsav nátriumsója | Borax'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Borax*; ang. *borax*; fr. *borax*; stb. 'bórax'. vö. még lat. (k.) *boracum*, *borax* 'ua.'. Forrása az újperzsa *būrāh* 'ua.', mely az arab *būraḡ*, *baurāḡ* 'ua.' közvetítésével számos nyelvbe átkerült. Az európai nyelvekben a latin terjesztette el. (⇒△) A magyarba a latinból és a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bór*

borbély **A:** 1393 *Borbel* [SZN.] (MNy. 65: 453); 1464 *Barber* [SZN.] (Oklsz.); 1469 *barbir* [SZN.] (MNy. 57: 238); 1480/ *barbelh* (Mollay: NMÉR.); 1536 *barbellya* [ly-v] (Pesti: Fab. 66b); 1552 *Borbely* (MNy. 72: 128); 1589 *Borbil* [SZN.] (SzT.); 1597 *Barbély* [SZN.] (SzT.); 1641 *barbi* [SZN.] (SzT.); 1656 *Barbe* [SZN.] (SzT.); 1776 *Borbéj* (SzT.) **J:** 1. 1393 ? 'haj és szakáll ápolásával foglalkozó mesterember | Barbier; Bader' (↑), 1480/ 'ua.' (↑); 2. 1536 'felcser; sebész | Feldscher; Wundarzt' (↑)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kfn.) *barbier*, (kor. úfn.) *barbir*; fr. *barbier*; ol. (R.) *barbier*, (rom.) *barbér*, *barbir*, (fri.) *barber*; rom. *bărbier*; stb.: 'borbély', (R.) 'felcser'. A franciából terjedt el [< fr. *barbe* 'szakáll']. (⇒△) A magyarba német vagy olasz közvetítéssel került át. (△) A szóvégi *ly* elhasonulással keletkezett: *r : r > r : l ~ ly*; vö. →*erkély*, →*kvártély* stb.

borbolya × **A:** 1522 ? *Borbola* [SZN.] (MNYTK. 86: 60); 1583 Irôm *barbara*, Irôm *borbala* (EtSz.); 1783 üröm-*barbolya* (EtSz.); 1793 *borboja* (Nsz.); 1808 *Borbolya* (Nsz.); NYJ. *burbolya* (ÚMTsz.) **J:** 'sóska' | Berberitze'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg latin jövevényszó. | (≡) Vö. lat. (k.) *barbaris*, (tud.) *Berberis vulgaris*: 'borbolya' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *Berberitze*, *Berberis*; ang. *berberis*, *berberry*; stb.: 'ua.' (△) A szóvég alakulását talán a *Barbara* [SZN.] (1282 u.: MNY. 47: 187) befolyásolta.

EtSz.; TESz.; EWUng.

borda **A:** 1355 *Bordas* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1405 k. *bōda* (SchlSzj. 2100.) **J:** 1. 1355 ? 'takácsborda | Weberkamm' (↑), 1405 k. 'ua.' (↑); 2. 1578 'bordacsont, oldalborda | Rippe (als Körperteil)' # (NySz.); 3. 1854 'bordára emlékeztető erősítő elem, kiemelkedés | rippenähnliche Verstärkung, Erhöhung' (Nsz.); 4. 1803 'hajóborda, bókony | Schiffsrippe' (Nsz.); 5. 1896 'csigatészta készítésére használatos' bordás felületű konyhai eszköz | Küchengerät mit gerippter Oberfläche' (Nsz.) **Sz:** ~s 1355 [SZN.] (↑) | ~z 1801 *bordáztatott* [SZ.] (Nsz.) | ~zat 1839 *bordázatú* [SZ.] (Tudtár 1839/5: 295)

■ Szlav jövevényszó. | (≡) Szbhv. *brdo*; szlk. *brdo*; or. *бѣрдо*; stb. 'takácsborda' [indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *bort* 'hajópalánk; fedélzet'; lett *birde* 'szövőállvány'; stb.]. (△) A 2. jelentés valószínűleg metafora. Az 5. jelentés a 3. alapján keletkezhetett; vö. *bordásleves* 'leves csigatésztaival' (1893: Nyr. 22: 240).

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 100; TESz.; EWUng. • Vö. *bérc*, *berce*, *bordély*, *borona*², *párta*

bordély Δ **A:** 1405 k. *bo[r]del* (SchlSzj. 2030.); 1519 *burdelban* (CornK. 413); 1519 k. *Bordeliba* (DebrK. 29); 1759 *Bordéj* (SzT.); 1792 *bordellája* (Nyr. 14: 490) **J:** 'nyilvánosház | Bordell'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (giul.) *bordel*, (tr.) *bordel*, (mil.) *burdell*, – ol. *bordello*: 'bordély(ház)' [< fr. (ófr.) *bordel* 'kis kunyhó; bordély(ház)' < (ófr.) *borde* 'kis kunyhó' < ófrank **borda* 'deszka']. (≈) Megfelelői: ném. *Bordell*; or. *бopдeль*; stb.: 'bordély(ház)'. (◊) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *burde* 'viskó, földkunyhó' (1731/: SzT.); ez a tájszó a rom. *bordei* 'ua.' átvétele.

EtSz.; TESz.; Bakos F.: REL. 251; MNy. 79: 324; EWUng. • Vö. *borda*

bordó **A:** 1885 *bordeauxig* (Nsz.); 1900 *bordóbársony* (Nsz.) **J:** 'sötétvörös | weinrot' – De vö. 1876 *bordeaux-vörös* 'ua.' (Nsz.); 1897 *bordó-vörös* 'ua.' (Nsz.)

■ Összetett szó előagjának önállósulása. | (△) A *bordóvörös*-ből (↑), amely részfordítás a ném. *bordeauxrot* 'borvörös (színű)' szóból [a fr. *bordeaux* 'egy fajta bor' alapján < fr. *Bordeaux* [HN.] 'a borászatáról, borairól híressé vált francia város']. A megnevezés ennek a borfajtának a jellegzetes sötétvörös színén alapul.

TESz. *bordó*¹ a.; EWUng.

borissza Δ A: 1434 *Boryza* [SZN.] (OkI Sz.); 1469 *Boryza* [SZN.] (OkI Sz.); 1582 *Bor isszszak* (NySz.) J: 'bort kedvelő | Trunkenbold'

bornemissza Δ A: 1434 *Bornemyza* [SZN.] (OkI Sz.); 1469 *Bornemyza* [SZN.] (OkI Sz.); 1535 k. *Bornemyzsa* [SZN.] (Zay: Lánd. 7); 1548/ *bornemyzjac* (Tinódi: Cronica k3a) J: 'borivástól tartózkodó személy | Weinfeind'

■ Szófajváltással keletkezett összetett szók. | ⊕ Főnevesüléssel jöttek létre a →*bor* + *issza* 'ivó', ill. a →*bor* + →*nem*² + *issza* 'ua.' szavakból; mindkettő jelöletlen tárgyas alárendelő összetétel. Az önálló szóként nem adatolt *issza* az *iszik* -a képzős folyamatos melléknévi igeneve; az alaktanhoz vö. →*csusza*, →*hulla* stb. Az *sz*-es tövváltozatból keletkezett folyamatos melléknévi igenévhez vö. (R.) *esző* 'evő' (1663: Szinnyi: NyH. 57) (< →*eszik*). – Az *issza* hangalakjának kifformálódásában valószínűleg a *borisák* (→*iszák*²) összetételnek is szerepe lehetett. A *bornemissza* keletkezéséhez vö. *bormegissza* 'iszákos, részeges (ember)' (1548/: Tinódi: Cronica k3a). ⊕ Az *issza* utótagnak az *iszik* ige E/3. határozott ragozású alakjával való azonossága aligha valószínű.

📖 EtSz. 1. *bor* a.; NytudÉrt. 46: 73; TESz. *bornemissza* a.; EWUng.

borít A: 1456 k. el *burehatok* [*bureht* □] (SermDom. 1: 211); 1508 el *boreita* (DöbrK. 148); 1513 *elborítósom* [sz.] (NagyszK. 116) J: 1. 1456 k. 'burkol; takar | hüllen, decken' # (↑); 2. [főleg *fel*~, *ki*~] 1510 k. 'feldönt; kiönt | umstoßen; ausgießen' # (AporK. 185); 3. [főleg *el*~] 1513 'ellep; elmerít | überfluten; versenken' # (↑); 4. 1674 'vmilyen állapotba hoz | in irgendeinen Zustand versetzen' (Thaly: Adal. 1: 49); 5. 1862 'párizik | sich begatten' (CzF.) Sz: ~ó 1578 *buritóyát* 'fedő | Deckel' (NySz.) | ~ék 1590 *buritékia* 'fedél | Decke' (NySz.); 1780 'levélboríték | Kuvert' (Nszt.)

borul A: 1512 k. *borula* (WeszprK. 37); 1552/ *burulanac* (Tinódi: Cronica H4a); 1590 le *búrúlván* [sz.] (KárBibl. 2/2: 3a) J: 1. 1512 k. '(rá)dől; eltakar | stürzen, fallen; verhüllen' # (↑); 2. 1517 '(el)homályosodik; (el)komorodik | sich verdunkeln; sich verdüstern' # (DomK. 91); 3. 1787 'fejesedik | sich häupteln' (Nszt.)

borogat A: 1584 *burongatnac* (NySz.); 1739 *burogassa* [*burogat* □] (NSz.); 1766 *borogasd* [*borogat* □] (NSz.) J: 1. 1584 'feldönt | umstoßen' (↑); 2. 1739 'fájó testrészt vizes stb. ruhával betakar | Umschläge machen' # (↑); 3. 1860 'kerget | hetzen' (NSz.)

ború A: 1647 *burhos* [sz.] (NySz.); 1788 *ború* (Nszt.) J: 1. 1647 'sötét felhő | dunkle Wolke' (↑); 2. 1818 'szomorúság | Betrübniß' (Szily: NyÚSz.) Sz: ~s 1647 (↑)

borong A: 1668 *burongo* [sz.] (NySz.); 1748 *borong* (NySz.) J: 1. 1668 'komorodik | sich verdüstern' (↑); 2. 1793 'sötétlik | dunkel erscheinen' (Nszt. *borong*¹ a.)

■ A szócsalád alapjai, a **borít** és a **borul** valószínűleg ótörök jövevényszók magyar képzéssel. | ⊖ Vö. CC. *bur*- '(át)fordít, csavar'; csag. *buru*- 'beborít, betakar'; oszm. *bur*- 'forgat; teker, csavar'; stb. Megfelelői a mongol és a mandzsu nyelvekben is megtalálhatók. A török **buru*- fő már az átvételkor magyar igeképzőket vett fel; vö. még →*arat*, →*bosszant* stb.

■ A **borogat** és a **borong** származékszavak. | ⊕ Másodlagos analógiás módon keletkezett képzések.

■ A **ború** elvonás. | ⊕ A *borul*-ból jött létre.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A *bura* 'magtok' (1807: MagyFüvészk. 540), *Bura* 'harang v. kupola alakú tető, fedél' (1836: Szily: NyÚSz.), hajszárító *bura* (1959: ÉrtSz.) nyelvújítás kori tudatos szóalkotással keletkezett az ige kikövetkeztetett tövéből -a névszóképzővel.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; NyK. 72: 173; Benkő: FiktI. 66; Ligeti: TörK. 213; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *burok*, *teremburáját*

borjú [5] **A:** 1211 *Bureuohul* [HN.] (Oklsz.); 1231 ? *Buryasfuca* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1327 *Boryov* [SZN.] (NytudÉrt. 68: 68); 1355 *Boryw* [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *borýw* (BesztSzj. 1002.); 1399 *Borgyas* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1551 *bornyu* (NySz.); 1801 k. *barnya* (SzT.); 1807 *Bornyó* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1880 *buru* (Nyr. 9: 491); NYJ. *běrnýú*, *bordzsu* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1211 ? 'fiatal szarvasmarha | Kalb' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1211 ? 'állat kicsinye | Jungtier' (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzj. 1638.); 3. 1577 'bamba ember | Schwachkopf' (MNY. 75: 384); 4. 1809/ 'katonai hátitáska | Tornister' (NSz.); 5. 1871 'egy fajta kártyajáték | Art Kartenspiel' (NSz.) **Sz:** **borjas** 1231 ? [HN.] (↑); 1399 [SZN.] (↑) | **borjazik** 1548 *boriusztatá* [sz.] (NySz.); 1795 *borjasztába* [sz.] (NySz.)

■ Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (≡) Csu. *pāru*; ujj. *buzagu*; CC. *buzav*; oszm. *buzagi*; stb.: 'borjú' [? < török **buza-*, **buz-* 'marha' bög']. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (△) A magyarba átkerült alak **burayu* lehetett. Ebből a magyarban a *burēu* változaton (↑) keresztül szabályszerűen lett *borjú*; vö. még →*gyapjú*. A 3. jelentéshez vö. →*barom*. A 4. jelentés keletkezését az magyarázza, hogy a katonai hátitáskákat borjúbőrből készítették. (△⇒) A magyarból: rom. (erd.) *bornéu* 'tarisznnya, hátitáska'.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; MNY. 9: 111; TESz.; Ligeti: TörK. 68; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

bornemissza → *borissza*

bornírt Δ **A:** 1838 *bornirtsága* [sz.] (Hirnök 1838. júl. 16.: [4]); 1871 *bornírtabb* (NSz.) **J:** 'korlátolt | borniert'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *borniert* 'szellemileg korlátolt' [< fr. *borné* 'ua.' német végződéssel].

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

borogat → *borít*

boróka **A:** 1791 *Borókának* (MNY. 32: 316); 1798 *Boroka* (NSz.); 1808 *Borók* (NSz.); NYJ. *bur^aoka* (MTsz.) **J:** 1. 1791 'borókabogyó | Wacholderbeere' (↑); 2. 1797 'közönséges boróka | gemeiner Wacholder (Juniperus)' (Nsz.); 3. 1807 'nehézszerű boróka | Sadebaum' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 4. 1872 'borókapálinka | Wacholderbranntwein' (Nsz.) **Sz:** ~s 1857 *borókásban* <FN> 'borókéval benőtt hely, terület | Stelle, wo Wacholder wächst' (Nsz.); 1888 <MN> 'borókéval benőtt (terület) | (Stelle, Fläche) mit Wacholder' (NSz.)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *borievka*, (N.) *borovka*, *borôvka* 'közönséges boróka; borókabogyó' [vö. szlk. *bor*, *bôr* 'közönséges boróka; erdei fenyő'; vö. →*bór*-.] (≈) Vö. még le. *borówka*; or. *борова*: 'áfonya(bogyó)'; stb. (△) A *borók* változathoz esetleg vö. →*beszéd*, →*kolbász* stb. A 4. jelentés önállósulással keletkezett a *borókapálinka* 'borókából párolt szeszes ital, borovicska' (1843: NSz.) összetételből.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 101; TESz.; EWUng.

borona¹ × **A**: 1406 *Berena* (OkI Sz.); 1510 *Borona* (MNY. 10: 135); 1535 k. *Barona* (Zay: Lánd. 38); 1615/ *borna* házat (HOkI Szj.); 1811 *Baranák* (NSz.); 1818 *boronnafákat* (NSz.); NYJ. *bërëna* (MTsz.); *boronya* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1406 'gerenda; szálfá | Balken; Langholz' (↑); **2.** 1629 'vessző; vesszőfonadék | Rute; Flechtwerk' (EtSz. *borona* a.); **3.** 1800 'deszkakerítés | Bretterzaun' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); **4.** 1944 'egy fajta fenékháló | Art Grundnetz' (MNY. 40: 247)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *brъvъno*; szbhv. *brvno*; szlk. *brvno*; or. *бревно*; stb.: '(tartó)gerenda' [< szláv **brъvъ* 'ua.'; vö. → *bűrű*]. (⊕) Az alakváltozatok keletkezésében a → *borona*² is szerepet játszhatott. A 2. jelentés részben metafora, részben metonímia; a 3., 4. jelentés metonímia.

EtSz.; Kniezsa: SzIJs. 103; TESz. *borona*² a.; EWUng.

borona² **A**: 1481 *Boronamezew* [HN.] (BánffyOkI. 2: 223); 1490 *Borena* (MNY. 70: 474); 1524 k. Be *Baronyálný* [sz.] (MNY. 10: 38); 1533 *Borona* (Murm. 1960.); 1550 k. *barana* (KolGl.); 1577 *borna* (KolGl.); 1590 *berenác* (NySz.); 1751 *bránnát* (MNY. 75: 255); 1841 *barána* (MTsz.); NYJ. *bëránnya* (MTsz.) **J**: 'a felszántott föld porhanyítására stb. használatos mezőgazdasági eszköz | Egge' # **Sz**: ~1 1524 k. [sz.] (↑)

■ Jövevényszó különböző szláv nyelvekből. | (≡) Szbhv. *brana*; szlk. *brána*; or. *борона*; stb.: 'borona' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *φάρος* 'barázda'; lat. *forare* 'fúr'; stb.]. (⊕) A változatok többszörös átvétellel magyarázhatók. A palatális magánhangzójú változatok elhasonulással keletkeztek, de nyilván számolni lehet a → *borona*¹ *berena* alakváltozatának analógiás hatásával is.

EtSz.; Kniezsa: SzIJs. 102; TESz. *borona*¹ a.; EWUng. • Vö. *barkó*¹, *bor*⁻², *borda*, *fúr*

borong → *borít*

borosta **A**: 1347 ? *Burustato* [HN.] (OkI Sz.); 1531 *borostaalyad* [sz.] (ÉrsK. 392); 1578 *borostya* (NySz.); NYJ. *borosztás* [sz.] (NyF. 10: 70) **J**: **1.** 1531 'kefe; meszelő | Bürste; Weißpinsel' (↑); **2.** 1578 'szűrös szőr | Borste' # (↑); **3.** 1938 'egy fajta marhabetegség | Art Viehkrankheit' (ÚMTsz.) **Sz**: ~s 1799 *borostás* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Borstig* a.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (szász E.) *bōršt*, *būršt* 'merev, sűrű szőr <főleg disznóé>', (kfn. baj.-osztr.) *burst* 'ua.', – ném. *Borste* 'ua.', *Bürste* 'kefe' [indoeurópai eredetű; vö. óind *bhr̥ṣṭi-h* 'hegy, cakk(ozás), sarok'; or. *βορυ* 'medvekarom'; stb.]. (⊕) A *borosta* alak a szó belseji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkezett; a szóvégi *a* a ném. (baj.-osztr.) *bürste* többes számú alak szóvégi redukált magánhangzójának helyettesítésével jöhetett létre. A 3. jelentés keletkezés módja tisztázatlan, esetleg betegség következtében kórosan elváltozott bőrre vonatkozhat.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *barázda*, *bárd*¹, *partvis*

borostyán¹ **A**: 1282 *Burstian* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 375); 1326/ *Borustyan* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 731); 1327 ? *Borostyán* [✓] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 712); 1327 *Burustyanuspatak* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1395 k. *boroftiā* fa (BesztSzj. 897.); 1416 u.¹ *boroftant* (BécsiK. 244); 1540 k. fa *borochan* (Gl.); 1762 *borastyánt* (NSz.); 1768 *Borosztján*-koszorut (NSz.); 1770 *Borostány*-Koszorujával (NSz.); NYJ. *boroscsēján* (EtSz.); *burusján* (Nyatl. *orgona*)

a.); *burusnyán* (MTsz.) **J: 1.** 1282 'repkény; babér | Efeu; Lorbeer' (↑); **2.** 1680 'orgona (növény) | Flieder (Hedera)' (MNy. 68: 20)

■ Jövevénytyszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szerbhorvátból. | (≡) Szbhv. (N.) *břščan*, *břščan*, *břšťan*; – szln. *brščel*; szlk. *brečtan*; stb.: 'repkény, borostyán' [? < szláv **brъs*- 'letép, leszakít, leszed, (le)szüretel']. (⊕) A magyar alakváltozatok többszörös átvétel eredményei. A 'babér' és az 'orgona' metaforikus jelentést az magyarázhatja, hogy e növények sötétzöld levelei némileg hasonlítanak a repkény leveleire.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 103; TESz.; EWUng. • Vö. *boroszlán*

borostyán² **A:** 1803 *borostyánkő* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Bernstein* a.); 1814 *Borostyánból*-való (NSz.) **J: 1.** [főleg ~*kő*] 1803 'őskori fenyő megkövesedett, áttetsző gyantája | Bernstein' (↑); **2.** 1938 'fekete festék alapanyaga | Grundstoff einer schwarzen Farbe' (ÚMTsz.); **3.** 1957 'tajtékkő | Bimsstein' (Bálint: SzegSz.)

■ Német jövevénytyszó. | (≡) Ném. *Bernstein*, (R.) *bornstein*: 'megkövesedett tülevelű fa éghető gyantája' [< aln. (kaln.) *bernstēn*, *bornstēn* 'ua.', az aln. *bernen* 'ég <ige>' és *stēn* 'kő' alapján]. (⊕) A magyar szó hangalakjának létrejöttében a →*borostyán*¹ hatásával számolhatunk. A *styán* végződéshez vö. még →*góstyán*. – A 2. és 3. jelentés metafora.

📖 EtSz. 2. *borostyán-kő* a.; TESz.; EWUng.

boroszlán × **A:** 1780 *Borofzlán* (Nsz.); 1783 *Boroszlányos* [sz.] (NSz.); 1795 k. *boroszlán* (NSz.); NYJ. *buruslán* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1780 'orgonabokor; orgonavirág | Fliederstrauch; Fliederblüte' (↑); **2.** 1784 'babérfá | Lorbeerbaum' (Baróti Szabó: KisdedSz. 14); **3.** 1803 'egy fajta lombhullató v. örökzöld alacsony cserje | Seidelbast (Daphne)' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Kellerhals* a.)

■ Szerbhorvát jövevénytyszó. | (≡) Szbhv. (N.) *brstan*, *bersljan* 'borostyán (növény)' [vö. →*borostyán*¹]. (≈) Vö. még szln. *bršljan*; le. (N.) *brzestan*, *brzostan*; stb.: 'ua.'. (⊕) Az *l*-es, ill. *ly*-es alakváltozatok különböző szerbhorvát variánsokra mennek vissza; a szó belseji szl. *st* > m.szl. megfelelésre vö. →*poroszló*, →*zászló*. Az 1. és 2. jelentés a →*borostyán*¹ hatását tükrözi. A 3. jelentés metafora.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 104; TESz.; MNy. 63: 80; EWUng.

borotva **A:** 1332/ *Berethua* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 759); 1398 *Borothua* [SZN.] (MNy. 63: 365); 1416 u./¹ *megborotualuan* [sz.] (BécsiK. 112); 1519 k. *Borthwakkal* (DebrK. 549); 1533 *Bredua* (Murm. 1872.); 1577 k. *Bretwawalis* (OrvK. 122.); 1590 k. *barotuálkoz* [sz.] (NySz. *bērētvā* a.); 1862 *bērētvā* (CzF.); NYJ. *borota* (MTsz.); *börötfa* (ÚMTsz.) **J:** '(emberi szőrzet levágása használt) éles pengéjű szerszám | Rasiermesser' # **Sz:** ~**l** 1416 u./¹ [sz.] (↑) | ~**s** 1468 *Borotwas* [SZN.] (Oklsz.) | ~**lkozik** 1519 *borothvalkozyanak* megh (JordK. 778)

■ Szláv jövevénytyszó. | (≡) Óe. szl. *britva* 'borotva(kés)'; szbhv. *britva* 'ua.; zsebkés'; szlk. *britva* 'borotva(kés)'; or. *ōpumēa* 'ua.'; stb. [< szláv **bri*- 'nyír, metsz']. (⊕) A *borotva* alak és a *bērētvā* változat valószínűleg párhuzamosan keletkezett a mássalhangzó-torlódás feloldása során.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 105; NyK. 66: 62; TESz.; EWUng. • Vö. *frivol*

borovicska × **A:** 1794 *Borovitfkát* (Nsz.) **J:** 1. 1794 'borókapálinka | Wacholderbranntwein' (↑); 2. 1859 'boróka | Wacholder' (NSz.)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *borovička* 'borókapálinka' [vö. szlk. *bor*, *bór* 'közönséges boróka; erdei fenyő'; vö. →*bór*-]. (≈) Vö. még cseh *borovička*; le. *borowiczka*: 'borókapálinka'.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 105; TESz.; EWUng.

borravaló **A:** 1620 *Borra valo* (Nyr. 94: 479); 1767 *borravalóval* (MNY. 11: 74) **J:** 'rendes járandóságon felül juttatott' (kisebb) pénzösszeg | Trinkgeld' #

■ Szóösszetétel szófajváltással. | (△) A →*bor* főnév -*ra* ragos alakja + →*való* főnevesülésével keletkezett határozós alárendelő összetétel. Keletkezés módjához vö. *útravaló* 'úti elemzés' (1519: JordK. 233); *lábravaló* 'alsónadrág' (1647: NySz.). A szó alaktani és jelentéstani felépítésére olyan, adatokkal nem igazolható jelzős szószerkezet is hatással lehetett, mint pl. a *borravaló pénz* 'borra költendő pénz'. (≈) – Más nyelvekben az azonos jelentésű szavak az ivás jelentéstani mozzanatán nyugszanak; vö. ang. (R.) *drinkmoney*; ném. *Trinkgeld*; fr. *pourboire*: 'borravaló'. (◡) Hasonló kifejezések a régi magyar nyelvben is léteztek; vö. *innya való pénz* 'ua.' (1540: MNY. 10: 432); *italpénz* 'ua.' (1569: MNY. 10: 432).

📖 TESz.; Nyr. 84: 479; EWUng.

bors **A:** 1075/ *Borsu* [HN.] (MonStrig. 53); 1215/ *Burs* [HN.] (VárReg. 281.); * 1075/ 1217 *Bors* (MonStrig. 54); 1395 k. *bors* (BesztSzej. 339.); 1469 *barsos* [sz.] [szn.] (MNY. 57: 362); 1490 k. *burso* (ÁbelSzej. 215b); 1698 *borsó* rontó (MNY. 38: 55); 1863 *Boss*-tartó (Kriza [szerk.] Vadr. 493) **J:** 1. 1075/ ? 'erősen csípős ízű fűszer | Pfeffer' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1582 'paprika | Paprika' (Úriszék 69) **Sz:** ~**os** 1333 ? *Bursous* [szn.] (Györffy: ÁMTF. 1: 713); 1522 *Borsos* [szn.] (Bálint: SzegSz.) | ~**oz** 1540 k. ? be *bososzast* [sz.] (Nyr. 34: 200); 1779 e. *megborsoznak* (MNY. 11: 98) | ~**ika** 1780 *Borsika*-fű 'borsos aromájú fűszernövény | Hungerblümchen' (Nsz. *borsikafű* a.)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *murč*; CC. *burč*; oszm. (N.) *burç*; csuv. *pārās*; stb.: 'bors' [iráni eredetű; vö. szogd *marč*; afgán *murč*: 'ua.']. (△) A szóvégi dezaffrikálódáshoz vö. →*kos*, →*kőris* stb. A szóvégi *o*, *ó*-s változat a →*borsó* hatására jöhetett létre. – A magyarság a vándorlásai során, kereskedők által ismerte meg ezt a fűszernövényt.

📖 KSz. 6: 377; Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; Ligeti: TörK. 302; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *török*-

borsó **A:** 1229/ ? *Burfors* [? ɔ: *Burfovs*] [sz.] [HN.] (VárReg. 358.); 1254 ? *Bursoteluk* [HN.] (OklSz.); 1268/ *Bursos* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 448); 1298/ *Borsowhyg* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 785); 1341 *Borsod* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 713); 1395 k. *borfo* (BesztSzej. 478.); 1522 ? *Bosso* [szn.] (MNYTK. 86: 81); 1629 *barsó* [? ɟ] (EtSz.); 1788 *Bofsó* (MNY. 5: 285); 1875 *borsu* (Nyr. 4: 521) **J:** 1. 1395 k. 'veteményborsó | Erbse' # (↑); 2. 1395 k. '(hüvelyesek nevéként) | (als Name versch. Hülsenfrüchte)' (BesztSzej. 479.); 3. 1584 'bab | Bohne' (NySz.); 4. 1950 k. 'büköny | Wicke' (Nyatl. *büköny* a.) **Sz:** ~**s** 1229/ ? [HN.] (↑); 1268/ [HN.] (↑); 1572 *borsos* (NySz.) | ~(**d**)**zik** 1647 *meg-borsozék* 'lúdbőrös lesz | eine Gänsehaut bekommen' (NySz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Ujg. *burčaq*; oszm. *burçak*; csuv. *pārša*; stb.: 'borsó' [? < török **bur*- 'rügy, fiatal hajtás, levél']. Megfelelője a mongolban is megtalálható. (△) A magyarba átkerült alak **burčaq* lehetett. A szóvég alakulásához vö. →*koporsó*, →*orsó* stb. A nyelvjárásokban élő 'bab(szem)' jelentés déli szláv (szbhv. vagy szln.) hatásra keletkezhetett. A

borsó(d)zik (a háta) származék jelentése azon alapul, hogy a fázástól, félelemtől az emberi testen kisebb-nagyobb, olykor borsószemnyi dudorok alakulhatnak ki.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; NyK. 49: 216; Doerfer: TE. 2: 281; TESz.; Róna-Tas–Berta: WOT.; EWUng. • Vö. *borsóka*, *csicserborsó*, *gyalog-*, *török-*

borsóka **A:** 1783 *borsókája* (NSz.); NYJ. *bossóka* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1783 'tavaszi lednek | Frühlingswicke' (↑); **2.** 1807 'galandféreg hólyagférgé {a disznóhúsban} | Finne {im Schweinefleisch}' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); **3.** 1896 '(különféle hímzésminták nevéként) | {zur Benennung versch. gestickter Muster}' (Nsz. *borsókás* a.); **4.** 1950 'mirigy, bibircsók a pulyka nyakán | Drüse, Warze am Hals des Truthahns' (ÚMTsz.) **Sz:** ~s 1799 *borsókás* (Nsz.)

■ Származékszó. | (⊕) A → *borsó* főnévből keletkezett *-ka* kicsinyítő képzővel. A jelentések egymástól függetlenül alakultak ki a borsóhoz mint növénytel (1. jelentés) vagy a borsószem formájához (2–4. jelentés) való hasonlóság alapján.

📖 TESz.; EWUng.

ború → *borít*

borul → *borít*

borz **A:** 1131–1141 *Borz* [HN.] (MKsz. 1892–3.: 16); 1219/ *Burz* [SZN.] (VárReg. 66.); [1237–1240] *Burzu* [SZN.] (PRT. 1: 776); 1395 k. *barz* (BesztSzj. 1086.) **J:** 'kisebb kutya nagyságú, kotorékban élő, elsősorban éjszaka aktív mindenevő ragadozó, amelynek fehér színű pofáján az orrtól a fülig fekete sáv húzódik | Dachs (Meles meles)' #

■ Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (≡) Csag. *borsuq*; tat. *bursik*; alt. *porsuk*; csuv. *purăş*; stb.: 'borz' [? < török **bor* 'kövér']. (⊕) A magyarba átkerült alak **borsī* lehetett. A szöveg zöngésedése a magyarban szokatlan, esetleg a →*borzad* hangtani hatására mehetett végbe.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; MNy. 61: 403; Doerfer: TE. 2: 284; TESz.; Ligeti: TörK. 307; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

borzad **A:** 1516 k. *felborzadas* [sz.] (Nyr. 34: 200) **J:** **1.** 1516 k. 'égnek mered {haj, szőr} | die Haare stehen ihm zu Berge' (↑); **2.** 1554 'iszonyodik vmitől | schaudern' # (RMKT. 3: 103); **3.** 1669 'hidegtől, félelemtől, undortól' összerázkódik | zusammenzucken {vor Kälte, Furcht, Ekel} # (NySz.) **Sz:** ~ály 1823 *borzadály* (Nsz.)

borzongat **A:** 1548/ *borzogattyac* [t-j] (Tinódi: Cronica k3b); 1787 *borzongató* [sz.] (Nsz.) **J:** **1.** 1548/ 'borzol | zerzausen' (↑); **2.** 1577 k. 'megremegetet | erzittern machen' # (OrvK. 215); **3.** 1777 'iszonyattal tölt el | mit Schauder erfüllen' # (NSz.)

borzas **A:** 1566 *borzas* (Heltai: Fab. 98); 1655 *borzos* (NySz.); 1725 *Borzás* (NSz.); NYJ. *bozzos* (MTsz.) **J:** **1.** 1566 'zilált, kócos | zerzaust' # (↑); **2.** 1577 'durva szőrű | grobhaarig' (KolGl.)

borzaszt **A:** 1585 föl *borzasztom* (Cal. 98) **J:** **1.** 1585 'felmereszt {haját, szőrt} | sträuben {Haar}' (↑); **2.** 1585 'iszonyattal tölt el | mit Schauder erfüllen' # (Cal. 489); **3.** 1862 'undorral tölt el | mit Ekel erfüllen' (CzF.) **Sz:** ~ó 1585 *Borzaszto* 'rémés, szörnyű | schrecklich' (Cal. 489)

borzong A: 1789 *borzongás* [sz.] (Nsz.) J: 'hidegtől, félelemtől, undortól) összerázkódik | erzittern (vor Kälte, Furcht, Ekel)' #

borzalom [4] A: 1814 *borzalmat* (Szily: NyÚSz.); 1816 *borzalom* (NSz.) J: 'iszonyatot keltő dolog; iszonyat | Grauen erregendes Ding; Schauder' # Sz: **borzalmas** 1832 *borzalmas* (Nsz.)

borzol A: 1833 *borzolva* [sz.] (HasznMul. 1833. febr. 13.: 102); 1855 *borzalva* [sz.] (Nsz.) J: 1. 1833 'széttúr, kócol (haját, szőrt) | zerzausen (Haare)' # (↑); 2. 1883 'szél, szellő' vminek a felületét fodrozza | kräuseln (Wind Wasseroberfläche)' (Nsz.)

■ Onomatopoetikus többől származó szócsalád. | (△) A tő összefügg a →*bozót*-éval, a →*bizgat* szócsaládjáéval, valamint a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*berzenkedik* szócsaládjáéval is. A szó belseji *r* szervetlen járulékhang. A végzódések különféle igeképzők, ill. az -s melléknévképző és az -alom főnévképző. Az eredeti, konkrét jelentéstartalmat leginkább a *borzas* és a *borzol* örzi, a szócsalád többi tagjának esetében ma inkább az absztrakt jelentésárnyalatok vannak használatban. (⊖) Tisztázatlan idetartozású a *Borzolth* [sz.] [SZN.] (1392: ZsigmOkl. 1: 297).

📖 MNy. 5: 11, 61: 398; EtSz. *borzas* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *berzenkedik, bizgat, torza-borza*

borzalom → *borzad*

borzas → *borzad*

borzaszt → *borzad*

borzol → *borzad*

borzong → *borzad*

borzongat → *borzad*

bosnyák A: 1389 *Boznyak* [SZN.] (MNy. 64: 327); 1495 *bosnyako* [lat. végzódéssel] (Neumann: Registrum 296.); 1508 *Basnyak* [SZN.] (MNy. 3: 463); 1519 *Bosnyak* [SZN.] (Fekete Nagy: Trencsén 78); 1604 *Bosnyák* [SZN.] (OklSz.); 1693 *bosznyákbúl* (MNy. 12: 130) J: <FN> 1. 1389 'bosnyák ember | Bosnier' (↑); 2. 1796 'sokác ember | Schokatze' (NSz.); 3. 1914 e. 'balkáni vándorkereskedő | Wanderhändler vom Balkan' (Bálint: SzegSz. *albán* a.) | <MN> 1808 'bosnyákokkal kapcsolatos | bosnisch' (Nsz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *Bošnjak* 'bosnyák' [< szbhv. *Bosna* hn. 'Bosznia']. vö. még szlk. *Bosniak*; or. *босняк*; stb.: 'bosnyák' (△) A szó belseji *sz*-es változat a (R.) *Boszna* [HN.] 'Bosznia' (1559: Székely I.: Krón. 196) hatására keletkezhetett; vö. még ném. (R.) *bosniak* 'bosnyák'. A 2. jelentés arra utal, hogy a sokácok jórészt Boszniából származó telepések utódai.

A 3. jelentés keletkezése azon alapul, hogy a bosnyák vándorkereskedők az Osztrák–Magyar Monarchia egész területén ismertek voltak.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 105; TESz.; EWUng.

boszor → *boszorkány*

boszorka → *boszorkány*

boszorkány **A:** 1552 *boszorkanyok* (NySz.); 1582 *Bozorkansagban* [sz.] (SzT.); 1907 *basszerkányos* [sz.] (Nsz. *boszorkányos* a.); NYJ. *baszorkáj* (Imre: FelsSz.); *boszorgány* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'az ördöggel való kapcsolata miatt természetfölötti hatalmúnak (és ártó szándékúnak) tartott személy, főleg nő | Hexe' # **Sz:** ~**os** 1681 *boszorkányos* 'bűvös, varázslatos | zauberhaft' (SzT.); 1786 'különleges, bonyolult (szerkezet) | besonder, kompliziert (Apparat)' (Nsz.); 1908 'bravúros, virtuóz (ügyességű) | sehr geschickt' (NSz.)

boszor × **A:** 1665 *boszorsagott* [sz.] (MNy. 75: 255) **J:** 1. 1665 'boszorkány | Hexe' (↑); 2. 1854 'halálfejes lepke | Totenkopf (Art Schmetterling)' (Nsz.)

boszorka **A:** 1798 *boszorkák* (Nsz.) **J:** 'boszorkány | Hexe'

■ A szócsalád alapja, a **boszorkány** ótörök jövevényszó. | (≡) Üzb. (N.) *basirgan* 'boszorkány'; vö. még csag. *basirgan*-, oszm. *basirgan*-, üzb. *basirgan*-, 'lidércnyomása van' [< török **bas*- 'nyom, megnyom'; vö. →*baszik*]. A '(meg)nyomó' > 'lidércnyomás' > 'ártó szellem' > 'boszorkány' jelentésváltozás már a törökben végbemehetett. (△) A magyarba átkerült alak **basarkan* lehetett.

■ A **boszorka** elvonás. | (△) A *boszorkány*-ból keletkezett a tévesen képzőnek felfogott szóvég elhagyásával.

■ A **boszor** elvonás. | (△) A *boszorka* alakból keletkezett a tévesen kicsinyítő képzőnek felfogott szóvég elhagyásával.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△⇒) A magyarból: szlk. *bosorka*; rom. (erd.) *bosorcaie*; stb.: 'boszorkány'.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; MNy. 43: 10; TESz.; Hadrovics: UEISk. 154; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

bosszankodik → *bosszant*

bosszant **A:** 1416 u.¹ *bozzania* [t-j] (BécsiK. 113); 1456 k. *bozontho* [sz.] (SermDom. 1: 374); 1522 *bozwntaasrol* [sz.] (KeszthK. 147) **J:** 'ingerel, dühít | ärgern' # **Sz:** ~**ás** 1416 u.¹ *bozzontafnac* (BécsiK. 88) | ~**ó** 1456 k. (↑)

bosszankodik **A:** 1470 *bozzonkodvan* [sz.] (SermDom. 2: 481); 1500 k. *bozonkodyk* [▽] (AporK. 43); 1522 *bozwinkodanak* (KeszthK. 106); 1539 *bozywnkodnak* (KulcsK. 156); 1770–1780 *baszankodó* [sz.] (NSz.); 1789 *boffzankodás* [sz.] (Nsz. *bosszankodás* a.) **J:** 'bosszúsan elégedetlenkedik, mérgelődik | sich ärgern' # **Sz:** ~**ás** 1495 e. *bozzoncodafocat* (GuaryK. 30)

■ Ótörök jövevényszó magyar képzéssel. | (≡) Vö. ujj. *busan*- 'aggódik, nyugtalankodik'; tat. *busan*- 'mérgelődik, bosszankodik' [< török **busa*- 'nyugtalanít, aggaszt; elszomorít'; vö.

→*bosszú*]. (≈) vö. még kök-török *busanč* 'bánat, szomorúság'. (△) A magyarba átkerült alak **busan-* lehetett. Ehhez járult a *-t* műveltető, ill. a *-kodik* visszaható igeképző; az alaktanhoz vö. →*arat*, →*borít* stb. (⊖) Idetartozik: *boszint* 'bosszant' (1788: NSz.), amely az *-int* kezdőmozganasos képzőbokkal keletkezett; vö. →*kacsint*, *tapint*(→*tapogat*) stb.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; Pais: Ösv. 280; Ligeti: TörK. 228; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

bosszú A: 1372 u./ *bozsofagokual* [sz.] (JókK. 3); 1456 k. *bozzu* (SermDom. 1: 281); 1456 k. *bozo* alas, *bozuallas*, *buzywjat* (SermDom. 2: 1, 341, 550); 1510 *Bozywffagath* [sz.] (KL. 20.); 1585 *Bozzasag* [sz.] (Cal. 1017 [v: 1015]); 1777 *baszus* [sz.] (SzT.); 1863 *bujszu* (MTsz.) **J:** <FN> 1372 u./ 'haragos indulat; megtorlás | zornige Gemütsbewegung; Rache' # (↑) | <MN> 1510 'rágalmazó | verleumderisch' (MargL. 72) **Sz:** ~**ság** 1372 u./ (↑) | ~**ságos** 1463 u. *bussusagos* 'gyalázkodó, (isten)káromló | lästerlich' (Gl.) | **bosszul** 1495 e. *bozзуl'a* (GuaryK. 90) | ~**s** 1575 *boszsus* (NySz.)

■ Valószínűleg ótörök jövevényszó. | (≡) Kök-török *busanč* 'bánat, szomorúság'; ujjg. *bušgak* 'félelem' [< török **busa-* 'nyugtalanít, aggaszt, elszomorít'; vö. →*bosszant*]. (△) A magyarba átkerült alak valószínűleg **busag* 'nyugtalanítás, bánat' lehetett. A szóvéghöz vö. →*apró*, →*ocsú* stb. Ezt a névszói alakot a törökben nem lehet adatolni. A származtatásnak jelentéstani nehézségei is vannak. (⇒) A magyarból: rom. (N.) *bășău* 'bosszú(állás)'.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; Pais: Ösv. 279; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

bosztán × **A:** 1868 *Bosztan*-föld [HN.] (BpKözlöny 1868. aug. 13.: 2392); 1880 *bosztán* (Nyr. 9: 92); 1882 *bosztányossa* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1868 ? 'konyhakert; dinnyeföld | Gemüsegarten; Melonenfeld' (↑), 1880 'ua.' (↑); 2. 1881 'tök | Kürbis' (Nyr. 10: 203)

■ Szerbhorvát és román jövevényszó. | (≡) Szbhv. *bostan* 'konyhakert; dinnyeföld; zöldség- és főzeléknövény; dinnye'; rom. *bostan* 'tök', (N.) *bostână* 'dinnyeföld' [< oszm. *bostan* 'ua.; konyhakert' < újperzsa *būstān* 'ua.; gyümölcsös(kert)']. (≈) Megfelelői: blg. *босман*; újjör. *μποστάνι*; ukr. *бауман*; stb.: 'konyhakert; dinnyeföld'. (⇒) Az 1. jelentés a szerbhorvátból, a 2. a románból származik. (⊖) Ugyanerre az etimonra mennek vissza: (R.) *bosztandzsi* 'török palotaőr' (1595: Kniezsa: SzlJsz. 106), ez közvetlen átvétele az oszm. *bostancı* 'kertész', (R.) 'török palotaőr' szónak; *bosztandzsia* 'ua.' (1638: Kniezsa: SzlJsz. 106), ez a szbhv. (R.) *bostandžija* 'ua.; kertész' szóból származik.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 598; TESz.; EWUng.

bot A: [1131] ? *Butca* [sz.] [SZN.] (ÓMOlv. 27); 1138/ ? *Both* [szn.]; *Butu* [szn.] (MNY. 32: 203, 131); 1211 *Butus* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 505); 1372 u./ *bottual* (JókK. 31); 1585 *bót* (Cal. 444) **J:** 1. [1131] ? 'bunkó | Kolben, Keule' (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. [1131] ? 'kb. hüvelykujjni vastagságú pálca támaszkodásra, ütlegelésre stb. | Stock, Stab' # (↑), 1519 k. 'ua.' (DebrK. 167); 3. 1585 'díszes pálca mint a hatalom, hivatal jelképe, jogar | Zepter' (Cal. 952); 4. 1585 k. 'buzogány | Streitkolben' (Gl.); 5. 1642 'felügyelet, uralom, hatalom | Aufsicht, Herrschaft, Macht' (MHH. 24: 98); 6. 1763 ? 'botütés mint testi büntetés | Stockschlag als Körperstrafe' (SzT. *bot*¹ a.), 1793 'ua.' (Nsz.); 7. 1905 'a kútgém végére akasztott tuskó, cölönk | Klotz (am Brunnenschwengel)' (Nyr. 34: 103) **Sz:** ~**os** 1211 [SZN.] (↑) | ~**ol** 1566 meg *bottolác* 'üt, (meg)ver | prügeln' (NySz.); 1784 'faágat, gallyat' nyes, metsz | die Zweige eines Baumes abschneiden' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 11) | ~**oz** 1604 *Botozom* (Szenczi Molnár: Dict. *Bátuo* a.)

■ Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *butiq*; CC. *butaq*; oszm. *butak*; stb.: 'faág' [< török *buti*-, *buta*- 'megnyes, (meg)metsz <fát>']. Megfelelői a mongolban is megtalálhatók. (⊕) A *botol* (↑) származék 1784-es jelentése támogatja ezt a származtatást, ám a magyar szó végének alakulása hangtörténeti tekintetben problematikus. (⚠) Szláv származtatása aligha valószínű. (⇒) A magyarból: rom. (R.) *bótă* 'bunkósbót, dorong'.

📖 MNy. 57: 387; Kniezsa: SzJlsz. 801; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *botfűlű*, *fütykös*

botanika → *botanikus*

botanikus **A**: 1664 *Botanicusok* (Újírás 1982/2: 114); 1694 *Botanic* 'Kertetis' (MNy. 74: 508); 1775 *Botanikusok* (Újírás 1981/8: 101) **J**: <FN> 1664 'a növénytan szakembere | Botaniker' (↑) | <MN> 1694 'növény-, növénytan | botanisch' (↑)

botanika **A**: 1775 *Botanikának* (Nsz.) **J**: 'növénytan | Botanik'

botanizál **A**: 1789 *botanizálni* [sz.] (Nsz.) **J**: 'növényt gyűjt, vizsgál | botanisieren'

■ A szócsalád korábbi tagjai, **a botanikus** és a **botanika** latin (tud.) jövevényszók. | (≡) Lat. (tud.) *botanicus* 'növénytan' [< gör. *βοτανικός* 'növényi, növényvel kapcsolatos'] | lat. (tud.) (*scientia*) *botanica* 'növénytan' [< gör. *βοτανική* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Botaniker*, (R.) *botanicus*, *botanisch*; ang. (R.) *botanic* [fn]; fr. *botanique* [mn]; stb.: 'botanikus, fűvész; növénytan'; – ném. *Botanik*; fr. *botanique*; ol. *botanica*; stb.: 'növénytan, botanika'. A tudományos szaknyelvből terjedtek el.

■ A **botanizál** német jövevényszó. | (≡) Ném. *botanisieren* 'növényt (be)gyűjt'. Az alaktanhoz vö. → *civilizál*, *dramatizál* (→ *dráma*) stb.

📖 TESz.; EWUng.

botanizál → *botanikus*

botfűlű **A**: 1892 *botfűlű* (BpHírlap 1892. aug. 20.: 2); 1900 k. *botfűlű* (Bálint: SzegSz.) **J**: 1. 1892 'zenei hallás nélküli <személy> | kein musikalisches Gehör habend <Person>' # (↑); 2. 1900 k. 'nagyothalló | schwerhörig' (↑)

■ Összetett szó. | (⊕) A → *bot* + *fűlű* (a → *fül* -*ű* melléknévképzős, csak szószerkezetekben, ill. összetett szavakban előforduló származéka) jelzős alárendelő összetétele. Az előtag a bot tompaságához hasonlítva metaforikusan utal az érzékszervi fogyatékosságra. A 2. jelentés az eredeti, az 1. ennek alapján keletkezett jelentésszűküléssel. (⊖) Egyéb összetételek a *bot* hasonló előtagi szerepével: (N.) *boteszű* 'tompá elméjű, nehéz felfogású' (Csűry: SzamSz.), (N.) *botlábú* 'merev lábú, esetlen járású' (Bálint: SzegSz.), (N.) *botnyelvű* 'hibás beszédű, nehézkes nyelvű' (Csűry: SzamSz.).

📖 TESz.; EWUng.

botlik [1] **A**: 1508 *botlik* [▽] (DöbrK. 488); 1617 csőtöllyön *botóllyon* [l-j] (NySz.) **J**: 'egyensúlyát veszítve meginog, elesik | stolpern' # **Sz**: ~**adozik** 1792 *Botladozni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Botlani* a.)

botorkázik × **A**: 1585 *botorkázom* [▽] (Cal. 549) **J**: 'botorkál | herumstolpern'

botorkál **A:** 1692 *botorkálozni* [sz.] (NySz.) **J:** 'bizonytalan léptekkel, botladozva jár | herumstolpern' #

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **botlik** fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű, és azonos a →*botránkozik* szócsaládjáéval. Végződése az *-l* gyakorító képző. ⊕ A relatív tö *-r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö a *botlik*-kal azonos. Végződése gyakorító képző.

■ A **botorkál** és a **botorkázik** relatív fiktív töből keletkezett származékszavak. | ⊕ A relatív tö az *-r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö a *botlik* tövével azonos. A végzések gyakorító képzők.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartoznak: (N.) *botog* 'dologtalanul jár-kel' (MTsz.); *botáz(ik)* (MTsz.), *botorászik* (MTsz.), *botrángol* (ÚMTsz.): 'botorkál'.

📖 EtSz.; TESz.; *botorkál* a. is; EWUng. • Vö. *botor*, *csetlik-botlik*

botor **A:** 1504 ? *Bothor* [szN.] (OklSz.); 1613 *botor* (NySz.); 1616 *potor* (NySz.) **J:** 1. 1613 'buta; balga | dumm; töricht' (↑); 2. 1893 'hebegő | stammelnd' (MTsz.)

■ Elvonás. | ⊕ A *botorkál* vagy a *botorkázik* (→*botlik*) képzőinek elhagyásával keletkezett. Alakulására esetleg a →*botránkozik* is hatással lehetett. A jelentéshez vö. ném. *stolpern* '(meg)botlik; hibázik'. A metonimikus 2. jelentést a szellemi fogyatékoság és a beszédhibák együttes előfordulása magyarázza.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

botorkál → *botlik*

botorkázik → *botlik*

botos Δ **A:** 1405 k. *botus* (SchlSzj. 1219.); 1585 *Botos* (Cal. 958) **J:** 1. 1405 k. 'egy fajta lábbeli; nemezcsizma | Art Schuhwerk; Filzstiefel' (↑); 2. 1585 ? 'kapca; harisnya | Fußlappen; Strumpf' (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict. *Sculpónea* a.)

■ Latin (k.) jövevényszó. | ⊖ Lat. (k.) *botus* 'egy fajta lábbeli; szandál' [< fr. (ófr.) *bote* 'bélelt, nehéz cipő v. csizma']. ⊕⇒ A magyarból: rom. (N.) *botîș*, *botoșel* 'egy fajta bocskor, gyermekcipő'.

📖 EtSz.; TESz.; Nyr. 87: 118; EWUng.

botránkodik → *botránkozik*

botránkozik **A:** 1506 *botrankozyk* [▽] (WinklK. 321); 1835 *botránykoztat* [sz.] (Kunoss: Gyal. *Scandalizál* a.) **J:** 1. 1506 'botlik | stolpern' (↑); 2. [*meg~ik*] 1525 'erősen megütözik vmin | Anstoß nehmen' # (VítK. 48); 3. 1838 'vétkezik | sündigen' (Tsz.) **Sz:** **meg~tat** 1525 *meg ne botrankoztassad* (VítK. 48)

botránkodik × **A:** 1531 *botrankodasnekwl* [sz.] (ÉrsK. 337); 1890–1914 *botránkodik* [▽] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1531 'botlik | stolpern' (↑); 2. 1533 'erősen megütözik vmin | Anstoß nehmen'

(NySz.); **3.** 1878 'lábatlankodik | jmdm unter den Füßen sein' (Nyr. 7: 375)

botrány **A:** 1834 *botrány* (NSz.) **J:** 'felháborodást, megütközést keltő eset | Skandal' # **Sz:** ~**os** 1842 *botrányos* (Nsz.)

■ A szócsalád alapjai, a **botránkozik** és a **botránkodik** relatív fiktív töből keletkezett származékszavak. | (⊕) Az *-r* gyakorító képzős relatív tő azonos a *botorkázik*, ill. a *botorkál* (→*botlik*) tövével. A végződéses gyakorító képzők. A jelentések alakulásához vö. ném. *sich stoßen* : *Anstoß nehmen*; szln. *spotakniti se*; lat. *offendere*: 'beleütközik vmibe; megbotránkozik vmin'.

■ A **botrány** tudatos szóalkotás. | (⊗) A kikövetkeztetett relatív töből keletkezett *-ány* névszóképzővel. Ez a szó a *botránkozik*-ból a nyelvújítás idején elvonással megalkotott *botránk* 'botrány' (1833: Fogarasi: Műsz. *Scandalum* a.) helyébe lépett.

📖 TESz.; NytudÉrt. 92: 31; EWUng.

botrány → *botránkozik*

bóvli **A:** 1891 *bovli* (PécsiF. 1891. febr. 21.: [1]); 1912 *bóvlijukkal* (Nsz.) **J:** [jelzői értékben] 'értéktelen <áru> | Ausschussware'

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném. *Bovel*, *Bofel*, *Bafel*, (B.) *bofl*: 'selejtes, értéktelen áru' [< jidd. (ném.) *bowel* 'ua.' < héber (talm.) *babel*, *bafel* 'ua.']. (⊕) A *-li* szóvéghez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. (⊗) A *powel* 'bóvli' (1842: MNy. 69: 494) aligha tekinthető magyar szónak.

📖 TESz.; EWUng.

boza × **A:** 1422 u. *boza* (Gl.); 1554 *bóza* (NádLev. 92); 1647 *bozza-sër* (NySz. *bozza-sër* a.) **J:** **1.** 1422 u. 'sörféle | Art Bier' (↑); **2.** 1792 'fa kiszivárgott leve | ausgesickerter Saft eines Baumes' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Török, közelebből valószínűleg kun jövevényszó. | (⊖) Vö. csag. *buza*; tat. (Kr.) *boza*; oszm. *boza*; stb.: 'kölesből vagy búzából erjesztett sörféle ital' [török eredetű]. A törökből több balkáni és kelet-európai nyelvbe is átkerült. (⊕) 19. sz.-i írások szerint a *boza* még akkoriban is a kunok kedvelt itala volt. A bácskai (N.)*boza* 'egy fajta sör' a szb hv. *boza* 'ua.' [< oszm. (↑)] átvétele. (⊗) A *boza* 'fa revessége' (1840: MTsz.) jelentéstani okokból aligha tartozhat ide.

📖 EtSz.; Bárczi: Szók. 69; Doerfer: TE. 2: 239; TESz.; TDK. 413: 322; Ligeti: TörK. 92; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

bozont → *bozontos*

bozontos **A:** 1779 e./ *bozontos* (Nsz.) **J:** **1.** 1779 e./ 'dús szőrzetű; borzas | dicht behaart; zottig' (↑); **2.** 1784 'gubancos, összekuszált <haj, szőr> | zerzaust <Haar>' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 16)

bozont **A:** 1831 *Bozont* (Kreszn.) **J:** 'összekuszált, dús szőrzet | zerzaustes, dichtes Haar'

■ A szócsalád alapja, a **bozontos** szóhasadás eredménye. | (⊕) A *bozótos* (→*bozót*) származékból keletkezett. A szó belseji *n* szervesen járulékhang; vö. →*bogáncs*.

■ A **bozont** elvonás. | (⊕) A *bozontos*-ból keletkezett a melléknévképző elhagyásával.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☞ Mindkettő nyelvújítási szóalkotás.

📖 Nyr. 32: 547; Grétsy: Szóhas. 150; TESz.; EWUng.

bozót **A:** 1731 k. *Bozóthság* [sz.] [HN.] (MNY. 48: 188); 1770 *Bozótban* (MNY. 60: 221) **J:** 1. 1731 k. 'nádas, gazos, vízenyős hely | Röhricht; schilfiger, wässeriger Ort' (↑); 2. 1783 'cserjékből, bokrokból álló sűrű növényzet | Horst, Dickicht' # (Nszt. *bozótos* a.) **Sz:** ~**os** 1783 *bozótos* (Nszt.)

■ Bizonytalan eredetű, talán fiktív töből keletkezett származékszó. | ☞ A tö összefügghet a →*bizgat* és a →*borzad* szócsaládjával. A magyarázatot a tö lehetséges onomatopoeitikus kapcsolatai támogatják, viszont a szóvég szokatlansága, esetlegesen képző voltának analógiákkal alá nem támaszthatósága gyengíti.

📖 MNY. 61: 402; TESz.; EWUng. • Vö. *bizgat*, *bozontos*

bő [7/1] **A:** 1138/ ? *Beus* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 205); 1138/ *Behí* [sz.] (MNY. 32: 204); 1138/ *Behu* [sz.] (MNY. 23: 505); (†1086) 12. sz. ? *Beidi* [sz.] [SZN.] (Györffy: DHA. I: 254); [1200 k.] *Beuldu* [sz.] [HN.] (An. 40.); [1200 k.] *Vsubu* [sz.] (An. 48.); 1208/ *Buhus* [sz.] [SZN.] (VárReg. 332.); 1221/ *Bes* [sz.] [SZN.] (VárReg. 92.); 1222/ *Beu* [HN.] (VárReg. 246.); 1303 *Bwl* [HN.] (OSieb. 192); 13. sz. második fele/ *beufege* [sz.] (GyS.); 1357 *Byschalad* [sz.] [HN.] (MNY. 23: 505); 1380 k. *Bōw* (KönSjz. 31.); 1416 u.¹ *bō* (BécsiK. 214); 1456 k. *beuen* (SermDom. 2: 265); 1547/ *bōyfege* [sz.] (HoffgreffÉn. Hh2a); NYJ. *bíjj* (MTsz.) **J:** 1. 1138/ ? 'gazdag | reich' (↑), 13. sz. második fele/ 'ua.' (↑); 2. 1380 k. 'tágas, bőséges | breit, weit' # (↑); 3. 1573 'terjengős; részletes | weitschweifig; ausführlich' (SzT.) **Sz:** ~**ség** 13. sz. második fele/ (↑) | ~**séges** 1372 u./ *beufegeft* (JókK. 94) | ~**vít** 1416 u.¹ *megbōuohuc* (BécsiK. 228) | ~**velkedik** 1416 u.¹ *bōuolkottēnec* (BécsiK. 185) | ~**vődik** 1416 u.² *megbōuoduc* 'vminek a mennyisége, mértéke növekszik | sich vermehren' (MünchK. 29vb) | ~**vül** 1416 u.² *bōuoltetic* [sz.] (MünchK. 78ra) | ~**ves** 1493 k. *bewesek* 'bő, gazdag | reichlich' (FestK. 67) | ~**vítmény** 1813 *Bővítmény* (RMktár. 10: 63) **R:** ~**vében** 1598 *bweben* (SzT.)

■ Valószínűleg ótörök jövevénytörzs. | ☞ Kök-török *bäg*; CC. *bey*; oszm. *bey*, (R.) *beg*; stb.: 'fejedelem, nemes(ember)' [? < kínai *po* 'száz ember vezére, feje']. ☞ A magyarba átkerült alak **bāy* lehetett; a szóvéghöz vö. →*kölyű*, →*seprő* stb. A jelentésekhez vö. →*dús*, mindenesetre a magyarban nincs konkrét adat egy feltehető 'törzsfő' > 'hatalmas, előkelő' > 'gazdag' jelentésváltozásra. ☞ A *bővítmény* nyelvújítási származékszó.

📖 MNY. 23: 502; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *bég*², *bőkezű*, *vér*²

bődít → *bög*

bödön **A:** 1214/ ? *Bodun* [sz.] (VárReg. 321.); 1270 ? *Budunfelde* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 13); 1435 ? *Bodon* [sz.] (MNY. 71: 115); 1484 *Bodon-kwth* [HN.] (OkISz. *bodon* a.); 1561 *bodonj* (OkISz. *bodon* a.); 1685 *döbönökbe* (NySz.); 1770 k. *döbben* (EWUng.); 1776 *Bedény* (MNY. 71: 381); 1787 *bödön* (Nszt.); 1794 *bödön* (NSz.); 1805 *Budon* (HOkISzj. 29); 1838 *Bugyonka* [sz.] (Tsz.); 1840 *deben* (MTsz. *döbön* a.); NYJ. *bodom* (ÚMTsz.); *dëbën* (MTsz. *döbön* a.) **J:** 1. 1214/ ? 'élelmiszer tartására való' fa- v. fémedény | Holz- od. Metalltönnchen 'für Nahrungsmittel' # (↑), 1561 'ua.' (↑); 2. 1484 'a kút gödrének kibélelésére felhasznált odvas v. kivájt fatörzs; kútkáva | hohler Baumstamm als Brunnenauskleidung; Brunnenkranz' (↑); 3. 1770 k. 'méhköpű | Bienenstock' (↑); 4. 1783 ? 'horgonycsörlő | Gangspill' (NSz.), 1832

'ua.' (NSz.); 5. 1817 'egyetlen fa törzséből vájt csónak | Einbaum' (MNy. 70: 91); 6. 1831 'odvas fa; fa törzsében levő odú | hohler Baumstamm mit Loch im Stamm' (NSz.); 7. 1857 'bányában) szállítóedény | Fördergefäß' (Nszt.)

■ Szerbhorvát és szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *badanj* 'dézsa, kád; üreges, odvas fatörzs, amelyen át a vízimalom kerekére ömlik a víz', (R. Kaj) *bedenj* 'dézsa, kád'; szln. *bedenj* 'ua.; üreges, kivájt fatörzs <kútbéléshez>; egyetlen fatörzsből vájt csónak; méhkaptár' [a szlávban germán eredetű; vö. ném. (ófn.) *butin* 'csöbör, puttyony'; ang. (óang.) *byden* 'dézsa, tartály, hordó'; stb.; a germán szavak eredetéhez vö. →*puttony*]. (≈) Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (△) A szó eleji *d*-s változatok hangátvétellel keletkeztek, ebben talán a szlk. *debna* 'láda; hordócska' is közrejátszhatott. A 4. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján: a csörlő hengere fatörzsből készült. A 7. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (△⇒) A magyarból: rom. *budăi* 'sajtár; vajköpülő hordó; kútbélés'.

EtSz. *bodony* a., *bödöny* a.; Kniezsa: SzJlsz. 106; TESz.; EWUng. • Vö. *bodnár*

bódül → *bög*

böffen → *böfög*

böffent → *böfög*

böfög A: 1577 k. *Béfeğh* föl (OrvK. 178); 1740 *böffegésekbe* [sz.] (NSz.); 1778 *böfög* (Nszt.); 1787 *büfögsz* (NySz.); 1794 *befögök* (NSz.); NYI. *bröfög* (ÚMTsz.) J: 1. 1577 k. 'többször böffent | wiederholt rülpsen' # (↑); 2. 1645 'otrombán szól vmiről v. vmit | derb über etw reden' (NySz.); 3. 1800 'zokog v. sírás közben csuklik | <im Weinen> schluchzen' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 4. 1915–1960 'bölömbika) bűg | brüllen (Rohrdommel)' (ÚMTsz.)

böffent A: 1577 k. *beoffenth* (OrvK. 252); 1714–1776 *böfönt* (ItK. 14: 110); 1787 *büffentett* (Nszt.); 1894 *böffintett* (NSz.) J: 1. 1577 k. 'egyet böfög | einen Rülps lassen' (↑); 2. 1763 'vaktában, kelletlenül) kimond | <unbedacht, mißmutig> heraussagen' (NSz.); 3. 1793 'vakkant; <szarvas> böffen | blaffen; melden (Hirsch)' (Nszt.)

böffen A: 1786 *böffensz* (Nszt.) J: 1. 1786 'egy-egy kurta szót közbevet | ein Wort kurz und derb einwerfen' (↑); 2. 1803 'gyomorban keletkező gáz) felböfög, felbukkan | aufstoßen' (Nszt.); 3. 1862 'vakkant; <szarvas> rövid, mély hangot hallat | blaffen; melden (Hirsch)' (CzF.)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (△) A tő egyfelől a →*bu*fa, másfelől a →*pö*fög szócsaládjáéval függ össze. A végződéses különféle igeképzők. (◡) Ugyanebből a töből más képzővel keletkezett a *böffedezik* 'böfög' (1762: NSz.). A *böff* 'böfögés' (1763: NSz.) elvonás a szócsalád igéiből.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bu*fa, *pö*fög

bög A: 1251/ ? *Bugeu* [sz.] [szN.] (OkIlsz.); 1474 *bögesnekwl* [sz.] (BirkK. 2); 1533 *Bügheto* [sz.] (Murm. 1054.); 1770 k. *böggésekkel* [sz.] (NSz.) J: 1. 1251/ ? 'személy) ordít; zajong | brüllen, schreien; lärmen (Person)' (↑), 1474 'ua.' (↑); 2. 1508 'főleg szarvasmarha) mély, erős hangot ad | muhen' # (DöbrK. 520); 3. 1708 'szarvasbika) párzási ingertől hajtva sajátos hangot ad | röhren' # (Pápai Páriz: Dict.); 4. 1770 k. 'tárgy, természeti jelenség) erős hangot ad | brausen, heulen (Gegenstand, Naturerscheinung)' # (↑); 5. 1771 ? 'hangosan sír | brüllend

weinen' # (NSz.), 1787 'ua.' (Nsz.) **Sz:** ~**ő** 1251/ ? [szN.] (↑); 1779 <FOLY MN-I IGENÉV> (NSz.); 1790 <FN> 'nagybögő | Baßgeige' (Nsz.) | ~**és** 1474 (↑)

bődít **A:** 1666 *Meg-bőditvén* magát [sz.] (NySz.) **J:** 'ordíttat, bömböltet | brüllen lassen'

bődül **A:** 1668 *bődül* (NySz.) **J:** [főleg *el~*] 'ordítani, üvölteni kezd | brüllen, zu brüllen anfangen' # **Sz:** ~**etes** 1876 *bődületes* 'rendkívül nagy (határozói értékben is) | ungeheuer (auch in adv Funktion)' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **bög** onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Szorosan összefügg a →*bég*¹-gel, köztük részleges szóhasadás ment végbe. A végződés a -g gyakorító képző. A *bög* egy szó belseji *n*-t tartalmazó változatán keresztül a →*bong*-gal is összefügg. A 3. jelentéshez vö. →*berreg*, →*búg* stb., továbbá *bökög* 'szarvas' *bög*' (1858: NSz.).

■ A **bődít** származékszó. | ⊕ A *bög*-ből keletkezett kezdő-műveltető képzővel.

■ A **bődül** származékszó. | ⊕ A *bög*-ből keletkezett kezdő-visszaható képzővel.

📖 EtSz. 1. *bő* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bögöly*

bögöly [4] **A:** 1550 k. *bogol* (KolGl.); 1604 *Bögöly* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Bögöly* (Pápai Páriz: Dict. *TĀbānus* a.); 1818 *bögü* (NSz.); 1851 *bögölök* (NSz.); 1862 *böglyök* (CzF.); NYJ. *begő* (EtSz.); *bège*, *bögü* (Nyatl.); *bégéj*, *bögő* (MTsz.); *bügő* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1550 k. 'bársonylégy | Seidenfliege' (↑); 2. 1604 'marhabögöly | Dassel (Tabanidae)' (Szenczi Molnár: Dict. *Tabānus* a.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A *tő* onomatopoetikus eredetű, és összefügg a →*bög* szócsaládjával. A végződés -*l* ~ -*ly* deverbális névszóképző; vö. →*sirály*. A rovar egyéb magyar megnevezései ugyancsak onomatopoetikus eredetűek; vö. →*bagócs*, *dongó* (→*dong*), (N.) *bongu*, *dröngő*. 2. Török jövevényszó. | ⊖ Csup. *pāvan* 'bögöly'; tel. *pökönök* 'szúnyog'; vö. még oszm. *biivelek*; bask. *bögäläk*; stb.: 'bögöly' [valószínűleg onomatopoetikus eredetű]. 📖 ⊕ A magyarba átkerült alak **bögöläk* lehetett. A magyar *bögöly* alak a többes szám jelének felfogott *k* elhagyásával keletkezhetett. Honfoglalás utáni átvétel lehet.

📖 MNy. 3: 105; Gombocz Z.: BTLw.; EtSz.; TESz.; Ligeti: TörK. 308; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

bögre **A:** 1577 k. *Bēgre* (OrvK. 255); 1604 *Göbre* (Szenczi Molnár: Dict.); 1669 *bögörőcske* [sz.] (MNy. 69: 419); 1792 *begre* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Bögre* a.); NYJ. *bēgre*, *bögöre* (ÚMTsz.) **J:** 'egyfülű ivóedény | größere Tasse, Töpfchen' #

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *göbre* változat hangátvétellel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng.

bögyörő × **A:** 1481 e. *bútheret* (MNy. 85: 4); 1522 ? *Begere* [szN.] (MNyTK. 105: 29); 1842 *bögyörő* (MTsz.); 1862 *begyérő* (CzF.); NYJ. *bögyölle* (Nyatl. *angyalbögyörő* a.); *bögyölődet*, *bügyürü* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1481 e. 'kisfiú hímvesszője | Penis eines kleinen Jungen' (↑); 2. 1957 'burgonyametelt, krumplinudli | Kartoffelnudel' (MNy. 4: 175)

■ Relatív fiktív tövű származékszó szófajváltása. | ⊕ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév. A relatív *tő* azonos a *bögyörődik* ~ *begyeredik* 'feláll' (1856: EtSz.), (N.) *bigyerész* '(meg)tapogat' (MTsz.) szavakéval. Az abszolút *tő* összefügg a →*begy*, ill. a →*biggyesz* szócsaládjának tövével. Az első adatokat követően újabbak csak később bukkannak fel, ami arra utal, hogy a szó csak a nyelvjárások szóbeliségében élt. ⊖ Idetartozik: *angyalbögyörő*

'krumplinudli' (1898: Dobos: DiákSz.); 'kisfiú hímveszője' (1898–1948: ÚMTsz.) ez játszi szóalkotással keletkezett az →*angyal* + *bögyörő* szavakból.

📖 VasiSz. 2: 382; TESz., *angyalbögyörő* a. is; EWUng. • Vö. *begy*

böjt **A:** 1181 ? *Buhtudi* [sz.] [szN.] (TESz. *bojt* a.); 1358–1359 *Behtus* [sz.] [szN.] (MNY. 16: 152); 1372 u./ *bewytrewl*, *beytfew* (JókK. 26); 1510 *bevhtet* (MargL. 9); 1522 *Bwÿthos* [sz.] [szN.] (MNYTK. 105: 45); 1545 *bewtyn* (SzT.); 1568 *büüt* (NySz.); 1570 *Bëtthffew* zerdan (SzT.) **J:** 1. 1181 ? 'böjti időszak | Fastenzeit' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1181 ? 'koplálás; vallásos böjtölés | Hungern; {rituelles} Fasten' (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 3. 1816 'ínség | Elend' (Nsz.) **Sz:** ~**ös** 1211 ? *Buhtus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1358–1359 [szN.] (↑) | ~**öl** 1372 u./ *bejtwle* (JókK. 27) | ~**ölés** 1372 u./ *bejtelefeben* (JókK. 26)

■ Valószínűleg német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (ófn.) *bijht* '(hit)vallás; vallomás <bírótság előtt>', (kfn.) *bīht*, *bīhte* 'bűnvallomás, gyónás', – ném. *Beichte* 'ua.' [< ném. (ófn.) *bijehan* 'beismer, bevall <bírótság előtt>']. A IV. lateráni zsinat 1215 előírta az egy évben legalább egyszer elvégzett kötelező gyónást, amelyet a húsvét előtti böjti időszakban kellett elvégezni. (△) A *böjt* alak labializációval és szabályos *xt* > *jt* hangváltozással keletkezett. A 3. jelentés metafora. (△) Ötörök származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNY. 78: 172; Mollay: NMÉR.; NyK. 86: 132; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *kántorböjt*, *zsonglőr*

bök **A:** 1198 ? *buke* [sz.] [szN.] (ÓMOlv. 63); 1673 *bökvén* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1198 ? 'szúr, döf; taszít | stechen; stoßen' # (↑), 1673 'ua.' (↑); 2. 1770 'megsért | verletzen' (NSz.); 3. 1857 'mutat | zeigen' (Nsz.) **Sz:** ~**dös** 1770 *bögdösni* [sz.] (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Az 1. jelentés lehet az elsődleges, a 2. metonima, a 3. pedig metafora.

📖 TESz.; EWUng.

bőkezű **A:** 1513 *be kezú* (NagyszK. 290); 1708 *Bőkezű* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** '(bőven) adakozó, osztogató | freigebig' #

■ Összetett szó. | (△) A →*bő* 'széles; tág(as)' + *-kezű* (→*kéz*) jelzői alárendelő összetétele. Az elsőtag a kitárt, nyitott tenyérre utal. A *kezű* utótag csak szószerkezetben, ill. összetételben adathozható. Hasonló szemlélethez vö. ang. *large-handed* 'adakozó', tkp. 'széles, bőséges tenyerű'; fr. *avoir la main large* 'adakozó', tkp. 'bőséges keze van'; stb. Vö. még ném. *eine offene Hand haben* 'adakozó, bőkezű', tkp. 'nyitott tenyere van'. (◡) Rokont értelmű szóként idetartozik a *bőmarkú* 'adakozó', tkp. 'bőkezű' összetétel (vö. *Beumorkow* [szN.] (1376: Oklsz.)); az utótaghoz vö. →*marok*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bő*, *kéz*

bökken **Δ A:** 1611 *Böckenni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1616 *bükkenöie* [sz.] (NySz.); 1668 *bekkenő* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1611 'tántorog, inog | taumeln, wackeln' (↑); 2. 1662/ '(rá)akad, (rá)bukkan | antreffen' (NySz.); 3. 1708 'meglök | anstoßen' (Pápai Páriz: Dict.) **Sz:** ~**ő** 1616 *bükkenöie* 'akadály, nehézség | Haken, Schwierigkeit' (NySz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö vitatott eredetű: a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*bukik*-kal, vagy pedig onomatopoeitikus eredetű. A

végződés *-n* mozzanatos képző. A 3. jelentés a $\rightarrow$ *bök* hatására keletkezhetett. Ma csak a *bökkenő* származék használatos. (A) A $\rightarrow$ *bök*-kel való összefüggés aligha valószínű.

TESz. *bök* a.; EWUng. • Vö. *bukik*

bölcs A: 1211 ? *Belch* [szn.] (Oklsz.); 13. sz. első fele/ *bulch* (KTSz.); 1372 u./ *bewlczekezewl* (JókK. 82); 1456 k. *bech* (SermDom. 1: 215); 1456 k. *bwch* (SermDom. 2: 295); 1470 *belcefege* [sz.] (SermDom. 2: 551) J: <MN> 13. sz. első fele/ 'nagy tapasztaltsággal, ítélőképességgel rendelkező, okos | weise' # (↑) | <FN> 1. 1405 k. 'okos személy | kluge Person' # (SchlSj. 25.); 2. 1456 k. 'tudós; filozófus | Gelehrter; Philosoph' (SermDom. 1: 215) Sz: ~**esség** 1372 u./ *bewlczegeg* (JókK. 130) | ~**ességes** 1470 (↑) | ~**elkedik** 1536 *bewlchelkedj* (Pesti: Fab. 37) | ~**elet** 1830 k. *bölcseletével* (Nsz.) | ~**ész** 1838 *Bölcsész* (Szily: NyÚSz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kāşy. *bügü* 'bölc ember'; CC. *bügü* 'bölc'; oszm. *büyüci* 'varázsló'; gag. *büjü* 'ua.' [< tör. **bügü* 'varázslás, varázsló']. Megfelelője a mongolban is megtalálható. (A) A magyarba átkerült alak **büyüci* lehetett; a hangtanhoz vö. $\rightarrow$ *ács*. A szó a pogány hitvilág kihaltával kapta mai jelentését. (B) A *bölcselet* és a *bölcsész* nyelvújítási származékszó.

Gombocz Z.: BTLw.; Doerfer: TE. 1: 234; TESz.; Ligeti: TörK. 272; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *büvös*

bölcső A: 1262/ ? *Bulchew* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 285); 1389 ? *Belchew* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 595); 1395 k. *belchew* (BesztSj. 49.); 1405 k. *belche* (SchlSj. 233.); 1517 *bevlcheben* (DomK. 99); 1518 k. *bölchöth* (PeerK. 340); 1629 *böcsü* [?] (EtSz.); 1759 *bűtsűben* (NSz.); NYI. *böcsibe* (ÚMTsz.) J: 'ív alakú talpon ringatható gyerekágy | Wiege' # Sz: ~**de** 1851 *bölcsőde* (Hölgyfutár 1851. aug. 6.: 716)

■ Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (≡) Kāşy. *beşik*; kirg. *beşik*; oszm. *beşik*; stb.: 'bölcső' [török eredetű]. (A) A magyarba átkerült alak **belciγ* lehetett. A török szóvégi *γ* a magyarban vokalizálódott; vö. még $\rightarrow$ *borsó*, $\rightarrow$ *szőlő* stb. A török *ş* > m. *cs* hangváltozáshoz vö. $\rightarrow$ *bocsát*, $\rightarrow$ *búcsú*; a szervetlen m. *l* hanghoz vö. $\rightarrow$ *ács*, $\rightarrow$ *bölcs*; vö. még $\rightarrow$ *gyümölcs*. Az ívelt talpon ringó bölcső a török népektől származott Európába. (B) A *bölcsőde* nyelvújítási származékszó. (C) A magyarból: szlk. (N.) *belčov*; rom. (E.) *belcéu*: 'ua.'.

Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; Ligeti: TörK. 84, 121; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

bölény A: 1211 ? *Belen* [HN.] (Oklsz.); 1283 *Belenfeu* (Györffy: ÁMTF. 1: 856); [1297–1317/] ? *Belinis* [sz.] [HN.] (MNY. 65: 309); 1395 k. *beljñ* (BesztSj. 1050.); 1405 k. *belem*, , *bwlen* (SchlSj. 1631., 1634.); 1488 *Bewlenes* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1534 *Begyen* (Tauschenfels: DFund. 10); 1565 *beléndnek* [?] (NySz.); 1611 *böliny* (Szenczi Molnár: Dict.); 1612 *bölényt* [?] (Radvánszky: Csal. 3: 61); 1625 *beden* ziubol (SzT.); 1652 *bélin* (EtSz.); 1692 *Bilind* szyi (SzT.); 1732 *bényén* bőrök (SzT.); 1800 *Bölöny* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Belény* a.); 1807 *Bölény* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1848 *Bellények* (NSz.) J: 'nagy termetű szarvasmarhaféle | Auerochs; Wisent, Bison' #

■ Jövevényszó, valószínűleg ótörök eredetű. | (≡) Alt. *bulan* 'jávorszarvas'; bask. *bülän* 'ua.'; csuv. *pālan* 'szarvas'; stb. [török eredetű]. (A) A magyarba átkerült alak *bülän*, a törökben ritkább palatális változat lehetett. A *gy*-s változatokhoz vö. $\rightarrow$ *meggy*, $\rightarrow$ *számszerij*. A szóvégi *d* szervetlen járulékhang; vö. $\rightarrow$ *belénd*, $\rightarrow$ *görény*. A török és a magyar jelentések eltéréséhez, állatnevek jelentéskeveredéséhez vö. szláv **velьbьdъ* 'teve', mely etimológiailag azonos a gör. *ἐλέφας* 'elefánt' szóval.

böllér × **A:** 1405 k. *belle[r]* (SchlSj. 1949.); 18. sz. első fele *Böllér* [SZN.] (MNY. 45: 146); 1816 *Bellérkedni* [sz.] (Gyarmathi: Voc.); 1833 *Böllér* (Kassai: Gyökerésző 1: 394); NYJ. *bëllër* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'húsfeldolgozó személy | Fleischverarbeiter' (↑); 2. 1816 '(marha)kereskedő | (Vieh)händler' (↑); 3. 1833 'disznóölő; nem tanult hentes | Schweineschächter; ungelerner Fleischer' (↑)

■ Német (h.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn. baj.-oszt.) *peler, peller* 'belsőség- és húsfeldolgozó; húsfüstölő, kolbászkészítő, hentes' [< ném. (kor. úfn.) *pel, pelle* 'zsigerek', talán a →*bél* átvétele]. Vö. még ném. (h.) *Peler* [SZN.], *Peller* [SZN.] (MNY. 45: 142). (⊕) A hazai németből való származást gazdag magyarországi német személynévi adatanyag támasztja alá.

📖 EtSz.; MNY. 45: 140; TESz.; EWUng. • Vö. *bél*

bölömbika **A:** 1643 *bólóm bika* (NySz.); 1784 *bölön-bika* (Baróti Szabó: KisdédSz. 12); 1831 *Bölöny-bika* (Kreszn.); 1833 *Bön-bika, Bömbölő-bika, Bóm-bika* (Kassai: Gyökerésző 1: 313, 395) **J:** 'dobos gém | Rohrdommel'

■ Összetett szó. | (⊕) A (R.) *bölöm* 'östulok' + →*bika* jelzős alárendelő összetétele. Az előtag játszi szóalkotás eredménye a →*bölény*-ből. A jelentés azon a hasonlóságon alapul, amely a madár hímjének jellegzetesen mély, páرزási hívóhangja és a bika bömbölése között van; vö. *Belind bika* 'az östulok bikája' (1632: SzT. *bölénybika* a.). A *bölömbika* alakváltozatainak létrejöttében szerepe volt a →*bömböl* népetimológias hatásának. (⊖) A madár egyéb, ugyanezzel az utótaggal alkotott megnevezései: (R.) *Ókórbika* 'bölömbika' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Onocrótulus* a.); (N.) *nádibika, vízibika* 'ua.' (MTsz.). – A *bölömbika* hasonló szemléletű megnevezéséhez vö. ang. *bull-of-the-bog* tkp. 'mocsári bika'; fr. *taureau des étangs* tkp. 'tavi bika'; ol. *tarabuso* tkp. 'bikavércse'; or. (N.) *бодяной бык* tkp. 'vízi bika'; stb. (⊕) Ugyanezekből az elemekből alkotott, de a címszótól független összetett szó: *belem bika* 'kentaúr' (1395 k.: BesztSj. 1053.).

📖 EtSz. *bölény* a.; TESz.; Kiss J.: Mad. 60; MNY. 82: 102; EWUng. • Vö. *bika, bölény*

bömböl **A:** 1456 k. *bembelefe* [sz.] (SermDom. 2: 298); 1495 e. *bömbölefe* [sz.] (GuaryK. 120); 1505 *Bwnbwlew* [sz.] [SZN.] (MNY. 3: 463); NYJ. *bëmbël* (EtSz.) **J:** 1. 1456 k. 'bölg (állat) | heulen, brüllen (Tier)' # (↑); 2. 1505 ? 'ordít (személy) | brüllen (Person)' (↑), 1531 'ua.' (ÉrsK. 449); 3. 1559 'erős hangot hallat (gép, ágyú, természeti jelenség) | brüllen, brausen (Gegenstand, Naturerscheinung)' (Székely I.: Krón. 126b); 4. 1805 'ordítva sír | brüllend weinen' # (Nsz.) **Sz:** ~és 1456 k. (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A hosszabb ideig tartó, erős, mély, tompa hang megjelenítésére, utánzására keletkezett. A végződés *-böl* gyakorító képző; vö. *dörömböl* (→*dörömböz*), *zörömböl* (→*zördül*). Hasonló onomatopoetikus szavak: gör. *βουβείν* 'tompán hangzik, zúg, dong'; rom. *bombăni* 'morog'; stb. (⊖) Ugyanebből a töből keletkezett a *bömmög* 'brummog' (1803: NSz.) ige. Idetartozik még a *bölömböl* 'bölg (bölömbika)' (1831: Kreszn.) ige is.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

böngé → *böngészik*

böngészik **A:** 1759 *bengézve* [sz.] (NSz.); 1763 *bengészni* [sz.] (NSz.); 1767 *böngéző* [sz.] (NSz.); 1807 *Böngészni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1917 *böngészik* [▽] (MNY. 13: 125) **J:** 1. 1759 'fáradságos kereséssel összegyűjt | mit mühevollem Suchen sammeln' (↑); 2. 1763 ? 'íráskban, könyvekben szórványosan fellelhető anyagot keresgél | in Schriften, Büchern herumstöbern' # (↑), 1839 'ua.' (NSz.); 3. 1781 e./ 'a szedéskor száron felejtett gyümölcsöt, természet megkeresi | im Obstgarten Nachlese halten' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1879 *böngésző* 'termést keresgélő személy | Nachlese haltende Person' (Nsz.); 1996 'számítógépes (kereső)program | Browser (Internet)' (NSz.) | ~**de** 1958 *böngészde* 'egy fajta könyvesbolt, antikvárium | Art Buchhandlung, Antiquariat' (Nsz.)

böng × **A:** 1790 *bengéi* (Nsz. *benge*² a.); 1838 *Böng* (Tsz.); NYJ. *benge* (MTsz.) **J:** 1. 1791 'rügy; bogyó | Auge (an Bäumen); Beere' (↑); 2. 1808 'szedéskor száron felejtett fűrt, termés; apró szőlőfűrt | nach der Obsternte und der Weinlese am Stengel zurückgebliebene Frucht, Traube; kleinwinzige Traube' (Sándor I.: Toldalék)

■ Belső keletkezésű szócsalád, de a tagok egymáshoz való viszonya tisztázatlan. | ⊕ A feltehető alapszó a →*bog* palatális változata, a *bög* lehet. A *böngészik* származékszó, amely vagy ebből az alapszóból, vagy a *böng* alakból keletkezett. A végződés -sz igeképző; az alaktanhoz vö. *egerészik* (→*eger*), *eprészik* (→*eper*).

■ A **böng** szintén lehet származékszó. | ⊕ A *bög*-ből jött létre -e kicsinyítő képzővel. Az is lehetséges azonban, hogy a *böngészik*-ből keletkezett elvonással. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang; vö. →*bogáncs*, →*bogrács* stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartoznak a következő, főleg népnyelvi szavak: *böndöly* (1825: EtSz.); (N.) *böncső*, *böncsők*, *böngyő*, *böngyőke*: 'apró szemű szőlő' (Nyatl. *szőlőfűrt* a.); (N.) *böndő* 'ua.' (MTsz. *böndöly* a.). ⊖ Tisztázatlan idetartozású a *benge* 'varjútövis; madárberkenye' (1807: MagyFűvészk. 1: 178) növénynév.

📖 EtSz. 1. *benge* a.; MNYj. 8: 104; TESz., *böng* a. is; EWUng. • Vö. *bog*

bőr **A:** 1372 u./ *bewr* (JókK. 107); 1395 k. *ber*, *burcū* ynk [ɔ: *bur*-cū yuk] (BesztSzj. 663., 109.) **J:** 1. 1372 u./ 'kidolgozott állatbőr | Leder' # (↑); 2. 1395 k. 'eleven bőr | Haut, Fell' # (BesztSzj. 663.); 3. 1604 'termés védőburka | Fruchthülle' (Szenczi Molnár: Dict. *Hilum* a.); 4. 1772 'hártya, pille | Haut (zB. auf der Milch)' # (Nsz.); 5. 1787 '(csinos, kíváncs) nő (gyakran megvető értelemben v. nemi vonatkozásban) | Weib (in sexueller Beziehung, oft abschätzend)' (Nsz.); 6. 1912 'futball-labda | Ball (im Fußball)' (Bánhidi: Sportny. 217) **Sz:** ~**ös** 1479 ? *Bewres* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 596); 1585 *Bőrös* <MN> 'bőrből készült | ledern' (Cal. 770); 1792 'olyan (hús, szalonna), amelyen rajta van hagyva a bőr | schwartig' (Nsz.); 1935 <FN> 'bőrkereskedő személy | Lederhändler' (Nsz.) | ~**öz** 1585 meg *bőrözöm* 'bőrrel bevon | mit Leder überziehen' (Cal. 770) | ~**öd** 1770 ? *bőrezett* (Nsz.); 1789 *bőrödzeni* [sz.] 'sebvékony bőrréteggel bevonódik | sich mit einem Häutchen überziehen (heilende Wunde)' (Nsz.); 1803 'folyadék felszínén bőrszerű hártya keletkezik | sich mit einem Häutchen überziehen (Flüssigkeit)' (Nsz.) | ~**ke** 1800 *bőrke* 'hártyaszerű réteg (a tej felszínén) | Haut (auf der Milch)' (Nsz.); 1803 'szalonnabőr | Speckschwarte' (Nsz.) | ~**ösöd** 1803 *Bőrösödni* [sz.] (Nsz.)

■ Örökség az uráli korból. | ⊕ Osztj. (Vj.) *për* 'vörösés hámréteg a nyírkéreg belső felén'; – jur. *pīr?* 'nyírfakéreg; kenyérháj'; koj. *pere* 'kéreg' [uráli **perz* 'élő' bőr, kéreg']. Megfelelői a mandzsuban is megtalálhatók. ⊕ A szó eleji *b*-hez vö. →*bal*. Az 5. jelentéshez vö. lat. *scortum* 'állati eredetű bőr; szajha, utcanő'; fr. *peau de chien* 'szajha, utcanő', tkp. 'kutyabőr'; sp. *pelleja* 'prém, bőr; ringyó'. – A második adat (↑) összetett szó, amelynek utótagja a →*könyök*.

📖 FUF. 15: 76; AAPJ. 17: 21; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *angyalbőr, bőregér, bőrönd, libabőr*

börberi A: 1904 ? *Burberry* Vadászöltöny (PestiH. 1904. ápr. 6.: 23); 1928 *burberry*-kabátokban (UjIdők 34: 284); 1941 *börberiben* (Nsz.) J: 'egy fajta könnyű, erős szövet | Art leichter, starker Stoff'

■ Angol jövevényszó. | (≡) Ang. *Burberry* 'egy fajta könnyű szövet; ilyen szövetből készült kabát stb.' [a szövetet elsőként gyártó *Burberry* nevű londoni cég nevéből jött létre köznevesüléssel]. (≈) Megfelelői: ol. *burbery*; le. *burberry*: 'vízhatlan kabát'. (△) Az első adat magára a cégre vonatkozhat. (⊙) Textilipari szakszó.

📖 TESz.; EWUng.

bőregér × A: 1787 *Bőr-egér* (Nsz.) J: 'denevér | Fledermaus'

■ Összetett szó. | (△) A →*bőr* + →*egér* szavakból keletkezett jelzői alárendeléssel. Az előtag a denevér nem szőrös, hanem csupasz bőrszárnyára, az utótag pedig az állatnak az egérhez való hasonlóságára utal. A repülés mozzanata más típusú összetételekben is megfigyelhető; vö. *szárnyas egér* (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Denever* a.); (N.) *bőrmadár* (ÚMTsz.). Hasonló szemléletű elnevezések más nyelvekben is előfordulnak; vö. ang. *flitter-mouse* tkp. 'repdeső egér'; lett *pell-ahda*, tkp. 'bőregér'; ném. *Fledermaus*, tkp. 'repdeső egér'; md. (E.) *ked' mimil'av*, tkp. 'bőrpillangó'; or. *летучая мышь*, tkp. 'repdeső egér'; stb. (△) Kevésbé valószínű az az újabb szakirodalomban is felbukkanó feltevés, hogy a *bőregér* a ném. *Fledermaus* (↑) összetételből tréfás-népetimológias elferdítéssel a magyarban keletkezett **Ledermaus* tkp. 'bőregér' tükörfordítása lenne.

📖 TESz.; EWUng.; MNy. 109: 461 • Vö. *bőr, egér*

bőrönd A: 1786 *börönde* (Szily: NyÚSz.); 1802 *bőröndő* (Nyr. 33: 341); 1804 *börönde* (Kazinczy: Lev. 3: 172); 1835 *börönd* (Tzs. *Koffer* a.); 1859 *börönd* (NSz.) J: 1. 1786 'utazótáska, koffer | Koffer' # (↑); 2. 1843 ? 'állatbőr | Leder' (NSz.), 1851 'ua.' (NSz.); 3. 1879 'hátizsák | Rucksack' (NSz.) Sz: ~ös 1843 *Böröndös* <FN> 'böröndöt készítő iparos | Täschner' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) Az elsődleges *börönde* változatot a →*bőr*-ből alkották önkényes kikövetkeztetés útján nyert -(n)*de* névszóképzővel; vö. *bölcsőde* (→*bölcső*), *öntöde* (→*önt*) stb. A *börönd* alak a *börönde* változathoz keletkezett a birtokos személyjelnek vagy kicsinyítő képzőnek felfogott *e* végződés elhagyásával. (⌘) Nyelvújítási származékszó. (△) A *Börönd* [HN.] (1332: ZalaOkl. 1: 267) a *börönd* közszóval nem függ össze.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bőr*

börtő Δ A: 1560 *Bértésék* [sz.] (SzT. *bertüs* a.); 1572 *bortw̃s* [sz.] (OklSz.); 16. sz. *bortqs* [sz.] (EtSz. *börtű* a.); 1635 *bertus* [sz.] (OklSz.); 1662 *börtűt* (NySz.); 1886 *bertők* (Nyr. 15: 48) J: 'filigránmunkában használt' ezüst- v. aranygolyócska | *Körnchen* <in der Filigranarbeit>

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) AH. *bürtük*; oszm. (R.) *bürtek*; csuv. *pěřčě*; stb.: 'mag, szem; apró rész, magocska, törmelék' [< török *bür* 'búza']. (△) A magyarba átkerült alak a **bürtiy* lehetett. A szóvéghoz vö. →*bölcső*, →*gyeplő* stb. Tipikusan török fémmegmunkálási eljárást megnevező fogalom jelölőjeként, az ötvösmesterség szavaként honosodhatott meg.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; EtSz. *börtű* a.; TESz. *bertő* a.; MNy. 72: 300, 73: 148; AOH. 40: 39; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. *bertű* a.

börtön A: 1261 *berten* (EtSz.); 1380 k. *Bertyn* (KönSzj. 87.); 1621 *Börtön* (Szenczi Molnár: Dict. *Cárnifex* a.); 1802 *börtöny* (NSz.) J: 1. 1261 'hóhér; porkoláb | Henker; Kerkermeister' (↑); 2. 1779 'fegyház | Kerker' # (Szily: NyÚSz.); 3. 1862 'börtönbüntetés | Kerkerstrafe' # (CzF.)

■ Ismeretlen eredetű. | Ⓐ A 2., ill. 3. jelentések az alábbi összetételekből önállósodással jöttek létre: *börtönház* 'a börtönőr háza, ahol egykor a foglyokat is őrizték' (1675: MNy. 25: 150), ill. *börtönbüntetés* (1844: NSz.). Ⓐ Németből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; Horger: MSzav. 29; TESz.; Hadrovics: UEISk. 142; EWUng.

börze A: 1793 *Börzén* (Nsz.) J: 1. 1793 'tőzsdeépület | Börsengebäude' (↑); 2. 1816 'tőzsde mint intézmény | Börse <Geldmarkt>' (Nsz.); 3. 1847 'elfekvő készletek értékesítése | Verwertung unveräußerlicher Warenbestände' (Nsz.) Sz: ~zik 1882 *börzézni* [sz.] 'tőzsdézik | an der Börse spielen' (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | Ⓔ Ném. *Börse* 'erszény; tőzsde' [< holl. *beurs* 'ua.']. A holland szó az egykor Bruggé-ben élő *van der Borse* kereskedőcsalád nevéből ered, amelynek címerében három erszény, pénzeszacskó volt látható. E család háza előtt gyűltek össze a kereskedők üzletkötés céljából. Ⓔ Megfelelői: fr. *bourse*; ol. *borsa*; stb.: 'ua.'

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *persely*

börzsöny Δ A: 1236 ? *Berzen* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 474); 1552 *Berson* (OkI Sz.); 1585 k. *Bórsón* (Gl.); 1599 *Bersenj* (MNy. 67: 91); 1687 k. *Berzentöl* (SzT.); 1831 *börzsöny* (Kreszn.); 1862 *bërzén* (CzF.) J: 1. 1552 'egy fajta festék | Art Farbstoff' (↑); 2. 1585 k. 'alkörmös | Kermesbeere (*Phytolacca americana*)' (↑); 3. 1611 'berzsényfa | Brasilholz' (Szenczi Molnár: Dict.); 4. 1775 'ricinus | Rizinus (*Ricinus communis*)' (EtSz. 1: 378)

■ Jövevényszó, valószínűleg olasz (É.) eredetű. | Ⓔ Ol. (N.), (R.) *verzin*, (mil.) *verzèn*, (vel.) *verzìn* 'berzsényfa' [< arab *wars* 'a szezámhoz hasonló sárga növény']. Ⓔ Az olasz nyelvi hatás által vált elterjedté: szbhv. *varzilo*, *varzilj* 'berzsényfa'; blg. (N.) *барзилка* 'vörös tojásfesték'; újgör. *βερζι* 'sárga szín'. Vö. sp. *brasil*; prov. *brezil*; fr. *brésil*; stb. 'berzsényfa'; ezek viszonya az olasz szóhoz tisztázatlan. Ⓐ A szó eleji *b*-hez vö. a bolgár és újgörög megfelelőket (↑); vö. még → *bolť*. A szó belseji *zs* keletkezésmódja tisztázatlan, esetleg a magyarban keletkezhetett. Ⓐ A *Berzsény*, *Börzsöny* (infula *werfenes* vocata [HN.] (1109/: MNL (OL) Dl. 12180); *Belfun*: (1138/: MNy. 32, 134)) helynevek valószínűleg nem tartoznak ide; az ebből népetimológián keletkezett alakok (*Bersen*: (1270/: MonStrig. 1: 580)) azonban a szó korai meglétére utalnak.

📖 MNy. 8: 295; TESz.; NyK. 85: 308; EWUng.

bősz → *bőszít*

bőszít A: 1784 *bőfzít* (Baróti Szabó: KisdedSz. 18) J: [ma főleg *fel~*] 'feldühít | erbosen' #

bőszül A: 1784 *bőfzül* (Baróti Szabó: KisdedSz. 11); 1808 *Bőfzül* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) J: [ma főleg *fel~*] 'feldühödik | sich erbosen' #

bősz **A:** 1816 *bősz* (Nsz.) **J:** <MN> 1816 ? 'dühödt <ember> | erbst' (↑), 1834 'ua.' (Nsz.) | <FN> 1816 'örjögés | Raserei' (Nsz.)

■ A szócsalád alapjai, az igék fiktív töből keletkezett származékszók. | (⊕) A szótó ismeretlen eredetű, a végződés az *-ít* műveltető, ill. *-ül* visszaható igeképző.

■ A **bősz** elvonás eredménye. | (⊗) A nyelvújítás korában keletkezett az igékből.

📖 TESz.; EWUng.

böszörmény † **A:** 1246/ *Bezermen* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 208); [1291–1294] *Buzurmen* [HN.] (MNY. 22: 301); 1332–1337 *Bozermen* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 506); 1332–1337 *Mezermen* [HN.] (MNY. 39: 251); 1395 k. *bezermen* (BesztSzj. 82.); 1526 *böszörményeknek* (SzékK. 4) **J:** 'izmaelita személy | Ismaelit'

■ Ótörök jövevényszó. | (⊖) Oszm. (N.) *müsülman*, *müsürman*; tat. (N.) *busurman*, *musurman*; kirk. *busulman*, *busurman*: 'muszlim, mohamedán'. Forrása: arab *muslim* 'az iszlám követője', az újperzsa *musalmān* 'ua.' közvetítésével. (⊕) A kiindulási alakja **büsürman*, esetleg **büsürmen* lehetett. A szó már a 10. századtól létezett a Magyarországon élő muszlimok (izmaeliták) összefoglaló megnevezéseként. Az átható nyelv közelebbről nem határozható meg. (⊗) Megfelelői megtalálhatóak a közép- és kelet-európai nyelvekben is: ném. (R.) *bessirmenge*; rom. (R.) *busurman*; le. *bisurman*; stb.: 'muszlim'.

📖 MNY. 5: 389; TESz.; NytudÉrt. 70: 254; Ligeti: TörK. 269; EWUng. • Vö. *iszlám*, *muzulmán*

bőszül → **bőszít**

brácsa **A:** 1771 *brátson* (NSz.); 1790 *brátsával* (Nsz.) **J:** 'mélyhegedű | Bratsche' **Sz:** ~s 1877 *brácsás* (Nsz.) | ~zik 1921 *brácsázik* (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném. *Bratsche*, (R.) *braz*: 'mélyhegedű' [önállósulás a ném. *Bratschgeige* 'ua.' összetételből, amely részfordítással keletkezett az ol. *viola da braccio* 'ua.', tkp. 'karra való hegedű' szókapcsolat alapján]. (⊕) A szövegi *a*-hoz vö. → *cérna*, → *ciha* stb. (⊖) A (R.) *brácsó* 'mélyhegedű' (1854: NSz.) közvetlenül az olaszból (↑) származó elszigetelt átvétel.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *perec*, *pracli*

bráha Δ **A:** 1755 *Bráhát* (SzT.); 1780 *braha* (SzT.); 1892 *brága* (Nyr. 21: 144) **J:** 1. 1755 'rossz pálinka | schlechter Branntwein' (↑); 2. 1767 'szeszmoslák | Schlempe' (SzT.); 3. 1864 'pálinkaseprő | Branntweinsatz' (Nsz.)

■ Ukrán és román jövevényszó. | (⊖) Ukr. *ōpaza* 'házilag készített sör; szeszfőzdei moslák' [a keleti szlávban török eredetű; vö. csuv. *pêraga* '(szőlő)törköly'] és rom. *bragă* 'házilag készített sör; szeszfőzdei moslák; rossz minőségű bor', ill. rom. *brahă* 'maláta; szeszfőzdei moslák' [< or. *ōpaza* 'cefre; malátából és lisztből készített híg sör', ill. ukr. *ōpaza* (↑)]. (⊕) Elsősorban a keleti nyelvjárások elavulóban levő szava.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 107; TESz.; EWUng.

brancs **A:** 1836 *brancheban* (HasznMul. 1836. márc. 12.: 163); 1873 *brandzsú* [sz.] (MNY. 63: 101); 1890 *brancsunkat* (NSz.); 1891 *bráns* (Füredi: IdSz. *branche* a.); 1895 *bransába* (Nsz.) **J:** 1. 1836 'szakma; üzletág | Branche' (↑); 2. 1890 'baráti társaság (bizalmas v. pejoratív) | Kreis von guten Kameraden (scherzhaft od. pejorativ)' (↑)

■ Francia jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel. | (≡) Fr. *branche* 'ág, gally, elágazás, folyóág; (szak)terület, szakma'; – vö. még ném. *Branche* 'üzletág, ágazat; szakma'. A franciában a lat. (kés.) *branca* 'láb, talp, mancs' átvétele. (≈) Megfelelői: szbhv. *branša* 'szakma, üzletág, szakterület'; cseh *branže* 'ua.; csöcselék, söpredék'; stb.

📖 TESz.; EWUng.

bravó **A:** 1777 *Brávó* (Nsz.); 1788 *Bravo* (MNY. 60: 110) **J:** 'tetszésnyilvánítást kifejező felkiáltásként:) nagyszerű! éljen! | bravo!'

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Ol. *bravo!* 'helyes, jól van (tetszésnyilvánításként)' [eredetéhez vö. →*brávó*]. (≈) Megfelelői: ném. *bravo!*; or. *όπαο!*; stb.: 'ua.'. Az olasz operával terjedt el az európai nyelvekben.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *brávó*

brávó **Δ A:** 1833 *bravokalap* (NSz.); 1839 *Bravónak* (NSz.); 1867 *brávo* (NSz.); 1900 *brávó* (Nsz.) **J:** 'bérgyilkos | Meuchelmörder'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (vel.) *bravo* 'bérgyilkos; rabló', (R.) 'főurak fegyveres bérence, (fő)úri testőr' [< ol. *bravo* 'bátor, vitéz; ügyes', valószínűleg a lat. (vulg.) **brabus* 'vad, barbár; barbár (ember)' alapján < lat. *barbarus* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *bravo*; fr. *bravo*; stb. 'bérgyilkos'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *barbár, bravó, bravúr*

bravúr **A:** 1789 *bravúrból* (Nsz.); 1844 *bravura* (NSz.) **J:** 'kiváló teljesítmény | Bravour(stück)' **Sz:** ~**os** 1851 *bravouros* (Nsz.) | ~**oskodik** 1883 *bravúroskodhassék* [sz.] (Koszorú 1883/5: 71–72)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bravour* 'kiváló teljesítmény, remeklés'; ang. *bravura* 'bravúraria'; fr. *bravoure* 'bátorság, vitézség'; ol. *bravura* 'ua.'. Az olaszból terjedt el [< ol. *bravo* 'bátor; ügyes, rátermett, okos']. (⇒) A magyarba német vagy francia közvetítéssel került át. Az *a*-ra végződő változat az olaszból származik.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *brávó*

brekeg **A:** 1815 *brekekegsz* (NSz.); 1845 *brekkegése* [sz.] (NSz.); 1862 *brekég* (CzF.) **J:** 'kuruttyol | quaken' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Szoros összefüggésben áll a →*rekeg*-gel és feltehetőleg a szépirodalmi nyelvben, a gör. *βρεκεκέξ* 'a kuruttyolás, vartyogás utánzására szolgáló indulatszó' hatására keletkezett. Végződése: -g gyakorító képző. (⊖) Idetartoznak: *brekeke* 'ua.' (1811/: Nsz.), akárcsak a *brekekél* 'kuruttyol, brekeg, kvákog' (1831: Kreszn.).

📖 EtSz. *brekeke* a.; MNY. 54: 187; Ruzsiczky: KazTájsz. 335; TESz. *rekeg* a.; EWUng. • Vö. *rekeg*

bricsesz Δ **A:** 1883 *breeches-ek* (Vadász-Vers. 1883. febr. 8.: 42); 1898 *bricseszt* (PécsiF. 1898. márc. 17.: 1); NYJ. *priccösnadrág* (Bálint: SzegSz. *bricseszsnadrág* a.); *priccsösnadrág* (ÚMTsz.) **J:** '⟨felül bő, a térd alatt szoros⟩ (lovagló)nadrág, csizmanadrág | Breeches'

■ Angol jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *breeches* 'térdnadrág'; – vö. még ném. *Breeches* 'ua.'. Az angol szó a *breech* 'vminek a hátsó oldala, része' többes számú alakja. (△) A nyelvjárási változatok létrejöttében szerepe lehetett a magyarban szokatlan hangzású szó félrehallásának, továbbá annak, hogy az *es* ~ *ēs* ~ *ös* végződést magyar melléknévképzőnek fogta fel a nyelvérzék.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *berhe*

bricska **A:** 1820 *Pricskája* (SzT.); 1831 *Bricskája* (ItK. 5: 101) **J:** 'egy fajta könnyű kocsi | Britschka'

■ Szláv, valószínűleg lengyel jövevényszó. | (≡) Le. *bryczka*; – szlk. *brička*; or. *брычка*; stb.: 'könnyű, nyitott lovaskocsi' [< ném. (R.) *barútsche*, *birútsche* 'ua.' < ol. *baroccio*, *biroccio* 'kétkerekű taliga, kordé']. (△) A lengyelből való származtatás mellett az szól, hogy a szó először egy olyan kocsifajtára vonatkozott, amely éppen a lengyel nemesség körében volt közkedvelt. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza a (R.) *böröc* 'ágyútaliga' (1834: MathMűsz. *Protze* a.), amely a ném. (baj.-osztr.) *brotz* 'kétkerekű szekér, taliga, kordé' szóból ered. A szórványosan adatolt (R.) *pirucs* 'egy fajta ernyőtlen kocsi' (1835: Kassai: Gyökerésző 4: 129) a (R.) ném. szó (↑) bajor-osztrák változatának átvétele.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 108; TESz., *böröc* a. is; EWUng. • Vö. *billió*, *rulett*

bridzs **A:** 1902 *bridge* (Nsz.); 1911 *bridzs* (RévaiLex. 3: 735) **J:** 'egy fajta kártyajáték | Bridge' **Sz:** ~**el** 1928 *bridgelek* (Nyr. 57: 28) | ~**ezik** 1928 *bridgezek* (Nyr. 57: 28)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bridge*; ang. *bridge*; fr. *bridge*; stb.: 'bridzs'. Eredete tisztázatlan. Az angoltól terjedt el. (⇒△) A magyarba is főleg az angoltól került át.

📖 TESz.; EWUng.

brigád **A:** 1707 *brigádájában* (Horváth M.: NEL.); 1709 *brigada* (Horváth M.: NEL.); 1796 *Brigadének* (Nsz.); 1807/ *Brigádunkhoz* (Kazinczy: Lev. 5: 173) **J:** **1.** 1707 'dandár; csapat | Brigade (milit); Schar' (↑); **2.** 1901 'kisebb csoport, csapat | kleinere Gruppe, Schar' (Nsz.); **3.** 1935 'munkacsoport | Arbeitsgruppe' # (Nsz.) **Sz:** ~**os** 1801 *Brigádás* 'dandárparancsnok' (Nsz.)

■ Olasz jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Ol. *brigata*, (vel.), (trent.) *brigada*: 'sereg, csapat, osztag'; – vö. még ném. *Brigade* 'ua.; nagyobb katonai egység'. Az olaszban a *briga* 'viszály, harc; küzdelem' szó származéka. (≈) Megfelelői: ang. *brigade* 'katonai egység'; or. *бpузaдa* 'ua.; munkacsoport'; stb. (△) A 2. jelentés orosz hatást tükröz. A *brigádós* származék a nyelvújítás idején keletkezett, feltehetőleg a →*brigadéros* magyarításaként.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *brigadéros*, *briganti*, *burzsoá*

brigadér → *brigadéros*

brigadéros Δ A: 1705 *brigadéros* (MNY. 79: 384); 1707 *brigadérus* (D. Éltés: FrSz. 40); 1777 *Brigadiros* (Nsz.) J: 'dandárparancsnok | Brigadier'

brigadér Δ A: 1786 *Brigadir* (NSz.); 1810 *Brigadér* (NSz.) J: 'dandárparancsnok | Brigadier'

■ Német jövevényszók, részben magyar képzéssel. | (≡) Ném. *Brigadier* 'dandártábornok' [< fr. *brigadier* 'ua.; altiszt']. (≈) Megfelelői: ang. *brigadier*; or. *őpuzađup*; stb.: 'dandártábornok'. (△) A *brigadéros* alaktanához vö. →*kocsmáros*, →*mészáros* stb. Az *us*-ra végződő változat latinositás eredménye.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *brigád*

briganti A: 1861 *brigantik* (Religio 1861/10: 75) J: 'útonálló, rabló, gazember | Brigant'

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Ol., (vel.), (giul.) *brigante, briganti* [többes szám]: 'útonálló, bandita, bűnöző', (R.) 'lázádo, felkelő' [< ol. *briga* 'fáradtságos munka; viszály, harc, küzdelem']. (≈) Megfelelői: ném. *Brigant*; fr. *brigand*; stb.: 'útonálló, bandita, bűnöző'. (△) A magyar szó valószínűleg az olasz többes számú alak átvétele.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *brigád*

brikett A: 1867 *briquettet* [ES. NEM M.] (BpKözlöny 1867. szept. 18.: 1777); 1911 *Brikett* (RévaiLex.) J: 'préselt tüzelőanyag | Brikett'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Brikett*; ang. *briquet, briquette*; fr. *briquette*; stb.: 'brikett'. A franciából terjedt el [< fr. *brique* 'tégla' < holl. (kholl.) *bricke* 'ua.']. A francia szó jelentése tkp. 'kis tégla', az összepréselt tüzelőanyag formája után. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

EtSz.; EWUng.

briliáns A: 1759 *Brillant* (ItK. 14: 483); 1766/ *briliantost* [sz.] (MNY. 69: 494); 1772 *prilliántal* (MNY. 70: 92); 1774 *Brilliánt* gyűröket (MNY. 70: 92); 1780 *Briliánsal* (SZT.); 1796 *Brillián* (NSz.); 1797 *brileántos* [sz.] (SZT.) J: <FN> 1759 'csiszolt gyémánt | Brillant' (↑) | <MN> 1. 1774 'briliánssal díszített | mit Brillanten besetzt' (↑); 2. 1853 'kiváló teljesítményt nyújtó | hervorragend' # (NSz.) – De vö. 1746 *briliántirozott* 'briliáns alakúra csiszolt | brillantartig geschliffen' (SZT.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *brillant, Brillant*, (baj.-osztr.) *briliant*; ang. *brilliant*; fr. *brillant*; stb.: 'kiváló teljesítményt nyújtó', 'csiszolt gyémánt'. A franciából terjedt el [< fr. *briller* 'fénylik, ragyog, csillog']. (△) A magyarba német és francia közvetítéssel került át; az *ns* szóvég latinositással jött létre. A (R.) *briliántíroz* (↑) alakhoz vö. ném. *brillantieren* 'ragyog; briliánst csiszol'.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *berill, brillíroz*

brillíroz A: 1808 *Brillérozni* [sz.] (NSz.); 1816 *brillirozni* [sz.] (Gyarmathi: Voc. 102); 1820 *brillirozott* (Nsz.); 1910 *brilliroz(ik)* (Kelemen B.: IdSz.) J: 'remekel | brillieren'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *brillieren* '(teljesítménnyel) kitűnik, remekel, tündököl' [< fr. *briller* 'fénylik, ragyog, csillog']. (≈) Megfelelői: szbhv. *briljirati*; le. *brylować się*; stb.: 'brillíroz'.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *briliáns*

brindza **A:** 1546 *Bronza* (OkISz.); 1548 *berenczéit* [✍] (SzT.); 1549 *Brenzeth* (NyIrK. 6: 375); 1557 *Brenza* (OkISz.); 1565 *brindza* (Bakos F.: REL. 209); 1573 *borondza* (Bakos F.: REL. 209) **J:** '(lágy) juhsajt | weicher Schafkäse'

■ Vándorszó. | (≡) Rom. *brânză*, (N.), (R.) *brîndă* '(lágy) sajt'; szbhv. (N.) *brenca* '(lágy) juhsajt, juhtúró'; cseh *brynza* 'ua.'; szlk. *bryndza* 'ua.'; ukr. *брынза*, (R.) *брінда* 'ua.'; stb. A románból terjedt el [bizonytalan eredetű, esetleg metonimikusan összefüggésben állhat a lat. *brandeum* 'lennvászonból készült burok' szóval]. A vlach pásztorkodás szakszókincsébe tartozik. (⇒) A magyarba leginkább a románból, ritkábban különböző szláv nyelvekből került át. A háromszótagos változatok a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkeztek.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 109; TESz.; EWUng.

bringa **A:** 1924 *bringa* (Szirmay: TolvSz. 19) **J:** 'kerékpár | Fahrrad'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) Talán egy -a képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése. A tö onomatopoetikus eredetű lehet; vö. (N.) *bring* 'a harang kongását utánzó szó' (ÚMTsz.), (N.) *brüngő* 'megforgatva bűgő hangot adó gomb, fadarab <mint játékszer>' (ÚMTsz.); stb. Ezek a palatoveláris párhuzamosság alapján összefüggnek a →*bűg*¹ igével; vö. még ennek *brűg* változatát. A *bringa* alak a kerekek gyors forgása által keltett bűgő, surrogó hang alapján keletkezhetett. A szóalak felépítéséhez vö. még →*hint*a. (◊) Idetartozik a *bringaj* 'ua.' (1932: MNy. 28: 90), amely bizonyára a *bicaj* (→*bicikli*) hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bicikli*

bríós **A:** 1898 *brioche-t* (BpHírlap 1898. dec. 25.: 30); 1921 *brioche* (*brios*) (Radó: IdSz.); 1951 *bríós* (Terényi: IdSz.) **J:** 'zsemle formájú és nagyságú kalács | Brioche'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Brioche*; ang. *brioche*; fr. *brioche*; stb.: 'bríós'. A franciából terjedt el [< fr. *brier* 'kenyértésztát simítófával ütöget']. (⇒) A magyarba főleg a bécsi németből került.

📖 TESz.; EWUng.

brit **A:** 1790 *britt* (Nsz.); 1807 *Brit* (NSz.) **J:** <MN> 1790 'nagy-britanniai | britisch' (↑) | <FN> 1. 1793 'ókori kelta-brit származású ember | keltischer Brite <im Altertum>' (Nsz.); 2. 1802 'nagy-britanniai lakos | Bewohner von Großbritannien' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Brite*, (R.) *britte*: 'Nagy-Britannia lakója' [< lat. *Brit(t)o*, *Britones* [többes szám] 'kelta-brit származású ember']. Forrása a kelta (ókelta) **Britto*, **Brittones* [többes szám] 'rendbontó, zajongó; harcos'; vö. wal. *Brython* 'nyugat-angliai kelta'. A *brit* szó azáltal lett Nagy-Britannia lakóinak megnevezése, hogy I. Jakab angol király 1604-ben felvette a "King of Great-Britain" (= Nagy-Britannia királya) címet. A "Little Britain" (= Kis-Britannia) név a franciaországi Bretagne jelölője volt. (≈) Megfelelői: fr. *Britannique*; or. *британец*, *бритум*; stb.: 'brit, angol (ember)' (△) A magyar a német tőalakot vette át. (◊) Korábbról adatolható a végső soron azonos etimonra visszavezethető országnév, vö. *Britaniaba* [HN.] (1559: Székely I.: Krón. 118v) [< lat. *Britannia* [HN.]].

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

brokát → *brokatell*

brokatell Δ **A:** 1620 *brochadelt* (Horváth M.: NEI.); 1626 *broccadelt* (Horváth M.: NEI.); 1958 *brokatell* (Eckhardt: MFrSz.) **J:** 'félselyem damaszt | Brokatelle'

brokát **A:** 1688 *prokár, prokát* (MNY. 30: 77); 1709 *brocátból* (MNY. 30: 77); 1714 *Brokad* Szoknya (SzT.); 1749 *Brokárd* (MNY. 30: 78) **J:** 'arannyal átszőtt selyemszövet | Brokat'

■ Vándorszók. | (≡) Ném. *Brokatelle*, (R.) *brocadell*; fr. *brocadelle, brocatelle*; ol. *broccatello*, (vel.) *brocadello*, (mil.) *broccadell*, (bol.) *brucadêl*; sp. *brocatel*; stb.: 'félselyem damaszt' | ném. *Brokat*, (R.) *brocard, procat*; fr. *brocart*; ol. *broccato*, (tr.) *brocada*, (vel.) *brocado*; sp. *brocado*; or. *őpokam*; stb.: 'arannyal átszőtt selyemszövet'. Az olaszból terjedt el [*<* ol. *broccare* 'hímez, selyemszövetet arannyal átsző']. (⇒) A *brokadell* és esetleg a *brokát* az olaszból, a *prokát* bizonyosan a németből került át a magyarba, de valószínűleg a *brokát* és feltehetőleg a *brokadell* esetében is számolhatunk német közvetítéssel.

📖 TESz. *brokát* a.; Horváth M.: NEI.; EWUng. • Vö. *bross*

bróm **A:** 1833 *bromium* (Szökefalvi Nagy: KémEl.); 1855 *brom* (Nsz.); 1879 *brómkészítmények* (NSz.) **J:** 'mérgező, folyékony halmazállapotú nemfémes halogénelem | Brom'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Brom*; ang. (R.) *brome*; fr. *brome*; ol. *bromo*; stb.: 'bróm'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a megnevezett dolog rossz, kellemetlen szagára utalva a gör. *βρῶμος* 'bűz, kellemetlen állatszag' és lat. *bromosus* 'bűzlő, kellemetlen szagú <állat>' alapján]. (△) A *bromium* változat latinosított alak. (∼) Más, elavult megnevezése: *büzeny* 'bróm' (1844: MTSZ. 8330001), amely nyelvújítási alkotásként a görög (↑), ill. a latin (↑) szavak alapján keletkezett képzéses tükörszó; a végződéshez vö. →*alany*, →*villany* stb.

📖 TESz.; EWUng.

bronz **A:** 1785 *Bronze* (MNY. 65: 229); 1808 *Brontz, Bronz* (Nsz.); 1838 *Bronsz* (Tzs.) **J:** 1. 'réznek és vmely más fémnek sárgás v. barnás színű, szilárd ötvözet | Bronze' (↑); 2. 1987 '(sport)versenyen elért harmadik helyezés (jutalma), bronzérem | Bronzemedaille' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bronze*; ang. *bronze*; fr. *bronze*; ol. *bronzo*; stb.: 'bronz'. Az olaszból terjedt el [tisztázatlan eredetű]. (⇒) A magyarba főleg a német közvetítette. (△) A 2. jelentés metonimikusan jött létre.

📖 TESz.; EWUng.

bross **A:** 1842 *broche-t* (Világ 1842. nov. 19.: 753); 1854 *Brostó* (SzT.); 1880 *brossstűnek* (Nsz. *brossstű* a.) **J:** 'díszes női mellű | Brosche'

■ Francia jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *broche* 'nyárs; ár; mell-, brosstű'; – vö. még ném. *Brosche* 'mell-, brosstű'. A franciában a lat. (vulg.) **brocca* 'hegyes, csúcsos tárgy' továbbélése [*<* lat. *broccus* 'előreálló, kiálló <pl. állat fogai>']. (≈) Megfelelői: ang. *brooch*; or. *бpouиb*; stb.: 'bross, mellű'.

📖 Tóth I.: MDivatsz. 25; TESz.; EWUng. • Vö. *brokatell, brosstű*

brosúra **A:** 1791 *brosura* (MNY. 30: 34); 1792 *Brozsúráknak* (Nsz.); 1806/ *broschiurt* (Nsz.); 1882 *brosúrákból* (NSz.); 1905 *brosúra* (Nsz.); 1962 *brossúráit* (NSz.) **J:** 'tájékoztató füzet, nem időszaki nyomtatott kiadvány | Broschüre'

■ Francia jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *brochure* 'fűzés <könyvkötészet>; tájékoztató füzet, brosúra'; – vö. még ném. *Broschüre*, *Broschur* 'tájékoztató füzet, brosúra'. A franciában a *broche* 'bross, melltű; ár' (vö. →*bross*) származéka. (≈) Megfelelői: ang. *brochure*; or. *βροchure*; stb.: 'tájékoztató füzet, brosúra'. (△) A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye.

📖 EtSz.; D. Éltés: FrSz. 41; TESz.; EWUng. • Vö. *bross*

brr **A:** 1794 *Brrrrr* (Nsz.); 1805 *Brr* (Nsz.) **J:** 'indulatszó | <Interj.>'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Önkéntelen hangkitörésből keletkezett főleg a fázás, az undor és félelem kifejezésére. Hasonló onomatopoetikus szavak más nyelvekben: ném. *brr*; fr. *brrr*; szlk. *br*, *brr*: 'indulatszó a lúdbőrözés, fázás, undor kifejezésére'. (≈) A (N.) *brrr* 'madárúzó szó', *brrnye* 'birkaterelő szó' (ÚMTsz.) és hasonló szavak valószínűleg ettől a címszótól függetlenül keletkeztek.

📖 TESz.; Kelemen J.: Monds. 48, 349; EWUng. • Vö. *berreg*

brúgó¹ **Δ A:** 1517 *Brugeo* (OkLSzPótl. *brügő* a.); 1795 *brúgót* (Nsz. *brúgó²* a.); 1838 *Brugó* (Tsz.) **J:** 'kis cipő; napi kenyéradag | Brotlaib; Brotration'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A kollégiumi diáknyelv és az argó szava volt. (△) A →*búg¹* szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

brúgó² **× A:** 1792 *brúgó* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1845/ *brugó* (NSz.); NYJ. *burugó* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1792 'gordonka; nagybögő | Violoncello; Baßgeige' (↑); 2. 1903 'különféle, hangot adó gyermekjátékszerek megnevezéseként' | <zur Benennung verschiedener tönender Spielzeuge>' (NéprÉrt. 4: 237); 3. 1923 'szénagereblye | Heurechen' (ÚMTsz.)

■ Származékszó szófajváltása. | (△) A (N.) *brúg* ige (→*búg¹*) -ó képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése. A jelentések egymástól függetlenül is létrejöhetnek. A 3. jelentés tréfás metafora az 1. jelentés alapján. (≈) Idetartozik: *brügő* 'mélyhegedű, nagybögő' (1879: NSz.), 'szénagereblye' (1928: ÚMTsz.), ez hangrendi átcsapással keletkezett a →*brúgó²* szóból; vö. még (N.) *brígettyű* 'a nagybögő vonója' (Nyr. 41: 193). (△) A →*brúgó¹* szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *búg¹*

brummog **A:** 1871 *brummogott* (Figyelő 1871. jan. 8.: 20); 1900 *brummagott* (Nsz.) **J:** 'mély, morgó hangot hallat; dörmög | brummen, murren' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Az tőhöz vö. *brum(m)* 'a medve hangját utánzó indulatszó' (1863: NSz.). Végződése a -g gyakorító képző. A szó keletkezését a ném. *brummen* 'mély hangot ad ki magából; morog' is elősegíthette. (≈) Idetartozik palatális párhuzamos alakként: *brümmög* 'brummog, morog' (1906: NSz.).

📖 TESz.; EWUng.

brutális A: 1790 *brutális* (Nsz.) J: 'durva, kíméletlen | brutal'

brutalitás A: 1810 *brutalitás* (Nsz.) J: 'durvaság, kíméletlenség | Brutalität'

■ A szócsalád korábbi tagja, a **brutális** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *brutalis* 'oktalan, értelmetlen, (vad)állatias' [< lat. *brutus* 'érzéketlen, értelmetlen']. (≈) Megfelelői: ném. *brutal*; fr. *brutal*; stb.: 'brutális'. (△) A szóvégi *s*-es kiejtés a hazai latinságra vezethető vissza; vö. →*aktuális*, →*fatális* stb.

■ A **brutális** valószínűleg szintén latin jövevényszó. | (≡) Vö. lat. (k.) *brutalitas* 'ostobaság, butaság', (h.) 'nyersség, durvaság'. (≈) Megfelelői: ném. *Brutalität*; fr. *brutalité*; stb.: 'brutalitás'. Nem zárható ki azonban, hogy a ném. *Brutalität* alapján a →*humanitás*, →*kapacitás* analógiájára későbbi latinosítás történt.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bruttó*

brutalitás → *brutális*

bruttó A: 1823 *Brutto*-termésnek (TudGyűjt. 1823/8: 26); 1833 *bruttó* (Nsz.); 1835 *bruto* (Nsz.) J: <MN> [határozóként is] 1823 'teljes | brutto' (↑) | <FN> 1. 1894 'adók, járulékok levonása nélküli jövedelem, bér | Bruttoeinkommen' (Nsz.); 2. 1959 'teljes súly | Bruttogewicht' (ÉrtSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *brutto* 'teljes, összes, együttes <súly, összeg, mennyiség, érték>' [< ol. (R.) *brutto* 'ua.']. Forrása a lat. *brutus* 'nehéz, nehézkes, buta, ostoba'. (≈) Megfelelői: szbhv. *bruto*; cseh *brutto*; stb.: 'bruttó'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *brutális*

bú A: 1138/ ? *Buus* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 132); 13. sz. közepe/ *buol* (ÓMS.); 1588 *buwok* (SzT.) J: 'levertség, bánat | Gram, Betrübniß' Sz: ~s 1138/ ? [szN.] (↑); 1416 u./¹ *büs* 'bánatos | traurig' (BécsiK. 102) | ~sít 1416 u./¹ *bufeiiakvala* 'elszomorít | traurig machen' (BécsiK. 87) | ~sul 1416 u./¹ *megbufola* 'szomorkodik | traurig sein' (BécsiK. 40) | ~song 1577 *busongas* [sz.] 'szomorkodik | traurig sein' (NySz.) | ~slakodik 1624 *buslákodgyal* 'szomorkodik | traurig sein' (NySz.)

■ Valószínűleg török jövevényszó. | (≡) Kök-török *buñ*; Kāšγ. *muñ*; oszm. *bun*; stb.: 'bánat, aggodalom, gond'. Megfelelői a mongol nyelvekben is kimutathatók. (△) A magyarba átkerült alak a török *η > γ* hangváltozás alapján a **buy* lehetett. A hangtani jellemzők alapján viszonylag korai átvételről lehet szó. (△) Egy török **buš*-alakból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 MNy. 3: 107, 47: 268; Nyr. 45: 74; TESz. *bú*¹ a.; StUASuppl. 1: 56; Ligeti: TörK. 183; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

búb A: 1138/ ? *Buba* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 133); 1485 *Bubos* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1510 e. *bubb* (MNy. 54: 462); 1611 *Búb* (Szenczi Molnár: Dict.); 1787 *bóbát* [sz.] (NSz.); NYJ. *bob* (ÚMTsz.) J: 1. 1138/ ? 'dudor | Höcker' (↑), 1566 'ua.' (Oklsz.); 2. 1685 'madár fején lévő bóbita | Kamm, Schopf (des Vogels)' (NySz.); 3. 1736 'női fejdísz | Frauenkopfschmuck' (EWUng.); 4. 1740 'tollforgó, lószőr forgó, tollbokréta (lovakon) | Federbusch, Roßhaarbusch (als Pferdekopfschmuck)' (MNy. 7: 222); 5. 1790 'fejtető | Scheitel' # (Nsz.) Sz: ~os 1485 *Bubos* [szN.] (Oklsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A →*púp*-nak szóhasadással párhuzamosan keletkezett párja. A *búb* egy eredeti igenévszó névszói értékű tagja; az igei értékű taghoz vö. →*buborék*. ⊖ Esetleg idetartozik: *bubo* 'félgyapjú anyag, kelme' (1405–1421: MNy. 54: 462), amelynek a jelentése egy eredeti 'púp, dudor, bütyök, bucka' jelentésből a 'len gubója, kúp alakú magtokja' > 'len' > 'lenvászon' jelentésfejlődéssel jöhetett létre.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNy. 49: 76, 54: 461; TESz.; MNy. 66: 295; EWUng. • Vö. *bibircs*, *bíbor*, *bóbita*, *bubolyicska*, *buborék*, *púp*

buba × A: 1763 *Pupa* (NSz.); 1788 *Bubámnak* (Nsz.) J: 'baba | Puppe'

■ Német jövevénytörzs. | ⊕ Ném. *Puppe* 'egy fajta gyermekjáték' [< lat. *pupa* 'ua.; kislány']. ⊕ A hangalakot a →*baba* is befolyásolhatta. ⊕ A szó belső fejlődésként való magyarázata hangtani okok miatt téves. ⊕ A tisztázatlan jelentés miatt a *pupa* (1604: Szenczi Molnár: Dict.) aligha tartozhat ide.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *pupák*

bubi Δ A: 1843 *bubi*-korban (NSz.); 1878 *pubik* (NSz.); 1886 *púbot* (NSz.) J: 1. 1843 'kisfiú | Bübchen' (↑); 2. 1886 'egy figura {a franciakártyában} | Bube {in der Spielkarte}' (↑); 3. 1927 'bubifrizura | Bubikopf' (Nsz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytörzs. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *pueb*, *puben* [többes szám] 'kisfiú, fiúgyermek; fiatalember', – ném. *Bube* 'ua.; gazember; egy kártyafigura; stb.', *Bubi* 'becéző alak' [esetleg germán eredetű; vö. ang. *baby* 'csecsemő'; holl. *boef* 'gazember'; stb.]. ⊕ A szóvégi *i*-hez vö. →*gázsi*, →*módi* stb. A *pubi* változat leginkább az 1. jelentésben fordul elő. A 3. jelentés a *bubifrizura* 'rövid női frizura' (1925: Nsz. *bubifrizura* a.) összetett szó előtagjának önállósulása; a magyar összetétel a ném. *Bubikopf* 'ua.' alapján keletkezett.

📖 TESz., *pubi* a. is; EWUng. • Vö. *ara*, *barát*, *bébi*, *fráter*

bubolya → *bubolyicska*

bubolyicska × A: 1578 *buboliskoi* (NySz.); 1708 *Bubulitska* (Pápai Páriz: Dict. *Cicūtāria* a.); 1775 *bubolyitskát* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 267); 1783 *Bubuitska* (NSz.); 1795 *Bubujitska* (NSz.); NYJ. *bubovicska* (ÚMTsz.) J: 1. 1578 'gumó | Knolle' (↑); 2. 1708 'egy fajta ernyős virágú növény, baraboly | Knollenkerbel' (↑); 3. 1775 'mételykóró | Rebendolde' (EtSz.); 4. 1842 'burgonya | Kartoffel' (MTsz. *bubulyicska* a.)

bubolya × A: 1833 *bubója*-tök (Kassai: Gyökerésző 1: 371); NYJ. *bubolya* (NéprÉrt. 19: 51) J: 1. 1833 'hosszúkás tök | Art länglicher Kürbis' (↑); 2. 1898–1948 'a fejtetőn csomóban feltűzött női haj, konty | Haarschopf' (ÚMTsz.); 3. 1927 'a magvas kender termő része | Fruchtknoten des Saathanfes' (NéprÉrt. 19: 51); 4. 1934 'bóbita, búb a baromfi fején | Schopf des Geflügels' (SzegFüz. 1: 102)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű, származékszó. | ⊕ A →*búb*-ból keletkezett *-ly* + *-(i)cska*, ill. *-a* kicsinyítő képzővel; alaktanához vö. →*személy*, ill. *zugolya* (→*zug*). 2. Szlovák jövevénytörzs. | ⊕ Szlk. *bobul'a* 'bogyó; bütyök; csomó', (N.) *bobulička* 'kis bogyó, kis gumó', *bobál'* 'burgonya' [tisztázatlan eredetű]. ⊕ Az etimológia megállapításának nehézsége leginkább abban áll, hogy a magyar és a szlovák szavak közti viszony tisztázatlan, mivel az első magyarázat esetén a szlovák szavak a magyarból származnak.

buborék **A:** 1560 k. *Boborék, buboreekokat* (GyöngySzt. 1346., 3366.); 1568 *boberec* (NySz.); 1577 k. *buborýkokat* (OrvK. 366); 1669 *buburék* (MNy. 69: 420); 1789 *Búborék* (NSz.) **J:** 'légnemű anyagból képződött gömbszerű üreg folyadékban | Luftblase' #

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A *-r* gyakorító képzős relatív tö összefügghet a →*bibircs* szócsaládjával. Az abszolút tö egy eredeti igenévszó igei értékű tagja lehet 'kidudorodik, kitüremkedik' jelentésben; a névszói értékű tag a →*búb*. A végződés az *-ék* névszóképző. Hasonló hangfelépítésű szavakhoz vö. ang. *bubble*; szln. *brbunek*; szlk. *bublina*; stb.: 'légbuborék'. A 'púp, dudor' > 'légbuborék' jelentésváltozáshoz vö. még →*bibircs*; szbvh. *bubuljica*; votj. *puľj*; stb.: 'buborék; szemölcs, pattanás'.

EtSz. MNy. 30: 288, 49: 88; TESz.; EWUng. • Vö. *bibircs, búb, bugyborék*

buci **A:** 1898 *buci* (Dobos: DiákSz.) **J:** 1. 1898 'zsemle | Semmel' (↑); 2. 1959 'kenyérlisztből készült, kis vekni alakú péksütemény | Art kleines Gebäck aus Brotmehl' (ÉrtSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Származékszó. | (△) A *buc* szó (→*bonc*¹) kicsinyítő képzős származéka. 2. Német jövevényszó. | (≡) *Butzen, Butze* 'magház; (meg)vastagodás, duzzanat', (h.) 'cipó, egy fajta zsemle' [< aln. *butt* 'rövid és vastag; tompa']. (◻) (△) – A megnevezés mindkét etimológia esetén a dolgok hasonló alakján, ill. azok kerek formáján alapul. (≈) Valószínűleg nem tartozik ide: *buci* 'elégtelen iskolai érdemjegy' (1898: Dobos: DiákSz.); ez a →*bunkó* szóval függhet össze.

EtSz. 1., 2. *bucó* a.; TESz.; NytudÉrt. 71: 15; EWUng. • Vö. *bonc*¹

bucka → *buckó*

buckó × **A:** 1708 *buczko* (Nyr. 22: 518) **J:** <MN> 1708 'vaskos; zömök | massig; gedrungen' (↑) | <FN> 1722 'csomó; kidudorodás | Knoten; Ausbauchung' (MNy. 75: 255)

bucok × [4] **A:** 1761 ? *buczok* (NySz.); 1772 *buczkos* [sz.] (MNy. 60: 221) **J:** 1. 1761 ? 'csomó; kidudorodás | Knoten; Ausbauchung' (↑), 1772 'ua.' (↑); 2. 1781 'vaskos formájú tárgy, test | massiger Gegenstand, Körper' (MNy. 57: 487); 3. 1844 'homokbucka | Sandhügel' (NSz.); 4. 1877 'tuskó | Klotz' (Nyr. 6: 230)

bucka **A:** 1795 k. *butzka* (Nszt.); 1795 k. *Bútzkás* [sz.] (Nszt.) **J:** 'szélhordta (homok)kupac | kleine Erhöhung auf der Bodenfläche; (Sand)hügel'

■ Származékszók. | (△) A *buc* szó (→*bonc*¹) különböző kicsinyítő képzős alakjai. A megnevezés alapja a comb és e tárgyak közti alaki hasonlóság lehetett. (△) A →*butykó* és →*bütyök* szavakkal való összefüggés kevésbé valószínű. (↯) Nem tartozik ide: *báránybucok* 'bukfenc' (1791: MNy. 36: 201); ez a →*bukfenc*-cel függ össze.

NéNy. 5: 170; TESz., *bucka* a. is; EWUng. • Vö. *bonc*¹

bucok → *buckó*

búcsú **A:** 950 k. ? *βουλτζοῦ* [SZN.] (ÓMOlv. 10); 1211 ? *Bulchou* [SZN.] (PRT. 10: 514); 1234/ *Buchud* [sz.] [SZN.] (VárReg. 127.); 1372 u./ *bolczoyaua* (JókK. 39); 1495 e. *buu* (GuaryK. 67); 1512 k. el *bulczuzas* [sz.] (WeszprK. 43); NYJ. *búsú* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'engedély | Erlaubnis' (↑); 2. 1495 e. 'bűnbocsánat | Ablass' (GuaryK. 66); 3. 1512 k. 'búcsúvétel | Abschied' # (WeszprK. 113); 4. 1566 'búcsújárás, zarándoklat | Wallfahrt' (Heltai: Fab. 71); 5. 1803 'templomszentelés ünnepe | Kirchweihfest' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Kirchmesse* a.) **Sz:** ~**ztat** 1510 *bulchuztatot* 'újtára bocsát | jn verabschieden' (MargL. 84) | ~**zik** 1512 k. 'elköszön | sich verabschieden' (↑) | ~**s** 1520 *buchus* 'búcsúra vonatkozó | auf ein Kirchweihfest bezüglich' (PozsK. 25); 1789 'búcsún résztvevő személy | Teilnehmer an einem Kirchweihfest' (NSz.) | ~**zkodik** 1842 *bucsuzkodik* '(hosszasan) elköszön | (lange) Abschied nehmen' (Nsz.)

■ Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (≡) Ujg. *boşuy* 'felmentés, elbocsátás'; Kāşy. *boşuy* 'egy követnek kiadott engedély a visszatérésre v. távozásra és a követi ajándék'; CC. *boşaq* 'bűnbocsánat', *bošov* 'felmentés, mentesség' [az eredetéhez vö. →*bocsát*]. (⊕) A magyarba átkerült alak a **boşaq* vagy **boşuq* volt; a szóvégi magánhangzókhoz vö. →*apró*, →*ocsú* stb. Az affrikálódáshoz és a szervetlen *l* hanghoz vö. →*bölcső*, →*gyümölcs* stb. A 2., 4. és 5. jelentés másodlagosnak látszik, kun hatásra is utalhatnak. (⊕⇒) A magyarból: rom. *bîlci* 'ünnepnap vásár, piac', (N.) 'búcsú, bűnbocsánat, <vallási> zarándoklat, búcsújárás'.

📖 MNy. 3: 68, 43: 200, 52: 265; TESz.; AOH. 29: 287; Ligeti: TörK. 84, 274; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *bocsát*

buda × **A:** 1642 *Budát* (TörtTár 1882: 321); 1759 *búdán* (MNy. 60: 111) **J:** 1. 1642 'árnyékszék | Abort' (↑); 2. 1816 'szín; bódé | Schuppen; Bude' (Gyarmathi: Voc.)

budi **A:** 1878 *budit* (Nsz.) **J:** 'árnyékszék | Abort'

■ Német jövevényszók. | (≡) Ném. *Bude* '(deszka)kunyó' [eredetéhez vö. →*bódé*]. (⊕) A *buda*, ill. a *budi* hangalak más-más hanghelyettesítéssel keletkezett; a szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb.; a szóvégi *i*-hez vö. →*gázsi*, →*módi* stb. (⊕) Nem tartozik ide a *budár* 'illemhely' (1833: Kassai: Gyökerésző 1: 188) nyugat-magyarországi nyelvjárási szó; ez bizonyára a ném. *Boudoir* 'hölgy öltöző-, toalettszobája' átvétele, amelynek során – esetleg a *buda* hatására – pejoratív jelentésváltozás is végbement.

📖 EtSz. *budi* a.; TESz. *budi* a., *budár* a. is; EWUng. • Vö. *bódé*

budi → *buda*

bufa × **A:** 1588 *bufa* (RMKT. 4: 239); 1788–1789 *buffa* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1588 'igen nagy | übergroß' (↑); 2. 1611 'pufók | pausbäckig' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1788–1789 'buta | dumm' (↑) | <FN> 1. 1763 'pofa | Backen' (NSz.); 2. 1907 'hátbavágás | Schlag auf den Rücken' (ÚMTsz.)

buffant × **A:** 1604 *buffanto* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Onocrótalus* a.) **J:** 'tompá hangot ad ki | einen dumpfen Ton von sich geben <Tier>'

buffan × **A:** 1644 *buffanása* [sz.] (SzT.); NYJ. *buffanik* [□] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1644 'tompá hangot ad ki | einen dumpfen Ton von sich geben' (↑); 2. 1816 'puffan | plumpsen' (Gyarmathi: Voc. 97 [3: 105])

bufog × **A:** 1760 *bufogástis* [sz.] (SzT.); 1851/ *buffogó* [sz.] (Nsz.) **J:** 'tompá, mély, öblös hangot ad | dumpf schallen'

■ Onomatopoetikus töből származó szócsalád. | (△) A szótő egyfelől a →*böfög*, másfelől a →*pofa*, →*puffad* stb. szócsaládjával függ össze. A *bufa* végződése az -a folyamatos melléknévi igenévképző (vö. →*csusza*, →*hulla* stb.), a többi címszónál pedig különféle igeképzők kapcsolódtak a tőhöz.

📖 EtSz.; TESz., *buffant* a. is; EWUng. • Vö. *böfög*, *mufurc*, *pofa*, *puff*²

bufán † **A:** 1785 *Bofánákat*-is (NSz. 320); 1787–1792 *bufannyát* [*n-j ~ ny-j*] (MNY. 11: 127); 1790 *Bufánnak*, *Bufányok* (NSz.); 1804 *buffán* (EtSz.) **J:** 'párna alakú tömés, amellyel a szoknya hátsó részét emelték | Turnüre'

bufánt Δ **A:** 1788 *bufántokkal* (NSz. 320); 1791 *buffántok* (NSz. 320) **J:** 'párna alakú tömés, amellyel a szoknya hátsó részét emelték | Turnüre'

bufándli × **A:** 1798 *pufándli* (MNY. 11: 463); 1910 *bufándli* (Nyr. 39: 37); NYJ. *Buffándli* (MNY. 2: 42); *pofándli* (EtSz.); *puffándlija* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1798 ? 'párna alakú tömés, amellyel a szoknya hátsó részét emelték | Turnüre' (↑), 1906 'ua.' (ÚMTsz.); 2. 1910 'posztószoknya | Frauenrock aus Tuch' (Nyr. 39: 37)

■ A szócsalád **bufán** és **bufánt** tagja német jövevényszó. | (≡) Ném. (R. baj.-oszt.) *buffahn* 'abroncsszoknya; turnür <női ruhán>' | ném. (R.) *bouffante* 'buggyos, puffos ruha' [< fr. *bouffante* 'krinolinhoz való abroncsberakás; mellfodor; zsabó' < fr. *bouffer* 'duzzad; dagadozik']. (≈) Megfelelői: holl. *bouffante*; sp. *bufanda* 'sál'. (△) A *bofána* változat latinositással keletkezhetett.

■ A **bufándli** bizonytalan eredetű. | (△) Származhat egy kicsinyítő képzős bajor-osztrák alakból, de ilyet nem tudunk adatolni. Így a *karmonádli* (→*karbonáta*), →*mándli* és hasonló végződésű szavak analógiájára keletkezett képződmény is lehet.

📖 EtSz., *bufándli* a. is; TESz. *bufándli* a.; EWUng.

bufándli → *bufán*

bufánt → *bufán*

buffan → *bufa*

buffant → *bufa*

bufog → *bufa*

búg¹ **A:** 1552/ *fugnac hognac* vala [ɔ: *bognac*] (Tinódi: *Cronica* N1b), de vö. →*bagoly*; 1702 *búgás* [sz.] (NySz.); 1819 e. *búgjék* [*búgik* □] (Nszt. *búg*² a.); 1862 *brúg* (CzF.) **J:** 1. [*súg*~] 1552/ 'suttogva, titkolózva | {die Köpfe zusammensteckend} flüstern' (↑); 2. 1702 'turbékol | girren, gurren' (↑); 3. 1708 'a párzás időszakában van, párzik {disznó} | brünstig sein, sich begatten {haupts. Schwein}' (Pápai Páriz: Dict.); 4. 1807 'búgó hangot ad, zúg | brausen, brummen' # (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

búgat **A:** 1593 *bugatni* [sz.] (NyK. 35: 315); 1708 *Búgatok* (Pápai Páriz: Dict.); 1792 *Brugatyó* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 1. 1593 'huhog; buffant <bö lömbika> | uhuen; brüllen <Rohrdommel>' (↑); 2. 1792 'brummogó hangot ad | brummende Töne hervorrufen' (↑); 3. 1904–1906 '⟨állat⟩ párosodik | sich begatten' (ÚMTsz.)

■ Onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A tőhöz vö. *bú* '⟨indulatszó a marha bögésének utánzására>' (1833: Kassai: Gyökerésző 1: 370). Hasonló onomatopoetikus szavak más nyelvekben: ném. *muh*; or. *my*; stb.: 'ua.'. A →*búg*¹ végződése gyakorító képző. Ez az ige egy szó belseji *n*-es változat közvetítésével a →*bong*-gal is összefügg. A *búgat* vagy a →*búg*¹ igével párhuzamosan keletkezett *-gat* gyakorító-műveltető képzővel, vagy a →*búg*¹ származéka. A szócsalád mindkét tagjának 3. jelentéséhez vö. →*berreg*, →*bőg* stb. ⊖ Hasonló onomatopoetikus igékhez vö. még *bulikol* (1748: NySz.); *burikol* ~ *burokol* ~ *burukkol*: 'turbékol <galamb>' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.).

📖 EtSz.; MNy. 54: 47; TESz. *bú*² a.; EWUng. • Vö. *bagoly*

búg² × **A:** 1585 *bug* (Cal. 610) **J:** 1. 1585 'madárház | Vogelhaus' (↑); 2. 1585 'rekesz | Fach, Zelle' (Cal. 177); 3. 1763 'viaszsejt | Wachszelle' (EtSz. 6. *búg* a.); 4. 1835 'kalitka | Vogelkäfig' (Kunoss: Szóf.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Általában a *galambbúg* 'galambdúc' (1585: Cal. 218) összetételben fordul elő.

📖 TESz.; EWUng.

buga¹ × **A:** 1215/ ? *Buga* [szN.] (VárReg. 280.); 1470 k. *Bwga* (CasGl. 40.); 1759/ *bogája* (NySz.); 1825 *búga* (Nszt.) **J:** 1. 1470 k. 'gubacs | Gallapfel' (↑); 2. 1643 'toktermés; toboz | Kapsel Frucht; Tannenzapfen' (NySz.); 3. [*szem ~ja*] 1683 'szemgolyó | Augapfel' (Nyr. 40: 113); 4. 1702 'gubó <hernyóé> | Kokon' (NySz.); 5. 1807 'növény bogos feje, gömb- v. kúpalakú összetett virágzat | Rispe' (Nszt.); 6. 1825 'csomóba kötött len v. kender | Lein- od. Hanfbündel' (↑); 7. 1879 'fémtuskóból hengerelt féltermék | Metallbarren' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A (R.) *bug* (→*bog*) 'csomó, görcs, bütök' szóból jött létre *-a* kicsinyítő képzővel. A jelentések metaforikusan keletkeztek az eredeti 1. jelentés alapján. Az 5. jelentés a növénytani szaknyelvben jött létre. A 7. jelentés kohászati műszóként használatos. ⊖ Idetartozik a (N.) *bugó* 'mákgubó' (ÚMTsz.), amely ugyanabból az alapszóból keletkezett *-ó* kicsinyítő képzővel.

📖 MNy. 8: 119; TESz., *buga*³ a. is; EWUng. • Vö. *bog*

buga² × **A:** 1775 *Buga* (MNy. 58: 108); 1782 *Búga* (Nyr. 32: 401); 1840 *guba* (MTsz.) **J:** <FN> 1. 1775 'ökör | Ochse' (↑); 2. 1807 'szarvatlan marha | hornloses Rind' (Nszt.) | <MN> 1. 1785 'tompá <szarv> | abgestumpft <Horn>' (MNy. 65: 229); 2. 1833 'ostoba <ember> | dumm <Mensch>' (Kassai: Gyökerésző 1: 375); 3. 1838 'szarvatlan | ungehörnt' (Tsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *guba* alakváltozat hangátvetéssel jött létre. ⊖ A *Buga* [szN.] (1215/: VárReg. 280.) adattal való összefüggése szótörténeti okok miatt kevésbé valószínű. Ez a személynév kun jövevényszó lehet; vö. CC. *boya*, *buya* 'bika' (→*bika*).

📖 MNy. 3: 107; Herman: Pászt. 454; TESz.; EWUng.

búgat → *búg*¹

buger Δ A: 1742/ *buger* (NSz.); 1780 k./ *bügert* (NSz.); 1891 *bügér* (NSz.) J: <FN> 1. 1742/ 'megvetésre méltó személy | verächtliche Person' (↑); 2. 1780 k./ 'egy fajta tallér | Art Taler' (↑); 3. 1847 'szlovák arató ember | slowakischer Schnitter' (NSz.); 4. 1891 'négykrajcáros | Vierkreuzerstück' (↑); 5. 1898 'paraszt | Bauer' (Dobos: DiákSz.) | <MN> 1. 1922–1935 k. 'paraszti modorú (személy) | von bäuerischem Benehmen (Person)' (ÚMTsz.); 2. 1940–1941 'buta; konok | dumm; hartnäckig' (ÚMTsz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó, szerbhórvát közvetítéssel is. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *buger-thaler* 'egy fajta 18. sz.-i francia tallér', (N.) *bügr* 'fickó, gazember'; – vö. még szbhv. (R.) *büger* 'régii osztrák négykrajcáros; közönséges ember; nazarénus; stb.'. A német szó a fr. *bougre* 'fickó; pasas' [< fr. (ófr.) *bolgre* 'eretnek; szodomita'] átvétele. ⊕ A főnévi 3. jelentés keletkezés módja tisztázatlan. A melléknévi jelentések jelzői funkcióban alakulhattak ki.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bolgár, bugris*

bugris A: 1833 *Bugris* (Kassai: Gyökerésző 1: 375); 1856 *pugrisok* (Nsz.); NYJ. *bugrics* (ÚMTsz.) J: <MN> 1. 1833 'ostoba | dumm' (↑); 2. 1877 'nagyfejű | großköpfig' (Nyr. 6: 423); 3. 1886 'borzas | zerzaust' (Nyr. 15: 574) | <FN> 1. 1856 'faragatlan ember; fajankó | ungehobelter Mensch; Tölpel' (↑); 2. 1878 'paraszt (pejoratív használatban is) | Bauer (auch abschätzend)' (Nyr. 7: 138)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | ⊕ Az alapszó talán a →*buger* 'hitvány, alávaló személy'. A szóvégi -s melléknévképző lehet.

EtSz.; Nyr. 90: 89; TESz.; EWUng. • Vö. *buger*

bugyborék A: 1575 *bugborék* [?] (NySz. *buborék* a.); 1697 *bugyborékoltál* [?] [sz.] (NySz. *buborékol* a.); 1804 *Búgyborék* (NSz.); 1806 *bugyborikállanak* [sz.] (NSz.); 1862 *bugyburék* (CzF.); NYJ. *begyburíkull* [sz.] (ÚMTsz.) J: 'buborék | Luftblase' Sz: ~ol 1697 'érzésben) elmerül, tobzódik | sich in etw versenken' (↑); 1792 'folyadék buborékokat vet | brodeln' (Nsz.)

■ Szóvegyülés. | ⊕ A *bugyorog* (→*bugyog*) és a →*buborék* szavakból keletkezett; vö. még *bugyorékol* 'pezseg, fortyog, bugyborékol' (1796: NSz.). A szóvegyülést mindkét szó jelentésbeli hasonlósága segíthette elő.

EtSz. *buborék* a.; TESz.; MNy. 66: 295; EWUng. • Vö. *buborék, bugyog*

bugyelláris × A: 1666 *pugyillárisért* [] (MNy. 61: 483); 1673 *pugillarokban* (NySz.); 1681 *pugilláris* (Radvánszky: Csal. 2: 364); 1789 *Budilaris* (SzT.); 1817 *Bugillaris* (SzT.); 1835 *pugyellaris* (Kunoss: Gyal. *Pugillaris* a.); 1855 *bugyelláris* (NSz.); NYJ. *bugyérláris, butyellárom, fugyelláris* (ÚMTsz.) J: 1. 1666 'jegyzetfüzet; jegyzőkönyv | Notizbuch; Merkbuch' (↑); 2. 1789 'pénztárca | Geldbeutel' (↑)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *pugillares* [többes szám], *pugillaria* [többes szám], *pugillar, pugillaris* 'író tábla', (h.) *pugillaris, pugillares* [többes szám] 'ua.; erszény' [< lat. *pugillaris* 'amennyit az ember egy marékkal meg tud fogni' < lat. *pugillus* 'egy maréknyi vmiből']. ⊕ A szó belseji gy-hez vö. →*angyal* stb.; a szóvégi s-hez vö. →*brutális* stb. A szó eleji b zöngésedés eredménye lehet. A már kihalt 1. jelentés a latin szó 'író tábla' jelentése alapján keletkezhetett.

EtSz.; TESz.; EWUng.

buggy → *bugyog*

buggyan → *bugyog*

bugyi → *bugyog*

bugylibicska **A:** 1878 *budlibicskával* (Nsz.); 1881 *bugylibicskát* (NSz.) **J:** 'olcsó zsebkés | Taschenmesser' – De vö. 1829 *bugylijával* 'ua.' (GazdL. 1863. aug. 30.: 530)

■ Összetett szó. | ☐ A *bugyli* (↑) + →*bicska* szavakból; tautologikus összetétel; az alaktanához vö. →*kondorkeselyű*, →*micisapka* stb. Az első tag bizonytalan eredetű, esetleg szlovák jövevényszó. vö. szlk. (N.) *kudla*, *kudly* [többes szám] 'olcsó zsebkés' [< cseh *kudla* 'ua.']. Forrása: lat. *cultellus* 'kiskés'. ☐ A szó eleji szlovák *k* > magyar *b* hangváltozást esetleg a →*bicska* hatására létrejött hasonulás okozhatta.

📖 TESz. *bugyli* a.; NytudÉrt. 71: 17; EWUng. • Vö. *bicska*, *csótár*²

bugyog **A:** 1565 *bugyogós* [?] [sz.] (NySz.); 1604 *Bugyugos* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1565 'buggyot vet | bauschig sein' (↑); 2. 1570 'bugyborékolva folyik | sprudeln' # (NySz.); 3. 1755 'iparkodik, igyekszik | sich beeifern' (SzT.); 4. 1777 'bőven árad | strömen' # (Nsz.) **Sz:** ~**ós** 1565 'bő, buggyos <ruhadarab> | bauschig <Kleidungsstück>' (↑) | ~**ó** 1657 *bugyogója* 'nadrág | Hose' (TörtTár 1871. 15: 98)

buggyan **A:** 1577 k. *buggyanafatul* [sz.] (OrvK. 252); 1771 *budgyanik* [□] (NySz.) **J:** 1. 1577 k. 'forni kezd | zu sieden beginnen; gären' # (↑); 2. 1604 'hirtelen előtör; bugyborékolva folyik | plötzlich herausströmen; sprudeln' # (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** **ki-t** 1577 k. *ký buggyanth* 'kiáraszt, kiömleszt | herausströmen machen' (OrvK. 95)

buggy **A:** 1777 *budgyok* (SzT.); 1801 *bugy* (Nsz.) **J:** <FN> 1. 1777 'gömbölyded kitüremlés a ruhán | Bausch' (↑); 2. 1801 'buborék | Luftblase' (↑); 3. 1899 'tetőszerkezetnek a homlokfal fölé kinyúló része | überhängender Dachteil auf der Frontseite des Hauses' (ÚMTsz.) | <MSZ> 1803 '(bugyogó hang utánzására) | <zur Nachahmung des Sprudeln>' (Nsz.) **Sz:** ~**os** 1879 *buggyos* 'bő, buggyos <ruhadarab> | bauschig <Kleidungsstück>' (Nsz.)

bugyi **A:** 1873 *Bugyi* (Nyr. 2: 43) **J:** 'női- v. gyermekalsónemű | Höschen' #

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ☐ A pezsgés, bugyogás, fortyogás hangjának utánzására jöttek létre. Végződésük gyakorító, ill. mozzanatos képző. Hasonló hanghatást fejez ki a →*buborék*. ☐ Hasonló alakok egyes rokon nyelvekben is megtalálhatók: zürj. (P.) *pol* 'hólyag'; votj. (Sz.) *pulj* 'hólyag; kiütés'; finn *pulli* 'hólyag'.

■ A **buggy** elvonás. | ☐ Az igékből keletkezett elvonással.

■ A **bugyi** szórövidülés eredménye. | ☐ A *bugyogó* 'nadrág' (↑) szóból keletkezett *-i* kicsinyítő képzővel.

☐ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☐ Ugyanebből az onomatopoetikus töből gyakorító képzővel keletkezett a *bugyorog* 'szivárog; bugyborékol' (1774: NSz.).

📖 FUF. 11: 225; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bugyborék*, *butykos*

bugyol → **bugyolál**

bugyolál **A:** 1791 *Bugyolált* [sz.] (NSz.); 1792 *bogyolálni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); NYJ. *bagyulál, bugyelál* (MTsz.); *bugyélál* (ÚMTsz.) **J:** 'begöngyöl, betakar | einwickeln'

bugyoláz × **A:** 1792 *bugyolázni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Bengyele* a.) **J:** 'begöngyöl, betakar | einwickeln'

bugyol × **A:** 1792 *Bogyolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1808 *Bugyolni* [sz.] (NSz.) **J:** 'begöngyöl, betakar | einwickeln'

■ A szócsalád alapja, a **bugyol** fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, és a →*bugyor* tövével azonos. Végződése gyakorító képző.

■ A **bugyolál** és **bugyoláz** származékszók. | (△) A *bugyol*-ból keletkeztek, ugyancsak gyakorító képzővel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◊) Ugyanebből a töből keletkezett a *bengyel* 'beburkol, betakar, becsomagol' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.) és a *bengyele* 'köteg, bála, göngyöleg' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.). (△) A →*bonyolít* szócsaládjával való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *bengyel* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *batyu, bugyor, patyókál, patyolat, pongyola*

bugyoláz → **bugyolál**

bugyor [4] **A:** 1594 *butyorával* [✓] (NySz. *bútyor* a.); 1611 *Bútyor* (Szenczi Molnár: Dict.); 1647 *buttyor* (NySz. *bútyor* a.); 1780 *búgyort* (Nsz.); 1784 *batyor* (Baróti Szabó: KisdedSz. 16); 1788 *bugyor* (MNy. 70: 92); 1831 *butyrok* (NSz.); NYJ. *pútyor* (MTsz. *bútyor* a.) **J:** 1. 1594 'batyu, poggyász | Bündel, Gepäck' (↑); 2. 1611 'tarisznya | Ranzen' (↑); 3. [*bugyor*] 1906 'egy fajta kelt tészta | Art Hefegebäck' (NyF. 34: 42)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő a *bugyol* (→*bugyolál*) szóéval azonos. Végződése névszóképző. A 3. jelentést a sütemény batyuhoz hasonló alakja magyarázza.

📖 EtSz. *bútor* a.; Grétsy: Szóhas. 130; TESz. *bútor* a.; EWUng. • Vö. *batyu, bugyolál, bútor*

buja **A:** 1416 u./¹ *buialkottoc* [sz.] (BécsiK. 224); 1470 *bwaľagnekewl* [sz.] (SermDom. 2: 148); 1776 *búja* (Nsz.); 1777 *bulyázkodásig* [sz.] (NSz.) **J:** <MN> 1. 1416 u./¹ 'kéjelgő | wollüstig; unkeusch' (↑); 2. 1631 'dúsan tenyésző, bőven termő | üppig' (NySz.) | <FN> 1. 1525 u. 'ágyas | Kebsweib' (LázK. 50); 2. 1788 'kéjenc | Wollüstling' (Nsz.) **Sz:** ~**lkodik** 1416 u./¹ 'erkölcstelen módon szerelmeskedik | buhlen, Unzucht treiben' (↑) | ~**ság** 1456 k. *buľafagh* 'a nemi élvezetek hajszolása | Wollüstelei' (SermDom. 1: 313) | ~**ságos** 1456 k. *buľafagos* 'kéjelgő | wollüstig' (SermDom. 2: 475)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *bujb* 'oktalan, ostoba, buta'; szb hv. (R. Ča) *bûj, bûja* [nőnem], *bûje* [semleges nem] 'kövér, gazdag, termékeny; kéjelgő'; cseh (ócseh) *buj* 'bolond, balga'; or. (R.) *öyü* 'vad, vakmerő; erős' [indoeurópai eredetű; vö. óind *bhūyās-* 'több, nagyobb, erősebb'; av. *baoyō* 'hosszabb'; stb.]. (⇒△) A magyarba a szláv szó nőnemű alakja került át. (◊) Ugyanerre az etimonra megy vissza a (R.) *bújna* 'dús, bőséges' (1664: NySz.), amely a szlk. *bujná* [nőnem]'ua.' alakból származik.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 110; TESz.; EWUng. • Vö. *pitle*

bújik [2/1] **A:** 1138/ ? *Budufov* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 134); 1372 u./ *budofnac* [sz.] (JókK. 114); 1495 e. *buec* [▽] (GuaryK. 64); 1512 k. *buuek* (WeszprK. 49); 1519 k. le *botatvan* [sz.] (DebrK. 311); 1548 le *buyc* (SzZsolt. 8b); 1566 *Bebúieć* (NySz.); 1809 *buj* (Nsz.); 1864 e. *búv* (Nsz.); NYJ. *búll* (ÚMTsz.) **J: 1.** [ma főleg *el~ik*] 1372 u./ ? 'elrejtőzik | sich verbergen' # (↑), 1495 e. 'ua.' (↑); **2.** 1512 k. 'belehatol vmibe | hineindringen in etw' # (↑); **3.** 1575 'merül | tauchen' (Heltai: Krón. 35b); **4.** 1616 'vmibe elmerül, mélyed | sich in etw vertiefen' # (NySz.); **5.** [főleg *bele~ik*] 1748 'magára ölt vmit | schlüpfen (in ein Kleidungsstück)' # (NySz.); **6.** [főleg *ki~ik*] 1785 k. 'kel (növény) | aufgehen (Pflanze)' # (↑) **Sz: bujdosik** 1138/ ? [sz.] [SZN.] (↑); 1372 u./ 'távoli helyen elrejtőzködik | sich (an fernem Ort) verbergen' (↑); 1560 k. [sz.] 'menekül | flüchten' (GyöngySzt. 2690.) | **bujdosó** 1138/ ? [SZN.] (↑); 1416 u./¹ 'száműzött, elűzött személy | Verbannter' (BécsiK. 194) | ~**ás** 1495 e. *buafnac* 'a bújik igével kifejezett cselekvés' | das Sichverstecken' (GuaryK. 65) | **bujdokol** 1577 *búdoklaný* [sz.] 'bujkál, rejtőzködik | sich verbergen' (KolGl.) | **bujkál** 1636 *bujkál* 'menekülve rejtőzködik | flüchten, sich verborgen halten' (NySz.) | ~**ócska** 1794 *búvótskát* 'egy fajta gyermekjáték | Versteckspiel' (Nsz.) | ~**ócskázik** 1848 *Búvócskázik* 'megbújik vhol (állat) | sich verstecken (Tier)' (Nsz.); 1895 *bujócskázik* 'bújócska elnevezésű gyermekjátékot játszik | Versteck spielen' (BpHírlap 1895. máj. 30.: 3) | **kibúvó** 1844 *kibúvónak* 'ürügy, kifogás | Vorwand' (PestiH. 1844. szept. 5.: 612); 1867 'kiút, egérút | Ausweg' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | ⊕ Vö. finn *puke-* '(fel)öltöztet'; észt *puge-* 'mászik; bújik' [fgr. **puke-* 'mászik']. ⊕ Az egyeztetésnek kisebb hangtani nehézségei vannak. A szó eleji fgr. **p* ~ m. *b* megfeleléshez vö. →*bal*. A tövégi *v* vagy az ősm. *γ* hangból keletkezett, vagy ugyanúgy hiátustöltő szerepű, mint az ugyanebben a helyzetben álló *j*. ⊖ Idetartozik a *bújócska*-nak megfelelő *búvóska* (1792: Nsz. *bújóska* a.), amely az -s melléknévképzővel ellátott folyamatos melléknévi igenévhez kapcsolt kicsinyítő képzővel jött létre; vö. még *bújós* 'bújócska' (1806: MTsz.).

📖 EtSz.; NyK. 64: 62; TESz.; UEW. 401; EWUng. • Vö. *bujt*¹, *búvár*, *lebuj*

bujt¹ **A:** 1416 u./³ *boituan* [sz.] (AporK. 116); 1510 k. *Bwthasch* [sz.] (MNy. 6: 180); 1560 k. Zóleó *buytas* [sz.] (GyöngySzt. 2934.); 1604 *Bóyt* (Szenczi Molnár: Dict.) **J: 1.** 1416 u./³ 'eldug, elrejt; begyűjt | verstecken; einsammeln' (↑); **2.** 1510 k. '⟨kihajtott ágat, indát, különösen szőlővesszőt⟩ föld alá dug, hogy gyökeret verjen | ablegen (Pflanzentrieb, Ausläufer, bes. Weinrebe)' (↑) **Sz: ~ás** 1510 k. 'megeredt szőlővessző | Ableger' (↑) | ~**atás** 1664 *bújtatással* 'vesszők meggyökereztetése | Ablegen (Pflanzentrieb)' (Wagner: Phras. 2: 50)

■ Származékszó. | ⊕ A →*bújik* 'elrejtőzik' igéből keletkezett -*t* műveltető képzővel. A 2. jelentés metafora az eredeti 1. jelentés alapján. ⊕ A →*bojt*-hoz való viszonya tisztázatlan.

📖 EtSz. *bújik* a.; MNy. 24: 310; TESz.; EWUng. • Vö. *bújik*

bujt² **A:** 1532 *buit* (TihK. 239); 1724 *bojtogatván* [sz.] (Nyr. 38: 257) **J: 1.** 1532 'sugall vmit; rávesz vkit vmire | jmdm etw eingeben; jmdn zu etw bewegen' (↑); **2.** [ma főleg *fel~*] 1780 'vmi rosszra buzdít | aufhetzen zu etw Bösem' (Thaly: VÉ. 2: 291) **Sz: ~ogat** 1724 [sz.] 'vmi rosszra buzdít | aufhetzen zu etw Bösem' (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű, és összefügghet a →*bolyong* szócsalád tövével. Végződése feltehetőleg műveltető képző. A 'mozog, megy, jár' > 'rávesz vkit vmire' jelentésváltozáshoz vö. *buzdít* (→*buzog*), →*indít* stb. Ma leginkább a →*fel* igekötővel használatos.

📖 EtSz. *l. bojt* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bojtár*, *bojtorkodik*, *bolyong*

bukéta Δ A: 1794 *bukét* (MNY. 30: 31); 1811 *Bukétákat* (Nszt. 1: 77); NYJ. *pukéta* (ÚMTsz.) J: 'virágcsokor | Blumenstrauß'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bukett*; ang. *bouquet*; fr. *bouquet*; stb.: 'virágcsokor'. A franciából terjedt el [< fr. *bois* 'fa; erdő']. (⇒Δ) A magyarba a német és a francia közvetítette. (Δ) A szóvég latinosítás eredménye lehet, vagy esetleg a →*bokréta* hangalakjának hatására keletkezett. (∼) Idetartozik a végső soron azonos etimonra visszavezethető *buké* 'illatszer' (1847: Nszt.), 'a borok illata és zamata' (1859: Nszt.), amely a fr. *bouquet* 'ua.' (↑) átvétele.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

bukfenc A: 1574 *fwkpanczot* (MNY. 2: 419); 1784 *bak-fitty*, *bukfentz*, *bukventz* (Baróti Szabó: KisdedSz. 14); 1808 *Bukfity* (Sándor I.: Toldalék); 1838–1845 *bakfitty* (MNYTK. 107: 13); 1846 *bukhenc* (Nyr. 45: 78); 1862 *bukfencz* (CzF. 1: 835); NYJ. *bakfing*, *bakfintyet* (ÚMTsz.); *bükvettyezik* [sz.] (ÚMTsz.); *buksegg*, *büsseng* (MTsz.) J: 1. 1574 'fejen és háton való átfordulás | Purzelbaum' # (↑); 2. 1789 'bakugrásos gyermekjáték | Bockspringen (Kinderspiel)' (Nszt. *bakfitty* a.); 3. 1793 'felháborodás, lekicsinylés kifejezéseiként' | (zum Ausdruck der Entrüstung und der Geringachtung)' (Nszt. *bakfitty* a.); 4. 1808 'cigánykerék | Radschlagen' (↑); 5. 1847 'elégtelen felelet, illetőleg osztályzat (a diáknyelvben) | ungenügende Antwort bzw. Note »ungenügend« (in der Schülerspr)' (Nszt.); 6. 1956 'tréfás megszólításként' | (als scherzhafte Anrede)' (ÚMTsz. *bakfitty* a.) Sz: ~**ezik** 1792 *bukfentzezni* [sz.] 'bukfencet vet | Purzelbaum schlagen' (Nszt.)

■ Belső keletkezésű, de kialakulásmódja bizonytalan. | (Δ) Talán összefügg a →*bukik*-kal. Az eredeti alak a *bukfenc* lehetett; az első adat esetleg *f* : *b* hangátvetésre utal. A *bakfinc*, *bakfitty* változatok a →*bak* hatására keletkezett népetimológias alakulatok lehetnek. A különféle változatok kialakulásában feltehetőleg a (N.) *bakfincál*, *bakfincóz* 'bukfencet vet' (MTsz.) alakok is szerepet játszhattak. A bakkecske ugrádozásának és a bukfencezésnek a hasonlóságára utalhatnak →*kecske* előtagú összetételek is: *kecskebuk* 'bukfenc' (1808: Sándor I.: Toldalék); (N.) *kecskebucka*, *kecskebuka*: 'ua.' (MTsz.); vö. még ném. *Purzelbock* 'ua.', tkp. 'felbukó bak'. A 3. jelentés jellemzően a *bakfitty* változathoz kapcsolódik. (Δ) Aligha valószínű az a magyarázat, amely szerint a *bukfenc* szépítő szóalkotásként a →*bukik* és a →*segg* összetételeként jött volna létre.

📖 Nyr. 36: 354, 45: 78; TESz., *bakfitty* a. is; EWUng. • Vö. *bukik*

bukik A: 1211 ? *Buca* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 515); 1604 *Bukdofom* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1673 *búköst* [sz.] (NySz.); 1702 *bukik* [▽] (NySz.); 1790 *bukkik* (Nszt.) J: 1. 1604 'alámerül | tauchen' # (↑); 2. 1708 'lefelé esik | fallen, stürzen' # (Pápai Páriz: Dict.); 3. 1787 'vereséget szenved | eine Niederlage erleiden' (Nszt.); 4. 1793 'rábukkan vmire | auf etw stoßen' (Nszt.); 5. 1803 'vezető szerepét elveszti | die führende Rolle verlieren' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Sturz* a.); 6. [főleg *meg~ik*] 1807 'csödbe jut | fallieren' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 7. 1834 'erkölcsileg elbukik | zu Fall kommen' # (NSz.); 8. 1881 'megbukik (vmilyen tárgyából) | durchfallen (in einem Unterrichtsfach)' # (NSz.); 9. [főleg *le~ik*] 1888 'a rendőrség kezére jut | der Polizei in die Hände fallen' (Nszt.); 10. 1890 'nagyon kíván | erpicht sein' (Nszt.) Sz: ~**dosik** 1604 'többször alámerül | öfters tauchen' (↑) | ~**dácsol** 1720 *bagdácsolását* [sz.] 'botladozik, fel-felbukik | stolpern' (NSz. *bukdácsolás* a.); 1823 *bukdátzol* 'ua.' (HasznMul. 1823/42: 335); 1841 'többször megbukik az iskolában | öfters durchfallen (in der Schule)' (Nszt.) | ~**kan** 1762 *bukkannék* 'esik, zuhan | fallen, stürzen' (NSz.); 1795 'váratlanul rátalál | auf etw stoßen' (Nszt.) | ~**t-** [birtokos személyjellel] 1790 *bukta* 'elesés, felbukás | Stürzen, Fallen' (Nszt. *bukta*² a.); 1998 'kudarc, sikertelenség | Sturz, Misserfolg'

(Nsz. *bukta*³ a.) | ~ott 1833 *bukott* 'sikertelen, kudarcos | erfolglos, misslungen' (Nsz.); 1881 'évismétlésre v. javítóvizsgára kényszerült (diák) | durchgefallen (Schüler)' (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2. jelentés lehetett az eredeti. (⊖) Idetartozik: *buk* 'esés, bukás, zuhanás' (1750: NySz.), ez tudatos elvonás a *bukik*-ból. – A bizalmas nyelvhasználatban előforduló *bukta* 'kudarc, sikertelenség' (1995: Nsz. *bukta*³ a.) a *bukik* ige 'esik, elbukik' jelentésének (vö. még a *bukt-* származékot ↑) és a 'süteményfajta' jelentésű →*bukta* szó hangalakjának tréfás összekapcsolásával keletkezett. (≈) Hangtani és alaktani felépítése tekintetében a *bagdácsol* (1527: ÉrdyK. 479) a *bukik* származékának látszik, de tisztázatlan jelentése miatt idetartozása bizonytalan. (△) Kevésbé valószínű a *bukik* onomatopoetikus eredete, miként az a feltevés sem, hogy a →*bújik* tövének -k mozzanatos képzős származéka lenne.

📖 MNy. 8: 298; TESz.; EWUng. • Vö. *baktat, bökken, bukfenc, buksi*

buksi A: 1793 *buksi* (Nsz.); 1863 *Baksi* (Kriza [szerk.] Vadr. 492) **J:** <MN> **1.** 1793 'ostoba, csökönyös (fej) | stur (Schädel)' (↑); **2.** 1836 'nagy(ra nőtt) (fej) | groß (Kopf)' (Nsz.); **3.** 1806 'lebukó (vízi állat) | untertauchend (Wassertier)' (Nsz.); **4.** 1839 'alattomos | hinterlistig' (MTsz.); **5.** 1851 'buta; ügyetlen | dämlich; ungeschickt' (Nsz.) | <FN> **1.** 1803 'fejét lógató, álszent ember | Kopfhänger' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Kopfhänger* a.); **2.** 1807 'nagy fejű ember, főleg gyerek | Mensch, bes. Kind mit großem Kopf' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); **3.** 1825 '(ember, különösen gyerek kedveskedő megszólításaként) | (als kosende Anrede von Menschen, bes. von Kindern)' (Nsz.); **4.** 1841 'fejecske, kobak | Kürbis (scherzhaft für Kopf)' (Nsz.)

■ Játshi szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*bukik*-ból jött létre -si melléknévképzővel; alaktanához vö. →*kapzsi*; vö. még *vaksi* (→*vak*). Eredeti jelentése 'nagy (fej)', ill. 'nagy fejű ember, főleg gyerek' lehetett. Ehhez a jelentéshez vö. még *bukfejes* 'nagyfejű' (1873: Nyr. 2: 206); ez a *buk-* (amely a →*bukik* alapján tudatosan megalkotott, folyamatos melléknévi igenévi értékben áll) + *fejes* 'vmilyen fejű' (→*fej*²) szavak összetétele. (△) Onomatopoetikus eredete kevésbé valószínű.

📖 AkNyÉrt. 23/10: 22; TESz.; EWUng. • Vö. *bukik*

buksza × A: 1783 *Buxába* (MNy. 87: 126); 1818 *bukszákat* (Nsz.); NYI. *Buksa* (Nyr. 40: 95) **J:** **1.** 1783 'pénzgyűjtő persely | Geldbüchse' (↑); **2.** 1893 'pénztárca | Geldbeutel' (Nsz.); **3.** 1930 'puska a kerékagyban | Buchse in der Radnabe' (ÚMTsz.)

■ Német jövevényszó, valószínűleg szlovák közvetítéssel is. | (≡) Ném. *Buchse* 'üreges henger (mint gépalkatrész)', *Büchse* '(dísz)doboz; tok, foglalat (mint gépalkatrész)'; – vö. még szlk. *buksa* 'bádogdoboz; pénzgyűjtő persely, pénztárca'. A németben a lat. (k.) *buxis* 'szelence, doboz(ka), tok, díszdoboz' átvétele. (△) A szóföldrajzi adatok különösen a 3. jelentésnél utalnak szlovák közvetítésre. A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 725; NytudÉrt. 38: 177; TESz.; EWUng. • Vö. *bukszus*

bukszus A: 1332–1387 *Buksus* (SoprSz. 61: 93); 1416 u./¹ *Buxufra* (BécsiK. 264); 1910 *Bukszus* (Kursinszky: LatJsz.) **J:** **1.** 1332–1387 'puszpáng | Buchsbaum' (↑); **2.** 1416 u./¹ 'puszpángból készített írotábla | Schreibtafel aus Buchsbaumholz' (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *buxus* 'puszpáng, bukszus; puszpángfából készített fuvola, írotábla stb.' [< gör. *βύζος* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Buchs*; fr. *buis*; stb.: 'puszpáng, bukszus'. (△) A korai változatok szó belseji ejtése minden bizonnyal *ks* volt, ami a hazai latin egyik

jellegzetessége. A *ksz*-vel hangzó alak másodlagos, amely a klasszicizáló latin, ill. a német kiejtésen alapul; vö. →*iksz*, →*pikszis* stb. A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*árkus* stb. – Más megnevezése: →*puszpáng*.

📖 NytudÉrt. 38: 178; TESz.; EWUng. • Vö. *boksz*², *buksza*, *pikszis*, *puska*, *puszpáng*

bukta **A**: 1795 k. *Bukta* (Nsz. *bukta*¹ a.); 1817 *butta* (MNy. 70: 92); 1839 *bukti* (MTsz. 2. *bukti* a.); 1891 *buchta* (NSz.); NYJ. *bugda* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1795 k. ? 'kelt tészta' (↑), 1834 'ua.' (Nsz. *bukta*¹ a.); **2.** 1795 k. ? 'kelt tésztából készült töltelékes sütemény | gefülltes Hefengebäck' # (Nsz. *bukta*¹ a.), 1834 'ua.' (Nsz. *bukta*¹ a.)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *buchta*, *buchty* [többes szám] 'kelt tésztából készült töltelékes sütemény' [< szláv **buch-* 'dagad, duzzad, puffad']. Vö még cseh *buchta* 'kelt tésztából készült töltelékes sütemény'. (≈) Megfelelői: ném. (au.) *buchtel*; le. (N.) *buchta*; stb.: 'ua.'. (△) A *bukti* változat vagy a szlovák többes számú alak átvétele, vagy az *-i* kicsinyítő képzős magyar szavak analógiájára keletkezhetett.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 111; TESz.; EWUng. • Vö. *boglár*

bulándra × **A**: 1875 e. *bulándra* (MTsz.); NYJ. *bulyándra* (Márton Gy.: Moldv. 224); *buleandra* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1875 e. 'rongy | Lumpen' (↑); **2.** 1906 'szajha | Dirne' (NyF. 32: 43); **3.** 1960 k. 'züllött ember | zerlumpter Mensch' (SFU. 2: 215)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *buleandră*, [végartikulussal] *buleandra* 'rongy; szajha, utcanő' [ismeretlen eredetű]. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

bulldog **A**: 1836 *Bulldog*-fajtából (Társalkodó 1836. dec. 3.: 387); 1851 *buldognyaku* (NSz.); 1857 *buldoggot* (NSz.) **J**: 'egy fajta kutya | Bulldogge' – De vö. 1917 *buli* (ÉrdUjs. 1917. jan. 28.: 28)

■ Angol jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *bulldog* 'zömök, izmos angol kutya fajta'; – vö. még ném. *Bulldogge* 'ua.'. Az angolban a *bull* 'bika' + *dog* 'kutya' összetétele, a szó eredeti jelentése 'bikaterelő kutya' (≈) Megfelelői: fr. *bouledogue*; ol. *bulldog*; stb. 'buldog'.

📖 EtSz.; TESz. *bulldog* a.; EWUng. • Vö. *bála*

buli **A**: 1938 *bulinak* (BrassóiL. 1938. máj. 6.: 4) **J**: **1.** 1938 '(egyes kártyajátékokban) a játék egy köre v. játszma | eine Runde od. eine Partie (im Kartenspiel)' (↑); **2.** 1943 k. 'közösén végzett vállalkozás; kellemes időtöltés | gemeinsames Unternehmen; angenehmer Zeitvertreib' (Éri-Halász: KiNeMondja! 113); **3.** 1959 'a kártyajátékosok tétjeinek elhelyezésére való tányér | Teller für die Einsätze der Kartenspieler' (ÉrtSz.); **4.** 1963 'büntett | Verbrechen' (Kiss K.: MMTolv. 48); **5.** 1972 'vidám ünneplés otthon, házibuli | Budenzauber (bes. von Jugendlichen)' (ÉKsz.) **Sz**: ~**zik** 1983 *bulizott* 'buliban szórakozik | an einer Party teilnehmen' (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Poule*, (N.) *boule* 'tét <játékban>' [< fr. *poule* 'tyúk, jérce; ösztét <szerencsejátékban>']. (≈) Megfelelői: ang. *pool* 'össztét; körmérkőzés, körvívás'; le. *pula* 'tét <játékban>; játék, játszma; forduló'; stb. (△) A magyarban kártyaműszóként honosodott meg (1., 3. jelentés). A 2., 4., és 5. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (⊕) Nem tartozik ide:

buli 'a korong bedobása (jégchokiban)' (1962: Nszt. *buli*² a.), ez az ang. *bully* 'ua.' szóból származik.

📖 TESz.; Nyr. 101: 109; EWUng. • Vö. *pulya*

bullá A: 1389 *Bullas* [sz.] [szN.] (MNy. 63: 365); 1495 e. *bullaba* (GuaryK. 69) **J:** 1. 1389 ? 'ünnepélyes pápai v. királyi rendelet; pecsétes középkori oklevél | päpstlicher od. königlicher Erlaß bzw. Urkunde' (↑), 1495 e. 'ua.' (↑); 2. 1527 'pecsét | Siegel' (ÉrdyK. 159); 3. 1792 'függőpecsét tokja | Siegelkapsel' (Nszt.); 4. 1862 'boglár | Agraffe (als Schmuckstück)' (Nszt.); 5. 1912 'folyadékkal telt hólyag a bőrben | Art Blase in der Haut' (Nszt.) **Sz:** ~s 1389 [szN.] (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *bullā* 'buborék; vízhólyag; gomb; arany tok', (k.) 'gömbölyű dísz; talizmántok; pecsét', (h.) 'vízhólyag; gömbölyű dísz; függőpecsét; ónpecsét; okirat pecsétokkal' [vö. lat. *bullire* 'forr; bugyborékol']. (≈) Megfelelői: ném. *Bulle*; fr. *bulle*; stb.: 'bullá'. (△) 1–4. jelentésében történettudományi szakszó, 5. jelentésében az orvosi nyelv szava.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bála, biléta, boleró, szufla*

bulvár Δ A: 1824 *Boulevard-nál* (HazKülfTud. 1824. okt. 13.: 242); 1854 *Bulvár* (Heckenast: IdSzT.) **J:** 1. 1824 'körút; fákkal szegélyezett széles városi út | Ringstraße; breite Allee in einer Stadt' (↑); 2. 1854 'sánc, töltés; bástya | Wall; Bollwerk' (↑); 3. 1865 'sétahely | Promenade' (Babos: KözhSzt.); 4. 1995 'tömegeknek szánt, felszínes előadás, mű | Boulevardstück, -zeitung u. ä.' (Nszt.)

■ Francia jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *boulevard* 'sánc, bástya; fával beültetett széles sétány, főutca, főútvonal, sétaút'; – vö. még ném. *Boulevard* 'körút'. A franciában a holl. (kholl.) *bolwerc* 'sánc, bástya, (véd)gát' átvétele. Az 'utca, sétaút' jelentés azáltal keletkezett, hogy a 18–19. sz. táján a lerombolt erődfalak helyét fákkal beültetett széles utakká, sétányokká alakították. (≈) Megfelelői: ang. *boulevard*; or. *бульвар*; stb.: 'bulvár'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *verkli*

bulya Δ A: 1556 *bulyiak* (Kakuk: CultW. 19); 1558 *bwlakath* (LevT. 1: 285); 1736 *buja* (Oklsz.) **J:** <FN> 1. 1556 'török nő | türkische Frau' (↑); 2. 1801 'ágyas | Kebsweib' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) | <MN> 1. 1563 'török, keleti | türkisch, orientalisch' (RMNy. 2/2: 181); 2. 1838 'vékony, ritkás | dünn, schütter' (Tzs.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *bula* 'muszlim nő; nagynéni; iszlám leányiskola tanítónője' [< oszm. (R.) *bula, bola* 'nagynéni']. (≈) Megfelelői más balkáni nyelvekben is megtalálhatók: blg. *ōyna* 'török nő'; albán *bullë* 'muszlim nő'; stb. (△) A főnévi 2. jelentés a →*buja* hatására is keletkezhetett. A melléknévi 2. jelentés keletkezése feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a török nők a maguk által, házilag szőtt igen finom, áttetsző kelméikről voltak ismertek; ehhez vö. *bulyavászón* '(vékony, finom) török gyolcsfajta' (1620: SzT.).

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 111; TESz.; EWUng.

bumeráng A: 1864 *bumeranggal* (BpSzemle 20: 332); 1874 *bumeránggal* (Nszt.) **J:** 1. 1864 'hajlított hajítófegyver, amely találat híján visszarepül elhajítójához | Bumerang' (↑); 2. 1960 'visszaütő, a hangoztatójára visszaszálló sértés, vád v. érv | auf den Urheber zurückfallende Beleidigung, Anschuldigung od. Behauptung; wiederkehrender Gedankengang' (Nszt.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bumerang*; ang. *boomerang*; fr. *boumerang*; stb.: 'bumeráng', az amerikai angolban és a franciában 'visszafelé elsült mesterkedés, próbálkozás' jelentésben is. Az európai nyelvekben az angol terjesztette el [< ausztrál (Port Jackson) *wo-mur-rāng*, (kamilaro) *bumarin*: 'bumeráng, visszatérő buzogány']. (⇒△) A magyarba főleg a német közvetítette.

📖 TESz.; EWUng.

bumfordi **A**: 1705 *Bomfordi*, *Bonfordi* (Jurkovich: II. Rákóczi 167); 1851 *bunfordi* (NSz.); 1880 *bumfordit* (NSz.); NYJ. *bamfurgyi*, *Bumhargyi* (ÚMTsz.) **J**: <FN> **1.** 1705 'bohóc; színész | Possenreißer; Schauspieler' (↑); **2.** 1835 'tökölkő, balek, együgyű fráter | Einfaltspinsel' (Tzs. *Rülps* a.); **3.** 1880 'pufók, kövérek gyermek | dickliches, rundliches Kindchen' (↑) | <MN> **1.** 1759 'ostoba, buta | unvernünftig, dumm' (MNy. 69: 49); **2.** 1759 'komor; haragos | düster; zornig' (MNy. 69: 49); **3.** 1777 'aránytalan, formátlan, ormótlan | unförmig!!!' (Nsz.); **4.** 1808 'ostoba; műveletlen | derb; ungebildet' (Sándor I.: Toldalék); **5.** 1838 'tenyeres-talpas; esetlen, ügyetlen | vierschrötig; ungeschickt' (Tsz.)

■ Játszi szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) A *bum* + *fordi* összetételi tagokból keletkezett, amelyek önálló szóként nem adathatók. Az előtag a →*bamba* tövével, az utótag a →*szeleburdi*, →*lecsperdi*, →*hebehurgia* utótagjával függhet össze. A -*di* kicsinyítő képzőnek látszik; vö. →*oktondi*, →*pökhendi* stb. Keletkezésében a →*fordit* is közrejátszhatott; vö. (N.) *kanfurgyi* 'kacér, parázna, szemérmetlen' (NyF. 16: 49). (◡) A (N.) *bömfördi* 'ostoba, buta; esetlen, otromba' (ÚMTsz.) a *bumfordi*-ból keletkezett hangrendi átcsapással.

📖 MNy. 4: 241, 11: 409; TESz.; MNy. 64: 151; EWUng. • Vö. *bamba*, *hebehurgia*, *lecsperdi*, *szeleburdi*

bumli **A**: 1875 *bumlizás* [sz.]; *bumlizók* [sz.] (PécsiF. 1875. ápr. 24.: [1]); 1888 *bumlizni* [sz.] (NSz.) **J**: **1.** 1875 'kószálás | Bummeln' (↑); **2.** [jelzői értékben is] 1893 'személyvonat | Bummelzug' (Nsz.) **Sz**: ~**zik** 1888 'kószál | bummeln' (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Bummel* 'céltalan kószálás, ögyelgés, bandukolás' [hangutánzó-hangfestő]. (△) A 2. jelentés a *bumlivonat* 'mindenhol megálló, lassan haladó vonat' (1959: ÉrtSz.) összetételből való önállósulás útján alakult ki, a ném. *Bummelzug* 'ua.' részfordításaként. A -*li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

bunda **A**: 1723 *bundába* (PFÉvk. 1957: 189); 1737 *bandának* (PFÉvk. 1957: 189) **J**: **1.** 1723 'prém(kabát) | Pelz(mantel)' # (↑); **2.** 1752 'emlősállat testét borító bozontos szőrzet | Tierfell; Zottelhaar' # (PFÉvk. 1957: 189); **3.** 1783 'egy fajta ruhadarab | Art Weste' (NSz.); **4.** 1804 k. 'panír | Panier' (Nsz. *bundás* a.); **5.** 1883 'hajzat | Haarwuchs' (Nsz.); **6.** 1898 'szekunda, elégtelen (iskolai érdemjegy) | Note »ungenügend«' (Dobos: DiákSz.); **7.** 1911 'növénytakaró | Pflanzendecke' (MNy. 7: 144); **8.** 1967 'előre megbeszél, csalással, megvesztegetéssel elért (sport)eredmény | gekauftes Spiel, Schiebung (Mißbrauch beim Fußball usw.)' (Bánhidi: Sportny. 217) **Sz**: ~**s** 1723 <MN> (↑); 1878 *bundás* <FN> 'újonc katona | Rekrut' (Nsz.) | ~**z** 1851 *bundázva* [sz.] 'bundába öltöztet | in Pelzmantel kleiden' (Nsz.); 1989 'paníroz | panieren' (Nsz.); [főleg meg~] 1924 *megbundázni* [sz.] 'csalással, esetleg megvesztegetéssel elintéz vmit | auf unrechtmäßige Weise etw erledigen' (SzínháziÉ. 28: 80) | ~**zik** 1908 *bundázó* [sz.] 'vesztegetéssel befolyásol (főleg sporteredményt) | mit Schwindel beeinflussen (haupts. im Sport)' (Nsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szóhasadással keletkezett szófajváltás eredménye. | (△) Talán a →*bonta* szóból. A *bunda* jelentésfejlődésére a ném. (kfn.) *bunt* (→*bonta*) 'szőrmeáru' jelentése is hatással lehetett. (△⇒) A magyarból: szbvh. *bunda*; szln. *bunda*; cseh *bunda*; stb.: 'szőrme(áru)'.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bonta*, *sundám-bundám*

bunker **A:** 1906 *bunker* (VasútiKK. 1906. dec. 23.: 1374); 1912 *Bunker* (RévaiLex. 4: 108)
J: 1. 1906 'széntároló | Kohlenbunker' (↑); 2. 1942 'fedezék; óvóhely | Deckung; Luftschutzbunker' (Kelemen B.: MNMSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Bunker* 'széntároló; gyűjtőtartály, egy fajta siló; betonfedezék, betonmenedék; terepakadály <golfpályán>' [< ang. *bunker* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbvh. *bunker* 'betonfedezék, betonmenedék'; le. *bunkier* 'széntároló'; stb.

TESz.; EWUng.

bunkó **A:** 1585 *bonkos* [sz.] (Cal. 952); 1741 *bunkós* [sz.] (NySz.); 1756 *Bümkös* [sz.] (OklSz.); 1792 *Bankó* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1801 *buntykósok* [sz.] (NSz.); 1833 *Binkó* (Kassai: Gyökerésző 1: 250) **J:** <FN> 1. 1585 'csomó; bütyök | Knoten; Gelenkknorren' (↑); 2. 1741 'a bot vastag, súlyos feje | Kolben' (↑); 3. 1767 'bunkósbot; döngölő, súlykoló eszköz | Knotenstock; Stampfer' # (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 4. 1822 'vminek a magja, lényege, veleje | Kern, Wesen' (NSz.); 5. 1838 'durvaság, gorombaság | Grobheit' (NSz.); 6. 1898 'elégtelen iskolai érdemjegy | Note »ungenügend«' (Dobos: DiákSz.); 7. 1972 'neveletlen, faragatlan fickó, fajankó | Lümmel, Lackel' # (ÉKsz.) | <MN> 1935 'műveletlen, ill. modortalan (ul viselkedő) <ember>' | ' # (Nsz.) **Sz:** ~**z** 1833 *búnkózni* [sz.] 'bunkóval üt, leüt vmit, vkit | ' (Sokféle 1833. febr. 5.: 77); [főleg *le~*] 1842 *bunkózzák* 'durván vádol, hibáztat, szemrehányást tesz | grob tadeln' (Nsz.); 1986 nem "*bunkóztam le*" 'vkit bunkónak, neveletlennek, faragatlannak nevez | ' (Kortárs 10: 79)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A változatok és a jelentések részben a →*butyko* és *bütykö* (→*bütyök*) hatására is mutathatnak. A *bümkő* változat hangrendi átcsapással keletkezett. (△) A →*bog* szócsaládjával való összefüggése nem meggyőző.

EtSz.; TESz.; EWUng.

bunjevác **A:** 1704 *bunivác* (Pusztai); 1798 *Bunjevátzoknak* (Nsz.); 1833 *Bunyovázt* (Kassai: Gyökerésző 1: 379); 1881 *Bunjevác* (NSz.) **J:** <MN> 1704 'a bunjevácokkal kapcsolatos, rájuk jellemző | bunjewatzisch' (↑) | <FN> 1798 'a horvátok egyik néprajzi csoportjának tagja | Bunjewatze' (↑)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbvh. *Bunjevac* 'bunjevác' [?' < szbvh. *Buna* 'folyó Hercegovinában']. (≈) Ugyanerre az etimonra megy vissza a (R.) *bunyó* 'bunjevác' (1885: Nsz.), amely a szbvh. (N.) *Búnjo* 'ua.' alakból származik [< szbvh. *Bunjevac* (↑)].

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 113; TESz.; EWUng.

bunyó **A:** 1917 *bunyó* (Kabdebó: Jassz.); 1957 *punyó* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1917 'verés; verekedés | Prügel; Prügelei' (↑); 2. 1942 'ökölharc, ökölvívás (mint sport(ág)) | Faustkampf' (Bánhidi: Sportny. 217); 3. 1957 'pofon | Ohrfeige' (↑) **Sz:** ~**zik** 1917 *bunyózni* [sz.] (MNY. 13: 60)

■ Valószínűleg olasz jövevényt. | (≡) Ol., (vel.) *pugno*, (ver.) *pugn* 'ököl, ökölcsapás' [lat. *pugnus* 'ua., egy teli marokkal vmiből']. (⇒) A magyarba feltehetőleg az olasz sportnyelvből került. (△) Argó színezetű elemből vált a bizalmas köznyelv részévé. (△) Hangutánzó-hangfestő magyarázata kevésbé valószínű. (≈) A (N.) *bunyu* 'barack <gyerekfejre>' (1896: Nyr. 25: 384) idetartozása tisztázatlan.

📖 MNy. 28: 85; TESz. *bunyó*¹ a.; ÉFOu. 15: 397; Nyr. 108: 97; EWUng. • Vö. *punktum*

búr **A:** 1842 *boereknek* (Nsz.); 1893 *Búr* (Nsz.); 1899 *burokkal* (Nsz.) **J:** <FN> 1842 'dél-afrikai holland telepes | Bure' (↑) | <MN> 1842 'a búrokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | Buren-, burisch' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bure*; ang. *Boer*; fr. *boer*; stb.: 'dél-afrikai holland telepes'. Forrása: holl. *boer* 'Dél-Afrikában élő holland gyarmatos', tkp. 'földműves'. A szó az angol–búr háború 1899–1900 idején terjedt el a sajtó közvetítésével. (⇒) A magyarba főleg a németből került. (⊙) Ma csak történelmi szakszóként ismert.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *pór*

burdó × **A:** 1565 *bordo* súp (NySz.); 1596 *bordohot* (SzT.); 1688 *burdufnak* (SzT.); 1720 k. *gordóját* (Nsz.); 1749 Duda *Berdóvel* (MNy. 60: 225); 1762 *Burdó* (Pápai Páriz: Dict.); 1784 *Burduban* (SzT.); NYJ. *burdug* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1565 'duda | Dudelsack' (↑); 2. 1596 'túrótartó bőrzacskó | ledernes Säckchen für Quark' (↑); 3. 1749 'a duda basszussípja | Baßpfeife des Dudelsackes' (MNy. 60: 225); 4. 1904 'has <tréfásan> | Bauch <scherzhaft>' (NyF. 13: 20)

■ Román jövevényt. | (≡) Rom. *burduf*, (N.) *burduh*, *burdív*: 'bőrtömlő; has, gyomor' [esetleg szláv eredetű; vö. le. (R.) *burdziuk*; ukr. *бурдюк*; or. *бурдюк*; stb.: 'bőrtömlő']. (△) A változatok többszöri átvételre utalnak. Az 1. jelentéshez vö. rom. *burduful cimpoiului* 'a duda szélkamrája'. (≈) A (R.) *bördő* 'a duda basszussípja' (1807: Márton J.: MNSz.–NMSz.) hangrendi átcapással keletkezett.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *gordon*²

burgonya **A:** 1803 *burgonya* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Erdapfel* a.) **J:** 'gumójaért termesztett kapásnövény, krumpli | Kartoffel (*Solanum tuberosum*)' #

■ Jövevényt, de az átható nyelv bizonytalan. | (≡) Esetleg a francia és az olasz szavakkal függ össze; vö. fr. *bourgogne* 'burgundi bor' [< fr. *Bourgogne* [HN.] 'Burgundia']; ol. (bol.) *burgogna* 'egy fajta tetőszerkezet', (R. bol.), (giul.) *borgogna* 'francia bor', (R. giul.) 'kocsányos v. mocsártölgy' [< ol. *Borgogna* [HN.] 'Burgundia']. (△) A származtatás nehézségét az a körülmény indokolja, hogy sem a francia, sem az olasz szónak nincs 'burgonya' jelentése. De a magyarban vö. (N.) *burgundia* 'ua.'. – Eredetileg egy dél-magyarországi nyelvjárási szó volt.

📖 MNy. 1: 95; MNyTK. 73: 39; TESz.; EWUng. • Vö. *burgundi*

burgundi **A:** 1782 *Burgundi* (Nsz.); 1894 *burgungyi* (Nyr. 23: 420); NYJ. *burgēndi* (Nyatl. *marharépa* a.); *burgondi*, *murgondi* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1782 'burgundiai | burgundisch' (↑) | <FN> 1. 1865 'burgundi bor | Burgunderwein' (Nsz.); 2. 1894 'burgundi répa | Burgunderrübe' (↑) – De vö. 1604 *Burgundiai* (Szenczi Molnár: Dict. *Séquani* a.); 1752 *burgunder* (MNy. 61: 483); 1868 *burgundia* répara 'burgundiai | burgundisch' (Nsz.)

■ Tudatos szóalkotás. | ⊕ A (R.) *burgunder* (↑) szóból keletkezett *-er > -i* képzőcserével. A *burgunder* a *Burgunder* 'burgundi bor' alakból származik [< ném. *Burgund* [HN.]]. A *burgundi* főnévi jelentései különböző szószerkezetek (mint például *burgundi bor*, *burgundi répa*) jelzői részének önállósodásával keletkeztek. – A (R.) *burgundia* (↑) köznév a *Burgundia* [HN.] (1508: NádK. 483) szóból [< lat. (k.) *Burgundia* [HN.]]; a *burgundiai* (↑) származékszó a *Burgundia* [HN.]-ból. ⊖ Idetartozik: (N.) *burgi* 'burgundi répa' (MTsz.); ez szóösszerántás a *burgundi* 'ua.' alakból.

📖 EtSz. *burgi* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *burgonya*, *burzsoá*

burján × A: 1343 ? *Burian* [szn.] (MNy. 10: 39); 1457 *Bwryanus* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 339); 1568 *burianboly* (SzT.); 1598 *búryant* (SzT.); 1717 *gurjángott* (MNy. 75: 255); 1735 *Burjanyokat* (SzT.); 1805 *burjában* (NSz.); 1808 *Borján* (Sándor I.: Toldalék); 1841 *burnya* (MTsz.); NYJ. *burgying* (Nyr. 27: 412); *burihán* (ÚMTsz.) J: 1. 1457 ? 'bozót | Gestrüpp' (↑), 1568 'ua.' (↑); 2. 1457 ? 'dudva, gaz, gyom | Unkraut' (↑), 1598 'ua.' (↑); 3. 1769 'gyógynövény | Heilkraut' (SzT.)

burjánzik [1] A: 1831 *burjánzani* [sz.] (NSz.); 1833 *burjánzik* [▽] (NSz.); 1907 *burjánozhat* [sz.] (Nszt.) J: 1. 1831 'elterjed, elharapózik | um sich greifen' (↑); 2. 1840 '(gyom, gaz) dúsan növe más növények rovására terjeszkedik | wuchern (Unkraut)' (Nszt.)

■ A szócsalád alapja, a **burján** szláv, esetleg bolgár vagy szerbhorvát jövevényt. | ⊕ Blg. *бурен*, (N.) *бўрян* 'gyom, gaz; gyógynövény'; szbhv. *burjan* 'földi bodza'; – szlk. *burina*, (N.) *buran*, *burañ* 'gyom, gaz'; or. *бурьян* 'ua.'; stb. [tisztázatlan eredetű]. ⊕ Megfelelői: rom. *buruiană* 'ua.'. ⊕ A *burja* változat a határozóagnak felfogott szóvégi *n* elhagyásával keletkezett. ⊖ A (N.) *buruján* 'ua.' (EtSz.) valószínűleg külön átvétel a románból. ⊕ A *burjánzik* a *burján* -z képzős származéka.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 113; TESz.; EWUng.

burjánzik → *burján*

burját A: 1750 *Burattiak* [sz.] (NSz.); 1790 *buréto*k (Nszt.); 1801 *Burátok* (Nszt.); 1877 *burját* (NyK. 13: 169); 1880 *Burjéto*k (MagyLex. 5: 11) J: <FN> 1750 'egy mongol nyelven beszélő nép tagja | Burjäte' (↑) | <MN> 1850 'burjátokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | burjätisch' (Nszt.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Burjäte*, (R.) *buräte*; ang. *Buryat*; fr. *Bouriate*, (R.) *Bourète*; or. *бурят*; stb.: 'burját ember'. Forrása: burját *burjād* 'ua.'; vö. még mong. *burijad*; kalm. *bürēd*: 'ua.'. ⊕ – A magyarba főleg a németből került át, majd valószínűleg az oroszból is.

📖 TESz.; EWUng.

burkus Δ A: 1645 *purkusok* (MNy. 88: 128); 1697 *burkusoknak* (MNy. 88: 128); 1744 *Burgusok* (MNy. 60: 221); 1793 *Burgos* (NSz.) J: <FN> 1. 1645 'porosz ember | Preuße' (↑); 2. 1956 'a mesebeli Burkusország lakója | ' (MűvÚtm. 1956. ápr. 1.: [63]) | <MN> 1. 1775 'porosz | preußisch' (Nszt.); 2. 1838 'nyers; kemény természetű | roh; unnachgiebig' (Tzs. *Burkusúl* a.); 3. 1942 'a mesebeli Burkusországhoz tartozó (személy) | ' (EstiU. 1942. dec. 12.: 7)

■ Szórövidülés. | ⊕ A (R.) *brandenburgus* 'brandenburgi, porosz' (1610 u.: Thaly: Adal. 1: 94) szóból keletkezett, amely a ném. *brandenburgisch* 'Brandenburgból származó,

Brandenburghoz tartozó, brandenburgi' szóra megy vissza. A szórövidülésben a következő szavak is szerepet játszhattak: (R.) *burkos* 'árnyas, árnyékos' (1560 k.: GyöngySzt. 671.); (N.) *burgus*, *burkus* 'lombos, sűrű lomboszatú, bozontos, kócos, kusza' (MNY. 38: 263). – A *burkus* manapság gyakori kutyanév.

EtSz.; MNY. 38: 262; TESz.; EWUng. • Vö. *baraboly*

burleszk **A:** 1788/ *Burlesque* (NSz.); 1831/ *bürlesket* (NSz.); 1849 *burleszknek* (NSz.); 1895 *börleszk* (PallasLex.) **J:** <FN> 1788/ 'bohózat | Burleske' (↑) | <MN> 1832 'nyers komikummal neveltető | burlesk' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *burlesk*, *Burleske*; ang. *burlesque*; fr. *burlesque*; ol. *burlesco*; stb.: 'burleszk <mn>, burleszk <fn>'. Az olaszban keletkezett [< ol. *burla* 'gúny(olódás), tréfa, csíny', a lat. (kés.) *burrae* 'idétlen, ízléstelen dolog, vaskos tréfa' alapján]. A francia nyelvből terjedt el. (⇒) A magyarba a francia és a német nyelvből került.

TESz.; EWUng.

burnót **Δ A:** 1748 *bornótyát* [t-j] (NySz.); 1781 *burnót* (NSz.); 1809 *Barnót* (Simai: VSzót. 1: 200) **J:** 'tubák | Schnupftabak'

■ Oszmán-török jövevényszó, valószínűleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *burnot*, (R.) *burun otu* 'tubák, burnót'; – vö. még szbhv. *burmut*, (N.) *bürnut* 'ua.'. Az oszmánban a oszm. *burun* 'orr' + *ot* 'fü(féle)' szavakból jött létre. (≈) Megfelelői más balkáni nyelvekben is megvannak: blg. (N.) *ōypmým*; mac. *ōypmym*; albán *burrot*: 'burnót'. (△) A szó kései előfordulása és regionális elterjedése szerbhorvát közvetítésre mutat.

EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 83; EWUng.

burnusz **A:** 1841 *burnusz* (Honművész 1841. jan. 14.: 32); 1842 *burnussok* (Nsz.); 1856/ *burnossal* (NSz.) **J:** 1. 1841 'arab burnuszhoz hasonló női (ritkán férfi) köpeny | burnusähnlicher Damen- od. Herrenmantel' (↑); 2. 1855 'az arabok (beduinok) fehér gyapjúból készült, csuklyás öltözete | Burnus' (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Burnus*; ang. *burnous*; fr. *burnous*; stb.: 'burnusz'. Forrása a lat. *birrus* 'rövid, csuklyás kabát', a gör. *βίρρος* 'felsőruházat' és az arab *burnus*, *burnūs* [többes szám] 'ua.' közvetítésével. Az európai nyelvekben főleg a francia terjesztette el. (⇒) A magyarba a német és francia nyelvből került át.

TESz.; EWUng.

burok [4] **A:** 1332/ ? *Borok* [HN.]; *Burok* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 763); 1395 k. ? *bibor bereth* [ɔ: *berech*] (BesztSzj. 591.); 1405 k. *biborburuc* (SchlSzj. 2128.); 1456 k. *Burogban* [k-b] (SermDom. 1: 233); 1547/ *bürkoftól* [ɔ: *bürköftól*] (HoffgreffÉn. Hh1b.); 1653 *burekia*, *burikat* (MNY. 75: 255) **J:** 1. 1395 k. ? 'vmit körülvevő, vminek a felületét beborító réteg; tok | Hülle; Kapsel' # (↑), 1456 k. 'ua.' (↑); 2. 1542–1549 'magzatburok | Fruchtblase' (RMKT. 2: 210); 3. 1560 k. 'sűrű lomb | dichtes Laub' (GyöngySzt. 671.) **Sz:** **burkol** 1784 *burkol* 'összeköt(öz) | zusammenbinden' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1807 'bebugyolál, becsomagol | einwickeln' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1958 '(tréfás kifejezéssel:) eszik | essen' (NSz.) | **burkolat** 1792 *Burkolat* (Baróti Szabó: KisdedSz.) | **burkolódzik** 1824 *burkolódzva* [sz.] (HasznMul. 1824/11: 106); 1834 *burkolódzni* [sz.] (NSz.)

■ Származékszó egy török eredetű töből. | (⊕) A szótő a →*borít* szócsaládjával azonos. Végződése *-k* névszóképző. (≈) Tisztázatlan eredetű: (R.) *borék* 'tartó, tok' (1787: MFl.); lehetséges, hogy ez a *boríték* 'boríték, tok' (→*borít*) szóösszerántásával keletkezett a nyelvújítás korában.

📖 EtSz. *borít* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *borít*

burzsoá A: 1835 *bourgeois* [ES. NEM M.] (Nyr. 92: 223); 1852 *bourgeois*-háznál (Nszt.); 1890 *burzsoá*-sajtóval (Nszt.) **J:** <MN> 1852 'a burzsoáziához tartozó | bourgeois' (↑) | <FN> 1902 'a burzsoáziához tartozó személy | Bourgeois' (Nszt.)

burzsoázia A: 1843 *bourgeoisie* [ES. NEM M.] (Nyr. 92: 223); 1848 *bourgeoisie* (Nszt.); 1890 *burzsoázia* (Nszt.) **J:** 'bérmunkásokat dolgoztató, nagy tőkével rendelkező társadalmi réteg | Bourgeoisie'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *bourgeois*, *Bourgeois*; ang. *bourgeois*; fr. *bourgeois*; or. *буржуа* [fn]; stb. 'a burzsoáziához tartozó', 'a burzsoáziához tartozó személy' | ném. *Bourgeoisie*; ang. *bourgeoisie*; fr. *bourgeoisie*; or. *буржуазия*; stb.: 'burzsoázia'. Ezek a fr. *bourg* 'megerősített (falú) város; vásárhely' szóra mennek vissza. Vö. még lat. *burgus* 'vár, erőd, erődítmény, kastély'. (⇒) A magyarba a francia és a német nyelvből kerültek. (≈) A *burzsuj* 'burzsoá <fn>' (1919: MNy. 69: 361) az or. *буржуй* 'burzsoá <mn>' alakból ered.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *brigád*, *burgundi*, *polgár*

burzsoázia → *burzsoá*

busa A: 1138/ ? *Bufadi* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 131); 1542/ *Bufa* (Tinódi: Cronica M1a) **J:** <MN> **1.** 1138/ ? 'zömök; izmos | untersetzt; kräftig' (↑), 1542 'ua.' (↑); **2.** 1750 k. 'nagy fejű, erős homlokú; erősen domborodó {fej, homlok} | großköpfig' (MNy. 50: 499); **3.** 1795 'módos, gazdag | wohlhabend' (Nszt.); **4.** 1808 'pufók | pausbäckig' (Sándor I.: Toldalék); **5.** 1827 'durva, nyers | derb, roh' (Nszt.); **6.** 1829–1837 'vastag, telt {hang} | voll {Stimme}' (MNy. 49: 437); **7.** 1838 'makacs | eigensinnig' (Tzs.); **8.** 1853–1855 'vastag szemöldökű v. borús, komor nézésű; vastag, erős {szőrzet, növényi rész} | dicke Augenbrauen od. einen düsteren Blick habend' (Nszt.); **9.** 1914 'alattomos | hinterlistig' (Nyr. 43: 41); **10.** 1918 'buta | dumm' (MNy. 14: 161) | <FN> **1.** 1807 'hájfej | Dickkopf' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); **2.** 1966 'egy fajta nagyfejű hal | Art großköpfiger Fisch (Hypophthalmichthys)' (Nyr. 92: 469)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A 2. főnévi jelentés csaknem köznyelvinek tekinthető. A melléknévi jelentések közül szintén a 2. a legelterjedtebb. (≈) Tisztázatlan idetartozású: *busó* 'farsangi álarcot viselő személy' (1907: Nyr. 36: 141), amelynek a szb. *buše* [többes számú] 'ua.' alakkal való összefüggése nincs tisztázva.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 601; TESz.; Nyr. 92: 469; Hadrovics: UELSk. 157; EWUng. • Vö. *busás*

busás A: 1762 *busást* (MNy. 60: 374); 1889 *búsásan* (NSz.) **J:** **1.** 1762 'széles homlokú; bodros homlokszőrű | breitstirnig; mit krausem Stirnhaar' (↑); **2.** 1807 'durva; kíméletlen | grob; rücksichtslos' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); **3.** 1816 'bőséges; kiadós | reichlich; ausgiebig' (Nszt.); **4.** 1838 'önfejű; makacs | eigensinnig; störrisch' (Tzs.); **5.** 1862 'zömök; kövér, puffadt | untersetzt; dick' (CzF.); **6.** 1864 'dús {szemöldök} | dicht {Augenbrauen}' (Nszt.)

■ Származékszó. | (△) A→*busa* szóból keletkezett -s melléknévképzővel, amelynek itt nyomatékosító szerepe van. Ma leginkább a 3. jelentésben használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *busa*

busz A: 1859 *bus* [ES. NEM M.] (NytudÉrt. 93: 66); 1888 *bus* (NytudÉrt. 93: 66); 1900 k./*lóbusz* (Nyr. 78: 398) J: 1. 1859 ? '(ló vontatta) omnibusz | (mit Pferden bespannter) Omnibus' (↑), 1888 'ua.' (↑); 2. 1954 'társas gépkocsi | Autobus' # (HSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Bus*; ang. *bus*; fr. *bus*; stb.: 'omnibusz; autóbusz'. Az angol terjesztette el [rövidülés az ang. *omnibus* 'ua.' szóból]. 2. Szórövidülés. | (△) Az →*omnibusz*-ból jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *omnibusz*, *trolibusz*

búsz × A: 1508 *bvziaban* (DöbrK. 508); 1577 k. *Buffza* (OrvK. 497); 1589 *búzból* [✓] (NySz.); NYJ. *bús* (MTsz.) J: <FN> 1. 1508 'rekkenő hőség; fojtó levegő | drückende Hitze; stickige Luft' (↑); 2. 1565 'gőz | Dampf' (NySz.) | <MN> 1. 1833 'fojtó | erstickend' (Kassai: Gyökerésző 1: 384); 2. 1877 'alattomos | tückisch' (Nyr. 6: 230)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kāşy. *bus* 'felhős, borult <ég>'; oszm. *pus* 'pára'; csuv. *pâs* 'ua.; gőz'; stb.' [török eredetű]. (△) A szó belseji *u* nyúlása a magyarban ment végbe. Eredetileg talán a magyar ősvallás műszava volt.

📖 MNy. 3: 108; TESz.; Pais: Ősv. 279; EWUng.

buszma × A: 1787 *buszmán* (NySz.); 1792 *buzma* (Baróti Szabó: KisdedSz.) J: 1. 1787 'bamba; nehézkes | tölpelhaft; schwerfällig' (↑); 2. 1789 'kevély, felfuvalkodott | hochmütig, aufgeblasen' (NySz.)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (△) Az -*m* mozzanatos képzős relatív tő a (N.) *buszmog* 'ímmel-ámmal csinál vmit' (MTsz.) igével és a →*pismog*-gal függ össze. Végződése -*a* (folyamatos) melléknévi igenévképző; hangtanához vö. *szuszma* (→*szuszog*). A 2. jelentés feltehetőleg a →*büszke* hatására keletkezett. (◡) Idetartozik: *buszmáta* 'esetlen, otromba, tökkeltűtött' (1645: NyF. 30: 28); *böszme* 'ua.' (1832: Nszt.); *boszmók* 'ua.' (1894: Nyr. 23: 47); (N.) *böszmet* 'ua.' (MTsz.); (N.) *buszmát* 'ua.' (ÚMTsz.).

📖 EtSz. *böszme* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *pismog*

buszujog × A: 1708 *Bifziókfű* (Pápai Páriz: Diet. *Ōcimum* a.); 1798 *Buziók* (MNy. 4: 425); 1876 *bosziók*, *busziók* (NyK. 12: 97); 1910 *buszujog*, *bisziók* (MNy. 6: 201) J: 'bazzsalikom | Basilienkraut (*Ocimum basilicum*)'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *busuioc*, (N.) *bășioc*, *bisioc*, *bosioc*, *busioc*: 'bazzsalikom' [déli szláv eredetű; vö. blg. *босилек*; szbhv. *bosiljak*, (N.) *bòsiok*: 'ua.']. Forrása a gör. *βασιλικόν* 'ua.'. A bazzsalikomnak a román néphitben varázserőt tulajdonítottak, és számos népszokás fűződik hozzá.

📖 DAcR. 1/1: 708; EtSz. *bisziók* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bazzsalikom*

buta A: 1199 ? *Buhta* [ɔ: Butha] [szN.] (MNL (OL) Dl. 200618); 1577 *buta* (KolGl.); 1777 *búta* (NSz.) J: 1. 1577 'lefelé hajló, kajla | abwärts gebogen' (↑); 2. 1645 'ostoba | dumm' #

(CorpGr. 323); **3.** 1665 'tomba | stumpf' (Nyr. 35: 264); **4.** 1793 'vaskos, durva, otromba | derb' (NSz.); **5.** 1799 'nehéz; sűrű | schwer; dicht' (NSz.); **6.** 1802 'vak; kiszámíthatatlan | blind; unberechenbar' (NSz.) **Sz:** ~**skodik** 1668 *butáskodónak* [sz.] (NySz.) | **butul** 1708 *elbutul* (Pápai Páriz: Dict. *Torpesco* a.) | **butít** 1784 *butítom* (Baróti Szabó: KisdédSz. 10) | ~**cska** 1825 *butácska* (Nsz.) | **butus** 1900 *butus* 'tomba | stumpf' (ÚMTsz.); 1902 *Butus* 'butácska | Dummerl' (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A konkrét jelentések lehetnek az eredetibbek. (△⇒) A magyarból: szln. *butast*; rom. (N.) *butác*: 'tomba; buta, ostoba'.

EtSz.; SzegFüz. 2: 52; TESz.; EWUng.

butélia × **A:** 1735 *buteliak* (SzT.); 1736 *butélia* (SzT.); 1753 *butellák* (SzT.); 1773 *Butel* (SzT.); 1782 *Butelya* (Nsz.); 1787 *butelliának* (NSz.); 1800/ *Butela* (NSz.); 1845 *butyellá-ban* (NSz.); NYJ. *butellából*, *butéli*, *butilia*; *butellázták* [sz.]; *Butorjás* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'palack | Flasche'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Buttel*, (N.) *butella*, *butellje*; fr. *bouteille*; ol. *bottiglia*, (tr.) *botilia*, (fri.) *butila*, (com.) *botela*, (v.-ven.) *butilia*; stb.: 'palack, üveg'. A francia terjesztette el [< lat. (kés.) *butticula* 'ua.']. Vö. még lat. (h.) *butellia* 'ua.'. (⇒△) A magyarba az olaszból és a németből került.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *fiskális*, *puttony*

butik **A:** 1831 *boutique-ba* (Nyr. 93: 286); 1854 *butik* (Heckenast: IdSzT.); 1878 *butikába* (Nsz.); NYJ. *budik* (MTsz.); *putyik* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1831 'csapszék, kocsmá | Kneipe' (↑); **2.** 1854 'sátor; kunyhó; bódé | Zelt; Hütte; Bude' (↑); **3.** 1972 'kis divatüzlet | kleines Modegeschäft' (ÉKsz.)

■ Francia jövevénytörzs, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *boutique* 'bolt, üzlet, árusítóbódé, butik'; – vö. még ném. *Boutique* 'divatáru-kereskedés/-bolt', (N.) *butike*, *budike* 'bolt, üzlet, kocsmá'. A franciában a lat. *apotheca* '(áru)raktár, lerakat' alapján [< gör. *ἀποθήκη* 'ua.']] jött létre.

EtSz.; TESz.; Nyr. 97: 150; EWUng. • Vö. *patika*

bútor **A:** 1786 *bútorok* (NSz.); 1792 *butor* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1820 *bújtornak* (Nyr. 23: 479); 1862 *bútr-ot* (CzF.) **J:** **1.** 1786 'szoba- stb. berendezési tárgy, bútor | Möbel' # (↑); **2.** 1792 'batyu; poggyász | Bündel; Gepäck' (↑) **Sz:** ~**oz** 1803 *kibútorozni* [sz.] (Szily: NyÚSz. 425) | ~**zat** 1835 *bútorzat* (Szily: NyÚSz. 32) | **össze~ozik** 1990 *összebútorozni* [sz.] 'összeköltözik vkivel | zusammenziehen mit jmdm' (MSzó 1990. júl. 26.: 12)

■ Vitatott eredetű. | **1.** (△) Belső keletkezésű, a →*bugyor*-ból keletkezett szóhasadással. **2.** Déli szláv vagy keleti szláv jövevénytörzs. | (≡) Szbhv. *batara*, *batar*, *batura* 'fűzfakosár', (Kaj), (dalm.) 'teher, köteg'; szln. *butara*, *butora* 'köteg'; or. (N.) *őýmop*, *őýmopb* 'cókók, cucc'; ukr. (N.) *őýmópa*, *őýmpa* 'köteg; élelem, élelmiszer' [az eredetéhez esetleg vö. →*batyu*]. (△) A szó alaktani szempontból esetenként a [4]-es tőtipusnak megfelelően viselkedik (1862: ↑).

EtSz.; Grétsy: Szóhas. 130; TESz.; MNy. 81: 458; EWUng. • Vö. *batyu*, *bugyor*

butykó × **A:** 1604 *Botkos* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Scaúrus* a.); 1616 *butykóiához* [?✓] (NySz.); 1813 *butyiko* (SzT.); NYJ. *Bitykó* (Nyr. 40: 162) **J:** **1.** 1604 'csomó; kidudorodás |

Knoten; Schwellung' (↑); **2.** 1715 e. 'furkósbot | Knotenstock' (MNy. 28: 317)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű, amely a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*bütyök*-ével. A végződés *-kó* kicsinyítő képző. (⊖) Ugyanebből a töből *-ka* kicsinyítő képzővel keletkezett a *butyka* 'csomó; kidudorodás' (1803: NSz.). (⊕) A →*buckó* szócsaládjával való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *bütyök* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bütyök*

butykos × **A:** 1669 *butykos* (MNy. 61: 483); 1792 *Bugykos* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1795 k. *bogykos* (NSz.); 1807 *Butkosok* (NSz.); 1838 *Butykós* (Tsz.) **J:** 'szűk nyakú korsó | enghalsige Flasche' – De vö. 1604 *Bugyugos korfo* (Szenczi Molnár: Dict.); 1618 *bugykos korsó* [✍] 'ua.' (TörtTár 1895: 8)

■ Szószerkezet jelzőjének önállósulása. | (△) A (R.) *bugyogós korsó*, *bugykos korsó* (↑), tulajdonképpen 'bugyogó, bugyborékoló korsó' jelzős szerkezetből jött létre. Az előtag a *bugyogós* > *butykos*, ez a →*bugyog* melléknévi igenevéből *-s* képzővel létrejött származékszó; az utótag a →*korsó*. A megnevezés alapja az a bugyogó, bugyborékoló hang, amely a folyadéknak a szűk nyakú palackból való kiöntésekor hallható. (⊖) Idetartoznak: *bugyogó* 'szűk nyakú palack' (1763: NSz.); *bugyoga* 'ua.' (1767: MNy. 75: 256); *bugyka* 'ua.' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *Bugykos* a.); *butykó* 'ua.' (1804: NSz.); *butyikó* 'ua.' (1838: NSz.).

📖 MNy. 11: 19; TESz.; EWUng. • Vö. *bugyog*, *korsó*

búvál → **búvár**

búvár **A:** 1533 *Buuar* (Murm. 1072.); 1550 k. *buar* (KolGl.); 1673 *bujár* (NySz.) **J:** **1.** 1533 'egy fajta madár | Art Vogel' (↑); **2.** 1550 k. 'víz alatti munkára, megfigyelésre kiképzett, az ahhoz szükséges felszerelést viselő személy | Taucher' # (↑); **3.** 1577 'különféle víziszárnyasok megnevezéseként' | {zur Benennung versch. Wasservögel}' (KolGl.); **4.** 1768 'kutató | Forscher' (MNy. 5: 38) **Sz:** ~**kodik** 1604 *buarkodom* (Szenczi Molnár: Dict. *Vrino* a.) | ~**ol** 1832 *búvárlani* [sz.] (MNy. 4: 253) | ~**lat** 1844–1845 *búvárlat* (Nszt.)

■ Származékszó. | (△) A *búv-* töből (amely a →*bújik* tőváltozata) jött létre *-ár* névszóképzővel. Az 1. jelentés keletkezésének oka nem világos. (⊕) A származékszók részben nyelvújítási termékek. (⊖) Idetartozik a (R.) *búvál* 'vízbe merül, alámerül' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 78) ige. Ez vagy szintén a *búv-* töből való *-ál* gyakorító képzővel, vagy pedig a *búvárol* (↑) származékigére vezethető vissza *-rl* > *-ll* > *-l* változással; vö. →*abál*. Az utóbbi lehetőség azt feltételezná, hogy a *búvárol* ige évszázadokkal régebbi a szótörténetben adatoltnál.

📖 EtSz. *bújik* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bújik*

búza **A:** 1082/ *Buzad* [sz.] (MNL (OL) Dl. 201041); 1138/ ? *Buzaudí* [sz.] [sz.] (MNy. 32: 131); 1193 *buzad* [sz.] [sz.] (ÓMOlv. 54); 1395 k. *buza* (BesztSzj. 467.); 1481 e. *buffa* [o: *buffa*] (MNy. 85: 7); 1833 *Bóza* (Kassai: Gyökerésző 1: 385) **J:** 'kenyérgabonát termő növény | Weizen (*Triticum aestivum*)' #

■ Csuvásos típusú ótörök jövevényszó. | (⊕) Csuv. *pârî* 'tönkölybúza'; – ujj. *buyday* 'búza'; CC. *boyday*, *buyday*, *boday* 'ua.'; oszm. *buğday* 'ua.'; stb. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (△) A magyarba átkerült alak **buyday* vagy **buyzay* lehetett. A szó belseji *y* kieséséhez vö. →*túzok*; az *aj* > *a* szóvégi hangfejlődéshez vö. →*boka*.

📖 MNy. 3: 108, 52: 164, 56: 298; TESz.; UrAltJb. 43: 80; Ligeti: TörK. 30; EWUng. • Vö. *búzavirág, tengeri, török-*

búzavirág A: 1578 *buza virág* (NySz.); 1604 *Buzavirag* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'fészkes virágzatú, kék virágú növény | Kornblume (*Centaurea cyanus*)'

■ Összetett szó. | ⊕ A → *búza* + → *virág* jelentéssűrítő összetétele. A megnevezés arra utal, hogy ez a növény a búzamező közepén nő. – Hasonló szemlélethez vö. ang. *cornflower*; ném. *Kornblume*; holl. *korenbloem*: 'búzavirág'. ⊕ Ugyanezekből az elemekből alkotott, de a szótól független összetétel a *búzavirág* 'a legfinomabb búzaliszt' (1585: Cal. 818), 'a búza virágzata' (1807: Márton J.: MNSz.–NMSz.). Ehhez vö. fr. *fleur de farine*; ol. *fior di farina*: 'a legfinomabb búzaliszt'.

📖 Rapaics: MagyVir. 109; TESz.; EWUng. • Vö. *búza, virág*

buzdít → *buzog*

buzdul → *buzog*

buzér A: 1708 *Buzér* fü (Pápai Páriz: Dict. *Rúbia* a.); 1773 *Búzért* (Nsz.); 1780 *Pusér* (Nsz.); 1794 *büzér-tőnek* (Nsz.) **J:** 'fűnemű, festőanyagot tartalmazó gyökerű növény | Färberöte'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *büzér* változat palatális utótagú összetételekben keletkezhetett (vö. *buzérfű* (↑)). ⊕ Növényteni műszó.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

buzeráns A: 1896 *buzeráns* (Nyr. 25: 556); NYJ. *buzeránc* (ÚMTsz.) **J:** 'homoszexuális ember | Homosexueller'

buzi A: 1932 *buzi* (MNy. 28: 90) **J:** 'homoszexuális ember | Homosexueller'

■ A szócsalád alapja, a **buzeráns** német (au.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (au.) *Buserant* 'homoszexuális ember', (R.) *buseron* 'hímringyó' [< ol. *buggerone*, (R.) *buzzerone* 'szodomita' < ol. *buggerare* 'irritál, zavar; erkölcstelen életet él, fajtalankodik']. Az olasz szavak a lat. (kés.) *Bulgari* [többes számban], *Bugeri* [többes számban] 'bolgárok' szavakra mennek vissza: a bolgárok közt számos híve volt a patarénius eretnekségnek; a latinban az alábbi jelentésfejlődésen ment keresztül: 'bolgár ember' > 'eretnek' > 'szodomita' (ez a szekta kiváltképpen házasságellenes volt). A m. *buzeráns* szóvége latinosítás eredménye.

■ A **buzi** szórövidülés. | ⊕ A *buzeráns*-ból keletkezett -i kicsinyítő képzővel. Újabban összetételi utótagként, 'vminek a rajongója, bolondja' jelentéssel fordul elő; pl. *futballbuzi* 'futballrajongó', *zenebuzi* 'zenebolond' stb.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Idetartozik még *buzerál* 'irritál, zavar; erkölcstelen életet él, fajtalankodik' (1886: Nyr. 15: 258); ez vagy az olaszból (↑) ered vagy a magyarban a *szekáns* : *szekál* (→ *szekatúra*), *szimuláns* : → *szimulál* stb. analógiájára keletkezett. ⊕ Tisztázatlan idetartozású: (R.) *buzera* 'kerülő lökés <a biliárdban>' (1878: NSz.), a ném. (au.) *Busero* 'ua.' szóból ered, amelynek az eredete tisztázatlan.

📖 TESz. *buzerál* a.; EWUng. • Vö. *bolgár*

buzi → *buzeráns*

buzog [1] **A:** 1327/ *Buzgow* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 606); 1372 u./ *buzgofagat* [sz.] (JókK. 8); 1493 k. *bwzogyanak* (FestK. 374); 1531 ky *bwzwwk* wala (ÉrsK. 335); 1784 *buzongok* (Baróti Szabó: KisdedSz. 11) **J:** 1. 1327/ ? 'ömlik | sprudeln; quellen' # (↑); 2. 1493 k. 'ua.' (↑); 3. 1372 u./ 'igyekszik, buzgólkodik | sich beeifern' (↑); 4. 1456 k. 'pezseg, forr | wallen' (SermDom. 1: 320); 5. 1791 'áraszt | strömen lassen' (NSz.) **Sz:** **buzgó** 1327/ [HN.] 'duzzadó, serkenő | quellend' (↑); 1460 k. 'igyekvő, serény, szorgos | eifrig' (JászGl. 10.) | **buzgóság** 1372 u./ (↑) | **buzgóságos** 1495 e. *buzgofagos* (GuaryK. 56) | **buzgólkodik** 1775 *buzgólkodóknak* [sz.] (NSz.) | **buzgalom** 1813 *buzgalom* (Szily: NyÚSz.) | **buzgár** 1825 *buzgárt* 'fodrozódó vízfelület, örvény | Wasserwirbel' (Bálint: SzegSz. 1: 203); 1928 'árvédelmi töltés mentett oldalán felfakadó víz | Qualmwasser' (TechnLex. 2: 408)

buzdul **A:** 1372 u./ *kÿ buzdoluan* [sz.] (JókK. 68); 1531 *bozdwlasokthwl* [sz.] (ÉrsK. 288); 1578 fel *buzdul* (Bornemisza: ÖrdKís. 118) **J:** 1. 1372 u./ 'ömlik | sprudeln' (↑); 2. [főleg *fel*~] 1531 'lelkesedik | sich begeistern' # (↑); 3. 1585 '(fel)forr | aufwallen' (Cal. 904)

buzdít **A:** 1621 *Megbuzditom* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1621 'forral | seiden (trans.)' (↑); 2. 1708 'serkent, feltüzel, készletet vkit vmire | aneifern' # (Pápai Páriz: Dict. *Affectus* a.); 3. 1799 'bátorít | ermutigen' # (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; ugor kori tő, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (AK.), (Szo.) *pāsy-*; osztj. (V.) *pasəy-*: 'csepeg' [ugor **pšs-* vagy **pšć-* 'csepeg, bugyog']. (△) A magyar szó eleji *b*-hez vö. →*bal*. A szó belseji, rendhagyó *z*-megfelelő bizonyosan a szó hangutánzó-hangfestő eredetével magyarázható. Végződése különböző igeképzők. – A *buzgár* nyelvújítási származékszó.

📖 FUF. 11: 266; AAPJ. 17: 13; MSzFE.; TESz., *buzgár* a. is; EWUng. • Vö. , *túl-*, *vak-*, *zubog*

buzogány **A:** 1424 *buzgan* (OkI Sz.); 1430 *Buzogwan* (OkI Sz.); 1449 *Bozoganyosch* [sz.] [szN.] (MNY. 8: 227); 1453 *Bwzoganus* [sz.] [szN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 317); 1491 *Bozdogan* (OkI Sz.); 1510/ *bodzogánt* (MNY. 79: 509); 1518 *bozdwgan* (OkI Sz.); 1548 *bozgany* (OkI Sz.); 1572 *Bwzogany* (ZsélyiSzj.); 1604 *hazgány* [ɔ: *bazgány*] (Szenczi Molnár: Dict. *Aclides* a.); 1699 *buzugány* (SzT.); 1710 k. *búzdogány* (SzT.); 1734 *bozzogány* (NSz.); NYJ. *bozëgān*, *buzdigány* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1424 'bunkós fegyver; bunkósbot | Streitkolben; Knotenstock' (↑); 2. 1775 'növényi buga | Rispe' (Nsz.); 3. 1875 'palack alakú tornaszer | Keule (Turngerät)' (Bánhidi: Sportny. 217)

■ Jövevényszó különböző török nyelvekből. | (≡) A *d* nélküli változatok valószínűleg kun eredetűek; ezek melléknéviigenév-képzős származékszavak (**buzyan*) lehetnek [< török **buz-* 'összetör, elpusztít'; vö. kök-török *buz-*; ujjg. *buz-*; CC. *buz-*; stb.: 'ua.']. Vö. még ujjg. *bazyān* 'kalapács'; a jelentésanához vö. *verő* (→*ver*). A háromszótagú változatok a *buzgán*-ból keletkeztek vagy a *buzdogány* hatására vagy a →*buzog* hangalakjának hatására. A *d*-s változatok az oszmánból, és valószínűleg egy déli szláv nyelvből is származhatnak; vö. oszm. *bozdoğan* 'vasbuzogány'; – vö. még blg. *bozdyzan*; szbhv. *buzdohan*, *buzdovan*: 'bunkó, buzogány'. (≈) Megfelelője: rom. *buzdugan* 'ua.'. (≈) A *Buzkan* (1333: NyK. 46: 133) feltehetőleg egy kun személynév. (△⇒) A cseh *buzogan*, *buzdygan* 'bunkó, buzogány' és a szlk. *buzogān*, *buzdogān* 'ua.' esetleg a magyarból valók.

📖 NyK. 46: 133; Kniezsa: SzIJs. 803; TESz.; TDK. 413: 322; Kakuk: ÉlOsm. 78; Ligeti: TörK. 250; EWUng.

bű A: 1636 *Bű* (EtSz. 3. *bű* a.); 1905 nem mondunk se *bű-t*, se *bá-t* [alkalmilag fn] (Ujság 1905. okt. 11.: [1]) **J:** 'a báméskodás, szájtátás kifejezésére szolgáló indulatszó' | 'Interj. zum Ausdruck des Gaffens'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☐ Spontán hangkitörésből keletkezett a megdöbbenés, csodálkozás kifejezésére. Alkalmilag főnévként is használatos a *bá*-val (→*bávad*) alkotott szókapcsolatban.

📖 EtSz. 3. *bű* a.; TESz.; EWUng.

bűbáj A: 1476 ? *Bobayostho* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1565 *bűiel báyal* (NySz.); 1578 *bűbayt* (Bornemisza: ÖrdKís. 174); 1578 *bubayraé* (NySz.); NYJ. *Bibajos* [sz.]; *bíbányos* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1476 ? 'varázslat; kuruzslás | Zauber; Quacksalberei' (↑), 1565 'ua.' (↑); 2. 1806 'elbájoló kedvesség | Scharm' # (NSz.) **Sz:** ~**os** 1476 ? [HN.] (↑); 1578 *Bű báiosokrol* 'varázsló (fn) | Zauberer' (Bornemisza: ÖrdKís. 172); 1592 'bűvös erejű, varázserejű | zauberkräftig' (SzT.); 1854/ 'elbájoló | entzückend' (NSz.)

bűvös-bájos A: 1519 *Býefbayófyth* (JordK. 18); 1578 *bűuős baios* (Bornemisza: ÖrdKís. 132) **J:** <FN> 1519 'varázsló (fn) | Zauberer' (↑) | <MN> 1. 1578 'megbabonázó, elbűvölő | bezaubernd' (↑); 2. 1959 'elbájoló | entzückend' (ÉrtSz.)

■ Összetett szavak, ikerszók. | ☐ A *bűbáj* a *bű* (→*bűvös*) + *báj* 'varázslás, varázslat' (→*bájos*) szavakból jött létre. A kialakulásmódjához vö. *búbánat* '(bú)bánat, aggodalom, gond' (1727: SzT.); ez a →*bú* 'aggodalom, aggály' + *bánat* '(bú)bánat, aggodalom, gond' összetételi tagokból áll, utóbbi a →*bán*¹ származékszáva), →*perpatvar* stb.

■ A **bűvös-bájos** ikerszó. | ☐ A *bűbáj*-tól függetlenül, a →*bűvös* + →*bájos* 'elbűvölő, megbabonázó' tagokból keletkezett, vagy esetleg a *bűbáj*-ból képzett származékszó lehet, akárcsak az *ágas-bogas* az →*ágbog*-ból vagy az *izgő-mozgó* 'ficánkoló, mozgolódó' az →*izeg-mozog*-ból stb.

📖 Kertész: Szok. 70; TESz.; EWUng. • Vö. *bájos*, *bűvész*, *bűvös*

bűdös A: 1135/ *Budes* [szN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1138/ ? *Budífa* [sz.] [szN.]; *Budus* [szN.] (MNy. 32: 56, 132); 1271/ *Byduskut* [HN.] (FNESz.); 1342 *Bydistou* [HN.] (ZichyOkm. 2: 35); 1416 u.¹ *bűdofoc* (BécsiK. 112); 1419 *Bewdeskwt* [HN.] (OkI Sz.); 1533 *bűdűfjege* [sz.] (Murm. 983.); NYJ. *mëgbigyësëdik* [sz.] (MTsz.); *bűdess* (Nyatl.) **J:** <MN> 1. 1135/ ? 'erős szagú; rossz szagú, bűzös | stark riechend; stinkend' # (↑), 1271/ 'ua.' (↑); 2. 1535 'visszataszító | abstoßend' (Ozorai: Vit. A5b); 3. 1873 'kellemetlen, aggasztó (dolog, helyzet) | unangenehm; beängstigend (Angelegenheit, Situation)' (Nyr. 2: 39) | <FN> 1. 1647 'kifutó hely egy labdajátékban | Auslauf in einem Ballspiel' (MNy. 7: 321); 2. 1647 'börtön | Gefängnis' (MNy. 7: 321) **Sz:** ~**ít** 1604 *Bűdofitóm* (Szenczi Molnár: Dict. *Inodóro* a.) | ~**ődik** 1767 *Bűdösödni* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict.)

■ Származékszó. | ☐ A →*bűz*-ból jött létre -s melléknévképzővel. A *z* ~ *d* váltakozáshoz vö. →*íz*¹ és →*édes*, (N.) *vides* (→*víz*). A *bűdös* tulajdonképpen a *bűzös* 'bűzlő' (→*bűz*) változata. A melléknévi jelentések az eredeti melléknévi 1. jelentésből metaforikusan keletkeztek. A főnévi jelentések a tréfás nyelvhasználatban jöttek létre.

📖 EtSz. *bűz* a.; MNy. 58: 7; TESz.; EWUng. • Vö. *bűdöske*, *bűz*

büdöske × **A:** 1775 *Büdöskének* (MNY. 4: 425); 1838 *büdöcske* (Tsz.) **J:** 1. 1775 'bársonyvirág | Sammetblume (Tagetes)' (↑); 2. 1775 'nehéz szagú pipitér, ebkapor | Hundsdille (Anthemis cotula)' (↑); 3. 1784 'egy bizonyos hely egy labdajátékban | eine gewisse Stelle in einem Ballspiel' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 15); 4. 1830 'poloska; mezei poloska | Wanze; Blindwanze (Hemiptera, Miridae/Capsidae)' (Tsz.); 5. 1914 'szőlőfajta | eine Weinstockart' (Gönczi: Göcsej 294)

■ Származékszó. | (⊕) A → *büdös*-ből jött létre kicsinyítő képzővel. A jelentések a 'bűzlő' alapján, nagyrészt egymástól függetlenül keletkeztek. Az 1. jelentés a növényteni szaknyelvbe is bekerült.

📖 EtSz. *bűz* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *büdös*

büdzsé **A:** 1796 *Budgetnek* (MNY. 59: 205); 1867 *büdzsét* (Nsz.) **J:** 'kötségvetés | Budget'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Budget*; ang. *budget*; fr. *budget*; stb.: '(állami) költségvetés'. Az angol terjesztette el [< fr. (ófr.) *bougete* 'zsákocskas, táskas']. A mai jelentését az angol parlamenti életben vette fel. (⇒⊕) A magyarba a francia és német nyelvből került.

📖 MNY. 59: 204; TESz.; EWUng.

büfé **A:** 1810 *Büffétek* (Nsz.); 1830 *buffétok* (Nsz.); 1899 *büffé* (NSz.); 1917 *büfék* (Nsz.) **J:** 1. 1810 'vegyes hideg ételek | kaltes Büfett' (↑); 2. 1830 'tálaló | Anrichte' (↑); 3. 1857 'falatozó; (középületben, sportpályán stb.) kávé, szendvicseket stb. árusító hely(iség) | Imbißstube; Kantine' # (Nsz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Büfett*, (au.) *Büffett*, *Büffet* 'tálaló; falatozó, étkezde; vegyes, hideg ételek'; ang. *buffet* 'tálaló, büfé'; fr. *buffet* 'tálaló, kredenc; edénykészlet; büfé'; stb. A franciából terjedt el [tisztázatlan eredetű]. (⇒⊕) A magyarba a francia és német nyelvből került át.

📖 TESz.; EWUng.

bükk **A:** 1086 *bik zadu* [HN.] (Györffy: DHA. I: 252); 1138/ ? *Bucu* [SZN.] (MNY. 32: 56); 1193 *bigfa* (MNL (OL) DL 27); 1208/ *Bucuerem* [HN.] (Oklsz.); 1221/ *Bicc* [HN.] (VárReg. 99.); 1655 *bükk* (NySz.) **J:** 1. 1086 'bükkfából álló erdő | Buchenwald' (↑); 2. 1193 'sima, hamuszín törzsű, tojásdad levelű, makktermésű erdei fa | Buche (Fagus silvatica)' # (↑) **Sz:** ~ös 1291 *Bykes* [HN.] (Oklsz.)

■ Valószínűleg jövevényszó, de az átadó nyelv bizonytalan. | (⊕) A bükkfa elterjedési területe a Königsberg–Duna-delta vonalától nyugatra húzódik, ezért a magyarság csak a honfoglalás idején ismerkedhetett meg vele. – A korábbi magyarázatok nem meggyőzőek. (⊖) Idetartozik: *bikkfanyelvű* 'rossz magyarsággal v. rossz hangzású nyelvet beszélő' (1890 k.: ÚMTsz.) összetétel; ez a *bikk* (↑) változat + →*fa* + -*nyelvű* 'nyelvű' (→*nyelv*) tagokból áll és azon a hasonlóságon alapul, hogy a hibás, csúnya vagy érthetetlen beszélő nyelve, ill. beszéde merev, hajlíthatatlan mint a bükkfa; vö. *botnyelv* 'érthetetlen nyelv, zagyva beszéd' (1838: Tsz.); (N.) *fanyelvű* 'akadozó nyelvű, karattyoló'.

📖 EtSz.; Nyr. 62: 25; NyK. 49: 283; Kniezsa: SzIjsz. 805; TESz., *bükkfanyelvű* a. is; EWUng.

bükköny A: 1549 *Bwkken* (OkISz.); 1669 *bükkön* (MNY. 69: 424); 1784 *bükköny*, *büköny* (Baróti Szabó: KisdedSz. 11); 1808 *Bekény*, *Bökény* (NSz.); NYJ. *bikkén*, *bökiny* (ÚMTsz.); *bütyköny* (Nyatl.) J: 'pillangós virágú, szárnyasan összetett levelű gyom- és takarmánynövény | Wicke (*Vicia*)'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *wicken*, – ném. *Wicke*: 'egy fajta takarmánynövény' [< lat. *vicia* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *vika*; cseh (R.) *vika*; stb.: 'ua.'. (△) A szó eleji *b*-hez vö. →*bális*, →*bognár* stb. A szóvégi *ny*-hez vö. →*bókony*, →*furmány* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vakol*, *vikárius*

bűn A: 1135/ *Bÿn* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 12. sz. vége/ *bunet* (HB.); 13. sz. eleje/ *býnut* (KT.); 13. sz. közepe/ *byuntelen* [sz.] (ÓMS.); 1512 k. *bōnet* (WesprK. 82) J: 1. 12. sz. vége/ 'vétek | Sünde' # (↑); 2. 1582 'törvényszegés | Gesetzesbruch' # (NySz.); 3. 1583 'hiba, tévedés | Fehler, Mangel' (SZT.) Sz: ~**ös** 13. sz. eleje/ *binufuc* <FN> (KTSz.) | ~**telen** 13. sz. közepe/ (↑) | ~**het** 1416 u.¹ *būnhōtō* [sz.] 'bünt követ el, vétkezik, hibázik | sünden' (BécsiK. 230) | ~**hődik** 1416 u.¹ 'bünt követ el, vétkezik, hibázik | sünden' (BécsiK. 198) | **büntet** 1416 u.² *būnteticuala* (MünchK. 52vb) | ~**hendik** 1416 u.² 'bűnbe visz, bűnre csábít | versündigen' (MünchK. 52vb) | ~**özik** 1508 *būnzenek* (DöbrK. 252) | **büntetés** 16. sz. u. *būntetéssel* (TörtTár 1908: 82)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A korábbi hangalak a *biün* lehetett. (△) Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 121; MNY. 77: 86; Bárczi: HBEI. 161; EWUng. • Vö. *bűnbak*

bűnbak A: 1838 *bűnbakokká* (Századunk 1838. márc. 9.: 158); 1842 *bűnbakká* (Nszt.) J: 'az a személy, akire vmely bűn felelősségét, következményét áthárítják, ha az igazi bűnöst nem ismerik, v. leplezni akarják | Sündenbock' #

■ Német mintájú tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Sündenbock* 'bűnbak'. A megnevezés alapja az egyik ótestamentumi szövegrész (3. Mózes 16: 21). (≈) Megfelelői: ang. *scapegoat*, tkp. 'menekülő bak'; ol. *capro espiatorio*, tkp. 'engesztelő kecskebak'; stb. (△) A magyarban a →*bűn* + →*bak* összetételi tagokból jött létre.

📖 MNY. 36: 239; TESz.; EWUng. • Vö. *bak*, *bűn*

bürokrácia → *bürokrata*

bürokrata A: 1826 *Birocraták* (SZT.); 1862 *bureaucrata* (NSz.); 1867 *Bürokraták* (NSz.) J: <FN> 1826 'az ügyeket lélektelenül végző hivatalnok | Bürokrat' (↑) | <MN> 1862 'ridegen, lélektelenül, formálisan hivatalos | bürokratisch' (NSz.)

bürokrácia A: 1839 *bureaucratia* (Nyr. 92: 113); 1848 *bürokrácia* (MNY. 61: 484) J: 'hivatalnokuralom, hosszadalmas, gépies ügyintézés | Bürokratie'

bürokratikus A: 1841 *bureaucraticus* (Nyr. 92: 114); 1855 *bürocraticus* (NSz.); 1889 *bürokratikus* (NSz.) J: 'hivatali-; ridegen, lélektelenül, formálisan hivatalos | Amts-; bürokratisch'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Bürokrat*; ang. *bureaucrat*; fr. *bureaucrate*; stb. 'bürokrata' | ném. *Bürokratie*; ang. *bureaucracy*; fr. *bureaucratie*; stb. 'bürokrácia', az angolban 'állam- v. közigazgatási apparátus, szervezet' is | ném. *bürokratisch*; ang. *bureaucratic*; fr. *bureaucratique*;

stb. 'bürokratikus'. A francia nyelvi hatás által váltak elterjedté a [fr. *bureau* 'íróasztal; iroda, hivatal' és a gör. *κράτος* 'erő, hatalom' alapján, a fr. *aristocratie* 'arisztokrácia', *democratie* 'demokrácia' stb. analógiájára]. (⇒) A magyarba a német és francia nyelvből kerültek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *demokrácia*

bürokratikus → *bürokrata*

bürök [4] **A:** 1357 ? *Birges* [sz.] [HN.] (Suciú: DicTr. 1: 82); 1405 k. *berwk* (SchlSzej. 926.); 1470 k. *bereg* (CasGl. 22.); 1500 k. *Bwrek* (MNY. 21: 141); 1516 u. *Bewrek* (Nyr. 34: 202); 1525 k. *Bywrewk* (MNY. 11: 38); 1585 *Bwrók* (Cal. 5); 1595 *bürköt* (NySz.); 1745 *Viziburok* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 280); 1771 *Bödök* (MNY. 4: 371); 1775 *bötök* (Nyr. 21: 225); NYJ. *bireg* (MTsz.) **J:** 'kellemetlen szagú, ernyős virágzatú mérgező gyomnövény | Schierling (Conium maculatum)'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A *burok* változat a → *burok* hatását tükrözi. (△) Az ótörökből való származtatása nem meggyőző.

📖 EtSz.; NyK. 51: 105; TESz.; EWUng.

bürü × **A:** 1322/ *Munkadbrui* [HN.] (I.OK. 10: 140); 1479 *Bewres* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 596); 1669 *börü* (MNY. 69: 425); 1750 *bürü* (Wagner: Phras. *Pons* a.); 1787 *bürü* (NSz.); 1808 *Bürü* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 1. 1322/ 'gyaloghíd, palló | Laufbrücke' (↑); 2. 1783/ 'földszoros; földnyelv | Landenge; Erdzunge' (Gáldi: Szótir. 24)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. (N.) *бръв*; szbhv. *brv*; szln. *brv*: 'gyaloghíd, palló' [indoeurópai eredetű; vö. izl. (óizl.) *brū*; ang. (óang.) *brycg*: 'híd'; stb.]. (≈) Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (△) A 2. jelentés feltehetőleg metafora. (∼) Valószínűleg idetartozik a *bórhíd* 'egy fajta kezdetleges híd' (1757/: Kreszn. 1: 56) összetétel előtagja. (≈) Tisztázatlan idetartozású: *biri* 'vizesárok' (1784: Baróti Szabó: Kisdedsz. 28).

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 114; TESz.; EWUng. • Vö. *borona*¹

büszke **A:** 1594 e./ *bűzkéktől* (Balassi: Camp. 22); 1610 *bűzkél* [sz.] (CorpGr. 239); NYJ. *legbückibb* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1594 e./ 'kevély, rátarti; önérzetes | stolz; selbstbewußt' # (↑); 2. 1702 'büdös; visszataszító | stickend; abstoßend' (NySz.) **Sz:** ~**lkedik** 1784 *bűzkélkedni* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 14)

■ Származékszó. | (△) A → *bűz*-ből keletkezett kicsinyítő képzővel. A 'bűzlő' > 'büszke' jelentésváltozás alapja a rossz szag és a kevélység egyaránt visszataszító volta.

📖 Nyr. 16: 555; Horger: MSzav.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bűz*

bütü × **A:** 1285/ ? *Bytus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 74); 1607 *beoteoyenel* (SzT.); 1627 *beotwinel* (SzT.); 1656 *bütün* (SzT.); 1695/ *betüin* (SzT.); 1806 *bütün* [büt □] (SzT.); 1863 *büte* (Krizsa [szerk.] Vadr. 493) **J:** 1. 1285/ ? '(szántó)föld tompa vége | (stumpfes) Ende eines Bodenstückes' (↑), 1607 'ua.' (SzT.); 2. 1285/ ? 'vminek a tompa hegye, vége | (stumpfes) Ende, Spitze eines Gegenstandes' (↑), 1720 'ua.' (SzT.)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kirg. *bütüü* 'végződés, csúcs, hegyes vég, lezárás'; nog. *bitüw* 'befejezés, lezárás'; bask. *bötöü* 'ua.'; stb. [< török **büt*- 'befejez, lezár']. (△) A magyarba

**bütük* forma kerülhetett át; a szóvéghez vö. →*bölcső*, →*űrű* stb. A *büt* típusú változat a többes szám jeleként értelmezett szóvégi *k* elhagyásával keletkezhetett. (A) A →*bütyök*-kel való összefüggése kevésbé valószínű.

TESz.; AOH. 25: 394; EWUng.

bütykő → *bütyök*

bütyök [4] **A:** 1531 *bøthkyben* (ÉrsK. 182); 1550 k. ? *betewg* (KolGl.); 1577 *bitiak* (KolGl.); 1585 *Bótók* (Cal. 701); 1592 *bóczkőfőc* [sz.] (Cisio O2b); 1619 *bócskós* [sz.] (NySz.); 1645 *bótykót* (NySz.); 1799 *bütyök* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Knoten* a.); NYJ. *betyék*, *bögyök* (Nyatl.); *böcek* (MTsz.) **J:** 1. 1531 'csomó, bog | Knoten' (↑); 2. 1585 ? 'csontos kidudorodás, kinövés (különösen láb- v. kezujjakon) | Gelenkknorren, Auswuchs (bes. an Zehen od. Fingern)' (Cal. 450), 1590 'ua.' # (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 90) **Sz:** **bütykös** 1585 *bótkós* (Cal. 701)

bütykő × **A:** 1578 *bótkőű* [sz.] (NySz.); 1669 *bötke* (MNY. 69: 427); 1767 *Bütkös* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Tälus* a.); 1792 *Bütykő* (Baróti Szabó: KisdedSz.); NYJ. *betykő*, *bitykő*, *bückő* (Nyatl. *bütyök* a.) **J:** 'kis csomó, bog | kleiner Knoten'

■ Származékszó egy fiktív töből. | (A) A szótó ismeretlen eredetű és a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*butykó* tövével függ össze. Végződése *-k*, ill. *-ke* ~ *-kő* kicsinyítő képző. – A →*buckó* szócsaládjával való viszonya tisztázatlan.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *butykó*, *fütykös*

bűvész **A:** 1829 *bűvészet* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1829 'varázsló | Zauberer' (↑); 2. 1842 'szemfényvesztő mutatványokkal másokat szórakoztató egyén | Schwarzkünstler' # (NSz.) **Sz:** ~**et** 1829 (↑) | ~**i** 1835 *bűvészi* (Kunoss: Gyal. *Magus* a.) | ~**edik** 1838 *bűvészkedése* [sz.] (Jelenkor 1838. jan. 20.: [1]); 1890 *bűvészkedni* [sz.] (Ethn. 1: 278)

■ Tudatos szóalkotásból eredő származékszó. | (A) A *bű* ~ *bűv* (→*bűbáj*, →*bűvös*) szóból keletkezett *-ész* névszóképzővel; az alaktanához vö. *erdész* (→*erdő*), →*művész* stb. (F) Nyelvújítási származékszó. (A) A magyarázat, miszerint a *bűvész* a *bűvészet*-ből elvonással jött létre, kevésbé valószínű.

TESz.; EWUng. • Vö. *bűbáj*, *bűvös*

bűvöl → *bűvös*

bűvös **A:** 1138/ ? *Buus* [szN.] (MNY. 32: 132); 1211 *Biues* [szN.] (PRT. 10: 513); 1405 k. *biues* (SchlSzj. 2038.); 1519 *Býe/bayófyth* (JordK. 18); 1527 *byóffeegghel* [sz.] (ÉrdyK. 357); 1578 *bűuós* baios (Bornemisza: ÖrdKis. 132); 1584 *bwyeos* baiosnak (SzT.); 1594 e./ *bövös* (Balassi: Ist. C10a) **J:** 'varázslatos, mágikus | zauberhaft, magisch' #

bűvöl **A:** 1416 u.³ *búuoloket* [sz.] (AporK. 44); 1531 meg *býwpled* (ÉrsK. 516); 1538 *biuelew* [sz.] (Pesti: Nomenclatura R4); 1574 *bweltek* bayoltak (SzT.); 1582 *beoweolest* [sz.] (SzT.); 1679 *bűjöléssel* [sz.] (NySz.) **J:** '(el)varázsol, megbabonáz, megigéz | zaubern, behexen'

■ Török jövevényszó, magyar képzéssel. | (E) Vö. ujj. *bögü*; csag. *büyü*; CC. *bügü*; oszm. *büyü*; stb. 'varázslás, varázslat', a CC.-ban 'bölc's' jelentésben. (F) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatóak. (A) Kiindulási alakja: **büyü*. Végződése: *-s* névszóképző, ill. *-l*

igeképző. A toldalék nélküli *bű* szó 'varázslás, varázslat' jelentéssel (vö. [7/1]-es tőtípus) már a korai összetételekben is előfordul (vö. →*bűbáj*), de önálló szóként jóval később adatolható; vö. (1808: Sándor I.: Toldalék). A nyelvújítás korában másodlagos elvonással jöttek létre az alábbi összetételek: *bűvszer* 'varázsszer' ((1835: Kunoss: Gyal. *Talisman* a.); *bűvkör* 'hatókör, bűvkör' (1841: NSz.).

📖 MNy. 3: 108; Gombocz Z.: BTLw.; Doerfer: TE. 1: 234; TESz.; Ligeti: TörK. 271; EWUng. • Vö. *bölcs, bűbáj, bűvés*

bűvös-bájos* → *bűbáj

bűz **A:** 1233 ? *Buzus* teluk [sz.] [HN.] (MNy. 67: 426); 1268 *byzus* [sz.] (OkISz.); 1416 u./¹ *büzet* (BécsiK. 221); 1531 *bewzel* (ÉrsK. 350); NYJ. *büzü, üz* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1233 ? 'szag; rossz szag | Geruch; Gestank' # (↑), 1268 'ua.' (↑); **2.** 1495 e. 'rossz hírnév | schlechter Ruf' (GuaryK. 30); **3.** 1778 'rossz jellemtulajdonság kellemetlenül feltűnő jellege | unangenehm auffallende Art einer schlechten Charaktereigenschaft' (NySz.); **4.** 1790 'kellemetlen v. veszélyes helyzet | brenzlige Situation' (MNy. 36: 201); **5.** 1861 'kifutó hely egy labdajátékban | Auslauf in einem Ballspiel' (MNyszet. 6: 318) **Sz:** ~**ös** 1233 ? [HN.] (↑); 1268 (↑) | ~**hődik** 1416 u./¹ *megbüzhoztènèc* 'rothad, poshad | faulen' (BécsiK. 204) | ~**ölög** 1673 *bűzőlőgjon* 'bűzlik, rossz szagot áraszt | stinken' (NySz.) | ~**lik** 1836 *Bűzlik* (Fogarasi: MNZsebsz.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Belső keletkezésű, önállósulással keletkezett. | (⊕) Az *íz-bűz* 'íz, ízlés' ikerszó második tagjának önállósodásával keletkezett (1527 *yzeet byzeet* 'ua.' (ÉrdyK. 510)). Az első tag az →*íz*¹, a második egy ebből, játszi szóalkotással képzett szóalak. Eszerint az 'íz, ízlés' > 'szag' jelentésfejlődés a szaglás, ill. az ízeles metonimikus összefüggésén nyugszik. **2.** Iráni jövevényszó. | (⊖) Osz. (K.) *būd* 'tömjénfüst'; kperzsa *bōd* 'szag, illat'; hvárezmi *βwδ* 'parfüm'; beludzs. *bōd, bōz* 'szag, illat'; stb. [?indoeurópai eredetű; vö. óind *bōdhati* 'felébred; észrevesz'; gör. *πεύθομαι* 'hall, megtud']. (⊕) A végződéshez vö. →*nemez*. A vokalizmus szempontjából a magyarázat jelentős nehézségekkel bír. (⊖) (⊕) A szó eredeti jelentése 'általánosságban' szag, illat' lehetett.

📖 Munkácsi: ÁKE. 181; Pais-Eml. 351; TESz.; MNy. 64: 142; MSFOu. 151: 256; Ligeti: TörK. 149; EWUng. • Vö. *bak-, bűdös, büszke, íz*¹